

2 | 2014

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 112 / Založen 1895

2 | 2014

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 112 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | Studies

LOMOVÁ Olga
Liang Qichao v roce 1902: Přeměna Číny v silný a moderní stát
za pomoci nového myšlení 197
(*Liang Qichao in 1902: The transformation of China
into a strong and modern nation with the help of new thought*)

MACHÁČEK Michal
Cesta Gustáva Husáka ke komunistickému hnutí 227
(*Gustáv Husák's Path to the Communist Movement*)

BAŠTOVÁ Petra
Proměny kulturní diplomacie Spolkové republiky Německo
v epoše Willyho Brandta 261
(*Changes of the Cultural Diplomacy of the Federal Republic
of Germany during the Willy Brandt Era*)

Obzory literatury | Review articles and reviews

Přehledy bádání

ZOUHAR Jakub
Dějiny a kultura slezských dominikánů v nové historiografii 287
(*The History and Culture of the Silesian Dominicans
in Modern Historiography*)

KOCMAN Pavel
Soupisy Židů v Čechách a na Moravě v raném novověku a jejich edice
jako historický pramen: Přehled edicí a literatury 295
(*Lists of the Jews in Bohemia and Moravia in the Early Modern Age
and their editions as a primary historical source: Survey of editions
and literature*)

Recenze

KÜBLER Thomas – OBERSTE Jörg (Hg.) Die Stadtbücher Dresdens (1404–1535) und Altendresdens (1412–1528). Kritische Edition und Kommentar. Ausgabe in vier Bänden (Ivana Ebelová)	312
VOIT Petr Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí I: severinsko-kosořská dynastie 1488–1557 (Ivan Hlaváček)	317
RŮŽIČKA Jeroným Dějepis kláštera břevnovského a broumovského (Jakub Zouhar)	320
VOREL Petr From the Silver Czech Tolar to a Worldwide Dollar. The Birth of the Dollar and its Journey of Monetary Circulation in Europe and the World from the 16th to the 20th Century (Tomáš Sterneček)	321
MIKULEC Jiří Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích (Ivana Čornejová)	324
ŠUSTEK Vojtěch Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava. Edice historických dokumentů, svazek 1 (Jiří Pešek)	326
MUND Gerald (Hg.) Deutschland und das Protektorat Böhmen und Mähren. Aus den deutschen diplomatischen Akten von 1939 bis 1945 (Jiří Pešek)	328
<i>Zprávy o literatuře</i>	333

Z vědeckého života | Chronicle

Nekrology

Bernard Michel (8. 1. 1935 – 26. 7. 2013) (Eduard Maur)	347
Jacek Staszewski (3. 9. 1933 – 26. 8. 2013) (Miloš Řezník)	350
<i>Knihy došlé redakci</i>	356
<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	356

STUDIE

Liang Qichao v roce 1902: Přeměna Číny v silný a moderní stát za pomoci nového myšlení*

OLGA LOMOVÁ

„Způsob myšlení se má ke státu jako duch k lidskému tělu, přičemž tělo státu tvoří politika, zákony, zvyky a historie. Pokud tedy chceme spatřit, v jaké míře je ta která země civilizovaná či barbarská, silná či slabá, musíme se zaměřit na její myšlení.“¹

OLGA LOMOVÁ: Liang Qichao in 1902: The transformation of China into a strong and modern nation with the help of new thought

The article presents the ideas of Liang Qichao² (1873–1929) published in the first volume of his new journal *Xinmin congbao* (1902). After summarizing his well-known concept of the “renovation of the people,” it focuses on his simultaneously published presentation of “new thought” (*xin xueshu*). Liang Qichao’s notion that new thought was indispensable for the transformation of China into a strong and modern nation was derived from a simplified image of the history of European scientific progress as it was presented in the West during the nineteenth century. Liang’s knowledge about Western progress was largely derived from Japanese sources including translations from English of popular books on the topic. Liang was particularly fond of the theory of evolution, understood as a universal law applicable to society, including the struggle between nations. In this understanding, he particularly admired the British sociologist Benjamin Kidd. In the conclusion of the article, Liang Qichao’s ideas about the symbiosis of traditional Chinese culture with new thought imported from the West is briefly discussed, as well as some general issues of the nature of intercultural contacts between China and the West in the early twentieth century.

Key words: Liang Qichao, *Xinmin congbao*, late Qing intellectual transition, social Darwinism in China, national imperialism, scientism

Úvod

Na přelomu 19. a 20. století, zhruba mezi lety 1890–1911 se v Číně v intelektuální sféře odehrála bezprecedentní proměna; Chang Hao hovoří přímo o „transformaci národní kultury“.³ Zpočátku se tyto změny týkaly úzké vrstvy intelektuálů, jejichž světový názor byl ukotvený v konfuciánské ortodoxii a kteří se v duchu tradice angažovali politicky ve snaze posílit Čínu otrěsenou domácími rebeliemi i tlakem západních mocností. Po roce 1915, do kdy se datuje tzv. Hnutí za novou kulturu (*Xin wenhua yundong*), posléze roku 1919 splývající s politicko-kulturním Hnutím 4. května (*Wusi yundong*; česky také Májové hnutí), proces transformace čínské kultury dále akceleroval a rozšířil se i do širších, zejména městských vrstev.

Překotně probíhající změny byly úzce svázány s tím, jak se čínská intelektuální elita od konce Taipingského povstání (1850–1864) začala horlivě seznamovat se „západním učením“. Tak se v Číně označovaly různé znalosti o západním světě a mezi nimi zejména poznatky z přírodních věd a techniky, ale také zeměpis nebo historie pojímané jinak, než bylo doposud v Číně zvykem. Od konce 19. století znalosti o moderním světě začali zprostředkovávat čínští studenti v Japonsku. Odhaduje se, že mezi lety 1898 a 1911 jich v Japonsku studovalo na 25 000⁴ a mnozí se po návratu do Číny stali významnými politickými a kulturními osobnostmi. S reformami školství, které započaly po Boxerském povstání (1899–1900) a vyvrcholily roku 1905 zrušením systému státních zkoušek založených na memorování konfuciánského kánonu, začala vyrůstat nová generace inteligence, která zaujímala ke konfuciánství převážně negativní stanovisko. Kulturní vliv Západu v čínských intelektuálních kruzích dále zesílil po roce 1908, kdy americký prezident Theodore Roosevelt inicioval převedení válečných náhrad, které Čína platila po porážce Boxerského povstání, do fondu na financování výchovy čínských studentů v USA.⁵ Navrátilci ze Spojených států, za jejichž ikonu je považován Hu Shi (1891–1962), dál posunuli proces westernizace čínské kultury. Tato generace položila mj. základy moderních přírodních a společenských věd v Číně. Pod vlivem Západu došlo i k transformaci humanitních studií, bez ohledu na to, že měly v Číně vlastní dlouhou tradici.

* Článek vznikl v rámci projektu Dekonstrukce a konstrukce národních tradic a věda v Číně, podpořeného z programu Návrh MŠMT (LK 11218). Za cenné podněty a připomínky děkuji Jiřímu Hudečkoví a Lukáši Zádrapovi.

- 1 LIANG Qichao, *Lun Zhongguo xueshu sixiang bianqian zhi da shi* [Celkový nárys vývoje čínského myšlení], 1902. Citováno podle vydání, které edičně připravila a úvodní studii napsala XIA Xiaohong (Shanghai 2001), s. 4.
- 2 V české transkripci, která je bližší výslovnosti originálu, prepisováno Liang Čchi-čchao. V práci používáme mezinárodně užívanou transkripci čínštiny *pinyin* a anglickou transkripci japonštiny.
- 3 CHANG Hao, *Liang Ch'i-ch'ao and Intellectual Transition in China, 1890–1907*, Cambridge (Mass.) 1971, s. 6.
- 4 Douglas R. REYNOLDS, *China, 1898–1912: The Xinzheng Revolution and Japan*, Cambridge (Mass.) 1993, s. 43.
- 5 Michael H. HUNT, *The American remission of the Boxer indemnity: A reappraisal*, *The Journal of Asian Studies* 31, č. 3 (květen 1972), s. 539–559.

Liang Qichao (1873–1929), „nejvlivnější intelektuál své doby“,⁶ stál na pomezí dvou světů – tradičního čínského a moderního, nově pořádaného podle západního vzoru. V mládí získal klasické vzdělání a úspěšně složil státní zkoušky (byť nejvyššího titulu nikdy nedosáhl). Zároveň se však z vlastní iniciativy začal zajímat o „západní učení“. Po prohrané japonsko-čínské válce se roku 1898 po boku svého učitele Kang Youweie (1858–1927) podílel na přípravě nezdařeného pokusu o reformu císařství shora; v západní literatuře jsou tyto události známé jako Sto dní reformem.⁷ Po neúspěchu reformu Liang Qichao jen o vlasek unikl smrti a s pomocí japonských diplomatů uprchl do Japonska. Tam pak prožil téměř čtrnáct let, s výjimkou několika kratších cest po světě, včetně půlročního pobytu v USA a Kanadě v roce 1903. Během svého působení v Japonsku se Liang Qichao dále angažoval politicky v úsilí přeměnit Čínu v konstituční monarchii, avšak byl i v kontaktu s revolucionáři usilujícími o vytvoření republiky. Především se ale věnoval osvětové činnosti, a to prostřednictvím vlastních časopisů, které vydával v Jokohamě v letech 1898–1907.

Po Xinhajské revoluci a pádu císařství se roku 1912 Liang Qichao vrátil do Číny a byl bouřlivě přivítán jako hrdina odboje proti zpátečnické dynastii. Zpočátku zůstával aktivní v politice, zastával významné funkce v čínských vládách, když však nedokázal prosadit fiskální a ekonomickou reformu podle svých představ, rezignoval. Roku 1918 odjel do Evropy, kde se jako nezávislý pozorovatel účastnil jednání Versaillské mírové konference a informoval o nich čínskou veřejnost. Právě on podal zprávu, že se čínská vládní delegace chystá přijmout japonské požadavky, na což reagovali studenti a učitelé pekingských vysokých škol demonstracemi na náměstí Tian'anmen, z nichž vzešlo Hnutí čtvrtého května.

Po návratu z Evropy se Liang Qichao již do politického dění aktivně nezapojil a věnoval se především vědecké a osvětové práci. Byl profesorem několika univerzit (zejména pekingské Tsinghua), ale také inicioval (a finančně ze svých prostředků podporoval) Společnost pro přednášky a vzdělání (*Jiangxue she*), která organizovala přednáškové pobyty významných osobností světové vědy a kultury v Číně: Bertranda Russella,⁸ Hanse Driesche a Rabíndranátha Thákura.⁹ Ke konci života se obrátil k čínské tradici s cílem znovu ji promyslet a nalézt pro ni místo v moderním globalizovaném světě, publikoval vlivné práce o čínské historii a filozofii. V menší

6 James Reeve PUSEY, *China and Charles Darwin*, Cambridge (Mass.) 1983, s. 84.

7 Reformátorům se podařilo získat důvěru císaře Guangxuhua, jemuž předložili memoranda poukazující na to, že příčiny slabosti Číny spočívají v její zaostalosti a uzavřenosti před světem. Císař argumenty přijal, reformy však okamžitě narazily na opozici císařovny vdovy a konzervativních dvořanů a po třech měsících byly zastaveny. Císařovna vdova zbavila císaře Guangxuhua možnosti kontaktu s vnějším světem, někteří reformátoři byli popraveni a jiní uprchli do zahraničí.

8 Russell sám napsal o své čínské návštěvě knihu (Bertrand RUSSELL, *The Problem of China*, New York 1922). Liang Qichao snad částečně přispěl i k přednáškovému pobytu Johna Deweyho (v Číně 1919–1921), který zorganizoval jeho žák Hu Shi.

9 LI Yongqiang, *Liang Qichao yu Jiangxueshe*, Journal of Heze University 28, č. 6 (prosinec 2006), s. 97–100.

míře se také dál věnoval publicistice; významně přispěl zejména do debaty o „vědě a životní filozofii“.¹⁰

S tím, jak Liang Qichao poznával západní učení a posléze i svět za hranicemi Číny, začal se ideologicky rozcházet se svým učitelem Kang Youweiem. Položil základy moderního myšlení o státu a společnosti v Číně, které jsou dodnes považovány za inspirativní.¹¹ Politicky přitom zastával umírněné názory. Byl stoupencem vytvoření konstituční monarchie, na druhé straně se postavil jednoznačně proti pokusům obnovit císařství s poukazem na to, že každá náhlá změna destabilizuje zemi a zpomaluje proces modernizace.

Osvětové působení Liang Qichaoa, stejně jako dalších reformátorů na konci vlády dynastie Qing, bylo motivováno poznáním, že Čína je ve srovnání s industrializovaným a technicky vyspělým Západem zaostalá a slabá a nedokáže vzdorovat tlaku cizích mocností ani zajistit důstojnou existenci svému lidu. Liang Qichao viděl jako nezbytný předpoklad transformace Číny do podoby moderního prosperujícího státu celkovou ideologickou a politickou reorientaci země podle západního vzoru. Součástí jeho programu byla výchova „nového lidu“ a s ní související „obrat ve způsobu myšlení“. Na rozdíl od mladší generace reprezentované navrátilci ze studií v zahraničí, zejména z USA, však nevystupoval primárně proti konfucianství. Odsuzoval pouze jeho dogmatický výklad a uzavřenost před novými myšlenkami.

Stávající literatura, která se zabývá Liang Qichaoovým životem a jeho názory,¹² klade důraz na jeho politické myšlení, zejména teorie státu a národa, případně se věnuje jeho „nové historiografii“ a obraně domácí tradice z posledních let života. Na stránkách časopisu *Nový lid* (*Xinmin congbao*), který začal vydávat v Japonsku roku 1902, je však hlavním předmětem Liang Qichaoova zájmu západní civilizace, v níž připisuje důležité místo vědě a vědeckému myšlení. Tomuto tématu se budeme věnovat podrobněji, se zvláštním zřetelem k prvnímu ročníku *Nového lidu*, tj. k období před Liangovou cestou do USA, během níž začal některá témata promyšlet novým způsobem.

Časopisy

Konfucianská výchova, jak se pěstovala v Číně do konce 19. století, znamená víc než soubor znalostí získaných memorováním ortodoxních textů. Pro vzdělance Liang Qichaoovy

10 Stručné shrnutí této debaty viz Charlotte FURTH, *The debate on science and human life*, in: Cambridge History of China 12, Part I, Cambridge 1983, s. 439–444.

11 Po vzniku ČLR se ocitl v pozici méně významné postavy čínských dějin. Poprvé mu byla věnována monografie až po Kulturní revoluci (MENG Xiangcai, *Liang Qichao pingzhuan*, Beijing 1979). V doslovu ke druhému vydání této knihy (2012) Meng výstižně charakterizuje postoj k Liang Qichaoovi v Číně po roce 1949. V poslední době nastává v ČLR nová vlna zájmu o Liang Qichaoovu osobu a myšlení. Na Taiwanu má trvale prominentní postavení jako zastávce politického liberalismu a zároveň jako spolutvůrce moderní čínské historiografie.

12 Základní životopisná data přehledně uvádí Joseph R. LEVENSON, *Liang Ch'i-ch'ao and the Mind of Modern China*, Cambridge (Mass.) 1965. Politické názory ve vztahu k tradiční filozofii rozebírá CHANG Hao (*Liang Ch'i-ch'ao and Intellectual Transition in China, 1890–1907*, Cambridge [Mass.] 1971; čínský překlad 2006). Existuje také bohatá literatura v čínštině a japonštině.

generace představovalo konfucianství komplexní výklad světa a jeho hodnotový rámec, specifický přístup ke studiu skutečnosti a také virtuózní literární kompetenci; vedle toho bylo i vírou poskytující svému vyznavači každodenní orientaci v životě.¹³ Liang Qichaovy konfucianské kořeny jej také vedly k přesvědčení, že charakter společnosti je dán idejemi šířenými výchovou. Na základě srovnání dynamicky se rozvíjejícího Západu s pasivní Čínou, ocitající se v hluboké hospodářské, společenské i morální krizi, pak dospěl k závěru, že je nezbytné změnit ideologické základy čínské společnosti. Toto přesvědčení jej přivedlo k žurnalistice pojmávané primárně jako osvětová činnost.¹⁴ První žurnalistickou zkušenost Liang Qichao získal jako šéfredaktor šanghajského časopisu *Shiwu bao* (anglický podtitul *Chinese Progress*), který vycházel v letech 1896–1898 pod patronací konzervativně orientovaného reformátora Zhang Zhidonga (1837–1909), v té době guvernéra provincií Hunan a Hubei. Později Liang zakládal vlastní časopisy, do nichž přispíval většinou článků, kde udával tón on sám.

Krátce po příjezdu do Japonska, v zimě 1899, založil Liang Qichao v Jokohamě s podporou místní čínské komunity svůj první časopis a nazval jej *Qingyi bao*. Název, jehož význam lze přibližně parafrázovat jako Nezištná kritika, odkazuje ke starodávné tradici kritických vystoupení konfucianských vzdělanců na adresu chybujícího panovníka a převažovaly v něm články zaměřené na kritiku poměrů v Číně a čínského dvora. Časopis zanikl v prosinci roku 1901 po požáru vydavatelství a místo něj Liang Qichao vzápětí začal vydávat čtrnáctideník *Nový lid* (*Xinmin congbao*; název časopisu se objevuje také v transkripci *Sein Min Choong Bou* zachycující kantonskou výslovnost).¹⁵ V úvodním slovu redakce Liang Qichao uvádí, že Číňané, včetně literátů, nevědí nic o světě, a proto se časopis hodlá zaměřit na nové poznatky, aniž by se však zříkal „toho nejlepšího z čínského učení“.¹⁶ Vlastní zkušenost s rozšířením obzoru, jak ji prožil

13 CHANG Hao hovoří o Liang Qichaově konfucianství přímo jako o *practicable faith* (*Liang Ch'i-ch'ao and intellectual transition in China, 1890–1907*, s. 2–3).

14 Žurnalistika podle západního vzoru se ve druhé polovině 19. století bohatě rozvíjela zejména v přístavních městech, v místech bezprostředního kontaktu s cizinci. Vycházely zde misionářské časopisy a komerční periodika, zakládaná ve spolupráci Číňanů a cizinců. Žurnalistika osvětového typu, jakou pěstoval Liang Qichao, zpočátku rostla pod patronací vlivných politiků a její nezávislost byla omezená; představitelé osvětové žurnalistiky bývají v odborné literatuře označováni jako *literati-journalists* – viz Seungjoo YOON, *Literati journalists of the Chinese Progress (Shiwu bao) in discord, 1896–1898*, in: Rebecca E. Karl – Peter Gue Zarrow (ed.), *Rethinking the 1898 Reform Period: Political and Cultural Change in Late Qing China*, Harvard University Asia Center 2002, s. 48–76. Po příjezdu do Japonska se Liang Qichao stal průkopníkem plně nezávislé žurnalistiky. R. 1904 se podílel i na založení nezávislého šanghajského periodika *Shibao* (*Eastern Times*) (viz Joan JUDGE, *Print and Politics: 'Shibao' and the Culture of Reform in Late Qing China*, Stanford 1996).

15 První číslo vyšlo s veskrze šťastným datem 1. dne 1. měsíce 28. roku éry Kuang-sü (tj. 8. 2. 1902). Na obálce 1. čísla je uvedeno také oficiální japonské datum, 8. 2. 35. roku éry Meiji. V článcích pro označení událostí evropských dějin a životních dat evropských myslitelů však Liang Qichao důsledně užívá data podle gregoriánského kalendáře a mj. tak představuje čínským čtenářům moderní počítání času. Na konci téhož roku Liang Qichao ještě začal vydávat *Novou fikci* (*Xin xiaoshuo*), kde myšlenky pokroku šířil formou románů na pokračování.

16 *Gaobai*, *Xinmin congbao* [Nový lid] (dále XMCB), č. 1.

po příjezdu do Japonska, zachytil již o dva roky dříve v předmluvě ke svému Pojednání o prospěšnosti studia japonštiny:

„Při čtení japonských knih můj zrak zaplavují díla, jaká jsem nikdy předtím neviděl, v hlavě mi víří myšlenky, k jakým jsem dříve nepronikl, jako bych v temné místnosti spatřil slunce, jako bych vyprahlé útroby svažil vínem. To si nemohu sobecky ponechat sám pro sebe. Proto hlasitě volám, abych sdělil svým druhům: Krajané, kdo jste se rozhodli pro nové učení, musíte se učit japonsky! V Japonsku za posledních třicet let reforem shromáždili poznatky z celého světa, přeložili a napsali nejméně několik tisíc užitečných knih.“¹⁷

Nový lid se obracel primárně k čínským studentům v Japonsku, od počátku jej však četli i v Číně, navzdory zákazu šíření podobných „podvratných“ periodik. Na stránkách Nového lidu se objevuje reklama na jeho obchodní zastoupení přímo v Šanghaji a v literatuře se uvádí na 90 míst v Číně a v čínských komunitách za hranicemi císařství, kde jej bylo možné zakoupit.¹⁸ O tom, že zájem byl značný, svědčí také „pirátské“ verze z čínského vnitrozemí – mnohdy vydávané ještě za pomoci tradiční technologie tisku z dřevěných desek. Po letech Liang Qichao napsal, že „jakmile vyšlo jedno číslo, okamžitě se v Číně objevilo více než deset dalších vydání“.¹⁹

Celková cirkulace Liang Qichaových článků v Novém lidu se pouze odhaduje. V dubnu 1902 Liang Qichao v dopise Kang Youweiovi s uspokojením oznamoval, že časopis má velký úspěch a bylo vytištěno již 5000 exemplářů.²⁰ Náklad kolísal, neboť jak odpovídá čínské nakladatelské praxi, jednotlivá čísla vycházela podle zájmu čtenářů i v několika dotiscích. Některé Liang Qichaovy články také okamžitě přebíraly další čínské časopisy vydávané v Japonsku i v Číně. Liang také znovu vydával sebrané články z Nového lidu (*Xinmin congbao huibian*) a publikoval vlastní spisy, v nichž mj. přetiskoval články dříve uveřejněné časopisecky. Celkem tedy můžeme uvažovat průměrně o 30 000 exemplářích konkrétního Liangova článku, který se na veřejnosti objevil v rozmezí dvou až tří let. Toto číslo, které je považováno v čínském prostředí té doby za vysoké, je nicméně podstatně nižší, než náklady reformní literatury v Japonsku krátce před tím.²¹

Na počátku 20. století vycházelo v Japonsku i v Číně víc čínských časopisů zaměřených na výchovu a vzdělání a zároveň sloužících jako platforma pro diskusi

17 *Lun xue ribenwen zhi yi* [O výhodách studia japonštiny], *Qingyi bao* 10, s. 3 (citováno podle HUANG Fuqing, *Qing mo liu Ri xuesheng* [Studenti v Japonsku na konci dynastie Qing], Academia Sinica, Institute of Modern History 2010 [1. vydání 1975]).

18 YANG Haiyan, *Knowledge across borders: the early communication of evolution in China*, in: Bernard V. Lightman – Gordon McOuat – Larry Stewart, *The Circulation of Knowledge between Britain, India, and China: The Early-Modern World to the Twentieth Century*, Leiden 2013, s. 194.

19 LIANG Qichao, *Qingdai xueshu gailun*, 1. vydání 1923. Citováno podle DING Wenjiang a ZHAO Fengtian, *Liang Qichao nianpu chang bian* [Liang Qichao – životopis v datech, rozšířená verze], Shanghai 1983, s. 273.

20 DING Wenjiang – ZHAO Fengtian, *Liang Qichao nianpu chang bian*, s. 272.

21 Srov. více než sto tisíc exemplářů děl Fukuzawy Yukichiho (1835–1901) v prvních letech reformy éry Meiji, jak je uvádí Carmen BLACKER (*The Japanese Enlightenment: A Study of the Writings of Fukuzawa Yukichi*, Cambridge 1964, s. 7).

o tom, jak změnit Čínu. Ze vzpomínek pamětníků však vyplývá, že Nový lid měl zdaleka největší vliv. Právě v této době si Liang Qichao vysloužil označení „miláčka veřejného mínění“.²² Jeho články se setkávaly se silným ohlasem napříč různými skupinami revolucionářů a reformátorů, bez ohledu na to, zda sdíleli stejné politické přesvědčení. Politická nestrannost, která měla vytvořit podmínky pro svobodnou a otevřenou debatu o budoucnosti Číny, byla ostatně součástí programu čtrnáctideníku Nový lid.²³ Pamětníci se také shodují, že Liang Qichao byl člověk širokého rozhledu a vynikající stylist; jako nikdo jiný v té době dokázal vyjadřovat nové myšlenky jednoduchým, srozumitelným jazykem (tzv. „nový styl“) a se značným emocionálním nábojem, který čtenáře přitahoval a dokázal je nadchnout.

Uvážíme-li, jak si čínské prostředí tradičně zakládá na společenské hierarchii založené na úřednické kariéře, pak k popularitě Nového lidu bezpochyby také přispíval fakt, že jeho vydavatel a hlavní autor článků Liang Qichao ve velmi mladém věku brilantně prošel státními zkouškami a že se v době Sta dní reformu pohyboval v bezprostřední blízkosti císaře. Nekonformně naladěné čtenáře jistě přitahovala i Liangova aureola psance, na jehož hlavu dvůr v Pekingu vypsál vysokou odměnu.

Po třech letech od založení čtrnáctideníku, počínaje zhruba rokem 1906, začal nicméně jeho vliv upadat přímo úměrně vzrůstajícímu vlivu myšlenky násilné akce a revoluce hlášané na stránkách platformy republikánského hnutí, časopisu Minbao (založen v Tokiu 26. listopadu 1905).²⁴ Do nového časopisu přešla i část někdejších Liang Qichaových spolupracovníků. Když pak roku 1907 požár zničil vydavatelství Nového lidu, Liang Qichao již časopis neobnovil.

Nový lid a nový občan

V úvodním slovu redakce na začátku prvního čísla Nového lidu je název časopisu vztažen k výroku z Velkého učení (*Da xue*) v edici komentované filozofem Zhu Xim (1130–1200), kde se hovoří o „každodenním obnovování“ a o „obnově lidu“.²⁵ Svůj ideál nového lidu, respektive jeho obnovy, Liang Qichao rozpracoval v rozsáhlém článku nazvaném podobně jako časopis Xin min shuo (O obnově lidu), kde jej postupně uveřejnil ve dvaceti devíti pokračováních.²⁶ Liangovo zaujetí pro myšlenku „novosti“ je také patrné v pseudonymu, který v této době používal: Nový čínský občan (*Zhongguo zhi xin min*).

22 MENG Xiangcai, *Liang Qichao pingzhuan*, s. 73.

23 *Gaobai*, XMCB 1.

24 HUANG Fuqing, *Qing mo liu Ri xuesheng*, s. 166.

25 Čínský originál a anglický překlad viz James LEGGE, *The Great Learning*, in: *The Chinese Classics*, Vol. I, Hong Kong 1960 [1. vyd. 1866], s. 361). Český překlad Oldřich KRÁL, *Velké učení, Doktrína středu*, Praha 2008, s. 43. (Kritická recenze českého překladu viz Lukáš ZÁDRAPA, *Základní díla klasické čínštiny*, Tvar, 2009, č. 3, s. 20).

26 *Xinmin shuo*, *Xinmin congbao* 1 (8. 2. 1902) až 29 (11. 4. 1903). Článek vycházel průběžně až do Liang Qichaova odjezdu do Kanady a USA. Po návratu Liang Qichao dopsal ještě tři kapitoly, které se nesou v mírně v odlišném duchu. Uveřejnil je až v 72. čísle (9. 1. 1906).

Liang Qichao zde navenek pracuje s odkazem na konfuciánskou tradici, jeho koncepce „obnovy lidu“ však dokládá, stejně jako vlastní obsah časopisu, že odkaz k tradici je především rétorickou figurou. Hlavním posláním časopisu bylo totiž naopak šíření zcela nových myšlenek původem ze Západu.²⁷ Jako cosi radikálně nového také ideál „nového lidu“ přijímali čtenáři. Hu Shi ve své Autobiografii psané ve čtyřiceti letech vzpomíná: „O obnově lidu a další články před námi otevřely nový svět, přesvědčily nás o tom, že mimo Čínu existují ještě jiné vyspělé národy, vyspělé kultury.“²⁸

To, co do češtiny překládáme střídavě jako „nový lid“, „nový občan“, případně „obnova lidu“, se čínsky označuje stejnou frází: *xin min*. Umožňuje to izolující charakter čínštiny, která obvykle formálními prostředky nerozlišuje singulár a plurál ani hromadná jména, a kde je běžná slovnědruhovú konverze (v tomto případě nový – obnovit).

Požadavek na „obnovu“ (dosl. „učinit novým“) vyznívá v originále více jako radikální přeměna, než obnova něčeho, co zde již v minulosti bylo. Liang Qichao sice v jednom z prvních pokračování své programatické statě připouští, že součástí obnovy je využití těch vlastností, které čínský lid již má: „Obnovit lid neznamená, že bych žádal, aby náš lid odhodil vše, co má z minulosti, a jen napodoboval cizí. ‚Obnovit lid‘ má dva významy: zakalit a nabrousit to, co je lidu vlastní, a doplnit to, co mu chybí.“²⁹ Bližší pohled na Liangovy konkrétní představy a požadavky nicméně ukazuje, že jeho hlavním cílem je učinit čínský lid zbrusu novým. „Dnes je svět jiný, než byl v minulosti, a také dnešní lidé již nejsou lidmi minulosti,“ říká a na základě toho pak vyvozuje, že Číňané musí od základu přeměnit sami sebe, svůj národní charakter.³⁰ Věrný svému konfuciánskému přesvědčení vztahuje Liang Qichao tuto změnu k rovině etické a k výchově lidu, jejímž hlavním cílem je však přeměnit Číňany podle nového ideálu převzatého za Západu – ideálu činorodých občanů společně utvářejících silný národ. Podle Liang Qichaoa totiž Číňané zdědili pouze „kmenovou mentalitu“, dokážou „vystupovat sami za sebe, za svou rodinu, svůj rodný kraj a rod..., jediné za svůj národ vystupovat nedokážou.“³¹

27 Joseph LEVENSON v podobném případě vysvětluje užití ortodoxní terminologie v novém významu potřebou přesvědčit čínské čtenáře, že nový ideál není v totálním rozporu s tím, co je pro Čínu vlastní, a je tudíž realizovatelný (*Liang Ch' i-ch' ao and the Mind of Modern China*, s. 118). Volné půjčování starších myšlenek a pojmů pro vyjádření nového významu je však také běžnou praxí ve starší čínské literatuře, ať jako nástroj inovace morálního učení, nebo originálního básnického vyjádření. Příkladem může být i samo inovativní užití slovesa *xin* (obnovit) v Zhu Xiho interpretaci Velkého učení.

28 HU Shi, *Sishi zishu* [Autobiografie psaná ve čtyřiceti letech], Beijing 1994, 56.

29 XM CB 1, s. 8.

30 Liang Qichao začal užívat označení „národní charakter“ až později, nicméně jeho požadavek obnovy lidu není nic jiného než právě snaha změnit národní charakter. Tak to chápal i HU Shi (*Sishi zishu*, s. 56). Otázka „národního charakteru“ zajímala posléze řadu dalších čínských autorů, mezi jinými i klasika moderní literatury Lu Xuna (1981–1936), který soustavně pranýřoval charakterové vady Číňanů coby příčinu neutěšených poměrů ve své zemi. Česky zejména Deník blázna a Pravdivý příběh AQ (ve výboru LU Sün, *Vřava; Polní tráva*, přeložili Jaroslav Průšek a Berta Krebsová, Praha 1951).

31 XM CB 1, s. 9.

Pojednání O obnově lidu rámuje sociálně darwinisticky zabarvená úvaha o tom, jak „od počátku světa“ ubývá počet států, neboť ty slabší zanikají pod náporom těch silnějších. Liang Qichao si klade otázku, co je toho příčinou, a dokládá, že to nejsou ani geografické podmínky, ani přítomnost hrdinů v historii, ale „kvalita“ lidu:

„Stát je tvořen shromážděním lidí. Podobně jako tělo, které sestává ze čtyř končetin, patera vnitřních orgánů, pulsu a krevního oběhu, nemůže zůstat naživu, když by přišlo o končetiny, přestaly by mu fungovat vnitřní orgány, puls by byl poškozen a krev by vyschla. Stejně tak není možné, aby si stát zachoval samostatnost, pokud jeho lid je hloupý a nevzdělaný, slabý a zbabělý, rozptýlený a znečištěný.“³²

Obnova lidu je odpovědí na ústřední otázku, jak přetvořit Čínu v silný a prosperující národní stát, který bude schopen na mezinárodním kolbišti konkurovat ostatním zemím. Žádné politické reformy, ani „příchod moudrého vládce a schopných ministrů“ nemohou uspět bez výchovy „nového lidu“, která zahrnuje novou orientaci ve světě, nové hodnoty i novou mentalitu.

Ve svém pojetí „obnovy lidu“ Liang Qichao spojuje dvě zdánlivě neslučitelné věci: obdiv k myšlenkám individuální svobody, nezávislého myšlení a osobní aktivity jednotlivce s potřebou vytvořit silný stát.³³ S odkazem na četné příklady z evropských a amerických dějin načrtá ideál „nového občana“, který vyznává liberální hodnoty (podle Liangovy klasifikace zahrnuté do kategorie „osobní morálky“). Tento svobodmilovný občan se zároveň dobrovolně části svých svobod vzdává ve prospěch vyššího celku – svého národního státu. Dobrovolné podřízení vyšším národním zájmům je základem toho, co Liang Qichao nazývá „veřejnou morálkou“, která „propojuje lidské společnosti“. Tato k veřejnému prospěchu orientovaná morálka je podle Liang Qichaoa základem silných národních států a dává jim schopnost expandovat do celého světa, vytváří podmínky pro to, co nazývá „národním imperialismem“, či možná přesněji „imperialismem národů“. Liang Qichao píše o imperialismu, jehož tlaku Čína v té době čelila, překvapivě nezaujatě a chápe ho jako projev přirozeného vývoje národů, jako nevyhnutelný přírodní zákon: „Síla jejich lidu, poté, co se plně realizovala doma, nemůže jinak než se přelít ven a rozšiřovat svoji moc za hranice.“³⁴ Na základě toho Liang Qichao dovozuje, že je třeba usilovat o to, aby také Čína se přeměnila v silný národní stát, aby mohla konkurovat západním mocnostem a aby zabránila svému zániku.³⁵

32 *Tamtéž*, s. 1.

33 Myšlenka silného státu Liang Qichaoa plně zaujala po příchodu do Japonska, kde se prostřednictvím Katō Hiroyukiho (1836–1916) seznámil s názory Johana Kaspara Bluntschliho (1808–1881). O těchto souvislostech viz Marianne BASTID-BRUGUIERE, *The Japanese-Induced German Connection of Modern Chinese Ideas of the State: Liang Qichao and the Guojia lun*, in: Joshua A. Fogel (ed.), *The Role of Japan in Liang Qichao's Introduction of Modern Western Civilization to China*, China Research Monograph 57, Berkeley b.d., s. 105–124.

34 XMCB I, s. 5.

35 Philip C. HUANG (*Liang Ch'i-ch'ao and Modern Chinese Liberalism*, Seattle-Londýn 1972) poukazuje na to, že Liang Qichaovy myšlenky sociálního darwinismu projektované do zápasu mezi národními státy (tzv. národní darwinismus) s pozitivním postojem k „národnímu imperialismu“ byly převzaty, byť s určitými modifikacemi, od japonských autorů, především Katō Hiroyukiho, Nakamury

Podle Liang Qichaoa je život ve společenství základní lidskou potřebou, je tím, čím se člověk liší od zvířat.³⁶ Různá lidská společenství se podle Liangova názoru vyznačují různým stupněm „civilizovanosti“ (*wenming*), přičemž Čína, kde se zatím rozvinula pouze „osobní morálka“ a „veřejná morálka“ zde chybí, výrazně zaostává za „civilizovaným“ Západem. Vlastenectví, ochota vzdát se vlastního prospěchu ve jménu vyššího celku, je podle Lianga něco, co Číňané tradičně postrádají, a co je zároveň hlavní příčinou jejich současné slabosti a úpadku země. Tento nedostatek má odstranit vypěstování „veřejné morálky“ podle vzoru „vyspělých evropských států“; právě to má být jedním z pilířů obnovy čínského lidu, potažmo nového rozkvětu Číny v budoucnu.

Když Liang Qichao představuje dvě složky morálky, soukromou a veřejnou, dostává se k charakteristice vlastností různých světových národů a plemen a nabízí vysvětlení, proč v „přírodním výběru“ národů se jako nejmúspěšnější ukázali být Evropané a zejména Angličané:

„Ostatní plemena mají zalíbení v pasivitě, bílé plemeno má zalíbení v aktivitě; ostatní plemena vězí v míru, bílé plemeno se nezříká soupeření; ostatní jsou konzervativní, bílé plemeno se dere kupředu. Z těchto důvodů u ostatních plemen civilizace pouze vzniká, zatímco bílé plemeno dokáže civilizaci šířit. Ti, u nichž civilizace vzniká, spoléhají na přírodu, ti, kdo civilizaci šíří, spoléhají na dílo lidských rukou. (...) Skutečnost, že právě bílé plemeno se v mohutném rozletu šíří po celé zeměkouli, není cosi daného od přírody, způsobila to lepší kvalita národních vlastností.“³⁷

Liang Qichaoova charakteristika je navenek zbarvena rasovými teoriemi, které byly v té době aktuální v některých proudech evropského uvažování, šířících se na Dálném východě. Liang Qichao nicméně rozdíl mezi rasami chápe výhradně jako záležitost historickou, což mu mimo jiné umožňuje uvažovat o pozvednutí „čínského plemene“ za pomoci výchovy na úroveň vyspělých národů Západu. Jako příklad nejlépe rozvinutých občanských ctností veřejné morálky Liang Qichao představuje „Anglosasy“, kteří podle jeho názoru vynikají nejvíce ze všech „nezávislým duchem“ od malička vštěpovaným dětem. Výčet dalších vlastností Anglosasů představuje i ostatní kvality, které naplňují Liangovu ideální představu „nového občana“.

„[Anglosasové] mají největší smysl pro disciplínu a řád, nejhlubší zdravý úsudek (*common sense*) a schopnost vzdorovat neuváženým a iracionálním činům. Mají nejvíce vyvinutý cit pro práva, která považují za svůj druhý život, a za žádnou cenu z nich neustoupí. Mají silnou tělesnou konstituci, jsou vytrvalí a neuhnou od svého cíle. Dbají především na praktickou činnost a nehlídají na vnější dojem; každý se zabývá nějakým zaměstnáním bez ohledu na společenský status, přičemž profesionální úředníci a politici

Masanaoa (1832–1891) a Fukuzawy Yukichiho. Sociálním darwinismem inspirovaná myšlenka, že je třeba posílit čínský národ, aby obstál na mezinárodním kolbišti, žije v Číně dodnes. Srov. mezinárodně úspěšný Jiang Rongŭv (ŤIANG Žung) román *Totem vlka* (česky 2010). Hlavní hrdina rozvíjí svérázné pojetí vytvoření silného čínského národa v monolozích, kde předkládá svou „filozofii dějin“. (Překlady do cizích jazyků příslušně pasáže ohleduplně zkracují či úplně vypouštějí.)

36 XM CB 3, s. 1.

37 XM CB 2, s. 4.

mnohdy postrádají respekt. Jsou také velmi konzervativní, ale přitom se dokážou přizpůsobovat změnám poměrů a podle příkladů z ciziny dále rozvíjejí a k dokonalosti přivádějí svoji přirozenou povahu.³⁸

V sedmé kapitole statě O obnově lidu ze začátku dubna 1902 Liang Qichao jako o důležitých vlastnostech, které Číňané postrádají, pojednává o průbojnosti a odvaze. Východiskem je mu opět představa permanentního zápasu o přežití, který probíhá mezi lidmi i mezi národy, a v němž se Čína ocitá jako ohrožený druh. „Na světě neexistuje možnost zůstat uprostřed, kdo se nedere kupředu, ten degeneruje“, píše a dále pokračuje: „Mezi všemi státy, co jich dnes je ve světě, nejrychleji degeneruje a v největším nebezpečí se nalézá naše země.“³⁹ Za příklad je pak dávana obdivuhodná průbojnost, která umožnila rozvoj Evropy a je dalším důkazem o převaze bílého plemene. Liang Qichao své tvrzení ilustruje výčtem několika evropských osobností – na prvním místě mořeplavců, cestovatelů a vojevůdců, objevuje se zde však i Martin Luther, Liangův oblíbený příklad odvahy vystoupit s nezávislým názorem.

Když Liang Qichao vysvětluje, co je podstatou „průbojnosti“ Evropanů, vlastní odvalu překvapivě jmenuje až na posledním místě. Pro vykonání mimořádných činů jsou podle něj nejdůležitější jiné vlastnosti: naděje (tj. pohled obrácený do budoucna), upřímná oddanost věci (tj. vytrvalost) a moudrost, s jejíž pomocí člověk dokáže ovládnout vrozený strach.⁴⁰ Průbojnost jako jeden ze zdrojů pozitivně hodnocené síly britského imperialismu se podle Lianga neobejde bez důkladného poznání a zdravého úsudku, pro který je zásadní nezávislost, odvaha být v opozici k zavedené tradici a k názorům většiny.

„Míra průbojnosti ducha je zpravidla dána hloubkou úsudku. Ne nadarmo se říká, ‚kdo chce kultivovat svoji sílu, musí nejdříve nashromáždit moudrost‘. Bez toho se člověk stane otrokem náboženství, otrokem starých mistrů, otrokem zvyků a konvencí, otrokem těch mocných tam nahoře, ba dokonce otrokem vlastní mysli, a jeho mysl se stane otrokem těla a údů a spoután na všech stranách bude jako mrtvý, bez známky života.“⁴¹

Nové myšlení

Program výchovy „nového občana“ je založen na přesvědčení, že Číňané – pokud chtějí, aby jejich národ přežil v nelítostném zápase plemen a států celého světa – musí zásadním způsobem změnit svoji povahu, svůj hodnotový systém a také svůj způsob nazírání na

38 XMCB 2, s. 7. Anglický výraz *common sense* je i v čínském originále. Poznámka o špatné reputaci úředníků je zjevně kritickým štouchnutím do řad čínských literátů, kteří uznávali jediné úřednickou kariéru založenou na studiu konfuciánského kánonu, a proto se jen neochotně seznamovali se „západním učením“.

39 XMCB 5, s. 1.

40 Zde se objevuje ojedinělý odkaz k čínské tradici. Liang Qichao zde ilustruje svůj výklad Wang Yang-mingovým (1472–1529) učením o „jednotě poznání a činů“ (o tom Anne CHENG, *Dějiny čínského myšlení*, Praha 2006, s. 510–512).

41 XMCB 5, s. 46

svět. Liang Qichao sám o sobě v roce 1902 prohlásil, že tuto změnu prodělal po příjezdu do Japonska, kde se „po roce trochu naučil číst japonské knihy, a díky tomu získal nové názory.“⁴² Oprávněně tedy mohl začít psát pod pseudonymem Nový čínský občan.

Lang Qichaovy „nové názory“ (*xin sixiang*) se v širším kontextu ukazují být výsledkem toho, že si osvojil „nový způsob myšlení“ (*xin xueshu*), a právě s ním chce seznamovat čtenáře na stránkách nového čtrnáctideníku. Výraz *xueshu* (dále převážně jako „myšlení“), doslovný překlad „metoda studia“, nemá v češtině jednoznačný ekvivalent. Původní význam ve starověkých textech poukazuje k „technikám“ (*shu*) osvojení si výkladu světa obsaženého v kanonických spisech. Další významy ve starších textech konfucíánské provenience jsou „výchova a vzdělání“, „učenosť“, ale také „teorie“, „hledisko“ apod.⁴³ V slovníku Cihai z roku 1936 je slovo *xueshu* vysvětleno v částečně posunutém dobovém významu jako „veškeré vědění“.⁴⁴

U historika Sima Qiana (145–86 př. n. l.) se slovo *xueshu* objevuje ve významu „technika učení se tomu, jak vládnout státu“. Klasická čínština, kterou užívá Liang Qichao, není přirozeně totožná s jazykem pozdního starověku, významová spojitost mezi intelektuální činností a správou země v jeho době však zůstávala zachována. V duchu starší tradice považoval Liang Qichao a jeho generace za samozřejmé, že vzdělaná elita podává komplexní výklad světa a zároveň spravuje lid a vychovává jej. V tomto kontextu je přirozené, že ovládnout nové metody poznání je základní politický úkol pro intelektuály, kteří jediní mohou Čínu přeměnit v silný a prosperující stát. V tomto smyslu tvoří „nové myšlení“, jak o něm hovoří Liang Qichao, nezbytný rámec jeho politické teorie a na ní založené představě o společenském uspořádání, a to do té míry, že ho také legitimizuje svou „pravdivostí“.⁴⁵

Podle rozvržení a obsahu jednotlivých rubrik Nového lidu je zřejmé, že myšlení, které Nový lid šířil s cílem vychovávat nového občana, se zakládá na vědeckém výkladu světa, jak se zformoval v Evropě od počátku novověku. Hned dvě specializované rubriky – Teorie (*xueshuo*) a Myšlení (*xueshu*) – obsahují zásadní články o vědách a dějinách vědy; v poněkud bulvarizované podobě tvoří krátké informace o vědeckých a technických objevech hlavní téma rubriky Ochutnávka (*zazu*), v některých číslech přejmenované na Bazar nových poznatků (*xin zhishi zahuodian*). Postavy evropských

42 LIANG Qichao, *Sanshi zi shu* (prosinec 1902), in: Yinbingshi heji, díl 11, Shanghai 1936, s. 15–20.

43 *Hanyu da cidian* [Velký slovník čínského jazyka], díl IV, Shanghai 1989, s. 247–248.

44 *Cihai* [Moře slov], Shanghai 1947 (1. vydání 1936), s. 404. V současném jazyce se užívá ve významu „akademická činnost“, „akademické poznání“, zpravidla o humanitních vědách. V angličtině se objevuje nejčastěji překlad *learning*. V názvu anglického překladu pozdní Liangovy práce o myšlení za dynastie Qing je opsáno jako *intellectual trends* (LIANG Ch'i-ch'ao, *Intellectual trends of the Ch'ing period*, Cambridge [Mass.] 1959).

45 Příkladem legitimizace politického programu na základě „objektivní pravdy“ je polemika, v níž Liang Qichao jako stoupenec konstituční monarchie vystupoval proti Zhu Zhixinovi (1885–1920), zastánci revoluce a zřízení republiky. Obě strany k potvrzení správnosti vlastního stanoviska bohatě užívaly argumenty z oblasti logiky, v té době v Číně horlivě studované disciplíny. Dlužno poznamenat, že Liang polemiku prohrál, protože své argumenty nedokázal stavět správně v souladu s pravidly této pro Čínu nové disciplíny (Joachim KURTZ, *The Discovery of Chinese Logic*, Leiden 2011, s. 260–261).

vědců se také objevují v obrázkové příloze na začátku některých čísel (na této příloze si soudě podle reklam v časopise, vydavatelé dávali obzvláště záležet).⁴⁶

Náplň rubriky Teorie je v úvodním prohlášení redakce v prvním čísle definována jako „to nejlepší z teorií slavných západních učenců“, přičemž konkrétní články ukazují výrazné zastoupení vědců. Pro rubriku Myšlení úvodní slovo redakce slibuje, že „zde představíme to nejlepší z filozofie, techniky a tradičního čínského učení“.⁴⁷ V průběhu roku 1902 se zde Liang Qichao orientuje především na zprostředkování informací o evropských myšlenkových směrech a myslitelích, počínaje řeckými filozofy a konče vědci 17. až 19. století. Čínskou tradiční vzdělaností se zabývá pouze jeden článek (viz dále).

Většinu příspěvků do rubrik Teorie a Myšlení psal Liang Qichao sám. Poznatky z oblasti dějin evropské filozofie a vědy čerpal zejména z japonských překladů anglických pramenů a popularizačních publikací japonských autorů. Není ani vyloučeno, že některá díla již dříve četl v čínském překladu.⁴⁸ Zejména popularizace vědy byla pro Liang Qichaoa těžký úkol, protože, jak sám opakovaně přiznává, byl v této oblasti pouhým začátečníkem. Situaci mu dále komplikovala skutečnost, že čínština v té době neměla ustálenou adekvátní slovní zásobu. Neexistoval ani obecně užívaný ekvivalent anglického slova *science*, který Liang příležitostně uvádí v závorce za různými pokusy o jeho čínský překlad. Příznačné pro terminologickou neujasněnost je také široký záběr témat, která slovem „věda“ Liang Qichao označuje. Bez ohledu na kolísání termínů, Liang Qichao celkem konzistentně chápe vědu ve smyslu výkladu obecných objektivně platných zákonitostí získaných na základě experimentálních a exaktních metod. A právě to je charakteristika „nového myšlení“ potřebného pro Čínu.

Zakladatelé moderní civilizace

Vzorem nového způsobu myšlení, který má přinést kýžený obrat v neutěšených poměrech Číny, je pro Liang Qichaoa Evropa, kde podobný „obrat v kruzích učenců“, o jaký usiluje on sám, proběhl v 16. století.⁴⁹ Zájem o metodologii novověké vědy pojímané jako základ evropského pokroku projevuje Liang Qichao v celém prvním roce existence Nového lidu. Hned v prvním čísle uveřejnil první pokračování dvou poměrně rozsáhlých článků na toto téma. V rubrice Teorie, která navazuje bezprostředně na stěžejní stať O obnově lidu, je to článek s výmluvným názvem Teorie dvou velikánů, zakladatelů moderní civilizace. V něm Liang Qichao představuje život a základní ideje představitelů vědeckého myšlení

46 Ne každé číslo nicméně obsahuje všechny tyto rubriky a rozdíl mezi Teoriemi a Myšlením se také snadno stírá.

47 *Gaobai*, XMCB 1. „Filozofie“ je označena neologismem *zhexue* původem z japonštiny.

48 Přesné zdroje není snadné určit. Víme, že Liang Qichao četl pouze japonsky, zároveň ale s oblibou uvádí tituly knih, jména a některé pojmy v závorkách v latině. O vlivu japonské literatury na způsob, jímž Číňané poznávali Západ, viz XIONG Yuezhi, *Xixue cong dongfang lai* [Západní učení přišlo z východu], in: *Xixue dongjian yu wan Qing shehui* [Šíření západního učení na východ a společnost na sklonku dynastie Qing], 2. rozšířené vydání, Beijing 2011, s. 508–554.

49 XMCB 1, s. 95.

raného novověku, Francise Bacona a René Descarta. Začíná zešíroka a zpočátku hovoří o tisícileté historii lidstva, v níž s příchodem novověku nastává radikální obrat a dochází k prudkému „zrychlení pokroku“. Příčinu tohoto obratu Liang Qichao shledává v příchodu nového způsobu myšlení:

„Nejvýraznějším rysem novověku, který začal na konci 15. století a trvá dodnes, je revoluce v myšlení; na ni navazuje vznik nové morálky, nová politika, technologie, stroje a nakonec vznikl i nový [národní] stát a nový svět.“⁵⁰

Toto poznání dává Liang Qichao od počátku do souvislosti se svým programem „obnovy lidu“ a proměny Číny k obrazu západních mocností, když vyslovuje přesvědčení, že „velký obrat, který nastal v intelektuálních kruzích na Západě v 16. století, by prospěl i dnešní Číně“.⁵¹ Většinu článku, jehož druhé pokračování vyšlo v následujícím čísle *Nového lidu*,⁵² zabírá poměrně podrobné představení obou „učenců“. Bacon je v mezititulku charakterizován jako tvůrce „školy experimentální teorie, zvané též škola empirická (*gewu*)“ a Descartes jako tvůrce „školy skepticizmu, zvané též škola racionální (*qiongli*)“.

Liang Qichao postupuje s vědomím, že se obrací ke čtenářům, kteří o daném tématu nic nevědí. Přínos obou myslitelů se snaží popsat co možná nejjednodušším jazykem a projevuje při tom značné pedagogické nadání. Vše vysvětluje pokud možno názorně, uvádí konkrétní příklady, příležitostně své autory cituje, ale jen krátkými a snadno zapamatovatelnými výroky. V Descartově případě neodolá a vloží i latinský citát: „Cogito ergo sum“, samozřejmě také řádně přeložený do čínštiny. Téma obhlíží z různých stran a vyzvedá silné i slabé stránky konkrétních myšlenek. Potýká se při tom s řadou problémů, jak těmto názorům porozumět a zejména jak je zprostředkovat v čínském jazyce; příležitostně na to upozorňuje v poznámkách. Je jasné, že jako uvedení do základů novověké vědy představuje tento článek velké zjednodušení a Liang Qichao si je toho vědom. Hned v úvodu čtenáře upozorňuje na nedokonalost svého shrnutí a odkazuje na to, že mají k dispozici „celé knihy“.

Součástí Liang Qichaova pedagogického přístupu je také srovnání s ortodoxními názory čínského filozofa Zhu Xiho. Vidí jistou analogii mezi Baconovým přesvědčením, že je třeba zkoumat v úplnosti všechny věci, i ty, jak říká Liang Qichao „nejobyčejnější a nejsprostší“, se Zhu Xiho zásadou „zkoumání věcí“ (*gewu*). Případně však upozorňuje, že na rozdíl od Bacona, Zhu Xi zůstává ve sféře abstraktních úvah založených na kanonických textech; proto také v Číně, na rozdíl od Evropy, nevznikla věda (dosl. „nové učení o poznání“, *gezhi xinxue*). V případě Descarta Liang hovoří o jeho pochybnostech, zda lze „s úspěchem konat experiment bez předchozího stanovení hypotézy“, a tento postoj srovnává se Zhu Xiho „předchozím vnitřním poznáním“ (*yi zhi zhi li*). Naznačenou podobnost dále nekomentuje a vzniká dojem, jako by v tomto ohledu názory obou filozofů považoval za totožné.

50 XMCB 1, s. 11. „Novým státem“ je bezpochyby míněn národní stát sdružující uvědomělé „nové občany“; „nový svět“ pravděpodobně označuje svět, v němž se prosazují síly „národního imperialismu“.

51 *Tamtéž*, s. 12.

52 XMCB 2, s. 9–20.

Liang Qichao opakovaně vyzvedá několik povahových rysů společných Baconovi i Descartovi: intelektuální zvědavost, nezávislost na autoritách posvěcených časem či světskou mocí a odvalu, s níž vyjadřovali názory, které byly v rozporu s obecným míněním. Zejména Descartes Liangovi učaroval svou skepsí a „naprostou nezávislostí“. Liangovo nadšení jde tak daleko, že Descarta přirovnává k jednomu z největších kulturních hrdinů starověké Číny, bájnemu Yuovi Velikému, který zastavil potopu: „Descartes zbavil lidské myšlení otroctví a vrátil mu svobodu, jeho zásluhy nejsou o nic menší, než byly zásluhy Yuovy.“⁵³

V závěru druhého pokračování statě Liang Qichao ještě srovnává názory obou evropských „velikánů“ mezi sebou a v návaznosti na to představuje dvě genealogické linie evropského novověkého myšlení: větev „anglických“ filozofů navazujících na Bacona (Hobbes, Locke, Hume) a větev „kontinentální“, navazující na Descarta (Spinoza, Leibniz, Wolff). Na tomto základě načrtá obraz vývoje novověkého evropského myšlení jako procesu polemik a formulací protichůdných názorů, které se nicméně nakonec slévají do jednoho mocného proudu. Ten podle Lianga vrcholí v osobě „tvůrce čisté filozofie“ Immanuela Kanta, a zároveň v osobách Charlese Darwina a Herberta Spencera, jejichž zásluhou ještě „více zazářila nauka o obecném zákoně všech věcí“.⁵⁴

Výklad dějin novověké filozofie Liang Qichao završuje komentářem k poměrům v Číně. Rozvíjí zde svoji oblíbenou myšlenku, že nezbytným předpokladem pro růst nového myšlení, jež je základem pokroku, je svoboda. Jedině v podmínkách svobody může plně působit pluralita názorů, z nichž se postupně vytříbí „pravda“. Hlavní problém zaostalosti Číny spatřuje Liang Qichao právě v tom, že zde s výjimkou krátkého období ve starověku chyběla svoboda vytvářející podmínky pro rozvoj a zápolení různých způsobů výkladu světa. Liang Qichao si stěžuje, že v Číně „panuje otročský duch“, a to jak mezi konzervativci upínajícími se ke „starým knihám“, tak i mezi těmi, kdo se začínají seznamovat se západním myšlením. Čínští vzdělanci umí pouze napodobovat, postrádají tvůrčího ducha, nedokážou nezávisle uvažovat. Celý článek končí výzvou ke svobodě myšlení, k tomu „nebýt otrokem myslitelů dávných dob, nebýt však ani otrokem západních myslitelů“.⁵⁵ Vzhledem k tomu, jaký důraz Liang Qichao kladl v letech 1902–1903 na „obrat v myšlení“ podle vzoru evropského novověku, lze usuzovat, že požadavek nezávislosti na západních vzorech neznamená lpění na čínské tradici, ale míří k těm, kdo si myslí, že dosáhnou modernizace Číny pouze mechanickým napodobováním technických vynálezů bez skutečného porozumění vědeckým zákonitostem v jejich pozadí.

V témže čísle, v rubrice Myšlení, je další Liang Qichaova stať na téma „nového myšlení“ s výmluvným názvem: O tom, jak síla myšlení ovlivňuje svět a prospívá mu.⁵⁶ Jak je Liang Qichaovým zvykem, začíná zešíroka, od úsvitu dějin:

53 *Tamtéž*, s. 15.

54 *Tamtéž*, s. 18.

55 *Tamtéž*, s. 19.

56 XMCB 1, s. 69–78. „Ovlivňuje a prospívá“ je překladem čínského slovesa *zuoyou*, používaného v historických spisech a politických teoriích od starověku. Nese dva základní významy: „pomáhat“ (jako

„Od věků, vždy a všude, od chvíle, kdy se od sebe oddělily nebe a zem, co má největší a nejtrvalejší vliv v tomto světě?! Je to snad vojenská síla? Do dnešních dnů nic nezbylo ani z Alexandrova lvího řvaní na západě, ani z Čingischánova dračího tance na východě. Nebo je to snad politická obratnost? V Rakousku Metternich předsedal sněmu knížat, ve Francii se Napoleon třikrát zmocnil vlády – když byli na vrcholu slávy, jejich vliv byl obrovský a jejich autorita otřásala celým světem, pak se ale dostavil neúspěch a jejich politické plány přišly vniveč a nakonec zániku propadla i jejich těla. Co je tedy největší síla, jíž na světě není rovno? Není to nic jiného než intelekt, nic jiného než myšlení!“⁵⁷

Liang Qichao pak ve stručnosti v chronologickém pořádku podává čítankový obraz pokroku evropské civilizace, jak se utvořil v 19. století.⁵⁸ Počátky pokroku klade do období křížáckých výprav, protože, jak říká, se zasloužily o přenesení arabské učenosti a technologií do Evropy, kde pak „vznikly disciplíny, jako je matematika, astronomie, fyzika a chemie, zoologie, medicína a geografie“. Dále zmiňuje proměny středověkého náboženského myšlení pod vlivem „Aristotela a dalších mudrců“, postupné osvobození od náboženských dogmat a rozvoj protestantismu, který „umožnil lidem číst, čímž se změnilo intelektuální klima“.⁵⁹ Ve výčtu věcí, které jsou základem evropského pokroku, Liang navazuje vynálezem knihtisku, rozvojem mořeplavectví a obeplutím zeměkoule a nakonec připojuje zvolání: „Ve všem, co dnes jíme a co si oblékáme, co používáme a na čem cestujeme, co slyšíme a co vidíme, využíváme toho, čeho dosáhli naši předchůdci – pochází to snad odjinud než z myšlení?!“

Tím se dostává k hlavnímu tématu článku – k „myšlení“ jako nositeli pokroku Evropy. Nejprve se zaměřuje na deset mimořádných osobností evropské civilizace, které označuje za skutečné „mudrce“ (*xian*), tj. v konfuciánském smyslu muže mimořádného intelektu i mravních vlastností předurčené k tomu, aby vedli společnost. Zároveň vypočítává objevy a vědecké disciplíny, které zásadním způsobem ovlivnily Západ, a konkretizuje tak výše načrtnutý obecný pohled na evropské dějiny. V chronologickém pořádku uvádí filozofy a vědce vybrané se zvláštním důrazem na průkopníky „praktických věd“ (*gezhi shixue*); jsou zde však zastoupeni také filozofové státu a práva i ekonom.

ministři pomáhají vladaři spravovat zem), a „ovládat“, „být určující silou“. S ohledem na vlastní obsah statě i na to, jak sloveso *zuoyou* Liang užívá v jiných článcích, v překladu zapojujeme oba významy.

57 *Tamtéž*, s. 69.

58 Liang zřejmě vycházel z japonského překladu *Dějiny vzdělanosti v Evropě* Fr. Guizota (Francois GUIZOT a Hideki NAGAMINE, *Yōroppa bunmeishi*, 7. dílů, Tokio, Inadaseikichi 1874–1877). Guizotova kniha byla v 19. století rozšířena po celém světě. Původní francouzské vydání z roku 1828 vyšlo anglicky v New Yorku roku 1843 a roku 1846 v Londýně, německý překlad vyšel ve Stuttgartu roku 1844, český překlad od F. Palackého v Praze roku 1851.

59 Liang Qichao má na mysli vystoupení Martina Luthera, jež chápe jako zásadní krok při osvobozování lidstva od dogmat víry. Tuto myšlenku získal podle vlastních slov od „svého přítele“ Yan Fua, který Luthera spolu s Baconem a Descartem označil za „svaté muže novověkého myšlení“ (XMCB 1, s. 11). Lutherovi se Liang Qichao také věnuje v závěru prvního pokračování článku *Průzkum vývoje a proměn vědy*, XMCB 10, s. 17. Liang Qichaoův učitel Kang Youwei býval některými současníky označován za Martina Luthera konfuciánství.

Konkrétně se jedná o následující osobnosti (v závorce uvádíme objev či myšlenku, které Liang Qichao vyzvedá): Koperník (Sluneční soustava), Bacon (induktivní metoda), Descartes (racionalismus a skepticismus), Franklin (elektrina), Watt (parní stroj), Montesquieu (moderní zákonodárství a dělba moci), Rousseau (přirozená lidská práva), Adam Smith (zákonitosti rozvoje hospodářství) a Bluntschli (zásady moderního státu). Výčet vrcholí Charlesem Darwinem, slovy Liang Qichaoa „objevitelem univerzálního zákona světa“. Darwinův přínos evropské vědě Liang vzápětí vztahuje k otázkám politickým, když říká, že teorie evoluce se stala „základem národního imperialismu“ a ten označuje jako „vůdčí myšlenku, která v tuto chvíli teprve začíná klíčit, avšak v průběhu 20. století nezadržitelně zaplaví celý svět. Lze říci, že svět po Darwinovi je jiný, než byl svět před Darwinem.“⁶⁰

Výše zmíněných deset myslitelů Liang Qichao doplňuje stručným výčtem dalších mimořádných mužů, kteří „jakmile zveřejnili svoje teorie, bylo to, jako by vyburcovali celý svět a bohatě obdarovali budoucí pokolení“.⁶¹ V chronologickém pořádku vyjmenovává jednak průkopníky přírodních věd (Newton, Guericke, Boyle, Linné, Priestley) a jednak filozofy a sociální vědce, kde vedle sebe staví Kanta („tvůrce čisté filozofie“), Jeremy Benthama („zakladatele utilitarismu“), Johanna Friedricha Herbarta („tvůrce pedagogiky“), St. Simona a Augusta Comta („socialisty a sociology“), Johna Stuarta Milla („logika a tvůrce politické filozofie“) a Herberta Spencera („feministy a sociologa“). Výběr jmen nejvýznačnějších představitelů evropského pokroku a jejich charakteristiky odrážejí, jak se Liang Qichao zajímá o přírodní vědy, jak ale zároveň nevidí zásadní rozdíl mezi nimi a vědami společenskými, ani mezi „čistou filozofií“ a společenským aktivismem. V závěru znovu potvrzuje význam způsobu myšlení pro rozvoj moderního světa těmito slovy:

„Všichni [učenci, o nichž byla řeč] dospěli ke svým myšlenkám na základě širokého vzdělání a hlubokého přemýšlení a snažili se prospět budoucím pokolením. Tím se liší od někdejších čínských učenců, kteří myšlení považovali za záležitost volných chvil a mimo tento svět, slovy Mistra Chenga ‚jen se bavili, a tím pohřbili ušlechtilé záměry‘.⁶² Z toho důvodu, jakmile [západní učenci] zveřejnili svoje teorie, vyburcovali celý svět a bohatě obdarovali budoucí pokolení. Nuže, odkud tedy přichází ten dnešní svět, zářící, bouřlivý a nádherný? Je uspořádán a je mu dána vážnost skrze mozky, krev, sliny a štětce mudrců!“⁶³

Na rozdíl od článku o Baconovi a Descartovi se zde Liang Qichao příliš nevěnuje konkrétním metodám a objevům. Svůj zájem obrací k samotnému faktu, že pokrok

60 XMCB 1, s. 75.

61 *Tamtéž*, s. 76.

62 Mistr Cheng, Cheng Yi (1033–1107), neokonfuciánský filozof. Spojením „ušlechtilé záměry“ překládáme čínské *zhi*, které označuje ambice prosadit politické ideály. Z pohledu konfuciánského literáta je taková ambice chápána jako jeho společenské poslání a povinnost. Cheng Yiho výrok implikuje situaci, kdy literát odchází do ústraní a věnuje se pouze vlastním zálibám (včetně studia), tím však sobecky zrazuje své společenské poslání.

63 XMCB 1, s. 76.

v myšlení, „ovlivňuje svět a prospívá mu“. Zároveň opakovaně zdůrazňuje skutečnost, že nové myšlenky musely být vybojovány proti konzervativismu církve a náboženským dogmatům. Liang Qichaovi nejde ani tak o útok proti náboženství (jak uvidíme, v jiných souvislostech v této době přiznává náboženství kladný význam pro společnost), jako o útok proti slepé poslušnosti autoritám a tradici předávané ve starých textech. Z jeho nadšení, že vliv náboženství se v Evropě „již vyčerpal a na vzestupu je věda“, zaznívá naděje, že podobně i v Číně dojde brzy k oslabení konfuciánského establishmentu. Pro ilustraci zjednodušujícího způsobu, jímž Liang Qichao představuje význam myšlení pro společnost, uvedme podstatnou část z Liangovy charakteristiky učení Mikuláše Koperníka:

„Za prvé to je Koperníkova (1473–1543) astronomie. Astronomové ve starověku na Západě podobně jako ve staré Číně tvrdili, že nebe je kulaté a země hranatá, že nebe se pohybuje a země je stabilní. Římská církev tento názor podporovala a ti, kdo by šířili jiný výklad, byli okamžitě obviněni z neznabožství a protivení se řádu. ... Teprve s příchodem Koperníkova názoru, že země je kulatá, mohl Magellan (v roce 1519) objevit trasu přes Tichý oceán, a tak se nově otevřel Nový svět. To, že dnes máme Spojené státy americké zářící jako první stát mezi civilizovanými zeměmi, který se v prudkém cvalu blíží k otěžím hegemonu vlády nad celým světem, způsobil Koperník. A nejen to, [Koperníkovy objevy] položily základy astronomie a různé absurdní názory, které dříve na základě pouhých spekulací formulovali náboženští myslitelé, již více nemohly klamat svět. Zrodily se praktické vědy. Ačkoliv se astronomie označuje za silného pomocníka náboženství, nebudu nijak přehánět, když ji označím za otce zakladatele všech věd. Takový je vliv Koperníka na svět a jeho pomoc světu!“⁶⁴

Pro Liang Qichaoův projekt výchovy nového lidu je příznačné, že historický přehled evropského myšlení z perspektivy společenského pokroku sám o sobě není vlastním smyslem tohoto článku. Právě citované emfatické zakončení charakteristiky Koperníkova významu i formulka („Takový je vliv XY na svět a jeho pomoc světu!“) opakující se na konci medailónů všech prvních deseti velikánů evropského myšlení připravuje čtenáře na závěrečný apel, aby i on přispěl svým dílem k rozvoji světa. Liang Qichao si je vědom, že ne každý může udělat velký vědecký objev, nic však nebrání, aby se kdokoliv, kdo vládne psaným slovem, podílel na velkém díle pokroku šířením myšlenek, k nimž dospěli jiní. Jako vzory úspěšné osvěty, která již přinesla plody, nakonec uvádí Voltaira, Fukuzawu Yukichiho a L. N. Tolstého. Zdůrazňuje jejich literární nadání a schopnost psaným slovem mobilizovat svůj národ ke společnému dílu ve věci pokroku (a v skrytu duše se k nim bezpochyby přirovnává).

Evoluce

Jedním z nejsilnějších impulzů, který na konci 19. století zásadně ovlivnil intelektuální a kulturní transformaci Číny, byla teorie evoluce aplikovaná na společnost. Představa univerzálního zákona, v němž se společnost proměňuje v permanentním procesu přírodního výběru, se zdála být kompatibilní s tradiční čínskou kosmologií a zároveň do

64 *Tamtéž*, s. 70–71.

ní přinášela atraktivní poselství změny a naděje do budoucna. V nových souvislostech se evoluční teorie stala základem víry v pokrok, jíž reformátoři, počínaje Kang Youweiem, filozoficky zdůvodňovali své úsilí.⁶⁵ Liang Qichao o ní referoval již dříve, v šanghajském časopise *Shiwu bao*, a po příjezdu do Japonska v *Qingyi bao*.⁶⁶

Největší zásluhu na šíření evoluční teorie a sociálního darwinismu v Číně měl známý překladatel z angličtiny a politický filozof Yan Fu (1854–1921). Yan vystudoval námořní akademii ve Fuzhou, kde se také naučil anglicky. V letech 1877–1879 si doplnil vzdělání na Královské námořní akademii v Greenwichi a po návratu do Číny působil jako učitel a ředitel na různých školách. V polovině devadesátých let se začal věnovat politické publicistice a jako lék na čínské problémy doporučoval myšlenky britského liberalismu a sociálního darwinismu. Roku 1895 uveřejnil článek na toto téma v časopise *Shiwu bao*, který tehdy vzbudil velké pozdvižení v konzervativních kruzích.⁶⁷ Krátce na to dokončil své zásadní dílo, překlad pojednání o teorii evoluce od Thomase Huxleyho (v originále *Prolegomena a Evolution and Ethics*, společně v jedné knize poprvé vydáno v Londýně roku 1893). Yan Fuův čínský překlad (knižně roku 1898) anglický originál částečně parafrázuje a zároveň je doplněn osobními komentáři překladatele. Yan Fu podává vlastní výklad Huxleyho myšlenek určený vzdělané elitě. Užívá vytríbený klasický jazyk, ne vždy snadno srozumitelný, a zavádí do něj neologismy založené na archaických textech, čímž jsou nové myšlenky vevázány do starých konceptů, zejména taoismu,⁶⁸ ale zároveň se vůči nim vyhraňují.

Základem původní Huxleyho knihy je soubor oxfordských přednášek určených širší veřejnosti. Ústřední otázkou, kterou si zde Huxley, přírodovědec, agnostik a zastánce teorie evoluce označovaný současníky jako „Darwinův buldok“, klade, je existence morálních zásad ve společnosti, která stojí na racionálním výkladu světa a na ideji zákona přírodního výběru. Huxley nalézá odpověď v oddělení evoluční teorie od morální sféry a popírá univerzální platnost zákona přírodního výběru mimo oblast biologie. Toto poselství se však v Yan Fuově čínské adaptaci vytrácí, jak je patrné již ze způsobu překladu názvu knihy prostým *Tianyan lun* (O evoluci). Yan Fu zaujal především neosobní mechanismus evoluce v překladu označené novotvarem *tianyan*, „od nebes daný (tj. přirozený) proud“, a myšlenka samozřejmosti vývoje a pokroku. Yan Fu představil čínským čtenářům evoluci jako vesmírný zákon, příležitostně označovaný slovem *dao*, projevující se v permanentních „změnách“ (*bianqian*), do nichž ústí zápolení, kdy ti lepší vítězí a ti horší jsou po zásluze „odplaveni“.⁶⁹ Stejnou

65 Souvislost přijetí nových myšlenek s tradiční kosmologií pojednává CHANG Hao, *Liang Ch'i-ch'ao and Intellectual Transition in China, 1890-1907*, s. 7–57.

66 O recepci evoluční teorie v Liang Qichaových časopisech viz James Reeve PUSEY, *China and Charles Darwin*, s. 84–126.

67 S. YOON, *Literati journalists of the Chinese Progress*, s. 58–60.

68 Starověké učení legismu, které stálo mimo konfuciánský kánon, se na konci 19. století začalo těšit velkému zájmu. Základní dílo tohoto politického učení je dostupné v českém překladu Lukáše ZÁDRAPY (*Chan-fej-c'*, sv. I a II, Praha, Academia 2011–2013).

69 Používá zde sloveso *taotai*, „odplavit nečistoty“, jako např. při rýžování zlata.

měrou byl Yan Fu zaujat i Huxleyho představou, že člověk se má svou činností podílet na zlepšování společnosti a podmínek, v nichž žije, aniž by však stejně jako Huxley vedl jasnou hranici mezi přírodou a lidskou civilizací. Naopak, v Yan Fuově adaptaci je zákon přírodního výběru beze zbytku aplikován na společnost a Yan Fu přitakává Herbertu Spencerovi, s nímž Huxley vlastně polemizuje. Svůj volný překlad Yan Fu doprovází komentáři, v nichž výslovně hájí Spencera proti Huxleymu. (Na začátku Yan Fu přímo uvádí, že by chtěl přeložit Spencerovu knihu *Principles of Ethics*, ale necítí se k tomu ještě dostatečně připraven.) Jak shrnuje Benjamin Schwartz, Yan Fuův „překlad“ „sestává ze dvou děl – parafráze Huxleyho přednášek a výkladu základních Spencerových myšlenek v polemice s Huxleyem“.⁷⁰

Yan Fuova kniha měla obrovský ohlas. Byla považována za vysvětlení toho, proč je Čína v úpadku, a zároveň za povzbuzení, že situaci lze změnit. Stala se oblíbenou četbou reformně orientovaných intelektuálů, po roce 1901 pronikla i do škol moderního typu zřizovaných dvorem. Hu Shi ve své autobiografii vzpomíná, jak na střední škole psali eseje na témata z Yan Fuova překladu. Všeobecné nadšení pro myšlenky „zápasu a přírodního výběru“ a „vítězství lepších nad horšími“ se promítlo i do pseudonymu, který Hu Shi začal používat kolem roku 1910 (Shi je zde odvozeno od *shizhe shengcun*, čínského překladu anglického *survival of the fittest*).⁷¹

Liang Qichao se s Yan Fuem stýkal minimálně od roku 1895 a velmi obdivoval jeho znalosti „západního učení“, včetně myšlenek vyjádřených v knize o evoluci. V Japonsku své znalosti sociálního darwinismu dále prohloubil studiem japonské překladové i původní literatury. S nadšením četl zejména rané práce významného ideologa silného japonského státu Katō Hiroyukiho.⁷² Představa evolučního procesu jako univerzálního zákona se promítá také do Liang Qichaových přehledových statí o evropském myšlení. Podává je jako zřetelně vymezený proces postupující od méně dokonalých forem k formám vyšším, které mezi sebou zápasí a nakonec se přetvářejí v syntéze „moderní civilizace“ zbavené neživotné tradice. Slovo „civilizace, civilizovaný“ (*wenming*; jedná se o neologismus původem z japonštiny) úzce souvisí s pokrokem a pro Liang Qichaoa, stejně jako pro japonské politické myslitele té doby, má zřetelně hodnotící charakter. Používá je mimo jiné jako protiklad „barbarství“ (*yeman*), v němž podle jeho názoru částečně stále ještě vězí

70 Benjamin SCHWARTZ, *In Search of Wealth and Power: Yan Fu and the West*, Cambridge (Mass.) 1964, s. 103.

71 HU Shi, *Sishi zishu*, s. 52–54.

72 Philip HUANG (*Liang Ch'i-ch'ao and Modern Chinese Liberalism*) a zejména Don C. PRICE, *From might to right: Liang Qichao and the comforts of Darwinism in late Meiji Japan*, in: Joshua A. Fogel, *The Role of Japan in Liang Qichao's Introduction of Modern Western Civilization to China*, s. 68–102. Katō upoutal Liangovu pozornost mj. názorem, že jedním z výsledků procesu evoluce je demokracie a rovná lidská práva. Katō později tyto názory opustil a zasadil se o to, že vzorem japonské ústavy se stala ústava pruská. Ke konci života se stal hlavním ideologem japonského expanzionismu a Liang Qichao se s ním kvůli tomu rozešel. Katōovy pozdní názory viz německý překlad jeho knihy *Der Kampf ums Recht des Stärkeren und seine Entwicklung* (Berlín 1984).

Čína.⁷³ Vyvrcholením takto chápaného procesu lidského poznání je evoluční teorie aplikovaná na společnost:

„[Darwinova kniha O vzniku druhů přírodním výběrem] náhle otevřela nový svět všem myslitelům, zcela změnila nejen přírodní vědy, ale poznamenala i historiografii, politickou teorii, ekonomii, sociologii, teologii a etiku. Pak přišel Spencer a vše spojil a přetavil v jedné peci, vzal ty nejrozdílnější jevy a jedním všeprůstupujícím zákonem je uspořádal do jedné velké systematizované vědy. Jak velkolepé! Svět posledních čtyřiceti let je světem sjednoceným pod teorií evoluce. Materialismus vzkvétá a idealismus se uchýlil do ústraní. Věda (tj. věda v užším slova smyslu, v Číně zvaná *gezhi*) se rozvíjí, zatímco náboženství sotva popadá dech, teorie evoluce vytrhla kořeny tisíciletého starého učení a vše převrací k novému.“⁷⁴

V prvním ročníku Nového lidu je teorii evoluce a s ní spojené „nové biologie“ věnován poměrně značný prostor. Portréty „anglických velikánů“, Darwina, Spencera a Huxleyho (společně s J. S. Millem) uvádějí šesté číslo čtrnáctideníku. Obrázky doprovází stručný text, kde se o Darwinovi hovoří jako o „mistru biologie a velikánu teorie evoluce“, Thomas Huxley je označen za „zářící hvězdu teorie evoluce“ a autor „polemik proti křesťanům“, „mistr sociologie“ Spencer je jmenován jako „pravý oceán současné filozofie, autor knihy *System of Synthetic Philosophy*“. Již dříve, ve třetím čísle Nového lidu, Liang Qichao uveřejnil článek s názvem Učení praotce teorie evoluce Darwina a jeho stručný životopis.⁷⁵ Hned od počátku je jasné, že Lianga nezajímá biologie ani původ člověka, ale evoluce jako univerzální zákon, podle kterého se řídí vztahy mezi státy v období imperialismu:

„Za posledních více než 40 let nastala obrovská změna ve všech oblastech, ať je to politika, myšlení, náboženství, pohled na svět či osobní život. Pohlédneme-li zpět na předchozích několik tisíc let, jako by to byl jiný svět. V zápase a v evoluci je to vždy tak, že ten lepší je silnějším a ten horší slabším. Tyto názory se dnes lidé učí nazpaměť a obírají se jimi všichni, od školních dětí až po nejvyšší politické představitele. Jejich vliv se dotýká vztahů mezi zeměmi a je na něm založena imperialistická politika.⁷⁶ Dotýká se vztahu mezi učenými a je na něm založena syntetická filozofie. V nadcházejícím 20. století se tato politika a tato filozofie rozšíří po celém světě a pokrok lidstva bude nepředstavitelný! Kde to vše bere počátek? Odpovídám: Začalo to roku 1859 (tj. 9. roku éry Xianfeng). A pročpak to? Protože toho roku vyšla Darwinova kniha O vzniku druhů přírodním výběrem (*Origin of Species*).“⁷⁷

Na oslavný úvod navazuje Darwinův stručný životopis a přehled jeho názorů. Článek má podobně jako většina Liangových článků na téma dějin evropského myšlení

73 Někteří autoři volně překládají slovo *wenming* (civilizace), zejména ve spojení „evoluce civilizace“ slovem „modernita“ (tento překlad rází zejména Joan JUDGE, *Print and Politics: ‚Shibao‘ and the Culture of Reform in late Qing China*).

74 XMCB 18, s. 17. Poznámka v závorce je součástí originálu.

75 XMCB 3, 9–18.

76 Liang Qichao nicméně chápe „imperialismus“ jako neutrální, ne-li pozitivní pojem. Viz výše.

77 XMCB 3, s. 9. Údaje v závorkách jsou i v čínském originále.

z větší části přehledový ráz. Představuje teorii vzniku druhů přírodním výběrem v historických souvislostech staršího lamarckismu i následné recepce Darwinových názorů. V závěru nechybí ani zmínka o kritice, jíž byl Darwin vystaven ze strany církve, nad kterou však „dnes pravda s konečnou platností zvítězila“.⁷⁸ Liang Qichao nicméně projevuje v podání Darwinovy biografie více smyslu pro barvitý detail a dramtizaci příběhu než pro vědeckou přesnost. Uvádí řadu podrobností anekdotického charakteru z Darwinova života, mj. se dovídáme, jak Darwin v devíti letech osiřel, že měl špatný prospěch ve škole, kde „často dosahoval výsledků horších než jeho mladší sestra“, ale také že měl vrozený zájem o přírodu. Prostor je věnován i historice o publikaci Darwinovy knihy současně se studií Alfreda R. Wallace (tento detail dává Liang Qichaoi příležitost ukázat Darwina jako morálně ušlechtilého muže). Na závěr se Liang Qichao rozepisuje o nekrolozích v novinách po Darwinově smrti, o přítomnosti představitelů mnoha evropských zemí na jeho pohřbu i o uložení Darwinových ostatků po boku Newtona. S ohledem na to, jakou důležitost Liang připisoval empirické zkušenosti v procesu poznání, je příznačná pozornost věnovaná Darwinově plavbě kolem světa na lodi *Beagle*. S Darwinovými objevy Liang Qichao seznamuje čtenáře v posloupnosti, jak byly publikovány. Pro dobové pojetí teorie evoluce v kruzích čínských reformátorů je příznačné, že Liang zde představuje teorii přirozeného výběru také jako analogii výběru chovatele či pěstitele (je zde i zmínka o tom, že Darwin byl aktivním členem společnosti chovatelů holubů). Článek je napsán čtivě a je v něm řada zajímavých podrobností, na druhou stranu výklad Darwinova učení, zvolené příklady i způsob argumentace jsou velmi zjednodušující, až triviální. Liang Qichao sám v závěru přiznává, že je jen „žákem nového učení“ a že jeho „shrnutí podstaty [Darwinových myšlenek] jistě obsahuje nepřesnosti“.⁷⁹

V rozporu s názorem samotného Darwina Liang soustavně aplikuje teorii evoluce a přírodního výběru na společnost a do svého výkladu také průběžně vplétá někdy poněkud kuriózní příklady z chování společnosti. Tak třeba Darwinův objev, že příslušníci stejného druhu mezi sebou bojují více než příslušníci různých druhů, Liang ilustruje tvrzením, že „boje Evropanů s barbary z jiných kontinentů nejsou tak časté jako války jednotlivých evropských zemí mezi sebou“.⁸⁰ Autor se také snaží z Darwinovy teorie vyvodit explicitní poučení pro své současníky. Tyto partie jsou zajímavé v tom, že názorně ilustrují, jakou přesmyčkou se teorie evoluce v očích Číňanů – příslušníků národa, kterému v důsledku dosavadního vývoje hrozí „odplavení“ – stala důkazem toho, že Čína má naději na lepší budoucnost a zároveň návodem, jak jí dosíci:

„Jediný důvod, proč jsem neobratně načrtl tento článek, je přání, aby náš národ poznal, z čeho vyrůstá proměna moderního myšlení a také aby poznal, že na toto myšlení nelze nahlížet jen jako na nauku biologickou, že princip přirozeného výběru, v němž

78 *Tamtéž*, s. 10.

79 *Tamtéž*, s. 9.

80 *Tamtéž*, s. 8.

lepší vítězí a horší prohrává, se ve skutečnosti dotýká všech zemí a všech národů bez ohledu na velikost, všech náboženství, všeho myšlení i každodenního života, že vše je zahrnuto do tohoto velkého pravidla evoluce a že buď budeme lepší, nebo horší, buď zůstaneme zachováni, nebo zanikneme, že jiná možnost neexistuje a že ve všech vztazích mezi všemi živými bytostmi nelze jinak než zápolit a být ve střehu, a tak hledat cestu, jak se přizpůsobit dnešnímu dni.⁸¹

Důležitým poučením, které Liang Qichao vyvozuje z poznání zákona evoluce, je potřeba výchovy zdatných „nových občanů“ – nezávislých, iniciativních a silných. Jako cíl této výchovy uvádí „změnit ducha i tělo“, neboť „soustavnou výchovou bude možné postupně zůslechtit lidskou rasu k nejvyšší dokonalosti“.⁸²

Teorii evoluce se v Novém lidu věnoval také Ma Junwu (1881–1940), který pracoval na překladu Darwinovy knihy (dokončil jej však až téměř po dvaceti letech). V osmém čísle uveřejnil překlad Darwinovy předmluvy k třetímu vydání *On the Origin of Species*, kde je načrtnuto přijetí a šíření teorie evoluce.⁸³ Podrobné vysvětlení Darwinovy teorie z hlediska biologie, včetně názorných ilustrací, však teprve na jaře 1903 podal v Novém lidu japonský biolog a propagátor evoluční teorie Asajirō Oka (1868–1944). Článek s prostým názvem *Stručný nástin teorie evoluce* je záznamem veřejné přednášky konané na žádost čínských studentů v Tokiu.⁸⁴

V průběhu roku 1902 Liang Qichao svoje pochopení evoluční teorie aplikované na společnost rozšířil o myšlenky sociologa Benjamina Kidda (1858–1916). V 18. čísle Nového lidu uveřejnil článek *Učení Kidda, revolucionáře teorie evoluce*,⁸⁵ kde představuje Kiddovo pojetí evoluce a zároveň ho po svém nepřiznaně rozvíjí. Článek převážně parafrázuje Kiddovu první knihu *Social Evolution* (1894), která byla přeložena do japonštiny již roku 1899 (a ve stejném roce vyšla časopisecky i ve zkráceném čínském překladu).⁸⁶ Liang Qichaoův článek začíná krátkou zprávou o Kiddově knize *Principles of Western Civilisation* právě vydané v New Yorku (duben 1902). Zpráva o knize vydané v zahraničí – navíc od Liang Qichaoa, který neuměl anglicky – svědčí o tom, že Kiddovo jméno bylo v Japonsku dobře známé.

81 *Tamtéž*, s. 17.

82 *Tamtéž*, s. 13.

83 Čínsky *Xinpai shengwuxue (ji tianyanxue) jia xiao shi* [Stručné dějiny školy nové, čili evoluční biologie], XMCB 8, s. 9–18. Ma Junwu spolupracoval s Liang Qichaoem poměrně úzce, později však přešel do časopisu *Minbao*. Studoval také v Berlíně, nejprve metalurgii (1907–1911), podruhé zemědělskou chemii (1914–1916). Byl ve své době významným překladatelem, mj. do Číny s úspěchem uvedl Ernesta Häckela.

84 *Jinhualun dalüe*, XMCB 46, s. 175–191. Asajirō Oka studoval na konci 19. století v Německu a byl také propagátorem esperanta. Esperantské hnutí mělo později značnou odezvu i v Číně.

85 *Jinhualun gemingzhe Jide zhi xueshuo*, XMCB 18, s. 17–28.

86 Čínskou verzi pořídil americký misionář Timothy RICHARD a publikoval ji v časopise *Wanguo gongbao* pod názvem *Datong xue (Učení o velké jednotě)*. Autorem japonského překladu je historik Tsunoda Ryūsaku, později zakladatel japanologie na Kolumbijské univerzitě v New Yorku (Mori NORIKO, *Liang Qichao, Late-Qing Buddhism, and modern Japan*, in: Joshua A. Fogel (ed.), *The Role of Japan in Liang Qichao's Introduction of Modern Western Civilization to China*, s. 240).

V Evropě je dnes Benjamin Kidd pozapomenutý myslitel, jehož některé názory nepříjemně zavánějí rasismem a eugenikou. Jeho pojednání nevynikají hloubkou analýzy, přesvědčivými argumenty, ani bezchybně logickou argumentací. Kiddovo učení charakterizované jako „socializovaný liberální kapitalismus“ a „darwinistická obrana náboženství“⁸⁷ po právu upadly v zapomenutí. Své současníky však Kidd zaujal tím, jak autoritativně nabízel řešení naléhavých otázek své doby. O tehdejší aktuálnosti jeho názorů svědčí zájem, který *Social Evolution* vzbudila u širší veřejnosti, i to, že v krátké době vyšla v překladu do několika evropských jazyků včetně češtiny.

Na počátku 20. století byl Kidd respektovaný autor⁸⁸ a podle svého vlastního názoru myslitel, který opravuje chyby v teorii evoluce, jak ji vykládal Herbert Spencer, a zároveň vyvrací Marxův socialismus. Kiddovým cílem bylo postavit studium společnosti na vědecké základy, tj. vysvětlit je pomocí teorie evoluce a přírodního výběru. Za pomoci letmo posbíraných postřehů z pozorování přírody a příkladů z dějin lidstva Kidd argumentuje ve prospěch myšlenky, že zápas je nezbytný pro rozvoj druhu, jinak dochází k degeneraci. Odmítá však, že by v procesu zdárného rozvoje lidského plemene hrály rozhodující roli individuální schopnost a racionální volba. Naopak, podle Kidda volná soutěž bez regulace ústí do sobeckého prosazování individuálních a okamžitých zájmů na úkor uchování společenského organismu v budoucích generacích. Kidd je toho názoru, že k potlačení sobeckých zájmů a společensky (tj. druhově) zodpovědnému chování vede člověka od nepaměti náboženství, jehož úkolem je „zabezpečit v zápase vývojovém stále podřizování zájmů jedinců pod širší zájmy toho delším životem nadaného sociálního organismu, ke kterému náležejí“.⁸⁹

Liang Qichao je Kiddem nadšen do té míry, že ho označuje za „velikána“ a za „zdatného revolucionáře v teorii evoluce“. Nechápe ho však jako oponenta Spencera či dokonce Darwina, ale v duchu svého synkretického přístupu jako toho, kdo doplnil, co v jejich učení chybělo, a dále je rozvinul a přivedl k dokonalosti. Hlavní přínos spatřuje Liang Qichao v tom, že Kidd obrací pohled do budoucnosti. Parafrazuje jej: „Smysl evoluce je ve vytváření budoucnosti. Minulost a současnost jsou jen jednou přechodnou fází otevírající dveře k cíli.“⁹⁰

Liang Qichao se nejpodrobněji věnuje Kiddově myšlence, že v rámci boje o přežití druhu je třeba podřídit okamžité zájmy jedince vyššímu celku a budoucnosti. V této souvislosti zavádí pojem „futurismus“, který staví do protikladu k „prezentismu“ ostatních evropských myslitelů a cituje volně z Kidda, že „nelze jinak než obětovat osobní zájmy zájmům společnosti a okamžitý prospěch obětovat v zájmu budoucnosti. Ten, kdo lpí na okamžitém vlastním prospěchu, hrubě překrucuje teorii evoluce,

87 D. P. CROOK, *Benjamin Kidd: Portrait of a Social Darwinist*, Cambridge 2009 [1984], s. 75 a s. 69.

88 Kiddova kniha *Social Evolution* byla nadšeně přijata řadou politických myslitelů, protestantských teologů a širší veřejností, přírodovědci se k ní však od počátku stavěli rezervovaně (D. P. CROOK, *Benjamin Kidd: Portrait of a Social Darwinist*, s. 73).

89 Benjamin KIDD, *Sociální vývoj*, překlad J. Škola, Dědictví Komenského sv. 19, Praha 1900, s. 86.

90 XMCB 18, s. 26.

dopouští se proti ní zločinu.“⁹¹ K tématu oběti ve jménu budoucnosti se Liang v článku opakovaně vrací také proto, že je to myšlenka, která souzní s jeho pojetím „věřejné morálky“ nezbytné pro „obnovu lidu“. V této souvislosti Liang Qichao přebírá Kiddovu kritiku Rousseauova pojetí přirozených práv, která sám dříve hájil, stejně jako Marxova socialismu a Nietzscheova individualismu.⁹²

Pod Kiddovým vlivem Liang Qichao také začal nově uvažovat o náboženství. Zdá se, že tomuto tématu přikládal obzvláštní význam, neboť zde nepřebírá Kiddův poměrně dlouhý výklad o náboženství soustředěný přirozeně na křesťanství, ale plně ho adaptuje na čínské reálie. K tématu přistupuje v historické perspektivě, nejprve se podrobně věnuje konfucianství, pak rozebírá různé větve taoismu, jak se utvářely od starověku, a také poměrně obsírně hovoří o buddhismu; křesťanství jen krátce zmíní v závěru. V celkovém přístupu, jímž Liang Qichao pojednává Kiddovo pojetí náboženství, je patrný vliv buddhismu. Projevuje se to ve volbě slovní zásoby, v pasážích, které ve výkladu buddhismu přímo věnuje, ale především v rozvinutí myšlenky o prospěšnosti smrti v procesu evoluce. Kiddovu ideu náboženství jako „supraracionální sankce“ nezbytné pro zachování síly společenského organismu Liang Qichao posouvá do roviny buddhistické eschatologie a formuluje na první pohled šokující výklad smrti jako pozitivní události v individuálním lidském životě.⁹³ Podle Liang Qichaoa je Kiddovým hlavním přínosem, že pochopil a vyzvedl roli náboženství jako prostředku, který pomáhá lidem, „aby se netrápili touto otázkou (tj. otázkou smrti), v důsledku čehož může pohyb světa spěť stále kupředu“. V takto pojatém procesu evoluce umírající starý člověk dělá místo nové, „vyspělejší“ generaci, a tím přispívá k obnově svého druhu. Na základě toho nakonec Liang Qichao uvádí, že „smrt je pramenem evoluce“.⁹⁴

Závěr

Liang Qichao byl přesvědčen, že klíčem k záchraně Číny je nové myšlení schopné proměnit lhostejné a k vlastnímu prospěchu zaměřené Číňany v angažované „nové občany“, kteří spojí síly ve prospěch vlastního národa. Nové myšlení, o němž píše, se zakládá na metodách empirismu a racionalismu nahrazujících dosavadní způsob orientace ve světě, založený na studiu textů posvěcených tradicí. Uplatnění nových metod poznávání předpokládá nezávislost na starých autoritách a zakládá novou orientaci směrem do budoucnosti. Důležitou složkou nového myšlení, jak je představuje Liang Qichao v prvním ročníku *Nového lidu*, je přesvědčení o lidské schopnosti nalézt

91 *Tamtéž*, s. 19.

92 Rousseau a Nietzsche měli na počátku 20. století velký vliv mezi čínskými studenty v Japonsku; Marx byl naopak ještě neznámý a Liang Qichaoův článek zřejmě představuje první zmínku o něm v čínském textu.

93 Liang Qichao nezdůrazňuje, že se jedná o jeho vlastní inovaci. Naopak, bohatě se odvolává na Kidda. V anglickém originále však tuto myšlenku nenajdeme, a je pravděpodobné, že výklad o smrti pochází z čínského nebo japonského překladu Kiddovy knihy.

94 XMCB 18, s. 21. O vlivu buddhismu na Liang Qichaoovo čtení Kidda pojednává M. NORIKO, *Liang Qichao, Late-Qing Buddhism, and Modern Japan*.

konečnou pravdu, vyjádřenou v univerzálních zákonitostech, jimiž se řídí příroda i společnost, a s jejichž znalostí lze také další vývoj společnosti usměrnit.

Liang Qichaovy články publikované v Novém lidu během roku 1902 (a jejich pozitivní přijetí) dokládají dobové nadšení pro myšlenku pokroku a neomezených možností společnosti řídicí se „vědeckými principy“. Program „nového myšlení“ a „nového lidu“ vytvářel podhoubí pro nekritickou víru ve všemocnost vědy, i když Liang sám se proti scientismu v pozdějších letech postavil.⁹⁵ Liangova víra ve vědecký pokrok byla částečně otřesena během cesty do Evropy v roce 1919, kdy na vlastní oči uviděl Evropu zničenou válkou. Pod vlivem tohoto zážitku začal uvažovat o nebezpečích jednostranného, ničím nevyvažovaného technického pokroku a formuloval myšlenku, že vedle materiálního pokroku Západu je pro zdárný rozvoj lidstva nezbytná také duchovní kultura Východu. Vysloužil si tím kritiku nové generace modernizátorů, která navazovala na jeho dřívější názory, včetně již zmíněného Hu Shia. Z Liang Qichaoa se však nestal konzervativce typu Gu Hongminga (1857–1928),⁹⁶ který zhruba ve stejné době nabádal Evropu, aby konvertovala ke konfucianství. V souboru článků, v nichž zachytil svou roční cestu do Evropy, Liang sice vyjádřil pochybnosti o bezvýhradně pozitivní síle vědy, zároveň zde ale píše: „Čtenáři, měj se na pozoru a nepodlehni domněnce, že kvůli tomu (tj. poznání ničivé síly a stinných stránek vědy, OL) odmítám vědu. V žádném případě nesouhlasím, že by to mělo znamenat krach vědy. Pouze stejně vehementně nesouhlasím s tím, že věda je všemocná.“⁹⁷

V průběhu dvacátých a třicátých let víra v obecné zákony všemocné vědy přispěla v Číně k šíření marxismu jako vědeckého výkladu společnosti a zároveň nástroje k její změně. V pozdější modifikaci Mao Zedongova učení vznikajícího pod vlivem stalinské ortodoxie ovlivňuje „vědecké myšlení“ obecný náhled Číňanů na svět dodnes, aniž by o tom příliš přemýšleli.⁹⁸

Čínská modernizace a s ní spojená ideologie pokroku vznikly ve 20. století pod vlivem určitých proudů evropského myšlení. Podrobnější zkoumání by si zasloužila skutečnost, že zásadní vliv se realizoval prostřednictvím zjednodušujících přehledových publikací, aniž by zároveň byla zprostředkována reflexe limitů vědy, jak současně probíhala na Západě. Samostatné téma pro další výzkum představují zdroje

95 D. W. Y. KWOK, *Scientism in Chinese Thought, 1900–1950*, New Haven 1965. Liang sám se proti scientismu, který vědu povyšuje na systém hodnot, postavil. Přesto se úzce přátelil s jedním z nejvýznamnějších představitelů čínského scientismu Ding Wenjiangem (1887–1936), geologem a profesorem Pekingské univerzity. Ding je spoluautorem Liang Qichaova posmrtně zpracovaného životopisu v datech (DING Wenjiang – ZHAO Fengtian, *Liang Qichao nianpu chang bian*).

96 Viz např. KU Hung-ming, *The Spirit of the Chinese People*, Beijing 1915 (německy jako *Der Geist des chinesischen Volkes und der Ausweg aus dem Krieg*, Jena 1917) aj. Na Gu Hongminga odkazuje např. Rudolf DVOŘÁK v předmluvě ke svému překladu *Daodejingu (Lao-Tsiova Kanonická kniha o Tau a ctosti*, Kladno 1920).

97 LIANG Qichao, *Ou you xin ying lu* [Záznam dojmů z cesty po Evropě], Beijing 2012, s. 17.

98 Dokladem může být opakované vyzývání vědy v oficiálních stranických dokumentech. Náзорnou ilustraci současného postoje k sociálnímu darwinismu v Číně představuje TANG Yuankaiův článek *Darwin "lives" in China* (Beijing Review, Dec. 3, 2009, s. 20–21).

informací o západní vědě, jimiž s velkou pravděpodobností byly překlady anglicky psané popularizační literatury.⁹⁹ Jak ukazuje případ B. Kidda, zásadní vliv mohly mít i teorie ve své době na Západě sice rozšířené, ale dnes zcela zapomenuté.

Představa přímočarého „vlivu“ je nicméně zavádějící. Nejedná se o jednoduchý proces, při kterém by docházelo k prostému převzetí hotových myšlenek se vším všudy, přičemž je na nás, abychom posoudili, nakolik přesně se podařilo okopírovat cizí vzor. Vliv je především interakcí, v níž jsou důležitými faktory intelektuální konstituce a společenská situace přijímajícího subjektu. Již sama volba předlohy je výrazem určité predispozice, která ovlivňuje interpretaci přebíraných myšlenek, a ty v novém kontextu začínají žít vlastním životem.

Podobný proces výběru a přetváření podle aktuální situace a potřeb příjemce je možné sledovat i ve vztahu k domácí tradici. Navzdory přesvědčení o významu „nového myšlení“ Liang Qichao prosazoval silný národní program. Svých konfuciónských kořenů se nezříkal a konfuciónství samo o sobě pro něho nepředstavovalo překážku v procesu přijetí západních vzorů; jako překážku viděl pouze dogmatické lpění na tradici.¹⁰⁰ S tradičními motivy a odkazy na konfuciónský kánon Liang Qichao nakládá svobodně (a ahistoricky).

Liang Qichao vlastenecké zanícení se dostává do popředí v rozsáhlé stati Hlavní trendy čínského myšlení, kterou začal uveřejňovat na pokračování od třetího čísla Nového lidu (březen 1902),¹⁰¹ to znamená víceméně současně se statí O obnově lidu a s články o „novém myšlení“. Je zde v základních obrysech zachycen vývoj čínského myšlení od starověku uspořádaný do sedmi stupňů, počínaje od „embryonálního stádia“ na počátku dávnověku, přes celkový rozkvet v době Válčících států (475–221 př. n. l.), k unifikaci pod vládou konfuciónství za dynastie Han (206 př. n. l. – 220 n. l.) a dále přes několik dalších etap střídavého vzepětí a poklesu až k „úpadku“ nejnovější doby. V samotném závěru autor s pevným přesvědčením předjímá blížící se „renesanci“ čínského myšlení související s přílivem nových impulzů ze Západu, respektive z Japonska.

Článek zpočátku vyznívá jako oslava čínských tradic. Autor s vlasteneckým patosem hovoří o velkoleposti čínské civilizace „staré 4000 let“,¹⁰² která svým myšlením kdysi zaujímala „první místo na světě“ a jejíž starověcí filozofové „vysoko převyšovali i Sokrata, i Aristotela“.¹⁰³ Liang Qichao však hned na začátku také přiznává zaostávání

99 Například kniha pro mládež od Arabelly B. BUCKLEY (*A Short History of Natural Science and of the Progress of Discovery from the Time of the Greeks to the Present Day. For the Use of Schools and Young Persons*, New York 1876), která vyšla japonsky v letech 1886–1887.

100 Viz jeho článek z roku 1903 *Bao jiao fei suo yi zun Kong lun* [Ochrana víry není způsob, jak ctít Konfucia], in: Yinbingshi heji, 4. svazek, Shanghai 1936, s. 44–58.

101 Původně vycházelo v nepravidelných intervalech ve 14 pokračováních mezi lety 1902–1904. Některé části autor nedopracoval, závěr, uveřejněný v roce 1904, však dokončený je.

102 Uvádět stáří čínské tradice na tisíciletí byla v té době v Číně novinka prostřednictvím misionářů převzatá ze Západu. Délka čínské historie se u Lianga liší text od textu, jindy hovoří o dvou či třech tisících let. Dnes je ve vlastenecké rétorice běžný údaj 5000 let. (Nejstarší písemné památky v Číně se datují ke konci 2. tisíciletí př. n. l.)

103 LIANG Qichao, *Lun Zhongguo xueshu sixiang bianqian zhi da shi*, s. 5.

Číny za moderním Západem. Smyslem ohlédnutí do historie má být povzbuzení dnešních vzdělců, aby se aktivně zapojili do intelektuální obrody Číny a znovu ji přivedli do čela světového dění. Aby se tak stalo, domnívá se Liang, je nicméně třeba zbavit se otrocké závislosti na dávných autoritách. To však neznamená naprosté odvržení domácí tradice, neboť ta podle Liangova názoru podmiňuje schopnost plně využít podněty přicházející ze Západu. Na jednom místě říká: „Pokud byste, pánové, naprosto odhodili naše národní myšlení a přestali se jím zabývat, pak se obávám, že ani stovky Darwinů, Millů a Spencerů by mezi našimi vzdělanci nenašly žádnou odezvu!“¹⁰⁴

V Liang Qichaově výkladu o velikosti čínského myšlení, pro jehož budoucí rozvoj je nezbytné přijetí nových myšlenek ze Západu, lze najít řadu protimluv. Autor však evidentně mezi chválou domácích tradic, jejich kritikou a požadavkem „učinit obrat v myšlení“ žádný rozpor neviděl.¹⁰⁵ Nabízí se vysvětlení, že byl v tradici natolik vrostlý, že i když mu „při srovnání [dnešního čínského myšlení] se Západem tváře samou hanbou začne zalévat pot“,¹⁰⁶ přesto o tradici nepochyboval. Kýženou situaci, kdy se „duch cizích učení rozšíří po celé zemi“,¹⁰⁷ nepovažoval za ohrožení čínské tradice, nýbrž za novou syntézu. Svůj pohled na přirozené spojení obou tradic snad nejlépe vyjádřil v obraze sňatku mezi Čínou a Západem:

„Na světě dnes zůstaly jen dvě civilizace: západní civilizace, tedy Evropa a Amerika, a východní civilizace, tedy Čína. 20. století bude dobou sňatku mezi těmito dvěma civilizacemi. Krajané, vyvěste lampióny a nachystejte víno, vyjděte vstříc před bránu a klaňte se trojitými poklonami ve velkém obřadu uvítání nevěsty. Nevěsta přicházející ze Západu nám porodí syny, kteří budou dělat čest našim předkům!“¹⁰⁸

104 *Tamtéž*, s. 6.

105 Téma v obecnějších souvislostech zpracovává Benjamin SCHWARTZ v článku *The Limits of „Tradition versus Modernity“: the Case of the Chinese Intellectuals*, in: *China and Other Matters*, Cambridge (Mass.) 1996, s. 45–64.

106 *Tamtéž*, s. 4.

107 *Tamtéž*, s. 130.

108 LIANG Qichao, *Lun Zhongguo xueshu sixiang bianqian zhi da shi*, s. 8.

Liang Qichao in 1902: The transformation of China into a strong and modern nation with the help of new thought

OLGA LOMOVÁ

The present article explores the ideas of Liang Qichao (1873–1929), one of the best known figures of modern Chinese political thought. Unlike previous studies on Liang Qichao, which present his ideas as a more or less coherent whole that gradually evolved over the more than three decades he was involved in writing about political reform in China, I concentrate almost exclusively on his articles from 1902 published in the newly launched journal *Xinmin congbao*. This was a period when Liang Qichao developed new opinions, largely independent from the theory of his teacher Kang Youwei. In this period, Liang started to become the most influential reform-minded Chinese intellectual, and therefore his ideas deserve to be studied also as an expression of a more general opinion on the transformation of China.

Liang Qichao's best-known article from 1902 is his long treatise on the "Renovation of the people" (*Xin min shuo*), serialized on the pages of *Xinmin congbao* throughout year. After providing a summary of the main points of this work, a kind of political manifesto that has already been much discussed in secondary sources, we turn our attention to Liang's other simultaneously published articles, namely those dealing with the introduction of "new learning" and "new thought" (*xin xueshu*) from the West as the key to China's modernization. By "new thought" Liang Qichao means European thought as it had evolved since the Renaissance, with particular emphasis on breaking with tradition and the evolution of scientific thought as it was understood in the nineteenth century. In these articles, inspired largely by Japanese writings, including translations from English of popular books on the history of science, Liang also devotes considerable space to the introduction of scientific discoveries, which he presents primarily as a powerful factor in transforming society. During 1902, Liang Qichao describes on the pages of *Xinmin congbao* the steady progress of European sciences and scientific thought, eventually culminating in the evolutionary theories of the nineteenth century. Liang presents different evolutionary theories indiscriminately as one powerful stream of thought, whether they were Darwin's writings on biology, Spencer's application of evolutionary theories to society and ethics, or even further elaborations by Benjamin Kidd. Kidd's transformation of Spencer's teachings on the survival of the fittest into a concept of struggle between nations in which the individual has to sacrifice himself for the benefit of his society were of particular interest to Liang, who, in admiration, called Kidd "the revolutionary in the theory of evolution."

While introducing Western thought as the main source of progress in the West, Liang Qichao also repeatedly emphasizes those aspects he believes were the source of new discoveries: radically breaking with tradition and freedom of thought. Liang Qichao expresses his conviction that in order to achieve progress similar to that of the West, Chinese people had to change their conservatism and passivity.

Reading *Xinmin congbao* in 1902 reveals an aspect of Liang Qichao's political theory that has not yet been studied in detail, namely his interest in adopting "scientific methods of thought" and his conviction that the popularization of "new thought," including Western sciences, would bring the desired transformation of China into a strong and modern nation. Judging by comments expressed by young readers of Liang's journal, such as Hu Shi, Liang

Qichao's writing from this period directly influenced the world view which dominated Chinese intellectual circles during the Republic.

This world view based on the ideas of rationality and objective truth achieved through scientific methods, and also the conviction that societies which follow the objective laws discovered by science will progress steadily, is thoughtfully anti-traditionalist and westernized. In the conclusion of the article, Liang's view of the relationship between the new thought coming from the West and Chinese tradition is discussed, as it is revealed in his article "General outlines of the history of Chinese thought" (*Lun Zhongguo xueshu sixiang bianqian zhi da shi*), published in several installments also during 1902 (with a continuation in 1904). Interestingly, while in 1902 Liang Qichao calls for radical intellectual change inspired by the European Renaissance and Enlightenment, here he simultaneously praises Chinese intellectual tradition as comparable and compatible with the new thought coming from the West. Using figurative language, Liang calls for a marriage between the two traditions, in which the groom (China) should cordially welcome the bride coming from the West. As a result, it seems that when Liang started his journal *Xinmin congbao*, he perceived the radical change of Chinese thought based on the Western model as a natural improvement of Chinese tradition, and not as a threat to its cultural identity.

English text by the author

STUDIE

Cesta Gustáva Husáka ke komunistickému hnutí

MICHAL MACHÁČEK

Je snadné i laciné s relativní znalostí dějinného vývoje odsuzovat Husákovo zapojení do komunistického hnutí. Mnohem obtížnější je hledat odpověď na otázku jeho osobní motivace a faktorů, které ho tam přivedly. Domnívám se, že téma je nutno otevřít zejména kvůli komplexnějšímu porozumění Husákovu příběhu, jelikož pomáhá ozřejmit i mnohé souvislosti z pozdějších období. Jak se vyrovnával Husák se svým údělem, jak reagoval na události, co očekával od života a dějin, to v mnohém záleželo na jeho zkušenostech, na tom, do jaké doby se narodil a co v mládí prožil.¹

Současně a neméně platí varovná slova historika Ivana Kamence: „Historik či každý iný bádateľ si musí dávať pozor, aby v prirodzenej eufórii, ktorá spravidla sprevádza väčšinu biografických prác, neupadol do pokušenia idealizácie a násilnej heroizácie mladých rokov opisovanej osobnosti,“ pričomž pokúšenie býva umocnené výberem významné osobnosti, jejíž život a politické aktivity byly hodnoceny a vykládány protichůdně.² Psaní o Gustávu Husákovi je vzorovým příkladem.

MICHAL MACHÁČEK: Gustáv Husák's Path to the Communist Movement

This paper attempts to capture those factors that shaped Gustáv Husák in his youth and led him to join the communist movement. It further focuses on Husák's student activism during his grammar school and university studies until 1938 when he acted as an influential functionary in the Association of the Slovak Students.

Key words: Gustáv Husák, Magda Husáková–Lokvencová, Slovakia, the Communist Party of Czechoslovakia, Slovak communism, student movement, the Association of Slovak Students, the Association of Socialist Academics, DAV (an association of left-wing Slovak writers and politicians), Šíp

Pokud nebereme v potaz mediálně vděčné, avšak nepodložené historicky, je poctivé přiznat, že o Husákově raném dětství ve skutečnosti mnoho nevíme. Více ozřejmena je Husáková vysokoškolská aktivistická činnost, která se vůbec poprvé těšila „badatelskému“ zájmu Státní bezpečnosti a justičního aparátu během ideologického tažení proti „slovenskému buržoaznímu nacionalismu“, jehož kořeny byly spatřovány v působení intelektuální skupiny Dav a jejích následovníků Šípistů v období předmnichovské republiky.³ Prostor k interpretačnímu přehodnocení a hlubší analýze byl otevřen po politické rehabilitaci dotyčných po prosinci 1963, kdy postupně vzniklo i několik monografií o počátcích slovenské levicové inteligence, které se sice přidržovaly teze o vedoucí úloze komunistické strany, přesto ale přinesly řadu nových poznatků.⁴ V této době se také seznámil Gustáv Husák s tehdy začínajícím historikem Viliamem Plevzou, z jehož prací se zatím nejpodrobněji a nejuceleněji dozvídáme o Husákově mládí.⁵ V posledních dvaceti letech zůstávala problematika spíše ležet ladem a pokud je mi známo, až v poslední době byly publikovány populárněvědecké články⁶ a vznikly diplomové práce, které jí částečně věnují pozornost.⁷

Předkládaná studie staví na dosud převážně nevytěženém archivním materiálu. Husáková studia nám přibližují prameny z fondů Římskokatolická lidová škola v Dúbravce a Masarykovo státní československé reálné gymnázium v Bratislavě (Archiv hlavního města

- 1 Lubomír LIPTÁK, *Generáciomer alebo... dejiny a jeden ľudský život*, in: Ivan Kamenec, *Nepre(tr)žité dejiny*, Bratislava 2008, s. 42; sofistikovaneji Miloš HAVELKA, *Česká kultura a politika před různými horizonty generační zkušenosti*, in: Zbyněk Machát – Ondřej Slačálek – Milan Znoj (edd.), *Nezapomenuté historie. Sborník k 70. narozeninám Františka Svátka*, Brno 2007, s. 98–104.
- 2 Ivan KAMENEC (ed.), *Spoločnosť, politika, historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*, Bratislava 2009, s. 221.
- 3 Archiv bezpečnostních složek, bývalý Studijní ústav Ministerstva vnitra (MV), sv. S-552-2, složka č. 10, Zpráva o výsledku šetření straně nepřátelských zjevů na Slovensku z 8. 3. 1950, s. 2–3; tamtéž, fond Ministerstvo národní bezpečnosti, sign. 62/2, kart. 208, Stenozáznam z hlavního projednávání trestné věci proti obviněnému Husákovi a spol. před Nejvyšším soudem v Bratislavě ve dnech 21.–24. 4. 1954, výslech G. Husáka, s. 4–9. Ve věci se angažoval mimo jiné i historik Miloš Gosiorovský, který za to udělal sebekritiku v roce 1963 a stavěl se za interpretační přehodnocení. A. Š. [Anna ŠTVRTECKÁ], *Bilance slovenské historiografie. Příspěvky k dějinám KSČ 4*, 1963, č. 5, s. 798.
- 4 Miroslava ROŠKOVÁ, *Pokrokové študentstvo na Slovensku v rokoch 1934–1938*, disertační práce, Filozofická fakulta (FF) Univerzity Komenského v Bratislavě 1965 (tato na svou dobu pozoruhodná práce je uložena v Archivu Slovenské technické univerzity v Bratislavě); Dagmar ČIERNA-LANTAYOVÁ, *Pokrokové študentské hnutie na Slovensku 1918–1938*, Bratislava 1974; Viliam PLEVZA, *Davisti v revolučnom hnutí*, Bratislava 1965; Viliam PLEVZA – Vlasta PLEVZOVÁ, *Slovenská inteligencia v komunistickom hnutí (1921–1938)*, Bratislava 1979.
- 5 V. PLEVZA, *Trvalé hodnoty*, I. zväzok: *Proti kapitálu*. Bratislava 1976, s. 302–312; TÝŽ, *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*, Bratislava 1991, s. 14–25.
- 6 Tomáš ČERNÁK, *Svedomitý študent Augustín. Gymnaziálne roky Gustáva Husáka*, *História*, revue o dejinách spoločnosti 11, 2011, č. 1–2, s. 80–87; M. MACHÁČEK, *Slovenské dejiny na své lidi teprve čekají. Mládí Gustáva Husáka*, *Dějiny a současnost* 35, 2013, č. 1, s. 30–33.
- 7 Tomáš ČERNÁK, *Gustáv Husák v rokoch 1913–1948*, diplomová práce, FF Univerzity Komenského v Bratislavě 2008, s. 4–20; M. MACHÁČEK, *Gustáv Husák v kauze slovenského buržoazního nacionalismu*, diplomová práce, FF Univerzity Karlovy v Praze 2011, s. 20–29.

Slovenské republiky Bratislavy; AHMSRB), rovněž katalogy posluchačů a Husákův studijní spis z vysoké školy (Archiv Univerzity Komenského v Bratislavě; AUK). Další stěžejní materiál jsem čerpal ve fondech Ministerstva vnitra, Gustáv Husák a z rehabilitačních komisí Ústředního výboru (ÚV) KSČ (Národní archiv České republiky; NA). Komunistická agitace mezi studentstvem a Husákova aktivistická činnost může být sledována ve fondu Policejního prezidia v Bratislavě (Slovenský národní archiv; SNA), z fondů Archivu Univerzity Komenského, dobový tisk⁸ a vzpomínkové texty.⁹ Informace o Husákově rodině se dají vyčíst z církevních matrik (Archiv římskokatolické farnosti Bratislava – Dúbravka; AŘFB-D),¹⁰ přičemž si vypomáhám rozhovory s pamětníky.¹¹ Do jaké míry jsem podlehl „přirozené euforii“, či naopak lacinosti, nechávám na posouzení laskavého čtenáře.

* * *

Odměřený, chladný, bez přátel, vypočítavý, mocichtivý či asketa; v tomto obskurním duchu je dnes prezentována v médiích Husákova osobnost. Odhlédneme-li od pohnutek vykreslit Husáka v co možná nejhorsích barvách, zůstává takovéto hodnocení problematické z hlediska našeho chronologického zaměření, jelikož povětšinou vychází z pozdního období jeho života. Prvorepublikový Gustáv Husák se samozřejmě od „prezidenta zapomnění“ značně lišil.

Kola:

žalujem

žalujem ja a žalujú iní
za všetky na nás spáchané viny
plakal som doteraz o pomoc volal
nikto ma nepočul bo nepotreboval

<p>žalujem teraz a čakám súd pravdu chcem počuť buď jak buď telo som znivočil nohy už sodral za moje pľúca a svaly iný si odmenu sobral</p> <p>nedbal som veď ešte lásku mám k práci [a žene dnes i to sobrali v odplatu stavajú k stene chcem-li žiť ruku mi na ústa kladú v srdci mi zažali nenávisť bľadú</p>	<p>citlivci čo neznesú hynúcej srny pohľadu smejú sa keď vidia jak padám od hladu hynieme hynieme pýtame jest' od vás vždy príde len jóbova zvesť</p> <p>nehcete vidieť čo planie nám v očiach bo vy ste v zámku a my len šťastia vášho [na úbočiach veľa nás čo vaša milosť o všetko sdiera však človek pane môj to nie ľažné zviera</p>
--	---

a preto žalujem súdiť však musí sa rovno
[a prisne
ináč my samí a vás súdili by sme
príde-li zase jóbova zvesť
tu páni čakajte len našu päšť

- 8 Nejvíce těžím z časopisů Svojet, Šíp a DAV, do kterých Husák přispíval.
- 9 Za velmi přínosné považuji sborníky vzpomínek na levicové studentské hnutí Eduard GOLDSTÜCKER a kol. (edd.), *Za lepší svět, sborník statí a vzpomínek na studentské pokrokové hnutí třicátých let*, Praha 1963; Karol ROSENBAUM (ed.), *DAV. Spomienky a štúdie*, Bratislava 1965. Do davistického sborníku přispěl i Husák, který rovněž publikoval v 60. letech různé vzpomínkové texty v časopise Kultúrny život (KŽ).
- 10 Za umožnění přístupu děkuji panu faráři Miroslavu Bederkovi.
- 11 Za poskytnutá svědectví děkuji panu Vladimíru Husákovi (syn G. Husáka), paní Agneše Husákové (švagrová G. Husáka) a její rodině, panu Viliamu Plevzovi (blízký spolupracovník G. Husáka) a paní Jarmile Štefančinové (její rodiče byli spolužáci G. Husáka na římskokatolické lidové škole).

Tyto žalující a v závěru i bojovné verše byly publikovány ve studentském periodiku Svojet a jejich autorem měl být jistý „Kola“.¹² Jednalo se o pseudonym, pod kterým se skrýval tenkrát jednadvacetiletý čerstvý vysokoškolák Gustáv Husák, jenž jím odkazoval na baladické dílo spisovatele Ivana Olbrachta Nikola Šuhaj loupežník.¹³ Příběh odvážného zbojníka, který „bohatým bral a chudým dával“, ztělesňoval věčnou touhu prostých lidí po svobodě, spravedlnosti a důstojném životě a naplňoval tak obdobný mýtus jako Juraj Jánošík, jenž si vydobyl pověst prvního slovenského komunisty.¹⁴

Olbrachtovo dílo je situováno do časů první světové války a krátce po ní, tedy i do období Husákova mládí. „Velká válka“ nezanechala za sebou jen proměnu státních hranic, ale i deziluzi a živnou půdu pro nové ideologie, stála totiž životy milionů lidí. Když se dnes projdeme po staré Dúbravce, po místní Jadranské ulici, tak skoro naproti domu, kde rodina Gustáva Husáka bydlela, stojí pomník padlým, který udává 40 jmen místních mužů, kteří kvůli cizím zájmům přišli o své životy. „Mnozí z těch, kteří přece jen přežili, se v odpovědích na neodbytnou otázku otázek, jak se to mohlo stát, obrátili proti řádu, který ještě nedávno vypadal na civilizační triumf a důstojný život, a teď se jevil téměř jako inspirátor útoku pochybné či zneužitě civilizace na lidské žití. Vzplanuly barbussovské ohně hněvu a zároveň touhy, aby bylo jinak.“¹⁵

Dětství Augustína Husáka

Dúbravčanů, kterých se válka nějakým způsobem dotkla, bylo samozřejmě daleko více než oněch 40 jmen vytesaných do žulového kamene. Jedním z nich byl i chlapec, který přibyl desátého dne roku 1913 do rodiny Nikodema a Magdaleny Husákových, a jenž byl po dvou dnech pokřtěn jménem Augustín.¹⁶ Stejně se již jmenoval jeho dědeček z otcovy strany a Gustáv Husák oficiálně užíval toto jméno během studií a obvykle i za války. Jeho matka porodila ještě před ním potomka, který se rovněž jmenoval Augustín, ten však zemřel v šesti měsících na tuberkulózu.¹⁷ Tato nemoc byla příčinou četných úmrtí v tehdejší Dúbravce a brzy sehrála další tragédii v Husákově rodině. V dubnu 1914 jí totiž podlehla i samotná Magdalena Husáková.¹⁸ Gustáv Husák tak svou matku nikdy nepoznal. Následující měsíc byl úspěšně spáchán atentát na arcivévodu Ferdinanda d'Este, synovce císaře Františka Josefa I. a jeho předpokládaného nástupce. Událost se stala záminkou pro spuštění řetězové reakce válečných konfliktů. Nikodem

12 KOLA [G. HUSÁK], *Žalujem*, Svojet 10, únor 1934, č. 6, s. 6.

13 Rozhovor s V. Husákem z 9. 10. 2012.

14 Slovenští komunisté propagačně využívali tyto romantizující představy již od počátku 20. let. I. KAMENEC, *Začiatky marxistického historického myslenia na Slovensku*, Bratislava 1984, s. 27–28.

15 Robert KVAČEK, *Slovo na úvod*, in: Jaroslav Pažout (ed.), *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945–1989)*, Praha–Liberec 2013, s. 12.

16 V matrice je udáno jméno Augustinus a v rodném listě Augustin. AŘFB-D, matrika pokřtěných, s. 57; NA, fond ÚV KSČ, G. Husák, a. j. 5, rodný list A. Husáka z 8. 10. 1933.

17 Augustín Husák (1910–1911). AŘFB-D, matrika pokřtěných, s. 51.

18 Tamtéž, matrika zemřelých, s. 27.

Husák musel vzápětí narukovat a bojovat v řadách rakousko-uherské armády. Během otcovy nepřítomnosti byly starší dcery Katarína a Štefanie poslány k matčině rodině do nedalekého Lamače. Malého chlapce vzala do opatrování dúbavská babička, matka Nikodema. Nikodem v bojích na Piavě utrpěl těžší zranění hlavy a ruky a zbytek války strávil po vojenských lazaretech. Domů do Dúbravky se sice vrátil, ale coby válečný invalida, proto již nemohl sezonně pracovat na velkostatkách v Rakousku a na jižním Slovensku a také ho odmítli přijmout na bratislavských stavbách, v kamenolomu nebo v bratislavské muniční továrně Patrónka, kde pracoval před válkou. Živil se tedy jako drobný rolník a působil i v obecních službách (byl členem tamější školské stolice a zastupitelstva, přičemž krátce také zastával post starosty).¹⁹

V září 1920 vstoupil Nikodem do manželství s Márií, rozenou Vilemovou, která ovdověla v lednu téhož roku.²⁰ Vyženil další dvě dcery Júlii a Rozálii, ke kterým posléze přibyl ještě syn Štefan. Husákovi se přestěhovali v tento čas z dnešní Brižitské do vedlejší Jadranské ulice, kde zakotvili natrvalo. Ve společné domácnosti navíc bydlela Máriina sestra a matka, které spoluvlastnily tamější hospodářství. Z úředních dokumentů vysvítá, že Husákovi jej užívali a postupně také skupovali od Máriiny širší rodiny podíly menšího hospodářství, které zahrnovalo dům se zahradou a konopným polem o celkové rozloze jedné třetiny hektaru.²¹ Další rozšíření vlastnictví nastalo po úmrtí Nikodemovy matky a také po volbách do obecního zastupitelstva, kam byl Nikodem zvolen za agrární stranu. V rámci první pozemkové reformy totiž došlo k rozparcelování majetku pozemkového magnáta Mikuláše Pálffyho ve prospěch drobnějších rolníků. Husákovi tak nakonec disponovali v součtu necelými čtyřmi hektary pole, které pomáhal zorávat jeden koník a kravky, přesto neměla rodina díky otcově invaliditě a v jeden čas i desetičlenné domácnosti situaci snadnou a pivyvdělávala si na živobytí, jak se jen dalo.²²

Dle očekávání se nedaly označit Husákovy vztahy s nevlastní matkou za idylické. Chybějící mateřskou lásku mu naopak kompenzovaly starší sestry. Staraly se o něj a nedaly na něj dopustit. Měl je velmi rád a ještě jako prezident za nimi jezdil na Štědrý den do rodné Dúbravky.²³ Gusto, jak byl Augustín Husák v běžném kontaktu oslovován, měl trávit volný čas v přírodě, hrami s hadrovým míčem a setkáváním s moudrými starými lidmi. Občas též vypomáhal otcí na bratislavském trhu.²⁴ Dne 1. září 1919 také nastoupil povinnou školní docházku. Společně s ním chodilo do římskokatolické lidové školy v Dúbravce průměrně 60 až 100 dětí, které se mimo samotné výuky pravidelně účastnily

19 NA, fond MV, kart. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, životopis G. Husáka z 15. 4. 1950, s. 78–79; V. PLEVZA, *Vzostupy*, s. 14–15. Upřesněno rozhovorem s A. Husákovou z 8. 6. 2011.

20 AŘFB-D, matrika svateb, s. 9–10.

21 NA, fond ÚV KSČ, G. Husák, a. j. 6, záležitosti advokátní kanceláře G. Husáka a V. Clementise (předvolání k soudu, poznámky, žaloby, rozsudky z 20.–40. let).

22 NA, fond MV, kart. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, životopis G. Husáka z 15. 4. 1950, s. 78–79. Upřesněno rozhovorem s A. Husákovou z 8. 6. 2011.

23 Tamtéž. Potvrzeno rozhovorem s V. Husákem z 16. 6. 2011.

24 V. PLEVZA, *Vzostupy*, s. 15.

oslav státních výročí, školních výletů či přírodovědeckých vycházek a byly také pod kontrolou školního inspektora i obvodního lékaře. Ze školní kroniky se dále překvapivě dozvídáme, že téměř polovina dětí složila v červnu 1925 abstinenční slib.²⁵ Gustáv Husák vědomostně vynikal nad ostatními žáky a velkou zálibu měl nacházet v četbě knih, které si nosil domů ze školní knihovny.²⁶ Radil se tak mezi nejlépe hodnocené studenty, i když o stupeň horší známky zpravidla dostával z kreslení, psaní, slohu, úhlednosti písemného projevu, ručních prací a také z mluvnice a pravopisu.²⁷

Pravděpodobně s pocitem hrdosti si nesl dvanáctiletý Gusto Husák 27. června 1925 domů své závěrečné školní vysvědčení, v kterém byl hodnocen již samými jedničkami.²⁸ Otvíralo mu totiž nové možnosti. Pomáhalo posílit argument, aby ve studiu pokračoval. To nebylo tenkrát vůbec samozřejmé, tím spíše pro jedince z nižšího sociálního prostředí. Z formálního hlediska bylo vyšší vzdělání sice přístupno všemu obyvatelstvu bez rozdílu společenského původu, zpravidla se však jednalo o výsadu privilegovaných vrstev.²⁹ Nakonec u Husákových rodičů zvítězila obecná představa, že vystudovaný syn přinese sobě i rodině slibnou budoucnost³⁰ a rovněž zapůsobilo přemlouvání místního učitele Jozefa Töröka a zvláště faráře Antona Moyše,³¹ který byl ústřední postavou staré Dúbravky a bez nadsázky provázel Dúbravčany od kolébky až ke hrobu. Farář Moyš se profiloval jako slovenský vlastenec a snažil se u místních rozvíjet národní povědomí a kulturní život. Pod jeho vedením se začalo hrát v obci divadlo ve slovenském jazyce již před válkou.³² V pozdějších školních představeních vystupoval i mladíček Gusto,³³ kterého ostatně farář Moyš také pokřtil³⁴ a vypomáhal mu při navazujících studiích. Gustáv Husák si ho velmi vážil a vzpomínal na něj v dobrém i v pozdějších letech.³⁵

25 AHMSRB, fond Bratislavské školy, Národní škola – Dúbravka (BŠ, NŠ-D), sign. Š4880, Kronika římskokatolické lidové školy v Dúbravce 1807–1934, s. 2–10.

26 Rozhovor s J. Štefančinovou z 23. 9. 2012. Školní knihovna byla založena v roce 1922 a čítala 161 svazků knih. „Žiactvo [s] radostou a pilne číta, čo je dobrým znakom túžby po vzdelanie,“ stojí v zápise školní kroniky z konce školního roku 1923/4. Tamtéž, s. 7.

27 Tamtéž, sign. Š4859, třídní výkazy A. Husáka ze školních let 1921/1922–1923/1924.

28 Tamtéž, třídní výkaz A. Husáka za školní rok 1924/1925.

29 M. ROŠKOVÁ, *Pokrokové študentstvo*, s. 133–136. Ve školním roce 1925/1926 pokračovalo ve studiu pět žáků z Dúbravky na reálném gymnáziu a dva žáci na měšťanské škole. AHMSRB, fond BŠ, NŠ-D, sign. Š4880, Kronika, s. 10.

30 I. KOLA [G. HUSÁK], *Cestou menšieho odporu*, Šíp 2, listopad 1934, č. 2–3, s. 3; AHMSRB, fond Střední školy v Bratislavě 1805–1975, I. státní čs. reálné gymnázium (Masarykovo gymnázium), sign. Š8849/26, *Slovo k rodičům ředitele ústavu B. Pokorného po zápise do I. třídy*, in: VII. výroční zpráva českoslov. státního reálného gymnázia v Bratislavě za školský rok 1924/1925.

31 V. PLEVZA, *Vzostupy*, s. 16. Anton Moyš (1869–1957) působil jako dúbravský farář v letech 1905–1947.

32 Štefan BOROVSÝ a kol., *Kronika Dúbravky*, Bratislava 2006, s. 54.

33 Archiv Muzea Slovenského národního povstání (SNP), fotografie X/Husák, č. 18627, divadelní představení žáků římskokatolické lidové školy v Dúbravce z Vánoc 1923.

34 AŘFB-D, matrika pokřtěných, s. 58.

35 Rozhovor s V. Husákem z 11. 10. 2012.

V září 1925 nastoupil Gustáv Husák na osmileté státní reálné gymnázium v bratislavské Grösslingově ulici, které od roku 1930 neslo jméno prvního československého prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka. Ústav sice přijímal převážnou většinu zájemců o studium, avšak poté kladl na své svěřence značné nároky, aby byla zachována vysoká úroveň. Jako nutnost bylo považováno sebevzdělávání, na pět až sedm vyučovacích hodin denně měl žák věnovat dvě i více hodin domácí přípravě.³⁶ O náročnosti tamějšího studia svědčí i fakt, že z počátečního počtu 54 původních Husákových spolužáků se k maturitní zkoušce dostalo pouze jedenáct.³⁷ Jednalo se vskutku o prestižní vzdělávací instituci, kde pod vlivem převážně českých profesorů³⁸ vyrůstala budoucí slovenská elita. Mezi nejvýznamnější Husákovy spolužáky patřili například budoucí operní zpěvačka Mária Kišoňová–Hubová (matka herce Martina Huby) či hudební skladatel Dezider Kardoš. O ročník výše studoval Anton Rašla, zvaný Džugo, budoucí právník a žalobce v politickém procesu s prezidentem Jozefem Tisem, se kterým pojilo Husáka přátelství.

Gustáv Husák se kontinuálně řadil mezi premianty třídy,³⁹ avšak mimořádné studijní nadání doplňovalo silné sebevědomí a ctižádost, „některé psychologické školy mluví o překompenzování pocitu méněcennosti,“ soudí psycholog Slavomil Hubálek.⁴⁰ To především pramenilo z nelehké sociální situace, kterou Husák každodenně pocítoval a s kterou se velmi těžce psychicky vyrovnával. Svědčí o tom nejen jeho texty, ale i školní záznamy, podle kterých byl nucen opustit na čas středoškolský internát kvůli dluhům,⁴¹ jindy se na něj vztahovala ošacovací akce, přičemž se toto opatření dotýkalo jen jednadvaceti žáků z celého gymnázia.⁴²

Studium nebylo levnou záležitostí. Husák jako student s vynikajícími výsledky sice mohl využívat a také hojně využíval různá sociální stipendia a podpory, přesto byl nucen si porůznu přivydělávat.⁴³ Během prázdnin pracoval v zahradnictví Valentová

36 AHMSRB, fond Masarykovo gymnázium, sign. Š8849/26, *Slovo k rodičům ředitele*. Kvůli přílišné přísnosti bylo dotazováno Masarykovo gymnázium i ředitelstvím ministerstva školství a osvěty. Tamtéž, kart. 1, sign. 77/25, doplněk k protokolu k ozřejmění příčin chatrného prospěchu žactva z 3. 4. 1925.

37 Tamtéž, sign. Š9056, Třídní katalog I. A školního roku 1925/1926. Srov. tamtéž, sign. Š9416, Hlavní protokol maturitní 1931–1935, výkazy VIII. A z roku 1933.

38 Např. tam působil v letech 1919–1939 významný český rusista a slovakista Josef Jirásek (1884–1971), který navštívil v roce 1930 Sovětský svaz a angažoval se u sociálnědemokratické strany. Heslo *Josef Jirásek*, in: Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce, sv. I. H – J, Praha 1993, s. 549. Učil i G. Husáka.

39 Viz AHMSRB, fond Masarykovo gymnázium, sign. Š9282 až Š9289, hlavní katalogy 1925/6–1932/3, výkazy Augustína Husáka.

40 Vyjádření Slavomila Hubálka in: Petr LOKAJ, *Ta lidská bezmoc moci*, televizní dokument České televize (ČT) 2006.

41 AHMSRB, fond Masarykovo gymnázium, sign. Š9452, Jednací protokol 1926–1932, s. 973 a 986; tamtéž, sign. Š9464, Index věcný – středoškolská péče, s. 1202; tamtéž, sign. Š9465, s. 591 a 723.

42 Tamtéž, kart. 1, fascikl 698/1927, seznam žáků, kterých se týká ošacovací akce z 20. 12. 1927.

43 Husák kontinuálně dostával od kvarty celoroční stipendium 700 Kč od nadace Jána Pálffyho (ubytování na internátu měsíčně stálo 340 Kč), přičemž se o něj mohli ucházet jen žáci od druhých tříd,

v Karlově Vsi, v továrně Patrónka či například nosil kufry na nádraží. Navíc samozřejmě vypomáhal na rodinném hospodářství, zvláště během žní. Od druhé třídy si také začal během studia přivydělávat pomocnými písařskými pracemi a doučováním bohatších spolužáků.⁴⁴ Na své kvazi-učitelování vzpomínal dvojím způsobem, jednak že se mu dostalo pohoštění,⁴⁵ jednak že si zřetelněji uvědomoval sociální rozdíly.

U Husáka se probouzela a dále rozvíjela silná frustrace: „Na gymnáziu začne plebejský človečik posudzovať mesto, svet a veci už nie z kravského horizontu. Zle je mu v pánskej spoločnosti; mizerne živený a šatený, nepozná dobré spôsoby, ba ani sa len nevie vyjadrovať úradnou českoslovenčinou [...] naberá múdrosť sveta spolu s komplexami sociálnej menejcennosti. Riaditeľ či profesori ani raz nepovedia: čo robíš? Pozdravujte ho. Zrejme váha otcov je v ich spoločenskom postavení a peniazoch. A tým aj spoločenská hodnota detí. Ukáže sa to pri každoročnej štatistike ‚povolania rodičov‘: univerzitný profesor, tabulárny sudca, generálny riaditeľ alebo aspoň obchodník, úradník, či železničiar. To znie hrdo. Ale roľník?⁴⁶ A aj to je ešte naparovanie: veď poriadny roľník, gazda, nechodí na kravách a nemá problém dať korunu za písanku.“ Východisko nalezl Husák v marxizmu: „Z odporu, protestu, plebejstva, z rozhorčenia nad svetskou nespravodlivosťou. Z túžby po lepšom svete,“ ozrejmuje své motivy.⁴⁷ V neposlední řadě se jednalo i o formu přirozeného vymezení se mladého člověka vůči společenskému systému a starší generaci – Husákův otec byl agrárník a jeho nevlastní matka hluboce věřící katolička, se kterou, jak již víme, neměl Gustáv Husák ideální vztahy, a nabízí se i domněnka, zda z toho nepramenila jeho negace katolicismu.⁴⁸

Dalším důležitým faktorem, který na něho měl vliv, byl intenzivnější kontakt s nacionálně a sociálně různorodějším městským prostředím. Během letních prázdnin roku 1929 totiž pracoval Husák jako brigádník v dělostřeleckém oddělení bratislavské

mužského pohlaví, bydlící na Slovensku, s velmi dobrým prospěchem a chováním a s úředním potvrzením o „skutečně chudobě“. Stipendium ročně získalo kolem deseti studentů Masarykova gymnázia. AHMSRB, fond Masarykovo gymnázium, kart. 1, sign. 641/1929, Vyhláška Ministerstva školství a národní osvěty o podávání žádostí o stipendia ze studentské nadace J. Pálffyho z 25. 9. 1929.

44 NA, fond MV G. Husák, kart. 24, I. Gustáv Husák. Záznamy a zprávy, životopis G. Husáka z 15. 4. 1950, s. 79; Rozhovor s A. Husákovou z 8. 6. 2011.

45 Lubomír ŠTROUGAL, *Ještě pár odpovědí*, Praha 2011, s. 59.

46 Dle statistik většina gymnaziálních žáků pocházela ze střední třídy, ale menšinově byly zastoupeny i děti rolníků a dělníků. Pro rodiče dětí z Husákovy třídy platilo ve školním roce 1927/1928, že 29 z nich bylo úředníky či učiteli, sedm obchodníky či živnostníky, pět rolníky, tři zřizenci či dělníky a tři pracovali jako soukromníci. Obdobně tomu bylo i v ostatních třídách a v následných letech. AHMSRB, fond Masarykovo gymnázium, sign. Š8849, IX. výroční zpráva čsl. státního gymnázia v Bratislavě za školský rok 1927/28, s. 40; též viz další výroční zprávy.

47 G. HUSÁK, *Ako sme dobýjali Bratislavu. Spomienky na Vladu Clementisa, III*, KŽ 22, 18. 8. 1967, č. 33, s. 3; obdobně se vyjádřil Husákův starší spolužák Štefan ŇUKOVIČ, *O študentoch z dediny a z mesta*, Svojet 6, 1930, č. 9–10, s. 260–261. Ve Svojeti je chybně uveden jako autor Vukovič.

48 Historik Yeshayahu A. Jelinek tvrdí, že Husákův negativní poměr k církvi mohl pramenit údajně z toho, že církev odmítla poskytnout pomoc Husákově matce po smrti jeho otce. Již faktograficky je však úvaha nepřesná, jelikož Husákoví nezemřel otec, nýbrž matka. Yeshayahu A. JELINEK, *The Lust for Power: Nationalism, Slovakia, and the Communists 1918–1948*, New York 1983, s. 53.

zbrojovky Patrónka, kde na něho měli působit „ideově uvědomilejší“ dělníci,⁴⁹ a od podzimu téhož roku pak začal přebývat na středoškolském internátu v bratislavské Prayově ulici.⁵⁰ Pro náctiletého chlapce, jenž znal jen rodnou vísku a její blízké okolí, to muselo znamenat velký zlom. Gustáv Husák se odpoutal od rodiny a nabýval kritičtějšího pohledu na svět, který mu pomáhali dále rozvíjet levicově orientovaní starší spolubydlíci z internátu a někteří gymnaziální spolužáci v kroužcích Komsomolu (Komunistický svaz mládeže),⁵¹ kam měl vstoupit dle vlastních vyjádření právě v roce 1929.⁵²

Tento rok byl i zlomem v dějinách KSČ, která se zrovna zmítala v hluboké vnitrostranické krizi. Stranické vedení ovládli za podpory Moskvy zastánci prohloubení procesu bolševizace, již se KSČ pevněji podřizovala Komunistické internacionále.⁵³ Komunistická strana se centralizovala a začala se ostře vymezovat vůči československé státnosti i sociální demokracii. Radikalizace vzedmula odpor velké části straníků, kteří byli buď vyloučeni, nebo se od ní sami odštěpili. V důsledku poklesl počet členů ze 150 tisíc v roce 1928 na 25 tisíc v roce 1930.⁵⁴ KSČ se dostala do izolace, ze které se dokázala částečně vymanit v souvislosti s nastupující hospodářskou krizí a pak zvláště s nástupem Adolfa Hitlera k moci v Německu. Slovensko kopírovalo v procesu bolševizace české země. Rovněž tam vznikla silná opozice, jejíž činnost doznívala ještě několik let poté, byť se do ní většinou nepřipojila inteligence. Levicovní intelektuálové kolem časopisu DAV se otevřeně postavili za linii prokremelského Klementa Gottwalda, který působil na Slovensku v první polovině dvacátých let a s dotýčnými jej pojily osobní vazby.⁵⁵ Právník Vladimír Clementis

49 NA, fond MV G. Husák, kart. 24, I. G. Husák. Záznamy a zprávy, životopis G. Husáka z 15. 4. 1950, s. 79.

50 AHMSRB, fond Masarykovo gymnázium, sign. Š8986, hlavní katalog 1929/30, výkazy třídy V. A, výkaz č. 22 – Augustín Husák. V této souvislosti stojí za zmínku fakt, že v Prayově ulici rovněž sídlila zprostředkovatelná práce a přední mládežnickí komunističtí agitátoři Imrich Roth s manželkou Františkou. SNA, fond Policejní ředitelství (PR), kart. 275, fascikl KSČ – činnost při volbách 1931–1935, úřední hlášení o komunistických letáčích z 16. 8. 1931, s. 209; tamtéž, kart. 1152, fascikl E. Roth.

51 Komsomol (oficiální název se často měnil) vznikl v roce 1921 a působil jako samostatná organizace KSČ, která se přes něj snažila oslovit mladou generaci. Agitace byla zpočátku soustředěna na pracující, učňovskou a žákovskou mládež, na středoškoláky a vysokoškoláky se začínala orientovat až koncem 20. let. Komsomol měl v této době malý vliv a nízkou členskou základnu, přičemž se jednalo ze čtyř pětín o slovenské Maďary. *Rezoluce ke stavu Komsomolu v roce 1925*, in: Zdenka Holotíková – Milan Filo (edd.), *Revoluční mládež na Slovensku v boji o dnešek*. Sborník dokumentov o boji komunistické mládeže proti kapitalizmu v rokoch 1921–1938, Bratislava 1958, s. 101; k tématu též viz Herta TKADLEČKOVÁ, *Dějiny Komsomolu na Slovensku 1918–1938*, Bratislava 1964.

52 NA, fond MV G. Husák, kart. 24, I. G. Husák. Záznamy a zprávy, životopis G. Husáka z 15. 4. 1950, s. 79. Husákův spolužák vzpomíná, že Husák „asi tak v sexte – septime pod vplyvom istého oktávána si osvojil marxistickú ideológiu“. Róbert LETZ (ed.), *Rozhovor s pátrom Aguinasom Máriom Gaburom*, OP (17. 8. 1998), Proglas 9, prosinec 1998, č. 3–4, s. 35.

53 Komunistická internacionála byla mezinárodní komunistická organizace založená roku 1919. Sloužila jako nástroj Moskvy k centralistické koordinaci a propagaci komunistického hnutí. KSČ byla její součástí od roku 1921.

54 Jacques RUPNIK, *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*, Praha 2002, s. 86.

55 V. PLEVZA, *Davisti a KSČ*, Nová mysl 18, 1964, č. 6, s. 717.

a básník Ladislav Novomeský se vymezili vůči sedmi literátům a novinářům na čele s Ivanem Olbrachtem, kteří nesouhlasili s gottwaldovským vedením.⁵⁶

Uvedený rok 1929 byl spíše mezníkem, kdy Gustáv Husák navázal první kontakty s Komsomolem, kam docházel nepravidelně, což samozřejmě neznamená, že se hned stal skalním stoupencem politiky KSČ. V této souvislosti uvádím jednu zajímavost. Když dopsal v roce 1981 historik Viliam Plevza Husákův životopis s názvem Gustáv Husák, politik istôt a perspektív, který o deset let později vydal v modifikované podobě pod známým názvem Vzostupy a pády, napsal v původní verzi k procesu bolševizace, že Husák byl již tehdy tak uvědomělý, že se „hrdo přihlásil“ ke Gottwaldovu vedení KSČ a plně se s bolševizací ztotožnil. Husák nejenže nesouhlasil s vydáním textu a založil jej ad acta, ale příslušnou pasáž podtrhl a připsal, že mu bylo tehdy šestnáct let, a tedy pravděpodobně naznačil přehnanost tohoto tvrzení.⁵⁷ Problém rovněž tkívá v tom, že dělnické hnutí se začalo rozvíjet v Patrónce až o pár let později v souvislosti se vzrůstem nezaměstnanosti,⁵⁸ což samozřejmě neznamená, že Husák nebyl nějakým způsobem ovlivněn.

Ke komunistickému hnutí Husák postupně doputoval sofistikovanějšími cestami. Vlivem osobních vztahů, knih a tiskovin. Husák uvádí, že četl stranický tisk, časopis Tvorbu a revue DAV, které si velmi oblíbil.⁵⁹ Jistě nelze podceňovat ani vliv populárních autorů jako již zmiňovaného Ivana Olbrachta, Jiřího Wolкера či Jiřího Voskovce a Jana Wericha. Brzy se u Husáka též projevil zájem o teoretické otázky a přitahovala ho i literární problematika, přičemž zejména uznával texty literárního kritika Františka Xavera Šaldy. Nabyté znalosti pak neváhal obratně uplatňovat v praxi, stávaly se mu užitečnou zbraní v politickém boji.⁶⁰

Úlohu též sehrály na první pohled apolitické organizace, kterých využívala KSČ k agitaci kvůli častým zákazům činnosti jejich přidružených organizací. Mezi takové například zčásti patřilo Etické hnutí československého studentstva,⁶¹ na jehož tradiční letní studentskou konferenci v Řadově u Brandýsa nad Orlicí byl Husák delegován v červnu 1930 Vlčkovým sebevzdělávacím kroužkem,⁶² ve kterém se sdružovali studenti Masarykova

56 ...vám padlým na ducha barikádach, DAV 3, 1929, č. 6, s. 82.

57 Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), fond G. Husák, kart. 34, V. PLEVZA, *Gustáv Husák. Politik istôt a perspektív*, Bratislava 1981, s. 29.

58 Anna MAĎAROVICOVÁ, *Revolučné robotnícke hnutie v Bratislave v rokoch 1929–1933*, disertační práce, Ústav marxismu-leninismu Univerzity Komenského v Bratislavě 1977, s. 51–52.

59 G. HUSÁK, *Spomienky okolo Davu*, in: K. Rosenbaum (ed.), DAV, s. 418.

60 Eugen LOEBL, *Gustav Husak. A Professor Examines One of His Ex-Student*, International Herald Tribune, Paris 6 (85), 25. 9. 1972.

61 Např. Zdeněk DVORÁČEK, *Ve škole, která nekončí*, in: E. Goldstücker a kol. (edd.), *Za lepší svět*, s. 185; též Ludvík ŽÁČEK, *Etické hnutí v Brně*, in: tamtéž, s. 195. Bratislavská pobočka Etického hnutí čs. studentstva působila v letech 1929–1933. Angažovali se v ní agrárníci a socialističtí akademici, na jejichž akcích se účastnili i středoškolsí studenti, byla čtena a rozšiřována revue DAV či např. vystupoval V. Clementis. SNA, fond PR, kart. 90, hlášení o průběhu valného shromáždění Etické hnutí čs. studentstva z 12. 11. 1932, s. 666–667, 674.

62 AHMSRB, fond Masarykovo gymnázium, sign. Š8852, *XII. výroční zpráva Masarykova štátneho reálného gymnázia za školní rok 1930/31*, s. 21.

gymnázia za účelem volnočasových a vzdělávacích aktivit. Dobové písemnosti a pozdější svědectví vypovídají o snaze komunistů využít sebevzdělávací kroužky ke komunistické agitaci,⁶³ či k utváření paralelních „ilegálních“ kroužků, na kterých by již neparticipoval kantorský dozor. Na druhou stranu se vyskytovaly i případy, kdy sami učitelé agitovali za komunistické myšlenky.⁶⁴ Husák uvádí, že na něj měli též vliv někteří čeští učitelé.⁶⁵

Přímo kryptokomunistickou organizací byl Spolek socialistických akademiků,⁶⁶ který vznikl z iniciativy Davistů v souvislosti s formováním Levé fronty na Slovensku začátkem října 1927.⁶⁷ Spolek se sice formálně prezentoval jako nadstranická organizace, jehož cílem je propagace sociálních věd, ale ve skutečnosti byl pod vlivem komunistů, kteří z něj chtěli vytvořit silnou levicovou platformu, jež měla oslovit veřejnost, hlavně intelektuály a vysokoškolské i středoškolské studenty. Ve spolku se angažoval Vladimír Clementis, Július Maibaum–Bránik či Ján Poničan. Spolek pořádal sebevzdělávání, debatní večery či přednášky, které se konaly každou středu večer ve spolkové místnosti v kavárně Baross na Šafárikově náměstí.⁶⁸ Dle policejního hlášení z října 1932 se těchto přednášek účastnilo kolem 60 osob, hlavně slovenští studenti, a byla tam rozšiřována revue DAV a další prokomunistický propagační materiál.⁶⁹

Domnívám se, že Husáka také mohl ovlivnit komunistický intelektuál Alexander Markuš, který byl jeho starším spolužákem z Masarykova gymnázia, kde již jako absolvent komunisticky agitoval v dubnu 1932.⁷⁰ Markuš participoval v letech 1931–1933 ve Spolku socialistických akademiků a také vedl od roku 1932 kroužek středoškolských studentů, využívaný k propagaci Sovětského svazu a marxismu. V kroužku také přednášel již zmiňovaný Maibaum–Bránik a převládala tam německá a maďarská mládež,⁷¹ což souzní s Husákovými vzpomínkami, že v kroužku byla výrazněji uplatňována němčina a maďarština před slovenštinou.⁷² Markuš proto inicioval vznik slovenské odnože, a to

63 SNA, fond PR, kart. 276, oznámení o komunistické agitaci mezi studentstvem na středních školách z 3. 5. 1933, zadržžený agitační časopis *Agitátor*, s. 237–242; tamtéž, záznam o zadržovaných komunistických instrukcích z 18. 7. 1934, s. 295.

64 Např. Věra ÚLEHLOVÁ–MOURALOVÁ, *Zo začiatkov pokrokového hnutia na Slovenských stredných školách*, in: E. Goldstücker a kol. (edd.), *Za lepší svět*, s. 237; Václav STRAKA, *Náš kroužek*, in: tamtéž, s. 86–87.

65 NA, fond MV, kart. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, životopis G. Husáka z 15. 4. 1950, s. 79.

66 K činnosti Spolku socialistických akademiků (SSA) viz D. ČIERNA–LANTAYOVÁ, *Pokrokové študentské hnutie*, s. 44–59.

67 AUK, fond Rektorát, kart. 125, fascikl SSA, č. j. 2422, protokol s Pavlem Székelym sepsaný na rektorátě 21. 3. 1928 o vzniku SSA.

68 SNA, fond PR, kart. 88, letáková výzva SSA studentům k navázání spolupráce pravděpodobně z konce roku 1932, s. 328. Na akcích spolku např. přednášeli: Jan Mukařovský, Július Fučík, Adolf Hoffmeister, Bohumil Příkryl, Zdeněk Nejedlý, Stanislav Kostka Neumann, Vítězslav Nezval, Karel Teige či Bohumír Šmeral.

69 Tamtéž, policejní hlášení o činnosti SSA v kavárně Baross z 18. 10. 1932, s. 334.

70 SNA, fond PR, kart. 940, fascikl 6, policejní zápisnice s A. Markušem z 21. 4. a 12. 5. 1932, s. 120–122.

71 Jaroslav STRAKA, *K dejinám protifašistického boja mládeže na Slovensku*, Bratislava 1974, s. 58–60.

72 G. HUSÁK, *Spomienky na Vlada Clementisa, I*, KŽ 22, 4. 8. 1967, č. 31, s. 1.

Sdružení mládeže přírody a práce. To mělo asi 30 členů, převážně studentů, a předsedal mu František Jodl, zvaný Gándhí, a následně Markuš, jenž navíc spolupracoval i s levicově orientovanou trampskou skupinou Rudý tesák a s pražskými junáky lesa a přírody.⁷³

Pokud Husák hovoří o starších spolužácích, kteří na něho měli vliv, je povětšinou nekonkrétní. Jmenovitě však uvádí Eduarda Friše, rebela z bohaté židovské aristokratické rodiny, který od roku 1930 studoval na bratislavské právnické fakultě a organizoval prokomunisticky smýšlející středoškolské studenty. Dotyční se seznámili na počátku třicátých let a od té doby udržovali kontakt. Husák měl upoutat Frišovu pozornost na schůzce sebevzdělávacího kroužku, kde se nebál polemizovat z levicových pozic svyučujícím. Blížší seznámení se událo v lednu 1932 na celoslovenské poradě Komsomolu středních škol v Žilině. Friš také přiváděl Husáka na schůzky Spolku socialistických akademiků, kde ho osobně seznámil s komunistickými intelektuály Vladimírem Clementisem, Ladislavem Novomeským, Jánem Poničanem, Eugenem Löblem, Petrem Jilemnickým či Júliem Bránikem–Maibaumem,⁷⁴ který společně s jistým Vágnerem vedl asi v roce 1932 či 1933 stranický kurz, po jehož absolvování byla světna Husákovi úloha, aby ideově působil mezi bratislavskými středoškolskými studenty.⁷⁵

Husák neměl sklon k hledání autorit, ba naopak, rád je shazoval, jelikož za dostatečnou autoritu považoval mnohdy sám sebe. Přesto se však našel jeden muž, který mu posloužil jako vzor a kterého si nesmírně považoval. Jednalo se o Vladimíra Clementise. Husák na něm obdivoval kromě světonázorové orientace také přesvědčivost argumentace, akcentaci nacionální otázky, logičnost, vtip, noblesu a hlavně vzdělanost a všeobecný rozhled. „Ako mladí študenti boli sme hrdí na marxistické učenie i na takých jeho vykladačov a obhajcov, ako bol Vlado Clementis. Prilipli sme k nemu, stal sa nám vzorom a príkladom“, vzpomíná.⁷⁶ Brzy začali spolupracovat a spřátelili se. V roce 1937 Husák převzal po Clementisovi tajemnický post v bratislavské pobožce Společnosti pro hospodářské a kulturní sblížení s novým Ruskem a o rok později ho Clementis zaměstnal jako právnického koncipienta ve své právnické kanceláři. Při častých společných setkáních debatovali o aktuálních pracovních a celospolečenských otázkách, ale také si rádi zazpívali slovenské lidové písně, v čemž nejvíce vynikal jejich společný přítel, již zmiňovaný literát Ladislav Novomeský (pravidelně se scházeli v kruhu intelektuálů v lodní kavárně Boon či kavárně Metropol).⁷⁷ Trio přátel spojovala názorová platforma DAVu a touha radikálně změnit svět, jejich další osudy byly prodchnuty silnou nití sounáležitosti.

73 J. STRAKA, *K dejinám protifašistického boja*, s. 58–59.

74 NA, fond MV, kart. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, poznatky E. Friše o stycích s G. Husákem pro kádrové odd. Ústřednímu sekretariátu ÚV KSČ B. Köhlerovi z května 1951, s. 196; NA, fond MV, kart. 23, I. Husák Gustáv, výpověď G. Husáka k osobě E. Friše ze začátku 50. let, s. 110; tamtéž, o výpovědi G. Husáka k osobě E. Friše z 14. 3. 1952, s. 189.

75 NA, fond MV G. Husák, kart. 24, I. G. Husák. Záznamy a zprávy, životopis G. Husáka z 15. 4. 1950, s. 80; tamtéž, kádrový dotazník KSČ G. Husáka ze 4. 3. 1950, s. 77.

76 G. HUSÁK, *Spomienky na Vlada Clementisa*, I, KŽ 22, 4. 8. 1967, č. 31, s. 1. Srov. V. PLEVZA, *Vzostupy*, s. 20–21.

77 Móric MITTLEMANN–DEDINSKÝ, *Na chrbte tigra*, Bratislava 2001, s. 108.

„Já osobně jsem od mladých let věřil světlým ideálům socialismu. Kde byly chyby, byly chyby lidí a ne základních myšlenek socialismu. Nevidím ani dnes ve světě lepší základní myšlenky, základní orientace. Proto jim zůstanu i nadále věrný,“ rozloučil se Gustáv Husák s politikou a veřejností den před svou prezidentskou abdikací 9. prosince 1989.⁷⁸ Zdá se, že marxismus-leninismus doživotně přijal jako světonázor.

Jeho vztah k této ideologii se samozřejmě vyvíjel, a i když nebyl zdaleka dogmatický, zákonitě přispěl k přehodnocení Husákova katolicismu. „S hrůzou spomínám na tu dvadsať ročnú výchovu – dresúru na katolíka,“ zpovídal se Husák na stránkách DAVu.⁷⁹ Také ve svém poválečném stranickém životopisu udával, že byl do svých šestnácti let pod vlivem „náboženských predsudkov a v politickej nevedomelosti“. ⁸⁰ Mladý Husák sloužil jako ministrant v důbravském kostele svatého Kosmy a Damiána, přičemž ještě ve funkci československého prezidenta měl být schopen zpměti odříkat liturgii latinské mše.⁸¹ Na gymnáziu též docházel na hodiny náboženství, kde ovšem později polemizoval ve věcech víry s katechetou či s katolicky orientovanými spolužáky.⁸² Z ideologického hlediska považoval církve za brzdu pokroku, která slouží k ospravedlnění nespravedlivého společenského systému,⁸³ proto ji s velkou oblibou ironizoval a obzvláště kritizoval její zpolitizování,⁸⁴ ba varoval před slovenským klerofašismem.⁸⁵ Na druhou stranu sám s velkou oblibou užíval náboženská přirovnání v písemném i mluveném projevu a také si dobře uvědomoval sílu náboženské tradice, vůči které se nestavěl apriorně negativně a snažil se ji využít.⁸⁶ Vždyť i drtivá většina členů KSČ na Slovensku se hlásila k náboženskému vyznání⁸⁷ – Husák uváděl v úředních i stranických dokumentech, že je římský katolík, a to i po válce.⁸⁸

78 *Odstoupil prezident ČSSR* [abdikační projev G. Husáka z 9. 12. 1989], *Rudé právo* 70, 11. 12. 1989, č. 291, s. 3.

79 I. KOLA [G. HUSÁK], *Velkovýroba mladých katolíkov*, DAV 7, srpen 1934, č. 5, předposlední a poslední strana desek.

80 NA, fond MV, kart. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, životopis G. Husáka z 15. 4. 1950, s. 79.

81 Vyjádření Bohuslava Chňouпка in: Karel FUKSA, *Takoví nám vládli*, I. díl, ČT 1999.

82 R. LETZ, *Rozhovor s pátrom*, s. 35; též T. ČERNÁK, *Svedomitý študent*, s. 82–84.

83 I. KOLA [G. HUSÁK], *Velkovýroba mladých katolíkov*, předposlední a poslední strana desek.

84 Např. TÝŽ, *Nápor klerikálnej reakcie na školy*, Šíp 1, květen 1934, č. 2, s. 21–22; TÝŽ, *O jednom zamestnaní, ktoré netrpí krízou*, DAV 7, říjen 1934, č. 6, s. 95–96.

85 I. KOLA (Šíp) [G. HUSÁK], *Čakatelia slovenskej tretej ríše v oblasti politickej*, DAV 7, č. 3, květen 1934, s. 35–36.

86 SNA, fond PR, kart. 92, fascikl Československé vysokoškolské sdružení pro Společnost národů v Bratislavě, policejní zpráva o debatním večírku z 2. 3. 1938, s. 532; též G. HUSÁK, *Okolo jednej šesťdesiatky*, KŽ 22, 12. 5. 1967, č. 19, s. 6.

87 Ve 20. letech se hlásila pouze 3 až 4 % členů KSČ na Slovensku k ateismu (bez vyznání) a naopak 70 % ke katolicismu. Jednalo se o velký kontrast s českými zeměmi, kde se hlásilo průměrně jen 35 % členů ke katolictví a většina k ateismu. Pavol HAPÁK a kol., *Prehľad dejín KSČ na Slovensku*, Bratislava 1971, s. 135.

88 Husák udával římskokatolické vyznání i jako poslanec Národního shromáždění a dokonce v stranickém kádrovém dotazníku z roku 1950. Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, osobní složka G. Husáka, inventární č. 899, poslanecké dotazníky z let 1945, 1946 a 1948; NA, fond MV G. Husák, kart. 24, I. Gustáv Husák. Záznamy a zprávy, kádrový dotazník KSČ G. Husáka ze 4. 3. 1950, s. 75.

V této souvislosti je zajímavá skutečnost, že v kádrovém stranickém dotazníku z roku 1950 vyplnila jeho manželka Magda Husáková, že je „bez vyznání“, avšak že manžel je „římský katolík“.⁸⁹ Dle vzpomínek Viliama Plevzy Husák také nikdy nevystoupil z církve, věc zdůvodňoval tím, že ho nikdo o to nežádal.⁹⁰

Socialistické, resp. komunistické ideje patřily na Slovensku mezi kulturně cizí politické ideologie, avšak jen na první pohled. Domnívám se, že Husák si uchoval mnohé z katolické výchovy a některé myšlenkové rámce či aspekty katolicismu transformoval do marxismu-leninismu. Ruský filozof Nikolaj Alexandrovič Berdajev soudí, že mezi některými marxistickými a křesťanskými atributy existuje silná analogie, jelikož komunismus, ač nepřátelský vůči náboženským systémům, sám si nárokuje být náboženstvím a chce vyhovět metafyzickým potřebám lidské duše. Dle Berdajeva transformoval Marx například dědičný hřích na vykořisťování člověka člověkem, resp. na třídní boj, vyvolený národ na vyvolenou proletářskou třídu pokroku, příchod Mesiáše zase na poslední soud kapitalismu, kdy bude nastoleno spravedlivé „království“ proletariátu. Marx tedy do své teorie promítá mesianistické aspirace, z kterých komunistické hnutí těží velkou silou. Problém však Berdajev spatřuje v tom, že ateismus zbožšťuje třídu a ne individuum, které se proto stává samo o sobě bezcenné, z čehož zákonitě pramení antihumánnost.⁹¹ Prolínání idejí bylo ještě více umocněno silou a hloubkou slovenské religiozity, která sice vytvářela příznivější pozice politickému katolicismu, ale i komunisté jí byli ovlivněni a obezřetně ji využívali. Snažili se o sekularizaci křesťanství, jehož dějiny reinterpretovali jako sociálněpolitické hnutí chudých a ztotožňovali jej s komunismem, ba v krajních případech označovali Ježíše Krista za prvního komunistu. Jimi rozšiřované teze nabývaly religiózní podoby.⁹²

V těchto souvislostech i z některých indicií lze usuzovat, že u Gustáva Husáka se rozvíjel pocit vyvolenosti a z toho plynoucí nutková potřeba činit. Historik Vilém Prečan mluví přímo o „spasitelském komplexu“, který u Husáka patřil k základním motivům chování zvláště při krizových událostech.⁹³ „Ludia robia svoje dejiny sami. Slovenské dejiny čakajú na svojich ľudí,“ napsal Husák jako triadvacetiletý student, který došel k závěru, že společnost může být změněna, ale je třeba začít pracovat.⁹⁴ Politická moc proto představovala pouze prostředek k realizaci změny, tedy k realizaci „spasitelského poslání“. Ostatně Husák sám sebe označoval v ironických metaforách za

89 Tamtéž, kádrový dotazník KSČ M. Husákové z 29. 9. 1950, s. 110–111.

90 Rozhovor s V. Plevzou z 31. 1. 2013.

91 Viz Alexander N. BERĎAJEV, *Komunismus a křesťanství*, in: Prameny a smysl ruského komunismu, Praha 2004, s. 174–207.

92 Juraj BENKO, *Socialistická ideológia v konfrontácii s religióznym slovenským prostredím v prvej štvrtine 20. storočia (Politizácia kresťanskej tradície a sakralizácia socialistickej vízie)*, in: Xénia Šuchová (ed.), *Ludáci a komunisti. Súperi? Spojenci? Protivníci?*, Prešov 2006, s. 17–19.

93 Vilém PREČAN, *Gustáv Husák prezidentem ČSSR (25. 5. 1975)*, in: Milan Drápala (ed.), *V kradeném čase. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993*, Brno 1994, s. 154.

94 G. HUSÁK, *Študentská rukoväť*, Bratislava 1936, s. 10.

„komunistického kněze“⁹⁵ a svůj vzor Vladimíra Clementise za „misionára, hlásajícího moderné slovo božie“.⁹⁶

Samozřejmě, tento mesianistický motiv nelze absolutizovat. Neméně závažnou roli rovněž sehrály již zmiňované socioekonomické faktory. Za připomenutí stojí zajisté fakt, že právě v roce 1929 započala velká hospodářská krize, která brzy citelně dopadla na Československo, kde rapidně vzrostla nezaměstnanost, a tedy i radikalizace, což se explicitně týkalo i inteligence a zvláště čerstvých absolventů středních a vysokých škol. Tím si Husák utvrdil kritičnost vůči tehdejšímu společenskému systému. Školou vštěpovaný masarykovský humanismus, který pravděpodobně přispěl k jeho levicové orientaci, byl sice Husákovi sám o sobě sympatický, ale v konfrontaci s tíživou sociální realitou jej vnímal jako nedostačující, ba falešný.⁹⁷

Positivní alternativu spatřoval v zespolečenštění výrobních prostředků a ústupu od individualismu. Jako vzor propagoval sovětské zřízení tak, jak se tehdy prezentovalo samo navenek a jak si ho zidealizoval. Na problematičnost sovětské reality, ať už se jednalo o politické procesy, ostatní perzekuci nebo socioekonomické potíže, bylo sice veřejně poukazováno již tenkrát, ale komunisté to interpretovali jako přechodné problémy či protisovětskou propagandu a osobně Husák reagoval apologetickými a ironickými texty⁹⁸ a nepřipouštěl si pochybnosti v zásadních otázkách. Přece jen leccos bylo občas kritizováno v běžných rozhovorech, ale nikoliv veřejně, však by se tím také dotyční vystavovali hrozbě vyloučení z KSČ, které se nevyhnulo nejednomu kriticky uvažujícímu straníkovi. Již samotné pochybování bylo považováno za ideologickou nepevnost, která nahrávala ideově nepřátelským táborům, a naopak v Sovětském svazu se spatřovala jediná síla, jež dokáže porazit fašismus a pomůže nastolit spravedlivý řád, což pochybnosti otupovalo.⁹⁹

Rád bych ještě reagoval na tomto místě na jednu věc. Občas lze narazit na informaci, že se Gustáv Husák angažoval před zhlédnutím v komunistických idejích u katolíků, či že se chtěl u nich angažovat, ale byl odmítnut.¹⁰⁰ Na žádný pramen, který by to potvrdzoval, jsem nenarazil. Podle mého názoru teze pramení z povědomí, že Husák pobýval během vysokoškolského studia na internátu Svoradov, který se profiloval

95 Výpověď katolického řeholníka Jána Mastyláka, který s Husákem sdílel pět měsíců celu v leopoldovské věznici v 50. letech. František MIKLOŠKO, *Nebudete ich môct rozvrátiť. Z osudov katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1943–89*, Bratislava 1991, s. 104.

96 G. HUSÁK, *Spomienky na Vlada Clementisa, I*, KŽ 22, 4. 8. 1967, č. 31, s. 1.

97 I. KOLA, [G. HUSÁK], *Pochod proti vetru*, Šíp 2, květen 1935, č. 7, s. 1; TÝŽ, *Sme zbytoční*, DAV 7, prosinec 1934, č. 7, druhá strana desek; TÝŽ, *Nadvýroba problémov. O jeden vážny problém viac*, tamtéž, duben 1934, č. 2, s. 29.

98 Např. N. S. KOLA [G. HUSÁK], *Smrt (Časová reportáž z Kremľu)*, Svojet 9, duben/květen 1933, s. 139–140.

99 V. PLEVZA, *Vzostupy*, s. 23; Anton RAŠLA, *Civilista v armáde. Spomienky na roky 1938–1945*, Bratislava 1967, s. 12; *List L. Novomeského A. Novotnému z 23. 3. 1963*, in: Štefan Drug (ed.), *Umenie politiky, politika umenia. Z listov Laca Novomeského*, sv. III, Liptovský Mikuláš 1990, s. 281.

100 Např. vyjádření Slavomila Hubálka in: P. LOKAJ, *Ta lidská bezmoc moci*, ČT 2006.

jako katolická a ľudácká bašta. Husák tam bydlel jen první akademický rok,¹⁰¹ pak byl vyhozen kvůli své prokomunistické činnosti¹⁰² a nově zakotvil na internátu Lafranconi. Svoradov totiž zakazoval ve svých stanovách činnost, která mířila proti katolické církvi či byla prokomunistická,¹⁰³ a v této době se již Husák veřejně angažoval tímto směrem, vzápětí se ostře vymezoval i proti tamějším praktikám.¹⁰⁴ V tentýž čas rovněž přebývala na Svoradově další výrazná postava prvorepublikového studentského hnutí na Slovensku, Husákův politický rival, ľudák Jozef Kirschbaum (dokonce měli bydlet na stejné chodbě),¹⁰⁵ a právě Kirschbaum veřejně připomínal Husákův svoradovský pobyt ve svých pozdějších textech. Hovořil o něm jako o odpadlíkovi, i když na druhou stranu nezapomínal dodat, že se choval vždy jako „dobrý Slovák“.¹⁰⁶

Nejedná se o ojedinelé hodnocení, i jeho další vrstevníci¹⁰⁷ (a později zvláště slovenská exilová historiografie a publicistika) akcentovali nacionální uvědomělost Gustáva Husáka, kterou stavěli do kontrastu s národnostní nevyhraněností většiny předních komunistických funkcionářů.¹⁰⁸ Nehledě k tomu, že i dnes se můžeme setkat s hlasy, které Husáka oslavují, či naopak dehonestují hlavně jako představitele slovenského („buržoazního“) nacionalismu. Tento Husákův obraz prošel složitější genezí, jejíž začátky nás zavádí právě do časů meziválečného Československa.

Mladá slovenská generace „mala svoje životné korene ešte v starom rakúsko-uhorskom svete, ale duchom a orientáciou patrila už novej, demokratickej Európe. Boli to už napospol odchovanci slovenských škôl – Slováci pod vlastným menom chceli vstúpiť na kolbište dejín a vlastnou účasťou zapísať sa do kontextu európskeho života.“¹⁰⁹ Co se mohlo zdát po roce 1918 naplněným snem touhy předcházejících generací Slováků, o patnáct let později už jednoduše nemohlo stačit. Ve vstřícném mezičase zformovaný moderní slovenský národ a zvláště jeho nastupující generace, nezatížená minulostí, hledaly nová řešení nakumulovaných sociálněekonomických problémů, které byly ve shodě spojovány s nacionální otázkou. V jejich očích byla

101 AUK, fond PF, Katalogy posluchačů zimní i letní semestr 1933/4, výkazy A. Husáka č. 371 a 339. Na Svoradov byli přijímáni studenti jen na doporučení kněze, katechety či katolických spolků (je nasnadě, že důbravský farář Moyš znovu vypomohl Husákovi). Za upozornění na tuto skutečnost děkují historikovi Róbertu Letzovi.

102 NA, fond MV G. Husák, kart. 24, I. G. Husák. Záznamy a zprávy, životopis G. Husáka z 15. 4. 1950, s. 80; M. MITTLEMANN–DEDINSKÝ, *Na chrbte tigra*, s. 111.

103 *Zpráva o činnosti Kolégiumu sv. Svoráda v Bratislave od r. 1922 do r. 1928*, Bratislava 1928, s. 29–30.

104 I. KOLA [G. HUSÁK], *Veľkovýroba mladých katolíkov*, DAV 7, srpen 1934, č. 5, předposlední a poslední strana desek.

105 Archiv Ústavu politických věd (AÚPV) SAV, fond Martin Kvetko, složka J. Kirschbaum, list J. Kirschbauma M. Kvetkovi z 5. 10. 1972.

106 J. KIRSCHBAUM, *Nad Husákovou obranou zrady myšlienky samostatnosti*, Slovák v Amerike 76, 13. 4. 1966, č. 480, s. 2.

107 Jozef PAUČO, *Tucet poznámok*, tamtéž 78, 18. 9. 1968, č. 607, s. 2; Imrich KRUŽLIAK, *Kirschbaum – Husák – Kvetko. Predstavitelia jednej Generácie*, in: týž – Ján Okál' (edd.), *Svedectvo jednej generácie*, Cambridge (Kanada) 1990, s. 250.

108 Např. František VNUK, *Kapitoly z dejín Komunistickej strany Slovenska*, Middletown 1968.

109 I. KRUŽLIAK, *Kirschbaum – Husák – Kvetko*, s. 245.

Budapešť nahrazena Prahou, na které požadovaly svébytnější postavení. Tento proces národní sebeidentifikace se navíc, možná z dnešního pohledu nešťastně, odehrával v době krize liberální demokracie, která v oslabení čelila fascinaci nacionálním socialismem a komunismem.¹¹⁰

Gustáv Husák ostře nesouhlasil s myšlenkou čechoslovakismu, tedy uznával Slováky jako svébytný národ, pro něhož žádal rovnocenné postavení v republice.¹¹¹ Avšak je nutné zdůraznit, že rozhodně nepatřil mezi stoupence nacionálního šovinismu, vůči kterému se naopak veřejně vymezoval a zesměšňoval jej. Jeho příčinu spatřoval v ekonomickém boji o privilegované postavení elit, nevědomosti, hlouposti i frajeřině a navíc jej předvídavě považoval za předstupeň fašismu. Nacionální otázku vnímal třídní optikou – její řešení mělo být otevřeno především vyřešením sociálních problémů.¹¹²

Aktivistická činnost

„Máme zdravé ruky, modzky, rôzne talenty, máme chuť k práci, ohromnú vôľu tvoriť, budovať šťastie pre seba a pre celý ľudský kolektív – ale zostávame bezmocní pred bránou bigotnosti daného spoločenského poriadku. [...] Je nás veľa, a máme moc. Preto náš pochod proti vetru skončí víťazne,“ narážel Gustáv Husák na známou píseň Voskovce a Wericha *Proti větru*,¹¹³ která později zaznívala v divadelní hře *Balada z hadrů*. Iz jiných Husákových textů lze vycítit pevné přesvědčení o správnosti a determinovanosti vysněné komunistické cesty, na kterou však zbývalo dostat i ostatní.¹¹⁴

Husák začal s aktivistickou činností již během gymnaziálních studií, kde participoval ve Vlčkově sebevzdělávacím kroužku, později i jako funkcionář. Ve školním roce 1929/1930 byl zvolen do jeho výboru, posléze postupně zastával funkci tajemníka, místopředsedy a nakonec předsedy, přičemž se účastnil v březnu 1933 sjezdu Svazu slovenského studentstva. V posledních ročnících měl různé vzdělávací přednášky a slavnostní projevy o významu 28. a 30. října. Také hovořil na studentských shromážděních, která se konala na počest výročí smrti Milana Rastislava Štefánika a narozenin Tomáše Garrigua Masaryka.¹¹⁵ Již z názvů přednášek sebevzdělávacího kroužku je znát, že se Husák snažil vtáhnout na školní půdu i aktuální sociální a politická témata: „Je důležitý racionalismus a aký, jeho neprijateľné extrémý“, „Socializmus“, „Študent a kultúra“, „Pomer študenta k študentke a naopak“ či „Vývin

110 Vlasta JAKSICOVÁ, *Kultúra v dejinách. Dejiny v kultúre. Moderna a slovenský intelektuál v siločiach prvej polovice 20. storočia*, Bratislava 2012, s. 123–126.

111 G. HUSÁK, *K programu sociálnej komisie SSS*, Svojet 11, duben/květen 1935, č. 8–9, s. 198–199.

112 TÝŽ, *Na nových cestách*, Šíp 3, listopad 1935, č. 2, s. 1; I. KOLA [G. HUSÁK], *Príklad študentov pracujúcej mládeži*, DAV 8, duben 1935, č. 3, s. 46; TÝŽ, *Na vlnách nacionalizmu*, DAV 7, červen 1934, č. 4, s. 71.

113 TÝŽ, *Pochod proti vetru*, Šíp 2, květen 1935, č. 7, s. 1.

114 G. HUSÁK, *Po ceste pokroku*, Šíp 3, říjen 1935, č. 1, s. 2.

115 AHMSRB, fond Masarykovo gymnázium, sign. Š8853, *XIII. výroční zpráva Masarykova štátneho čl. reál. gymn. v Bratislave 1931/32*, s. 15 a 17; tamtéž, sign. Š8854, *XIV. výroční zpráva Masarykova štátneho čl. reál. gymn. v Bratislave 1932/33*, s. 19 a 21.

politického presvedčenia“.¹¹⁶ V posledne zmiňované prednášce se vyslovil Husák proti automatickému prijímaní politického presvedčeni od otců, a naopak nabádal k vytváření si vlastních názorů a volal po školní osvěťe o jednotlivých politických směrech. „Nech si môže každý vybrať, čo považuje za najprospešnejšie.“ Závěr přednášky však nemohl nikoho nechat na pochybách o politické orientaci samotného přednášejícího: „Politiku nemožno oddaľovať, musíme si jej všímať, musíme kráčať s duchom doby. Treba ísť však do ľava, keď nechceme ísť do zadu.“¹¹⁷ Text přednášky posléze vyšel i tiskem ve studentském periodiku *Svojet* z dubna a května 1933,¹¹⁸ ve kterém prezentoval Husák pravděpodobně vůbec poprvé své písemné projevy.

Je pikantní, že paralelně publikoval jak pod svým pravým jménem, tak jako Ivan či S. N. Kola v případě radikálnějších textů. Skrývání totožnosti mělo hlavně praktické opodstatnění, jelikož kvůli zákazu politizace středoškolských studentů by se jinak vystavoval ztrátě stipendií, sociálních podpor a v krajním případě i vyhození ze školy,¹¹⁹ což obdobně platilo i pro vysokoškolské období. Jak již víme z úvodu studie, Husák pseudonymem odkazoval na román Ivana Olbrachta *Nikola Šuhaj loupežník*, který vyšel v březnu inkriminovaného roku 1933, tedy předtím by musel užívat Husák případně jiný nám doposud neznámý pseudonym.¹²⁰ Husák sice poslal příspěvky do *Svojeti* pod svým pravým jménem již předtím, ale redakce je neuveřejnila. Dá se tak usuzovat dle dřívějšího odkazu redakci od jistého Iga, který se domáhal, aby v časopisu vznikla „Červená rubrika“ a úvahy Gustáva Husáka byly na titulní straně. Redakce odpověděla, že žádnou takovou rubriku nezřídí a Husákovy příspěvky klidně umístí na titulní stranu, ale až budou na patřičné úrovni.¹²¹ Za tímto bojkotem stál nový šéfredaktor *Svojeti* a předseda středoškolské komise Svazu slovenského studentstva agrárník Michal Múdry–Šebík, který Husáka znal, byl totiž jeho o rok starším spolužákem z gymnázia, kde před ním zastával funkci předsedy *Vlčkova sebevzdělávacího kroužku*. Múdry–Šebík nejen že levičácké články neuveřejnil, ale kvůli jejich obsahu navíc oznámil na policii, že obdržel články „takého silného komunistického náteru“, že je nemohl uveřejnit, jelikož „by sa nimi ľahko bola nakazila duša stredoškolského študentstva“. Jako důkaz připojil

116 G. HUSÁK, *Vlčkov vzdel. krúžok pri Masarykovom r. gymnáziu v Bratislave*, *Svojet* 9, duben/květen 1933, č. 8–9, s. 145.

117 *Zápisnice z členskej schůzky Vlčkova sebevzdělávacího kroužku ze 17. 12. 1932*, in: nepublikovaná práce V. Plevza (ed.), *K 70. narozeninám Gustáva Husáka*, Bratislava 1983 (ve vlastnictví divadelní kritičky Nadeždy Lindovské, které děkují za poskytnutí, T. Černákovi za zprostředkování).

118 G. HUSÁK, *Študent a politika*, *Svojet* 9, duben/květen 1933, č. 8–9, s. 139–140.

119 –n–, *Zákaz politizovania stredoškôľakov*, *Svojet* 3, září 1926, č. 1, s. 29. Nařízení ministerstva školství a národní osvěty známé jako Šustovo nařízení z roku 1921 zakazovalo středoškolákům být členy jakékoliv politické organizace či spolku a taktéž se účastnit jejich akcí. Dovolena byla jen participace na vzdělávacích kroužcích.

120 Husák také nebyl vždy uváděn jako autor; dle stylu psaní lze usoudit, že napsal i některé bezejmenné články např. v časopise *Šíp*. Literární pseudonymy používal také během SNP (P. Kollár) a po válce (Peter Oravský či *Historicus*).

121 *Odkaz redakcie*, *Svojet* 9, leden/únor 1933, č. 5–6, předposlední strana desek.

ke svému oznámení soubor Husákových textů, přičemž upozorňoval, že další jeho „velmi komunistické“ rukopisy ztratil.¹²²

Husák kritizoval takovýto přístup a rovněž se ohradil proti argumentu apolitičnosti periodika, za prvé upozorňoval, že časopis bez problému uveřejňoval texty agrárníků a apolitičnost vykládal jako skrytou političnost, jelikož nevyjadřování se k politickým otázkám znamenalo v konečném důsledku schvalování oficiální politiky. Redakce se ohradila: „Išlo nám o vec a zdá sa nám, že tražená hus zagáala.“ Paradoxně hned pod touto odpovědí redakce znovu reagovala na Husáka, avšak jako na Kolu, kritizovala jeho příspěvky a žádala, aby odkryl svou anonymitu,¹²³ a vzkazovala: „Ty – myslím – rozdeľuješ všetko na proletárske a buržojské a všetko proletárske vychváliš do neba.“¹²⁴ Jindy se Husákovi zase dostalo jiné reakce: „I keď máš radikálne názory, píš tak, aby sme sa ani bez škrtov nedostali do konfliktu s cenzorom.“¹²⁵

Husák také napsal několik kulturně orientovaných textů,¹²⁶ ale očividně raději se vyjadřoval k celospolečenským otázkám. Například k otázce falešné politické korektnosti či nezaměstnanosti inteligence, čehož příčinu spatřoval v celospolečenské krizi a nespravedlivém hospodářském zřízení.¹²⁷ Jindy zase žertovnou formou polemizoval s antisovětskými či protikomunistickými články.¹²⁸ Vůbec vtip a ironie, které však mnohdy přecházely v sarkasmus až v zesměšňování názorového oponenta,¹²⁹ charakterizují Husákův písemný i rétorický projev. S obdobným stylem se setkáváme u Husákova vzoru Vladimíra Clementise. Husák v této souvislosti vzpomíná, že měl v mládí spíše sklon k vážnosti, což bylo v kontrastu se silným životním optimismem a žertérstvím Davistů.¹³⁰ Možná právě zde čerpal inspiraci. Husákovy články však byly povětšinou věcné a nechyběla jim neotřelá forma, která zaujala a budila jak pozitivní, tak negativní reakce.

To se již dostáváme do období Husákova vysokoškolského studia. Dne 10. června 1933 dostal Gustáv Husák závěrečné vysvědčení z oktávy, které mu kazila jen dvojka z matematiky a deskriptivní geometrie. Vzápětí odmaturoval z latiny, francouzštiny, československého jazyka, fyziky a nepovinně z němčiny. Dle maturitního vysvědčení z 13. června byl uznán „dospělým s vyznamenáním“.¹³¹ Jako jediný ze třídy si vybral v písemné části zpracovat slavnostní řeč k 28. říjnu na motiv Masarykova

122 V. PLEVZA, *Vzostupy*, s. 18.

123 *Odkaz redakcie*, Svojeť 9, duben/květen 1933, č. 8–9, druhá strana desek.

124 *Odkazy redakcie*, Svojeť 10, 1933, č. 1, druhá strana desek.

125 *Odkazy redakcie*, tamtéž, č. 2–3, druhá strana desek.

126 G. HUSÁK, *Rodí sa slovenský film!*, tamtéž, s. 28–29; TÝŽ, *Divadelné a filmové obecnstvo pod mikroskopom*, tamtéž, č. 4–5, s. 22–23.

127 TÝŽ, *O nezamestnanosti inteligencie*, Svojeť 9, duben/květen 1933, s. 138–139.

128 N. S. KOLA [G. HUSÁK], *Smrt (Časová reportáž z Kremľu)*, tamtéž, s. 139–140.

129 Např. viz TÝŽ, *Vrah medzi nami*, Šíp 2, únor 1935, č. 4–5, s. 11; G. HUSÁK, *Za vyššiu úroveň študentstva*, Svojeť 11, září 1934, č. 1, s. 191–193.

130 TÝŽ, *Spomienky okolo Davu*, in: K. Rosenbaum (ed.), DAV, s. 419.

131 AKPR, fond G. Husák, kart. 34, V. PLEVZA, *Gustáv Husák*, s. 38.

citátu „Svoboda je krásny dar, ale i veľká povinnosť“,¹³² ostatne se psaním slavnostních řečí měl již praxi. V následujícím školním roce 1933/1934 zahájil studia na Univerzitě Komenského v Bratislavě. Volba tamější Právnické fakulty spíše sloužila „za východisko z nůdze“ pro sociálně slabší či nejednoznačně orientované maturanty, nabízela totiž širokou škálu uplatnění ve veřejném životě,¹³³ jelikož poskytovala i národohospodářské vzdělání. Gustáv Husák původně zamýšlel, že půjde studovat techniku, kdyby však byla na Slovensku (případná varianta studia v Praze či v Brně totiž pro něj byla finančně náročná).¹³⁴ Vystudování Právnické fakulty trvalo Husákovi obligátních osm, resp. devět semestrů, během kterých absolvoval s vyznamenáním tři státní a tři rigorózní neboli doktorské zkoušky, které byly nezbytné k zisku doktorského diplomu, který zase opravňoval k výkonu advokátského povolání či práci na státním zastupitelství. Poslední rigorózní zkoušku absolvoval 3. února 1938 a následně byl slavnostně promován bývalým rektorem Univerzity Komenského Bohušem Tomsou na „doktora vied právnych a štátnych“,¹³⁵ což bylo také řádně oslaveno v rodné Dúbravce.¹³⁶ Během vysokoškolských studií Gustáv Husák mimo jiné kontinuálně navštěvoval přednášky a cvičení významného slovenského národohospodáře Imricha Karvaše, který si Husáka oblíbil.¹³⁷ Jejich vztah nabude na významu během druhé světové války, kdy Karvaš již jako guvernér Slovenské národní banky nejednou Husákovi pomůže z nesnází.¹³⁸

Jako vysokoškolák byl Husák ve svém živlu a volný čas věnoval hlavně politické a aktivistické činnosti. Na podzim 1933 měl vstoupit do KSČ,¹³⁹ kde dostal na starost práci mezi mládeží a studentstvem. Husák společně se zkušenějším Eduardem Frišem a vrstevníkem Jánem Púllem začali hned rozvíjet stranický život na vysokoškolské půdě, kde za tím účelem založili stranickou organizaci KSČ, kterou pojmenovali

132 AHMSRB, fond Masarykovo gymnázium, sign. Š9416, Hlavní protokol maturitní 1931–1935, protokol k osobě A. Husáka z 13. 6. 1933.

133 J. s. [asi J. ŠOLTÉSZ], *Niečo o právnickom štúdiu*, Svojet 10, 1934, č. 6, s. 17; též *K ankete. (Prečo prejavujú slovenskí abiturienti nechať k štúdiu na technike)*, Svojet 9, duben/květen 1933, č. 8–9, s. 135–136.

134 Kalo SLIVKA, *Rozhovor s Gustávom Husákom o vzniku našej školy*, Technika 6, 28. 10. 1963, č. 3, s. 1. Husák se obdobně vyjádřil i synovi Vladimírovi. Rozhovor s V. Husákem z 16. 6. 2011.

135 AUK, fond PF, reg. znak D, studijní spis G. Husáka, potvrzení G. Husáka o obdržení vysokoškolského diplomu z 9. 2. 1938. Podrobněji k průběhu Husákova studia viz T. ČERNÁK, *Gustáv Husák a jeho štúdium na Právnickej fakulte Univerzity Komenského*, in: Norbert Kmet – Marek Syrný (edd.), *Odvalujem balvan. Pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického*, Bratislava–Banská Bystrica 2013, s. 16–27.

136 G. HUSÁK, *Ako sme dobýjali Bratislavu*, s. 3.

137 NA, fond MV, kart. 23, G. Husák, Zpráva o názorech I. Karvaše na V. Clementise a G. Husáka ze 4. 8. 1958.

138 Viz M. MACHÁČEK, *Gustáv Husák za II. světové války*, Slezký sborník 110, 2012, č. 3–4, s. 249–252.

139 Vstup Husáka do KSČ je datován v poválečných dokumentech podzimem 1933. Některé dřívější záznamy však udávají rok 1935. NA, fond R. Slánský, složka Slovensko, seznam osob prokomunisticky orientované slovenské inteligence sepsaný E. Frišem pravděpodobně 12. 4. 1940 (neinventarizováno); též NA, fond Zahraniční vedení KSČ, sign. 101, reference E. Friše o Svazu slovenské mládeže ze 4. 9. 1940, s. 10–13.

dle pražského vzoru Kostufra (Komunistická studentská frakce),¹⁴⁰ kterou vedl Eugen Löbl, s nímž se seznámil Husák přes Eduarda Friše asi v roce 1933. Instrukce k politické činnosti pro Kostufra měl Husák dostávat od Andreje Kaboše a Eduarda Goldstücker, ¹⁴¹ kteří politicky působili v Praze. Od roku 1934 zasedal Husák v nově utvořeném interním orgánu celoslovenského vedení KSČ pro práci mezi studentstvem a mládeží, kterým KSČ koordinovala různé akce na Slovensku i v celé republice, rovněž se měl účastnit jako zástupce studentů zasedání bratislavského vedení KSČ. V komunistických barvách tak pravidelně řečnil na schůzích, veřejných shromážděních, manifestacích, organizačně a agitačně vypomáhal i s předvolebními kampaněmi v roce 1935 a 1938 – za projev, ve kterém zmínil, že slovenské pracující „vydierajú a sdierajú“ Maďari i Češi, byl dokonce vyšetřován. Také hojně přispíval do stranického tisku, který občas pomáhal kolportovat. Psal hlavně do *Ľudového denníku*, s jehož administrací vypomáhal již v roce 1933, a po jeho opětovném zastavení v květnu 1936 přispíval do deníku *Slovenské zvesti*. Jeho články se také objevovaly na stránkách prokomunistické revue DAV (Husák byl jeden čas členem redakce) a hlavně ve studentských časopisech *Šíp*, *Svojet* a *Věstníku Svazu slovenského studentstva*.¹⁴²

Husák se však choval obezřetně a svoji politickou orientaci nedával zpočátku plně veřejně najevo, aby se vyvaroval případné perzekuce, neztratil studentské výhody a dokázal oslovit a získat co nejvíce přívrženců. Nadále psal radikálnější projevy pod pseudonymem Ivan Kola a před úřady i ve studentském hnutí se prezentoval jako politicky neorganizovaný se socialistickým smýšlením, jako přívrženec sociálně demokratické strany.¹⁴³ Komunistický tisk si raději nechával zasílat na adresu svého otce Nikodema do rodné Dúbravky, kam často docházel a při té příležitosti také ideově působil na tamější mládež. Husákova rozsáhlá komunistická angažovanost ale nezůstala v anonymitě. Policejní orgány ho monitorovaly jako „velkého komunistu“¹⁴⁴ a také jim byl znám jeho pseudonym.¹⁴⁵

Husák si rovněž uvědomoval význam tenkrát velmi rozvinuté spolkové činnosti,¹⁴⁶ proto se rozhodl vytvořit společně s dalšími levicově orientovanými vysokoškoláky Eugenem Löblem, Eduardem Frišem, Jánem Púllem a Móricem Mittlemannem–

140 K. SLIVKA, *Rozhovor s Gustávom Husákom*, s. 3; NA, fond MV, kart. 23, složka I. Husák Gustáv, výpověď G. Husáka k osobě J. Púlla pravděpodobně ze začátku 50. let, s. 101.

141 NA, fond MV, kart. 24, složka II. Dr. G. Husák, cizí spisy – protokoly, výpověď E. Löbla k osobě G. Husáka z 11. 1. 1950, s. 145. Srov. Eduard GOLDSTÜCKER, *Vzpomínky (1913–1945)*, Praha 2003, s. 79–80.

142 NA, fond MV, kart. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, životopis G. Husáka z 15. 4. 1950, s. 81–82; V. PLEVZA – V. PLEVZOVÁ, *Slovenská inteligencia*, s. 318–320.

143 SNA, fond PR, kart. 92, vyjádření Policejního ředitelství v Bratislavě k osobě G. Husáka z 23. 10. 1935, s. 829.

144 Tamtéž, kart. 936, spis G. Husák, vyjádření četnické stanice v Devínské Nové Vsi k osobě G. Husáka z 9. 12. 1936.

145 Tamtéž, kart. 276, úřední policejní záznam o komunistické činnosti na internátu Lafranconi z 12. 12. 1934, s. 305. V záznamu je též uveden František Göre, Viliam Thurza a Ján Púll jako komunističtí agitátoři s tím, že poslední dva jmenovaní jsou již v policejní evidenci přívrženců KSČ. Dá se proto usuzovat, že Husák nebyl do této doby registrován.

146 G. HUSÁK, *Študentská rukoväť*, s. 91–92.

Dedinským ideovou skupinu Šíp, která aktivizovala skomírající činnost Spolku socialistických akademiků (SSA),¹⁴⁷ z kterého se rozhodli vybudovat silnou protiváhu k ľudáckým a agrárnickým akademickým spolkům. Samotný název „Šíp“ měl vzniknout anekdoticky; když si Eduard Friš stěžoval, že skupina levicových studentů nemá kam psát, Clementis mu měl odpovědět: „Tak piš!“ A právě slovo „piš“ bylo přečteno odzadu. Jiná verze přisuzuje autorství Husákovi, který se podvědomě inspiroval třemi šípy, které sloužily jako znak jednotné dělnické fronty, jež bránila vídeňský Marx-Hof před četníky.¹⁴⁸ Jméno Gustáva Husáka nefiguruje v seznamu funkcionářů SSA za akademický rok 1933/1934¹⁴⁹ a nalézáme jej až na oznámení Policejnímu ředitelství o konání valného shromáždění SSA z 8. listopadu 1935, na kterém byl zvolen spolkovým místopředsedou.¹⁵⁰ Avšak dle souvislostí se stal Husák členem SSA již v roce 1933 a byl jeho „dušou a motorem“.¹⁵¹

Šípisté také založili k propagaci svých názorů časopis Šíp,¹⁵² který oficiálně sloužil jako tiskový orgán Spolku socialistických akademiků. Stalo se tak jednak kvůli bojkotu ze strany Svojeti, jejíž redakce odmítala publikovat levicové články či je výrazně upravovala,¹⁵³ jednak překvapivě jako reakce na počáteční nezáměr ze strany DAVu uveřejňovat jejich písemnou produkci. Šípisté vyčítali Davistům, že sice dokázali oslovit a nadchnout část mládeže pro levicové myšlenky, ale již se jí nesnažili organizačně podchytit a získat ke spolupráci. Jednalo se i o generační vymezení.¹⁵⁴ V této souvislosti bych připomněl, že někdy bývají Šípisté nazýváni mladou či druhou davistickou generací,¹⁵⁵ což však Gustáv Husák odmítal jako ahistorická pojmenování a raději zjednodušeně mluvil, snad i kvůli předcházející kampani proti „slovenskému buržoaznímu nacionalismu“, o stranických pracovnících, propagátorech politiky KSČ.¹⁵⁶

147 Aktivita SSA stagnovaly, jelikož většina starších protagonistů dlela mimo Bratislavu či byla zaneprázdněna tím, že DAV nově suploval policejně pozastavený stranický tisk. V. PLEVZA – V. PLEVZOVÁ, *Slovenská inteligencia*, s. 220–221.

148 M. MITTLEMANN–DEDINSKÝ, *Na chrbte tigra*, s. 133.

149 SNA, fond PR, kart. 88, výroční zpráva SSA za akademický rok 1933/1934 z 8. 12. 1933, s. 362–363 a 371. Je možné, že Husák nebyl uveden záměrně, aby neztratil studentské výhody.

150 Tamtéž, oznámení SSA policejnímu ředitelství v Bratislavě o konání valného shromáždění z 30. 10. 1935, s. 874. Na listu je podpis E. Friše (Frish) jako jednatele a G. Husáka, který se podepsal za nepřítomného předsedu spolku Vladimíra Vydru, který v té době konal vojenskou službu (Vydra byl Husákův o čtyři třídy starší spolužák z Masarykova gymnázia).

151 M. MITTLEMANN–DEDINSKÝ, *Na chrbte tigra*, s. 112–113.

152 Šíp, časopis studentů a pracující inteligence, vycházel od března 1934 do dubna 1936 (skončil kvůli finančním obtížím). Celkově vyšlo 21, resp. 20 čísel v rozsahu 12 až 24 stránek. Husákovy články často obsazovaly titulní stranu.

153 *Odkazy redakcie*, Svojet 9, č. 1, 1933, druhá strana desek; *Odkazy redakcie*, tamtéž, č. 2–3, 1933, druhá strana desek; *Svojet*, Šíp 1, květen 1934, č. 2, s. 22; I. KOLA [G. HUSÁK], *O politickéj nepolitičnosti pánov zo Svojeti, z SSŠ a okolia*, Šíp 2, září 1934, č. 1, s. 7–8.

154 J. BLAŽNÝ (Šíp) [E. FRIŠ], *Desať rokov DAVu. Diskusia*, DAV 7, prosinec 1934, č. 7, s. 100; J. LES (Šíp) [E. LÖBL], *Desať rokov DAVu. Diskusia*, tamtéž, květen 1934, č. 3, druhá strana desek. Srov. M. MITTLEMANN–DEDINSKÝ, *Na chrbte tigra*, s. 133–134.

155 V. PLEVZA, *Davisti v revolučnom hnutí*, s. 8.

156 G. HUSÁK, *Spomienky okolo Davu*, s. 416–417.

Časopis Šíp se primárně orientoval na studentské prostředí, do kterého chtěl vznést aktuální celospolečenská témata nezaměstnanosti, kultury, tabuizované sexuální či nacionální otázky apod., avšak hlavní důraz kladl na mobilizaci studentstva, kterému by „odhalil nepriateľov študentstva a ukázal cestu pre úspešný boj o študentské záujmy“,¹⁵⁷ čehož se vehementně zhostil Gustáv Husák: Linie Svazu slovenského studentstva¹⁵⁸ „je chybná, reakční, ba dokonca protištudentská“, napsal a následně stočil kritiku na studentské funkcionáře: „sú ešte na úrovni neandertálskeho človeka [...]. Osobný zreteľ prehlušuje všetky ostatné volania. Ale máme právo žiadať, aby títo ľudia študentstvu neškodili, aby svojim zbabelým postupom – poväčšine mlčaním – nezhoršovali kritický stav chudobného študentstva.“ Husák dále konstatoval, že pod dobrým vedením by měl Svaz slovenského studentstva smysl, přičemž dával celou věc do kontextu s bojem proti fašismu a společenskému systému.¹⁵⁹

Levicové názory, ale hlavně útočná rétorika proti rigiditě a obsahové slabosti Svojeti, nečinnosti Svazu slovenského studentstva a navíc obvinění jeho funkcionářů z prospěchářství¹⁶⁰ nemohly zůstat bez pozitivních¹⁶¹ i negativních reakcí.¹⁶² Zodpovědný redaktor Svojeti a zároveň již předseda Svazu slovenského studentstva Michal Múdry–Šebík, do kterého se Šíp rovněž s ironií trefoval,¹⁶³ se bránil na stránkách Svojeti, na kterých byli Šípisté charakterizováni jako „hřstka ‚pokrokových‘ nafúkancov, krajných ľavičiarov“, či jako „vředové“, „vrazi“, „závistivci“, „perverzisti“, oportunisti, kariéristi a „tři – čtyři pomýlenci“. ¹⁶⁴ Múdry–Šebík rovněž neopomínal průběžně informovat o činnosti Šípistů policejní orgány.¹⁶⁵ Sám byl totiž zaměstnán na Policejním ředitelství v Bratislavě, kam nastoupil státní službu kancelářského pomocníka již během studií na Právnické fakultě koncem března 1934 a postupně povyšoval z pozice aspiranta právní služby k policejnímu koncipistovi, až byl v roce 1937 jmenován policejním komisařem.¹⁶⁶

Šípisté poukazovali na tuto skutečnost¹⁶⁷ a navíc si pochvalovali zvýšený zájem, který obsah prvních čísel Šípu vzbudil, a výpady odmítli: „Zaisteže pri našej línii a nekompromisnosti museli sme prebudiť i mnohé žabie dušičky, ktoré sa rozkvákali na

157 Šíp na 24 stranách, Šíp 1, květen 1934, č. 2, s. 8.

158 Svaz slovenského studentstva (SSS) vznikl v srpnu 1921 jako stavovská nejmasovější, nepolitická a nekonfesionální studentská organizace, jejímž cílem měla být především obrana sociálních a hospodářských zájmů studentů na Slovensku. V roce 1937 bylo v ní sdružováno 32 spolků s počtem asi 4500 členů. M. ROŠKOVÁ, *Pokrokové študentstvo*, s. 70.

159 I. KOLA [G. HUSÁK], *Quo usque tandem abutere SSS...?*, Šíp 1, květen 1934, č. 2, s. 2–4.

160 Viz Šíp 1, duben a květen 1934, č. 1 a 2.

161 Šíp, DAV 7, duben 1934, č. 2, předposlední strana desek; též *tamtéž*, s. 18.

162 R. E. BUAT, *Niekoľko poznámok k 1. číslu II. roč. „Šípu“*, Svojet 10, listopad/prosinec 1934, č. 3–4, s. 84–86.

163 *Ďalšia provokácia*, Šíp 1, květen 1934, č. 2, s. 10.

164 M. MÚDRY, *Miesto úvodu*, Svojet 11, září 1934, č. 1, s. 1–2.

165 AKPR, fond G. Husák, kart. 34, V. PLEVZA, *Gustáv Husák*, s. 51; M. MITTLEMANN–DEDINSKÝ, *Na chrbte tigra*, s. 116.

166 AÚPV SAV, fond M. Kvetko, složka M. Múdry–Šebík, životopis M. Múdreho–Šebíka z 20. 1. 1947.

167 *Prístup polície na akademickú pôdu*, Šíp 1, listopadu 1934, č. 2–3, s. 12.

nás zo svojho močiara. To však len dokazuje správnosť našej cesty.¹⁶⁸ Husák zpochybnil apolitičnosť Svojeti, Svazu slovenského študentstva a jejich funkcionárov Petra Škodáčka a Michala Múdreho–Šebíka, ktoré označil za skryté zastáncov starých poriadkov, prívržence evanjelíkov a bojkotéry socialistických prejavov. „Boj o mládež, boj o študentstvo dostáva sa do kritického štádia,“ zakončoval Husák, „na nás bude ukazovať študentstvu pravú tvár pánov zo Svojeti, z SSS a okolia.“¹⁶⁹

Študentský funkcionár

Celospoľčená atmosféra tricátých rokov radikalizovala a polarizovala i politický zápas o fakultné spolky a študentskú samosprávu, ktoré síce boli navenok prezentované ako apolitické, ale zákonitým spôsobom sa nevyhnuli politizácii. Do tradičného souperenia ľudákov, národnárov (autonomistický blok) a agrárnikov začala významnejšie zasahovať ľavica, jejž jednotlivé ideové prúdy rozvinuli úzkou spolupráci. Následne bola uzavretá dohoda medzi ľavými agrárnikmi a socialistami, ktorí prítáhli k spolupráci i Gustáva Husáka. Ľudácky tisk hovořil v tejto súvislosti o „rudo-zelenej koalícii“ či súdržnosti Svojeti a Šípu a kritizoval agrárnikov a explicitne Michala Múdreho–Šebíka za to, že pripustil do vedenia Svazu slovenského študentstva „notoricky známeho vodcu komunistov“.¹⁷⁰ Múdry–Šebík následne referoval policajným orgánom, že sa len snažil, aby autonomisté neovládli svaz, a k Husákovým osobám podotkol, že sa nejedná o členov komunistickej strany, nýbrž o socialisticky smýšľajúciho človeka.¹⁷¹

Otvorený stret vo študentskom hnutí vyvrcholil vo dňoch 23.–26. února 1935 na XIV. valnom shromáždění Svazu slovenského študentstva, na němž zvíťazila opozičná platforma „pokrokového a demokratického študentstva“. Autonomisté totiž opustili shromáždění s vidinou, že privedie jeho neusnášiteľnosť, ktoré však opozícia zabránila zvýšením počtu delegátov díky kooptácii nových spolkov do svazu.¹⁷² Poražená strana sa ešte pokusila vec zvrátiť tým, že podala sťažnosť proti priebehu valného shromáždění na Policajný riaditeľství v Bratislave,¹⁷³ námietky však nebyly uznány.¹⁷⁴ Autonomisté nepristoupili na princíp pomerného zastoupenia a bojkotovali po určitej

168 REDAKCE, *Šíp trafil*, Šíp 2, září 1934, č. 1, s. 1–2.

169 I. KOLA [G. HUSÁK], *O politickej nepolitícniosti pánov zo Svojeti, z SSS a okolia*, tamtéž, s. 7–8.

170 –p–, *Komunisti do Svazu slov. študentstva. Policajný úradník asistuje nástupu komunistov v SSS*, Slovák 17, 23. 2. 1935, č. 45, s. 2; též –es – – es – „Nástupista“ z Lafranconi, *Červeno-zelená koalícia vo Sväze slovenského študentstva (SSŠ) v Bratislave*, Nástup 3, 1. 3. 1935, č. 5, s. 58–59.

171 SNA, fond PR, kart. 87, vyjadrenie M. Múdreho–Šebíka Policajnému riaditeľství v Bratislave z 13. 3. 1935, s. 482.

172 Tamtéž, kart. 87/458, Zápis XIV. řádného valného shromáždění SSS z 23.–26. 2. 1935. Spor byl veden o uznání hlasů starších středoškolských studentů. Husák kontinuálně prosazoval jejich participaci na spolkovém životě.

173 Tamtéž, sťažnosť študentských spolkov proti usnesení a priebehu XIV. valného shromáždění SSS Policajnému riaditeľství v Bratislave z 9. 3. 1935, s. 486.

174 Tamtéž, odvolání akademických spolkov proti usnesení a priebehu XIV. valného shromáždění SSS Policajnému riaditeľství z konce září 1935, s. 412; tamtéž, rozhodnutí Zemského úřadu v Bratislave proti rozhodnutí Policajního ředitelství, s. 450.

dobu práci svazu a jeho nového vedení, ve kterém socialisté získali vlivné funkcionářské pozice (předseda Jozef Šoltész, místopředseda Andrej Lantay, druhý tajemník Ján Púll či předsedkyně středoškolské komise Viera Úlehlová–Mouralová) a také možnost participovat na činnosti přidružených orgánů včetně svazového časopisu Svojet.

Gustáv Husák, nový předseda sociální komise, komentoval výsledky valného shromáždění jako vítězství socialistického bloku studentstva, avšak kategoricky odmítal novinářské teze o úspěchu demokratického či koaličního bloku, který považoval jen za účelovou platformu. Společný postup s agrárníky odůvodňoval profašistickou linií autonomistů, přijetím odpovědnosti a šancí mít vliv na chod Svazu slovenského studentstva.¹⁷⁵ Na tento rozpor upozorňoval ľudácký mládežnický časopis *Nástup*, který připomněl, že před několika měsíci se socialisté neváhali spojit s autonomisty proti agrárníkům ve fakultním spolku Právnik, a tedy že jim jde jen o moc.¹⁷⁶ Až na podzim 1935 se vyjadřoval Husák v *Šípu* o jednotné studentské frontě socialistických skupin a přímo o Bloku pokrokového a demokratického studentstva.¹⁷⁷ Změna postoje souvisela se VII. kongresem Komunistické internacionály ze srpna 1935, který upustil od antiproduktivní taktiky „třída proti třídě“ a teorie sociálfašismu a namísto toho prosazoval vytváření „lidového frontu“, svazku komunistů s ostatními protifašistickými silami, což měly aplikovat i přidružené komunistické organizace.

V těchto intencích se také angažoval Husák. Nejenže burcoval v tisku proti válce, fašismu a projevům antisemitismu, ale aktivně se účastnil protifašistických vystoupení a manifestací na obranu republiky. Podílel se na založení protifašistického Svazu slovenské mládeže a zemského Spolku podunajských akademiků, který měl sdružovat socialistické akademiky. Nadále také působil ve Spolku socialistických akademiků, kde vzbuzovaly velký zájem veřejné diskuse, ve kterých Husák zaujímal přední místo a nejednou názorově „zkřížil meče“ se stoupenci různých politických proudů.¹⁷⁸ „Niekedy sa na polemických debatách ukázali – obyčajne s provokačnými zámermi – aj vychýrení debatéri z klerikálneho ľudáckeho Svoradova (dr. [Vendelín] Bezák, Jozef Kirschbaum, [Štefan] Pánis a iní),“¹⁷⁹ přičemž zároveň platilo, že obdobně se snažili agitovat i členové Spolku socialistických akademiků na akcích konkurenčních organizací.¹⁸⁰ Některé diskusní večery bývaly úředně zakázány právě pod záminkou, že by došlo na nich mezi socialisticky a nacionalisticky orientovaným studentstvem „k ostrým debatám a srážkám, následkom toho k porušeniu verejného poriadku a klúdu“.¹⁸¹

175 I. KOLA [G. HUSÁK], *Za aktivitu soc. študentov*, *Šíp* 2, březen 1935, č. 6, s. 1–2.

176 F. R., „Nástupista“ od „Šípu“, *V SSS nie „blok demokratického studentstva“, ale komunisti*, *Nástup* 3, 15. 4. 1935, č. 8.

177 G. HUSÁK, *Po ceste pokroku*, *Šíp* 3, říjen 1935, č. 1, s. 2; TÝŽ, *Na nových cestách*, tamtéž, listopad 1935, č. 2, s. 1.

178 G. HUSÁK, *Okolo jednej šesťdesiatky*, *KŽ* 22, 12. 5. 1967, č. 19, s. 6.

179 Ladislav ŠIMOVIČ, *Gustáv Husák*, *Listy* 40, 2010, č. 5, s. 37.

180 V. PLEVZA – V. PLEVZOVÁ, *Slovenská inteligencia*, s. 182; Eugen LÖBL, *Trýzeň svedomia*, Toronto 1978, s. 116.

181 SNA, fond PR, 88, výměr zemského úřadu v Bratislavě k povolení přednášky L. Novomeského „Marx a slovenský národ“ z 21. 2. 1934, s. 364.

Husák se ostře vymezoval vůči autonomistům, ale nepřistupoval k nim jako k monolitnímu celku a průběžně se pokoušel alespoň část z nich oslovit:¹⁸² „Sú ľudia v autonomistickom tábore, ktorí môžu a chcú byť svojou prácou užitoční všetkému študentstvu. Nájdu sa také jednotlivci i v skupinách ostatných. A naopak zase nie každý socialistický študent je vzorom,“ snažil se nepausalizovat v hodnocení ostatní studenty a získat je ke spolupráci.¹⁸³ Ta dokonce byla krátce praktikována ve výboru Svazu slovenského studentstva, kde od valného shromáždění z února 1936 nově participovali na funkcích i autonomisté, kteří ač opětovně poraženi, dle jejich slov kvůli intrikám levičáků a „judášske zrade“ evangelíků, přistoupili kvůli „dobru študentstva“ na nabídku poměrného zastoupení.¹⁸⁴

Poměrně idylická atmosféra však vydržela jen do dubna, kdy se autonomisté podíleli na antisemitských demonstracích a výtržnostech v Bratislavě, tzv. golemiádě (záminkou toho bylo uvedení francouzského filmu Golem). Demonstranti měli protestovat proti rozpínavosti „židobolševismu“. „Židovský problém je u nás páličivou otázkou na celej čiare. Tak v priemysle a vôbec hospodárskom živote, ako i na školách a najmä v slobodných povolaniach budeme ho musieť riešiť,“ dočítáme se z dnešního pohledu až mrazivě na stránkách *Ľudáckého Nástupu*.¹⁸⁵

Blok pokrokového a demokratického studentstva odpověděl protiakcemi a posléze též odstavil autonomisty z funkcí ve Svazu slovenského studentstva. Gustáv Husák označil protižidovské vystoupení za důkaz fašizoidních tendencí u části autonomistů – Svoradovčanů, které vede „kulacký syn, v kláštore vychovaný, s neskrotnou slávybažnosťou, tvrdými laktami“ probíjející se „agent“ *Ľudáckého politika Karola Sidora Jozef Kirschbaum*,¹⁸⁶ který zastával funkci svazového předsedy zahraniční komise a byl dle pozdějších svědectví hybatelem akcí *Ľudáckých akademiků*.¹⁸⁷ Husákův text si vysloužil odmítavou reakcí *Nástupu*, který v něm správně spatřoval snahu autonomistické akademiky rozeštvat mezi sebou a zároveň vyčítal Husákovi, že sklouznul k osobním útokům a za Kirschbauma se postavil. „Husákovi sme vždy priznávali jeho agilitu v študentských spolkoch. Škoda, že sa svojím slepým fanatizmom sám vyradil z okruhu rozumných a triezvo – hoci i rozlične – zmyšľajúcich ľudí.“¹⁸⁸ Husák se sice i poté snažil

182 G. HUSÁK, *K programu sociálnej komisie SSS*, Svojet 11, duben/květen 1935, č. 8–9, s. 198–199; TÝŽ, *Hľadáme cesty k dohode*, Svojet 12, únor/březen 1936, č. 6–7, s. 105–107. Ovšem v obdobném duchu i mladí *Ľudáci* – in – „Nástupista“ zo Svoradova, *Študentské aktuality*. *Po starom, či novom?*, *Nástup* 4, 15. 2. 1936, č. 4, s. 5–6.

183 G. HUSÁK, *Je možno ísť späť?*, Šíp 3, únor 1936, č. 5–6, s. 2.

184 km. „Nástupista“ zo Svoradova, *Študentské aktuality*. *Ako to vyzeralo v zákulísi na valnom shromáždení v SSS?*, *Nástup* 4, 1. 3. 1936, č. 5, s. 47–48.

185 um. Nástupista z Bratislavy, *Študentské aktuality*. *Demonštrovali sme...*, *Nástup* 4, 1. 5. 1936, č. 9, s. 88–89.

186 G. HUSÁK, *Po pogromových demonstráciách bratislavských*. *Rozpaky slovenského študentstva*, DAV 8, 1936, č. 9, s. 6–7.

187 Jozef PAUČO, *Tak sme sa poznali (Predstavitelia Slovenskej republiky v spomienkach)*, Middletown 1967, s. 131.

188 – a – n –: Nástupista z Detvy, *Palba na ľavej fronte*, *Nástup* 4, 15. 6. 1936, č. 12, s. 124.

vyzývat ke studentské jednotě, ale již bezvýsledně. S ľudáckými akademiky se dostával do permanentních konfliktů a sváděl s nimi boj o studentské duše, přičemž vzájemné očerňování na stránkách tisku se stalo normou. Až do října 1938 dokázal udržet Blok většinové pozice, Kirschbaumova osoba byla bojkotována a autonomisté na poměrné zastoupení nepřistoupili a radikalizovali. Husákoví prorocky věstili „slibnou“ budoucnost, kdyby se náhodou jednou dostal k moci: „Keď Gusto Husák vykoná svoje ‚dielo‘, aj on pôjde. Odstavia ho jeho vlastní.“¹⁸⁹ V těchto souvislostech jsem došel k závěru, že pozice autonomistů byla systematicky zhoršována univerzitními a státními orgány, které nejednou zasáhly ve prospěch jejich názorových „státotvorných“ oponentů.¹⁹⁰

Aktivitu Bloku pokrokového a demokratického studentstva se samozřejmě nevyznačovaly jen potýkáním s autonomisty, ale také prací a zvláště snahou o zlepšení sociálního postavení studentstva. Husákoví jako novému předsedovi sociální komise byla tato svěřená agenda velmi blízká, nejen jako komunistovi, ale i jako studentovi, který sám na vlastní kůži poznal martýria spojená s neutěšenou sociální otázkou. Zapojoval se do práce a nezůstával pouze u slov.

Inicioval několik výzkumů o situaci ve slovenském školství a o sociálním rozvrstvení slovenských vysokoškoláků,¹⁹¹ neboť oficiální čs. statistiky buď neexistovaly, nebo byly zkreslené tím, že například operovaly jen s československou národností. Husák si od toho sliboval, že posílí argumenty pro zvýšení příspěvků na sociální péči z veřejných prostředků.¹⁹² Výsledky průzkumů následně interpretoval jako důkaz o výrazném poddimenzování slovenského školství v porovnání s českými zeměmi,¹⁹³ zároveň poukazoval na nepoměr v sociální a národní skladbě slovenského studentstva a volal po nápravě.¹⁹⁴ Husákovy vývody se dostaly i do výroční zprávy Svazu slovenského studentstva¹⁹⁵ a rezoluce z jeho XV. valného shromáždění,¹⁹⁶ což vzbudilo nevoli u části akademického senátu univerzity, která se obávala vzrůstu protičeských tendencí. Jinak se však akademické vedení ztotožňovalo se vznesenými sociálními požadavky.¹⁹⁷

189 a. b. Nástupista z SSS, *Študentské aktuality. Z vakácií*, tamtéž, 15. 9. 1936, č. 18, s. 187.

190 Viz pozn. č. 174; např. Kirschbaumovi bylo pozastaveno za jeho politické postoje absolutorium a rektor V. Chaloupecký ho odmítl promovat. AUK, fond Rektorát, kart. 74, složka č. 97.

191 Tato iniciativa byla v intencích rezoluce Ústředního svazu čs. studentstva (ÚSČS). Tamtéž, kart. 122, ÚSČS, rezoluce valného shromáždění ÚSČS z 11. 3. 1935.

192 Tamtéž, SSS, č. j. 2735/34-35, žádost J. Šoltésze a G. Husáka o povolení nahlédnout do evidenčních knih posluchačů z 10. 5. 1935. Tamtéž, č. j. 1456/35-36, žádost J. Šoltésze a G. Husáka o povinnosti studentů odevzdat dotazníky o sociálních poměrech při zápisu do letního semestru 1935/1936 z 20. 1. 1936.

193 Na tento nepoměr bylo upozorňováno i vysokoškolskými pedagogy, např. Juraj HRONEC, *Vysokoškolské požadavky Slovenska*, Slovenské pohľady 51, prosinec 1935, č. 12, s. 668. Výdaje státu na vysoké školství činily za rok 1935 v Čechách 81,3 mil. Kč, na Moravě 36,7 mil. Kč a na Slovensku 10,3 mil. Kč.

194 G. HUSÁK, *Študentská rukoväť*, s. 38–39; Vlado HÚSKA, *Sjazd sociálnych pracovníkov v Boskoviaciach*, Svojet 12, červen 1935, č. 10, s. 230–232.

195 AUK, fond Rektorát, kart. 122, SSS, č. j. 2094/35-36, z výroční zprávy předsedy sociální komise G. Husáka z února 1936.

196 Tamtéž, č. j. 2094/35-36, rezoluce XV. valného shromáždění SSS z 29. 2. 1936.

197 Tamtéž, fond PF, Zápisnice akademického senátu Univerzity Komenského v Bratislavě 1935/1936, protokol o schůzi z 22. 4. 1936, s. 56–58.

Zjištěných údajů se dovolával i Vladimír Clementis, když jako poslanec Národního shromáždění (NS) kritizoval prodloužení praxe advokátním koncipientům z pěti na šest let, proti čemuž také protestoval Svaz slovenského studentstva a Spolek socialistických akademiků. V květnu 1936 tak poprvé veřejně zaznělo jméno Gustáva Husáka i na půdě Poslanecké sněmovny.¹⁹⁸

Téměř dvacetiletá sociální komise pod Husákovým vedením zformulovala sociální program, který se stal východiskem pro její agendu v následujících čtyřech letech. Sociální postavení slovenského studentstva bylo vyhodnoceno jako neuspokojivé, zásadně mělo být přistoupeno ke zlepšení situace a propagaci studentské problematiky mezi studenty i navenek.¹⁹⁹ Husák proto následně sepsal orientační příručku pro vysokoškolské studenty a své funkcionářské následovníky, které systematicky uváděl do problematiky, ale také bilancoval, čeho se dosáhlo za uplynulý rok 1935.²⁰⁰ A nebylo toho málo.

Například se podařilo zajistit studentské slevy do divadel, kin či obchodů. Husák spoluorganizoval ošacovací akci a také přednášku významného lékaře a humanisty Ivana Hálka na téma „Zdravotní poměry na Slovensku a jejich sociální pozadí“²⁰¹ – do května 1936 totiž zastával i funkci místopředsedy Studentského zdravotního ústavu, kde se mimo jiné zasazoval o studentské slevy v sanatoriích a ozdravovnách a zároveň o zvýšení dotací na zdravotní péči o vysokoškoláky. Jednalo se o důležitou agendu, uvědomíme-li si, že 34 procent bratislavských posluchačů trpělo v školním roce 1935/1936 nějakou chorobou.²⁰² Sociální komise také zorganizovala letní studentské tábory ve Staré Ľubovni pod Vysokými Tatrami²⁰³ a v následujícím roce na ostrově Krk v tehdejší Jugoslávii, přičemž Husák zastával funkci kulturního referenta a pomohl zajistit finanční subvence.²⁰⁴

Svaz slovenského studentstva a fakultní spolky také prokázaly mimořádnou akceschopnost, když hrozilo dramatické zvýšení kolejného. Z iniciativy sociální komise byla na 9. května 1935 svolána porada studentských a politických spolků, které se rozhodly bránit stávkou a svolat protestní shromáždění. To se odehrálo 21. května za účasti asi 400 studentů v atriu maximu Právnické fakulty Komenského univerzity, kde vystoupil Husák s příspěvkem „O sociálním postavení slovenského studentstva“.²⁰⁵ Na

198 *Stenoprotokol ze 47. schůze Poslanecké sněmovny NS z 26. 5. 1936*, Digitální parlamentní knihovna, <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/047schuz/s047004.htm> (14. 3. 2013).

199 Viz G. HUSÁK, *K programu sociálnej komisie SSS*, Svojet 11, duben/květen 1935, č. 8–9, s. 198–204.

200 Viz TÝŽ, *Študentská rukoväť*. Předmluvu napsal J. Šoltész.

201 SNA, fond PR, kart. 87, žádost J. Šoltésza a G. Husáka o povolení uspořádat přednášku I. Hálka Policiejnímu ředitelství v Bratislavě z 29. 10. 1935, s. 510–511.

202 Nejčastěji se vysokoškoláci dostavovali se zubními problémy, ale nezanedbatelný počet i s tuberkulózou a pohlavními chorobami. G. HUSÁK, *Študentská rukoväť*, s. 78.

203 Viz G. HUSÁK, *Skončili sme štud. letný tábor*, Svojet 12, září 1935, č. 1, s. 13–19.

204 AUK, fond FF, kart. 113, SSS, 1936/1937, Výročná zpráva SSS v Bratislave za správne obdobie 1936, s. 31–33.

205 AUK, fond Rektorát, D/8, kart. 122, SSS, výzva SSS a Spolku posluchačů práv „Právník“ k účasti na protestním studentském shromáždění 21. 5. 1935. Fakultní spolek Právník byl „domovskou“ stavovskou organizací G. Husáka.

shromáždění byla přijata rezoluce, která vznášela široké spektrum sociálních požadavků a hlavně deklarovala ochotu jít do studentské stávky.²⁰⁶ Husák se postavil za obranu studentských práv i na stránkách Šípu.²⁰⁷ Hrozba stávky vyvolala ohlas u veřejnosti, ale hlavně vzbudila obavy z možné radikalizace společnosti, jež nakonec zabránily zvyšování kolejného. Jednalo se ovšem jen o krátkodobý úspěch, jelikož obdobný návrh se objevil znovu po zklidnění atmosféry a navíc k němu přibýly nové na zvýšení finanční spoluúčasti studentů, přičemž se vyskytla i úvaha o přeměně stipendií ve studentské půjčky. Husák, který osobně změny pocítil ve snížení stipendia z 2500 Kč na 1500 Kč,²⁰⁸ to veřejně kritizoval.²⁰⁹

V březnu 1936 nastoupil do funkce prvního tajemníka Svazu slovenského studentstva, který měl hlavně na starosti organizační a administrativní agendu, a v následujících dvou letech vykonával místopředsednickou funkci. Nadále se však věnoval i sociální otázce, jelikož souběžně zastával post tajemníka kuratoria Štefánikova podpůrného fondu. Také například participoval na vybudování studentské ozdravovny v Brezně nad Hronem,²¹⁰ ale hlavně na akcích za dobudování slovenského vysokého školství, přičemž se účastnil jako tajemník Akčního výboru pro dobudování vysokých škol na Slovensku audience u ministerského předsedy Milana Hodži. Úsilí bylo nakonec korunováno vznikem Slovenské vysoké školy technické gen. M. R. Štefánika.²¹¹ Husák se osvědčil a povýšil na celostátní úroveň na post tajemníka Sboru sociální péče o československé vysokoškolské studentstvo při Ústředním svazu československého studentstva, kde společná platforma socialistů, agrárníků a v tom čase ještě spolupracujících autonomistů dokázala porazit po šesti letech dominance pravicové Národní sjednocení.²¹² Gustáv Husák se také účastnil jako československý delegát XIX. a XX. kongresu Mezinárodní konfederace studentstva v Paříži (srpen 1937) a Glasgow (srpen 1938)²¹³ a v jeden čas byla i zvažována jeho kandidatura na předsedu Ústředního svazu československého studentstva.²¹⁴ Až pomnichovské události rychle ukončily Husákovu slibně rozvíjející se aktivistickou činnost ve spolkových strukturách,²¹⁵

206 Text rezoluce viz G. HUSÁK, *Študentská rukoväť*, s. 11–14. Zástupci spolků pod autonomistickým vedením manifestací bojkotovali. *Bratislavským akademikom! Vyhlásenie*, Slovák 17, 21. 5. 1935, č. 116, s. 6.

207 G. HUSÁK, *Generálna študentská stávka bude odpoveďou na zvýšenie kolejného*, Šíp 2, červen 1935, č. 8–10, s. 1.

208 AUK, fond PF, Katalogy posluchačů zimní a letní semestr 1934/5, výkazy Augustína Husáka, s. 312 a 289.

209 G. HUSÁK, *Na nových cestách*, Šíp 3, listopad 1935, č. 2, s. 1–2.

210 AUK, fond FF, kart. 113, SSS, 1936/1937, Výročná zpráva SSS v Bratislave za správne obdobie 1936, s. 27.

211 Viz V. PLEVZA, *Trvalé hodnoty*, s. 308–309; též obecněji Tatiana SIKOROVÁ, *Ako vznikala STU*, in: táž (ed.), *Slovenská technická univerzita v Bratislave. 60 rokov STU*, Bratislava 1997.

212 L. MARŠÍČEK, *Pokrokoví studenti zvíťazili v ÚSČS*, Národní osvobození 12, 24. 3. 1936, č. 71, s. 3.

213 Archiv V. Husáka, cestovní doklady a pozvánky.

214 AKPR, fond G. Husák, kart. 34, V. PLEVZA, *Gustáv Husák*, s. 69; NA, fond MV, kart. 23, Podsvazek G. Husáka č. j. B/4-V-2425, výtah z protokolu V. Vlka k osobě G. Husáka z 21. 7. 1952, s. 280.

215 Viz V. PLEVZA – V. PLEVZOVÁ, *Slovenská inteligencia*, s. 333–334.

kteřá mu posloužila za nemálo let jako užitečný zdroj kontaktů a vhodná průprava pro vrcholovou exekutivní činnost.

Husákova agilnost, skvělé organizační schopnosti, politický smysl, řečnický a přesvědčovací talent byly nejednou vyzdvižovány a oceňovány jeho kolegy ze studentského i komunistického hnutí. Na druhou stranu se Husák projevoval v mnoha ohledech jako individualista, pragmatik a autokrat. Snaha vyniknout, být ve všem první, někdy snad i ostentativní sebe prezentace, zvláště pak kladení vysokých nároků na sebe i na druhé měla jeho ideové souputníky zarážet a nejednou vést k osobním konfliktům.²¹⁶

Určité napětí vládlo i v samotném komunistickém hnutí, kde bylo vyčítáno komunistům intelektuálům, že se jednostranně orientují na vyšší kruhy, jsou uzavřeni a chovají se povyšenecky.²¹⁷ Tento obraz byl později zneužit a umocněn ideologickou kampaní proti „slovenskému buržoaznímu nacionalismu“, ve které Gustáv Husák býval zobrazován jako hochštapler a komunista kavárenského či panského typu.²¹⁸ „[...] byli lidé, kteří se zúčastňovali každé demonstrace a každé stávky, kteří chodili z kriminálu do kriminálu, dostávali pendrekem, a na druhé straně tu byla určitá skupina intelektuálů, která dělala takovou vyšší politiku strany, polemizovala anebo psala v časopisech a fakticky [...] takové té černé práce strany se nezúčastnila [...] my jsme tomu říkali salonní komunismus,“ seznamuje nás se svým úhlem pohledu přední „dělnický kádr“ KSČ na Slovensku Karol Bacílek,²¹⁹ jehož výhrady jsou o to pochopitelnější, uvědomíme-li si, že v období první republiky byl celkem šestnáctkrát soudně trestán za politickou činnost a v souhrnu tak strávil pět a půl roku ve vězení.²²⁰

Ve skutečnosti se jednalo o přirozený rozpor, který vyplýval z rozdílnosti každodenní sociální praxe, generační zkušenosti i výše míry vědomí nacionální identity, přičemž důležitou a posléze tragickou roli sehrávaly osobní animozity.

Velká láska

Díky nejrůznější pramenné materii můžeme odpovědět i na otázku, jak mladý Gustáv Husák fyzicky vypadal. Postavu měl vysokou 175 cm a velmi štíhlou, až jako by trpěl tuberkulózou. Hlavu pokrývaly tmavohnědé krátce střižené vlasy, které však v pozdější době stále více ustupovaly čelní pleši na konzistentně bezvousém obličejí. Mezi zajímavosti můžeme zařadit, že v letech 1933, 1934 a 1935 Husáka neodvedli na

216 L. ŠIMOVIČ, *Gustáv Husák*, s. 37; M. MITTLEMANN–DEDINSKÝ, *Na chrbite tigra*, s. 112–113; E. GOLDSTÜCKER, *Vzpomínky*, s. 80; E. LOEBL, *Gustav Husak; Na margo jednej promócie. Gusto Husák doktorom*, Slovenské zvesti 3, 9. 2. 1938, č. 28, s. 3; AUK, fond FF, kart. 113, SSS, 1936/1937, Výročná zpráva SSS v Bratislave za správne obdobie 1936, s. 38.

217 V. CLEMENTIS, *Slovenská inteligencia a KSČ*, Ludový denník 3, 29. 3. 1936, č. 63, s. 5; Eduard URX, *Desať rokov DAVu*, DAV 7, 28. 4. 1934, č. 2, s. 18–19; Július MAIBAUM [BRÁNIK], *Desať rokov Davu*, DAV 4, 20. 6. 1934, č. 4, druhá strana desek.

218 Václav KOPECKÝ, *ČSR a KSČ. Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*, Praha 1960, s. 351; Václav KRÁL, *Pravda o okupaci*, Praha 1962, s. 315.

219 NA, fond ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 1, vyjádření K. Bacílka k situaci na Slovensku před a po SNP z roku 1963, s. 1.

220 Jan PEŠEK (ed.), *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948–1989*, Prešov 2003, s. 24.

vojnu pro tělesnou slabost a kvůli krátkozrakosti.²²¹ Zdravotní problémy se zrakem ho ostatně provázely celý život, přičemž silné dioptrické brýle se staly jeho neodmyslitelnou součástí. I přesto vzbudil zájem u oktávanky Magdy Lokvencové.²²²

Svaz slovenského studentstva vyvíjel osvětovou činnost také na středních školách. V březnu 1935 vyslala středoškolská komise Husáka přednášet na státní dívčí gymnázium Karla Kuzmányho v Banské Bystrici, kde se poprvé setkali. „Po přednášce sme si sadli v menšom kruhu, a tak sme si nejako padli do oka. Potom sme si písali a navštevovali sa,“ vzpomíná Husák na osudové setkání.²²³ Dokladem jeho zájmu je i článek uveřejněný v časopise Svojet, v němž s typickou ironií „zepsul“ dva studentské kolegy, ale naopak vyzdvihnul činnost dívčího studentského kroužku v Banské Bystrici, jmenovitě Magdy.²²⁴ O rychlém sblížení také vypovídá dochovaná pohlednice, na které jsou fotograficky zvěčněni jako pár. Z textu totiž vyplývá, že Gustáv Husák pobýval u Magdy již v létě téhož roku.²²⁵

Nenarazil jsem na informace, že by jak Gustáv Husák, tak i Magda Lokvencová měli předtím nějakou vážnou známost. Oba se profilovali jako silné a vyhraněné osobnosti s vysokými nároky na sebe i na druhé, oběma též zemřela matka v raném věku, což je spojovalo. Gustáva Husáka jistě zaujala krom Magdina vzhledu i výše její intelektuální úrovně. On ji zase uhranul svým charismatem a inteligencí. „Když on byl nejchytřejší,“ měla zdůvodnit později Magda svůj výběr kamarádce.²²⁶

Magda pocházela z Čech. Její otec, štábní kapitán Antonín Lokvenc, sloužil po válce jako důstojník v československé armádě na Slovensku v Horních Motešicích, kde založil a spravoval státní vojenský hřebčinec. Antonín Lokvenc akceptoval vztah své dcery, ostatně co mu jako milujícímu otci a vyprofilovanému liberálovi zbývalo, a dokonce svého budoucího zetě finančně podporoval při studiích.²²⁷ V červnu 1935 absolvovala Magda gymnázium, a třebaže projevovala velký zájem o divadlo, šla nakonec jako jedna z pouhých patnácti dívek studovat práva na Komenského univerzitu. Zapsala se sice současně i na dramatický obor Státní konzervatoře v Bratislavě, ale zrovna v ten rok se změnila dosavadní praxe a bylo možné studovat jen jeden obor. „Nakolko som si nedôverovala, že moje nadanie a schopnosť v divadelnej práci je dostatočné a riadiaca sa

221 Vojenský historický archiv v Bratislavě, kmenový list Augustína Husáka (10. 1. 1913). Z pozdější materie vyplývá, že Husák měl na každém oku tři a půl dioptrie. Archiv Sboru vězeňské a justiční stráže SR v Leopoldově, osobní vězeňský spis Gustáva Husáka, průvodní zdravotní záznam z 9. 8. 1956.

222 K osobnosti Magdy Husákové–Lokvencové viz Pavel KOSATÍK, *Devět žen z Hradu*, Praha 1999, s. 292–319; Nadežda LINDOVSKÁ a kol., *Magda Husáková-Lokvencová. Prvá dáma slovenskej divadelnej réžie*, Bratislava 2008.

223 V. PLEVZA, *Vzostupy*, s. 24.

224 G. HUSÁK, *Za vyššiu úroveň študentstva*, Svojet 11, duben/květen 1935, č. 8–9, s. 193. Banskobystrický sebevzdělávací kroužek dlouhodobě patřil mezi nejaktivnější. Peter ŠKODÁČEK, *Správa predsedu Stredoškolskej komisie*, Svojet 10, 1933/4, č. 7, s. 17.

225 Archiv V. Husáka, pohlednice M. Lokvencové G. Husákovi z 26. 8. 1935.

226 Vyjádření Stanislavy Vaníčkové in: Robert SEDLÁČEK, *V hlavní roli Gustáv Husák*, ČT 2008.

227 SNA, fond Ústředna státní bezpečnosti, kart. 173, a. j. 37, zpráva o rodinných poměrech M. Husákové z 10. 7. 1941.

zásadou, že lepší je být zlou právničkou ako zlou herečkou, rozhodla som sa pre štúdium na univerzite.“²²⁸ K vysněné divadelní kariéře se nakonec vrátila o deset let později a stala se uznávanou divadelní režisérkou.

V Bratislavě se mohl mladý pár vídat častěji. Magda šla v Husákových aktivistických šlépějích. Stala se kandidátkou na členství v KSČ, členkou Spolku socialistických akademiků a akademického spolku Právník. Rovněž pracovala ve Svazu slovenského studentstva; v letech 1936–1938 zastávala post předsedkyně ženské komise. Také psala příspěvky do časopisu *Šíp a Svojet*. Angažovala se v prospěch levice. Gustáv Husák měl dozajista vliv na Magdino konání a způsob uvažování, na druhou stranu netřeba jej přeceňovat. Magda byla díky liberální výchově zvláště na tehdejší poměry značně emancipovaná mladá žena, která si stále více šla za vlastním názorem.²²⁹ Ostatně, k levicové orientaci tíhla již před seznámením s Husákem.²³⁰

Prvního dne pro Československo kritického měsíce září roku 1938 se Magda Lokvencová za Gustáva Husáka provdala, za svědky jim byli Vladimír Clementis a jeho manželka Lída.²³¹ Novomanželé si však užili líbánky již v červenci a v srpnu, kdy společně podnikli delší cestu po Francii a Itálii, přičemž navštívili také Paříž, Marseille, Řím či Benátky.²³² Poté společně začali bydlet v bratislavské garsonce v Panenské ulici.²³³

Manželský svazek vydržel přes různé peripetie až do září 1960 a vzešli z něj dva synové. Gustávu Husákovi byla rodina velkou oporou zvláště během jeho vězeňské anabáze v padesátých letech a na sklonku svého života hovořil o Magdě jako o své „velké lásce“.²³⁴

„Nikola Šuhaj žije. Žije v těchto horách a s nimi. Bude žít. Neříkejme věčně, neboť tomuto slovu rozumíme dnes ještě méně, než mu rozuměli naši náboženští pradědové, a spokojme se s prostým slovem: dlouho.“

Ivan Olbracht²³⁵

228 NA, fond MV G. Husák, kart. 24, I. G. Husák, záznamy a zprávy, životopis M. Husákové pro účely KSČ ze září 1950. Srov. Oktavánka, jedna z mnohých [M. LOKVENCOVÁ], *Cesta do života*, Šíp 2, červen 1935, č. 8–10, s. 6–7.

229 Viz tamtéž; též M. L. [TÁŽ], *Ďakujem a žalujem*, Šíp 3, prosinec 1935, č. 3–4, s. 7.

230 N. LINDOVSKÁ a kol., *Magda Husáková-Lokvencová*, s. 28.

231 Archiv Matričního úřadu městské části Bratislava – Staré Město, Kniha manželství, sv. 63, 1938, poř. č. 976, s. 117.

232 Archiv V. Husáka, doklady, jízdenky a fotografie.

233 Dá se předpokládat, že zde bydleli nejpozději od května 1939. NA, fond ÚV KSČ, G. Husák, a. j. 7, Koncese na zřízení, udržování a provozování radiofonní přijímací stanice pro G. Husáka do ulice Panenská č. 30 ze 7. 5. 1939.

234 V. PLEVZA, *Vzostupy*, s. 90.

235 Ivan OLBRACHT, *Nikola Šuhaj loupežník*, Praha 1955, s. 208–209.

Gustáv Husák je často hodnocen jako mocichtivý či ambiciózní člověk nebo jako bezpáteční kariérista. Určitě to neplatí pro předestřené období. Vyvrací to sama doba, ve které se přihlásil ke KSČ. Režim první republiky se sice vyznačoval liberálním prostředím v porovnání s okolními státy, ale přirozeně pokládal takto orientované jedince za antisystémové živly, jelikož jejich cíle ho ohrožovaly. Proto nesčetněkrát sahal k represím a stavěl lidem „zvláštního ražení“ mantinely. Například bylo nepsaným pravidlem, že členům Komunistické strany Československa se odepírala možnost vykonávat některá povolání ve státní správě, nebo že udělování některých stipendií a studentských výhod se řídilo dle stranického klíče.²³⁶ Vše navíc umocňovalo převládající klima religiózního Slovenska. Sociální vzestup by tedy Husákovi usnadnila spíše volba prorežimního politického proudu, kam člověk jeho kvalit měl dozajista dveře otevřené.²³⁷ Proto nikoliv kariérismus, nýbrž kritické myšlení spojené s mladistvým vzdorem a idealismem charakterizují raná léta Gustáva Husáka.*

236 Gustav HUDEC, *Vysoké školy a studentské organizace v třicátých letech*, in: E. Goldstücker a kol. (edd.), *Za lepší svět*, s. 40–41; Prokop DRTINA, *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek druhý: Kniha 2. Rok 1947 – Únor 1948*, Praha 1992, s. 646.

237 Historik Lubomír Lipták na rozdíl od historika Viliama Plevzy spatřuje v této (ne)volbě politickou i osobní tragédii Gustáva Husáka. V. PLEVZA, *Vzostupy*, s. 23.

* Studie byla realizována v rámci stipendijního programu Intra-Visegrad Scholarships Mezinárodního Vyšehradského fondu (ID 51 200 443). Tímto také děkuji fondu a Historickému ústavu Slovenské akademie věd za poskytnutou podporu. Zkrácená verze příspěvku byla prezentována na konferenci „Gustáv Husák a jeho doba“, kterou pořádal slovenský Ústav paměti národa a Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě 28.–29. ledna 2013

Gustáv Husák's Path to the Communist Movement

MICHAL MACHÁČEK

Gustáv Husák was continuously top of his class. Yet, on the other side, his extraordinary aptitude for study was accompanied by a strong self-confidence, ambition and an inferiority complex. Very probably, these psychological factors were closely linked to Husák's disadvantaged socio-economic background. He came from a poor family and had to earn extra money to support himself in his studies, contrary to most of his classmates. Husák found the answer in Marxism-Leninism: "Because of opposition, protest and being a plebeian, because of indignation over the secular injustices. Driven by the desire for a better world," he clarifies his motives. Last but not least this was the young man's rejection of the social system and the older generation as he found them. Another important factor in the development of Husák's personality was his more acute immersion in the city environment. From autumn 1929 onwards, when he left his home village, Husák started to live in the student dormitory accommodation in Bratislava. There, he came to meet older left-wing students, who introduced the ideas of Marxism-Leninism to him during Komsomol meetings. He embraced this inculcated ideology as his world view.

Gustáv Husák came to the conclusion that society could be radically changed, but something had to be done to achieve that aim. Husák became a communist agitator, he was particularly involved in the student movement. He was active in the Association of Slovak Students, in the Association of Socialist Academics and its journal *Šíp*, that he helped to establish in the spring of 1934 (Husák had previously published his contributions in the student journal *Svojet*). He wrote several articles on culture, yet, it was noticeable that he preferred to voice his views on society-wide questions. He was especially focused on the social problems of low-income students and the unemployment rate amongst the intelligentsia. He perceived the main causes of these problems to be the ongoing crisis of society and the unjust world economic order. For these reasons Husák called for a more intense political involvement of the public.

Gustáv Husák is often described as power-hungry and ambitious, yet, these personal characteristics do not apply to the period under research. The political regime of the First Czechoslovak Republic was, indeed, liberal in comparison with its neighbouring countries, nevertheless the Communists were subject to repressive measures. For example, there was an unwritten rule that members of the Communist Party of Czechoslovakia were denied the opportunity to take up some careers in the civil service; the awarding of some scholarships and other student benefits were based on party-affiliated criteria. It can, therefore, be said that Husák's rise in society would have been facilitated, had he decided to get involved with a pro-regime political movement, the doors of which would have undoubtedly been wide open for a person of Husák's qualities. Hence, it was not careerism, but his critical thinking linked to his youthful defiance and idealism that characterized Gustáv Husák's early years.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Proměny kulturní diplomacie Spolkové republiky Německo v epoše Willyho Brandta*

PETRA BAŠTOVÁ

Během šedesátých a sedmdesátých let 20. století se v (západo)německé kulturní diplomacii prosadily principy, které (byť poněkud odlišně interpretované) přetrvávají dodnes. Kulturní diplomacie – v Německu se pro ni nejčastěji užívá označení *auswärtige Kulturpolitik*, tedy „zahraniční kulturní politika“ – tehdy začala být považována za „třetí pilíř“ zahraniční politiky vedle klasické diplomacie a bezpečnostní politiky a vedle zahraniční hospodářské politiky, ujal se rozšířené chápání pojmu „kultura“, cílovou skupinou se staly široké vrstvy společnosti a důraz se přesouval od jednostranného exportu vlastní kultury k vzájemné kulturní výměně. Oficiálním završením těchto principiálních změn bylo přijetí první ucelené (západo)německé koncepce kulturní diplomacie, kterou schválila vláda sociálně-liberální koalice v roce 1977.¹

PETRA BAŠTOVÁ: Changes of the Cultural Diplomacy of the Federal Republic of Germany during the Willy Brandt Era

The cultural diplomacy of the Federal Republic of Germany underwent a period of fundamental changes during the 1960s and 1970s. This article analyzes who the initiators of these changes were – both institutional and individual. The emphasis on players is supported by a short group biography of respective politicians and public servants. The research uses the methods of political history and political biography. Its vital part is a detailed analysis of archival sources and edited documents. What is even more, this study also revises the prevailing periodization of the history of German cultural diplomacy.

Key words: cultural diplomacy, the Federal Republic of Germany, Willy Brandt, 1960s and 1970s

Koncepční práce sedmdesátých let již byla odborníky popsána a zhodnocena (i když vždy jen jako dílčí část jinak zaměřené práce), šedesátá léta ovšem představují mezeru v dosavadním výzkumu.² Bývají spojována spíše s lety padesátými než sedmdesátými a rok 1969 bývá často představován jako cézura ve vývoji západoněmecké kulturní diplomacie.³ Taková periodizace je ovšem poněkud zavádějící, neboť koncepční dokumenty z dob sociálně-liberálních koalic Willyho Brandta a Helmuta Schmidta mají hluboké ideové kořeny právě v šedesátých letech.⁴

Předkládaná studie se snaží revidovat pohled na koncepční činnost západoněmecké kulturní diplomacie v šedesátých letech 20. století. Zároveň si klade za cíl zhodnocení role jednotlivých státních institucí a mimořádně angažovaných politiků v rámci této činnosti. Klíčová otázka zní: Jakou roli hrály státní instituce při utváření koncepce západoněmecké kulturní diplomacie z roku 1977? S hlavní výzkumnou otázkou úzce souvisí i následující podotázky: Kteří politici a státní úředníci se nejvíce angažovali při formulování a prosazování zkoumané koncepce? Lze u těchto osobností vysledovat shodné biografické údaje či podobné zájmy a povahové rysy?

Nejdříve stručně vymezme klíčové pojmy a nastiňme základní organizační uspořádání (západo)německé kulturní diplomacie. Poté budou představeny hlavní principy již zmíněné koncepce z roku 1977 a následně bude na základě archivních pramenů, publikovaných dokumentů i odborné literatury popsána a zhodnocena

* Tato studie je výstupem grantového projektu č. 204213 s názvem „Změny zahraniční kulturní politiky SRN v epoše Willyho Brandta a jejich iniciátoři“, realizovaného díky podpoře Grantové agentury Univerzity Karlovy na Katedře německých a rakouských studií Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.

- 1 Auswärtiges Amt (vyd.), *Auswärtige Kulturpolitik. Stellungnahme der Bundesregierung zum Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik des Deutschen Bundestages. Dokumentation* (dále jen *Stellungnahme der Bundesregierung*), Bonn 1977. Dostupné on-line: Deutscher Bundestag, tiskovina č. 8/927 z 23. 9. 1977, <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/08/009/0800927.pdf> (5. 12. 2013).
- 2 Viz např. Gerd Ulrich BAUER, *Auswärtige Kulturpolitik als Handlungsfeld und „Lebenselixier“*. *Expertentum in der deutschen Auswärtigen Kulturpolitik und der Kulturdiplomatie*, München 2011, s. 67–87 a 104; Karl-Sebastian SCHULTE, *Auswärtige Kulturpolitik im politischen System der Bundesrepublik Deutschland. Konzeptionsgehalt, Organisationsprinzipien und Strukturneuralgien eines atypischen Politikfeldes am Ende der 13. Legislaturperiode*, Berlin 2000, s. 46–58; Barbara LIPPERT, *Auswärtige Kulturpolitik im Zeichen der Ostpolitik. Verhandlungen im Moskau 1969–1990*, Münster 1996, s. 92–95 a 122–146.
- 3 Vedle již zmíněných publikací dále např. Kurt DÜWELL, *Zwischen Propaganda und Friedensarbeit. 100 Jahre Geschichte der deutschen Auswärtigen Kulturpolitik*, in: Kurt-Jürgen Maaß (vyd.), *Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Studium und Praxis*, Baden-Baden 2009, především s. 82–86 a 96–102; Nikolaus WERZ, *External Cultural Policy. Continuity or Change*, *Aussenpolitik* (anglickojazyčné vydání *German foreign affairs review*) 43, 1992, No. 3, s. 246–255, zde s. 247; Klaus von BEYME, *Kulturpolitik in Deutschland. Von der Staatsförderung zur Kreativwirtschaft*, Wiesbaden 2012, s. 203.
- 4 Pokus o změnu periodizace učinila již Corine Defrance, zaměřila se ovšem pouze na kratší období let 1966–1974: Corine DEFRANCE, *Die auswärtige Kulturpolitik im Wandel. Neuansätze der Jahre 1966–1974*, in: Andreas Wilkens (vyd.), *Wir sind auf dem richtigen Weg. Willy Brandt und die europäische Einigung*, Bonn 2010, s. 320–341.

činnost jednotlivých státních institucí a politických stran, které měly v šedesátých a sedmdesátých letech s kulturní diplomacií co do činění, s ohledem na to, do jaké míry se jejich koncepční činnost ubírala směrem, který reprezentovala výsledná vládní koncepce. Důraz bude kladen na aktéry – instituce i jednotlivé politiky, proto bude ke konci studie následovat stručná kolektivní biografie iniciátorů zkoumaných změn.

Zaměřením na aktéry a důrazem na vývoj, procesy a změny odpovídá tato studie současným trendům v historiografii – lze ji zařadit mezi proud, který Eckart Conze označuje jako „moderní“ a Ute Frevert jako „nové“ politické dějiny.⁵ Stručná kolektivní biografie nám umožní neztratit ze zřetele roli jednotlivého člověka a nastíní shody i odlišnosti životních příběhů osobností, které se mimořádně angažovaly v kulturní diplomacii.⁶ Biograficky zaměřená část studie se z hlediska teorie opírá především o článek Alexandra Galluse,⁷ stať Hanse-Christofa Krause,⁸ zprávu Simone Lässig⁹ a příručku Christiana Kleina.¹⁰

Právě ve sledovaném období ustoupilo úzké vymezení „kultury“ jakožto umění a vzdělanosti, jež do té doby v německém jazykovém prostředí jednoznačně převažovalo, širokému výkladu pojmu „kultura“ jako veškerých výsledků lidské činnosti, či soustavy náboženských, etických a estetických hodnot, zahrnující mimo jiné i zvyky, tradice a životní styl.¹¹ Peter Burke charakterizuje „kulturu“ jako „systém sdílených významů,

-
- 5 Viz např. Eckart CONZE, *Sicherheit als Kultur. Überlegungen zu einer „modernen Politikgeschichte“ der Bundesrepublik Deutschland*, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 53, 2005, Nr. 3, s. 357–380; Ute FREVERT, *Neue Politikgeschichte. Konzepte und Herausforderungen*, in: Ute Frevert – Heinz-Gerhard Haupt (vyd.), *Neue Politikgeschichte. Perspektiven einer historischen Politikforschung*, Frankfurt am Main–New York 2005, s. 7–26; Ute FREVERT, *Neue Politikgeschichte*, in: Joachim Eibach – Günther Lottes (vyd.), *Kompass der Geschichtswissenschaft. Ein Handbuch*, Göttingen 2006, s. 152–164.
 - 6 Přinos kolektivní biografie spočívá právě v „typizování individuálního“ a zároveň i „individualizaci typického“. Více viz Alexander GALLUS, *Biographik und Zeitgeschichte*, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 2005, č. 1/2, on-line: <http://www.bpb.de/publikationen/249NFW.html> (26. 10. 2013).
 - 7 Viz předchozí poznámka.
 - 8 Hans-Christof KRAUS, *Geschichte als Lebensgeschichte. Gegenwart und Zukunft der politischen Biographie*, in: Hans-Christof Kraus – Thomas Nicklas (vyd.), *Geschichte der Politik. Alte und Neue Wege*, München 2007, s. 311–332.
 - 9 Simone LÄSSIG, *Toward a Biographical Turn? Biography in Modern Historiography – Modern Historiography in Biography*, *Bulletin of the German Historical Institute*, 2004, č. 35, s. 147–155, on-line: <http://www.ghi-dc.org/publications/ghipubs/bu/035/35.147.pdf> (26. 10. 2013).
 - 10 Christian KLEIN (vyd.), *Handbuch Biographie. Methoden, Traditionen, Theorien*, Stuttgart–Weimar 2009.
 - 11 K nakládání německé kulturní diplomacie s pojmem „kultura“ viz např. Heinz L. KRETZENBACHER, *Der „erweiterte Kulturbegriff“ in der außenpolitischen Diskussion der Bundesrepublik Deutschland. Ein Vergleich mit der öffentlichen/innenkulturpolitischen und kulturwissenschaftlichen Begriffsentwicklung von den sechziger bis zu den achtziger Jahren*, *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 18, 1992, s. 170–196; Hannah-Kristin ELENDSCHNEIDER, *Definition und Verständnis des Kulturbegriffes. Die Auswärtige Kulturpolitik Deutschlands und Frankreichs seit 1990 respektive 1992*, München 2009; Patrick SCHREINER, *Außenkulturpolitik. Internationale Beziehungen und kultureller Austausch*, Bielefeld 2011, s. 34–125.

postojů a hodnot a symbolických forem (chování, předmětů), jimiž jsou vyjádřeny nebo ztělesněny“.¹² Takové definici „kultury“ odpovídá pojetí „zahraniční kulturní politiky“ u Victorie Znined-Brand, která ji definuje jako „pěstování bilaterálních i multilaterálních mezinárodních státních a společenských vztahů v oblasti kultury, vzdělávání, vědy a v sociální oblasti“.¹³ V této definici se ovšem až příliš vytrácí složka „politika“, a tak ji je třeba doplnit např. definicí Hansgerta Peiserta a Johanna Kuppeho, kteří „zahraniční kulturní politiku“ vidí jako rozličné kulturní vztahy „mezi státy a společnostmi [...], které jsou na základě státní podpory nasazovány jako nástroje zahraniční politiky“.¹⁴

Provozování kulturní diplomacie bylo ve Spolkové republice delegováno na tzv. zprostředkující organizace (*Mittlerorganisationen*).¹⁵ Spolková vláda si ponechala většinou jen celkové řízení, koordinaci a plánování, přestože činnost zprostředkujících organizací rozhodující měrou financovala. Celkově byl kulturní diplomacii v poválečném západním Německu přikládán poměrně malý význam a byla provozována bez ucelenějších plánů a koncepcí.¹⁶ Její koordinace byla v horizontální rovině komplikována nejen pluralitou zprostředkujících organizací, ale i rozptýlením kompetencí mezi několika spolkových ministerstev. Ve vertikální rovině znesnadňoval rozhodování fakt, že zahraniční politika spadala do kompetence spolku, zatímco kultura do kompetence zemí.

Podívejme se nyní na všeobecné principy¹⁷ obsažené ve vládním stanovisku, schváleném spolkovou vládou 21. září 1977, které se stalo první oficiální a politicky závaznou koncepcí (západo)německé kulturní diplomacie. Kulturní diplomacii spolková vláda definovala jako „mezinárodní spolupráci v kulturní oblasti“ a „nosný pilíř“ zahraniční politiky, založený nejen na informování o vlastní kultuře, nýbrž také na výměně a spolupráci.¹⁸ Postavení a vnímání Spolkové republiky nemělo být dáno

12 Peter BURKE, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005, s. 15.

13 Victoria ZNINED-BRAND, *Deutsche und französische auswärtige Kulturpolitik. Eine vergleichende Analyse. Das Beispiel der Goethe-Institute in Frankreich sowie der Instituts und Centres Culturels Français in Deutschland seit 1945*, Frankfurt am Main 1999, s. 21.

14 Hansgert PEISERT – Johannes KUPPE, *Kulturpolitik, auswärtige*, in: Wolfgang R. Langenbucher – Ralf Rytlewski – Bernd Weyergraf (vyd.), *Handbuch der deutsch-deutschen Wirklichkeit. Bundesrepublik Deutschland: Deutsche Demokratische Republik im Kulturvergleich*, Stuttgart 1988, s. 372–379, zde s. 372.

15 Nejznámější z nich jsou Goethe-Institut a Německá akademická výměnná služba (Deutscher Akademischer Austauschdienst, zkratka DAAD). Základní přehled poskytuje Kurt-Jürgen MAAß, *Das deutsche Modell. Die Mittlerorganisationen*, in: týž, (vyd.), *Kultur und Außenpolitik*, s. 269–280.

16 Více k obnově (západo)německé kulturní diplomacie po druhé světové válce viz např. Michels ECKARD, *Zwischen Zurückhaltung, Tradition und Reform. Anfänge westdeutscher auswärtiger Kulturpolitik in den 1950er Jahren am Beispiel der Kulturinstitute*, in: Johannes Paulmann (vyd.), *Auswärtige Repräsentationen. Deutsche Kulturdiplomatie nach 1945*, Köln 2005, s. 241–258.

17 Z důvodu omezeného rozsahu článku bohužel není možné věnovat pozornost ani dílčím aspektům této koncepce, ani komplikovanému vztahu mezi západním a východním Německem, byť i ten se pochopitelně do dokumentu promítl.

18 *Stellungnahme der Bundesregierung*, s. 12–13.

jen její politickou vahou a výkonností její ekonomiky – rovnocenný význam měl být přikládán i oblasti kultury.¹⁹

Úkolem kulturní diplomacie bylo dle spolkové vlády zlepšovat obraz Německa v zahraničí představováním jeho výkonů na poli kultury, přičemž měl být zprostředkováván vyvážený pohled na Německo, odpovídající realitě, ba i sebekritický.²⁰ Výše zmiňovaná vzájemnost kulturní výměny byla chápána jako výzva a obohacení pro Spolkovou republiku samotnou.²¹ Navíc už kultura neměla být nahlížena jako „privilegium elitních skupin“, nýbrž jako „nabídka všem“.²² Ministerstvo zahraničí mělo lépe vyhodnocovat informace a posílit regionální složku plánování. Nebyly však prosazovány žádné podstatnější změny v rozdělení kompetencí, pouze mělo dojít ke zlepšení vzájemné informovanosti a koordinace mezi vládními úřady.²³

Nyní se postupně podíváme na to, jakým způsobem a v jaké míře se jednotlivé spolkové státní instituce podílely svou činností na formování těchto principů či dokonce přímo na formulování této koncepce. Významnou roli při koncipování zásad západoněmecké kulturní diplomacie hrál po celá šedesátá a sedmdesátá léta Spolkový sněm, byť pro něj byla kulturní diplomacie nesporně minoritním tématem. V plénu Spolkového sněmu se otázky kulturní diplomacie řešily již od druhé poloviny padesátých let během debat o rozpočtu²⁴ a už tehdy byl hlavním kritikem vládní politiky poslanec SPD, Georg Kahn-Ackermann. Vytýkal ministerstvu zahraničí mimo jiné, že pro kulturní diplomacii užívá různá nekonzistentní a zastaralá zdůvodnění a že se o ni některá diplomatická zastupitelství málo starají.²⁵

Počátkem šedesátých let byly dílčí otázky kulturní diplomacie probírány buď v souvislosti s domácí kulturní politikou (školstvím, vědou a výzkumem či podporou filmového průmyslu), nebo se soupeřením Spolkové republiky s NDR a obecně Západu s Východem.²⁶ V prosinci 1963 pak byla problematika kulturní diplomacie poprvé diskutována sama o sobě, a to na základě návrhu SPD, která sestavila 12 otázek adresovaných spolkové vládě.²⁷ Otázky a požadavky SPD před plénem zdůvodnil Georg Kahn-Ackermann. Mimo jiné položil koncepční otázku, jaký význam Spolkový sněm kulturní diplomacii přisuzuje – považuje ji za „ornament“ či „slepé střevo“ v rámci

19 *Tamtéž*, s. 13–14.

20 *Tamtéž*, s. 15.

21 *Tamtéž*, s. 39–40.

22 *Tamtéž*, s. 29.

23 *Tamtéž*, s. 42–50.

24 *Verhandlungen des Deutschen Bundestages. Stenographische Berichte* (dále jen *VDB–SB*), 2. Wahlperiode, s. 8014–8022 (150. Sitzung, 20. 6. 1956); *tamtéž*, s. 11989–11999 a 12028–12041 (208. Sitzung, 9. 5. 1957).

25 *Tamtéž*, s. 8019–8020 (150. Sitzung, 20. 6. 1956).

26 *VDB–SB*, 3. Wahlperiode, s. 6869–6871 (119. Sitzung, 23. 6. 1960); *VDB–SB*, 4. Wahlperiode, sv. 50–59 (především sv. 50: 20. Sitzung, 15. 3. 1962).

27 *VDB–SB*, 4. Wahlperiode, sv. 54, s. 4713 (101. Sitzung, 11. 12. 1963); *Verhandlungen des Deutschen Bundestages. Anlagen zu den stenographischen Berichten* (dále jen *VDB–A*), 4. Wahlperiode, sv. 85, tiskovina č. IV/1315 (Große Anfrage der Fraktion der SPD betr. auswärtige Kulturpolitik).

celého uspořádání nebo za „podstatný prvek politiky“? A další jeho klíčová otázka se týkala obsahu: „Má být kulturní práce zprostředkováním špičkových produktů²⁸ intelektuálním elitám nebo má být něčím víc?“ Sám si odpověděl, že SPD vidí kulturní práci jako „ustavičné působení lidí na jejich okolí“, ale že tuto šíří současná německá kulturní diplomacie postrádá.²⁹

V únoru 1965 byl plénum Spolkového sněmu bez rozpravy jednohlasně přijat návrh usnesení o kulturní diplomacii.³⁰ Pocházel z pera frakce SPD a zprávu k němu vypracoval poslanec Berthold Martin, v této oblasti jednoznačně nejvíce angažovaný politik frakce CDU/CSU, který se v průběhu šedesátých let vypracoval v rovnocenného soupeře Georga Kahna-Ackermanna v parlamentních debatách. Dle tohoto usnesení považoval Spolkový sněm za nutné vymezit rozsah kulturní práce v zahraničí a v příštím rozpočtu se postarat o její dostačující finanční a personální vybavení. Spolkový sněm s důrazem doporučil „zprostředkovávat při kulturní práci v zahraničí více než dosud politické, společenské a vědecké aspekty německého kulturního života v minulosti a současnosti“.³¹

V červnu 1966 proběhla v plénu po téměř třech letech opět velká rozprava o kulturní diplomacii, a to na základě jak vládních, tak i opozičních návrhů. Tato rozprava se vyznačovala mimořádným konsenzem všech stran: všichni se shodli na tom, že kulturní diplomacie má být rozvíjena a dostatečně finančně podporována, přeli se tudíž jen o to, kdo dělá víc a kdo málo, kde jsou nevyužité potenciály a kdo za ně nese odpovědnost.³² Také za Kiesingerovy vlády proběhla v plénu Spolkového sněmu jedna velká debata na toto téma.³³ Požadavky adresované spolkové vládě, jež se týkaly zintenzivnění, zkvalitnění a lepší koordinace kulturní diplomacie, byly jednohlasně schváleny.³⁴

V roce 1969 – pouhý měsíc po nástupu vlády sociálně-liberální koalice – byl ve Spolkovém sněmu projednáván návrh frakce CDU/CSU zřídit tzv. anketní komisi „Auswärtige Kulturpolitik“, tedy speciální parlamentní komisi, která by shrnula podklady o současném stavu a fungování západoněmecké kulturní diplomacie a na jejich základě formulovala doporučení v oblasti obecných cílů, náplně a nástrojů, organizace a financování.³⁵ Požadavek za CDU/CSU zdůvodnil Berthold Martin. Zástupci frakce

28 Za povšimnutí stojí skutečnost, že západoněmečtí politici už v 60. a 70. letech 20. století poměrně často používali ve spojitosti s kulturní diplomacií pojmy typické pro oblast ekonomie, pojmy a obraty jako „produkt“, „cílová skupina“ či „navýšení finančních prostředků“.

29 *VDB-SB*, 4. Wahlperiode, sv. 54, s. 4713–4714 a 4719 (101. Sitzung, 11. 12. 1963).

30 *VDB-SB*, 4. Wahlperiode, sv. 57, s. 8416 (167. Sitzung, 24. 5. 1965).

31 *VDB-A*, 4. Wahlperiode, sv. 95, tiskovina č. IV/2888 (Schriftlicher Bericht des Ausschusses für auswärtige Angelegenheiten (3. Ausschuß) über den Antrag der Fraktion der SPD – Umbruck 370 – zur Beratung der Großen Anfrage der Fraktion der SPD – Drucksache IV/1315 – betr. auswärtige Kulturpolitik, B: Antrag des Ausschusses).

32 *VDB-SB*, 5. Wahlperiode, sv. 62, s. 2385–2412 (49. Sitzung, 22. 6. 1966).

33 Debata vycházela z návrhu SPD. – *VDB-A*, 5. Wahlperiode, sv. 113, tiskovina č. V/1863 (Schriftlicher Bericht des Auswärtigen Ausschusses (3. Ausschuß) über den Antrag der Fraktion der SPD – Drucksache V/692 – betr. Kulturarbeit im Ausland).

34 *VDB-SB*, 5. Wahlperiode, sv. 64, s. 5797 (116. Sitzung, 28. 6. 1967).

35 *VDB-A*, 6. Wahlperiode, sv. 134, tiskovina č. VI/57 (Antrag der Fraktion der CDU/CSU betr. Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik).

SPD ho podpořili (ovšem s podotknutím, že CDU/CSU má tak jako tak dostatek poslanců, aby si ho mohla schválit i bez podpory vládních stran) a FDP nic zásadního nenamítala.³⁶ V březnu 1970 Spolkový sněm zřízení anketní komise jednohlasně schválil.³⁷ Činnost parlamentu v oblasti kulturní diplomacie pak v následujících letech nebyla až na práci této komise příliš patrná – víceméně se jednoduše čekalo na výsledky práce komise.³⁸ Zájmy zahraničního výboru navíc od ostatních otázek odpoutávala nová východní politika spolkové vlády.³⁹

V březnu 1971 zahájila parlamentní komise svou práci.⁴⁰ Složená byla z pěti poslanců⁴¹ a pěti odborníků. Předsedal jí poslanec Berthold Martin. Nejdříve komise sbírala informace. Setkávala se se zástupci zprostředkujících organizací, ministerstva zahraničí i dalších spolkových ministerstev, spolkových zemí i svazů měst.⁴² Od zprostředkujících organizací si navíc vyžádala podrobné jednotně strukturované zprávy o jejich činnosti a odpovědi na otázky typu: co si slibují od této komise a v čem vidí hlavní problémy západoněmecké kulturní diplomacie.⁴³ Požadavky a očekávání byly vesměs v souladu s celkovým směřováním práce parlamentní komise i ministerstva zahraničí.⁴⁴ Komise také podnikla velké množství zahraničních cest, aby si mohla utvořit představu o fungování kulturní diplomacie v praxi.⁴⁵

Roku 1972 musela komise v souvislosti s předčasnými volbami předčasně ukončit svou činnost. Vypracovala alespoň jakousi „mezizprávu“, v níž se vyjádřila především k organizačním otázkám: odmítla centralizaci kompetencí, ale chtěla výrazně posílit koordinaci, spolupráci a informovanost mezi spolkovými úřady a zprostředkujícími

36 *VDB–SB*, 6. Wahlperiode, sv. 71, s. 538–548 (15. Sitzung, 28. 11. 1969).

37 *VDB–SB*, 6. Wahlperiode, sv. 72, s. 2017 (39. Sitzung, 18. 3. 1970).

38 V 60. letech se kulturní diplomacii věnoval i přímo na ni zaměřený podvýbor zahraničního výboru Spolkového sněmu. Po roce 1969 už ale nebyl zřízen s odůvodněním, že by se jeho práce zbytečně kryla s prací anketní komise. – Viz *Parlamentsarchiv des Deutschen Bundestages* (dále jen PA–DBT), Berlin, fond č. 3104, protokoly zasedání zahraničního výboru Spolkového sněmu, 6. volební období, mikrofilmy č. 35–39.

39 *Der Auswärtige Ausschuss des deutschen Bundestages, 1969–1972*, zpracovali Wolfgang HÖLSCHER a Joachim WINTZER, Droste 2007.

40 Kurzprotokoll. Konstituierende Sitzung der Enquete-Kommission „Auswärtige Kulturpolitik“ am Donnerstag, dem 11. März 1971, 9.00 Uhr, Bonn, Bundeshaus, protokol č. 1, PA–DBT, 3401, EK6/AuswK (sign. svazku).

41 Členy z řad poslanců byli: Berthold Martin (CDU), Karl-Hans Kern (SPD), Max Schulze-Vorberg (CSU), Martin Grüner (FDP) a Joachim Raffert (SPD), jehož na jaře 1972 vystřídal Georg Kahn-Ackermann (SPD). – Více viz *Zwischenbericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik gemäß Beschluß des Deutschen Bundestages* (Drucksache VI/515), PA–DBT, 3401, EK6/AuswK, Ausschußdrucksachen, sv. 4.

42 Viz protokoly zasedání komise, PA–DBT, 3401, EK6/AuswK; další archivní materiály, PA–DBT, 3401, EK6u.7/AuswK–14 a EK6u.7/AuswK–15.

43 Dopis předsedy komise, Bertholda Martina, zástupcům zprostředkujících organizací, 13. 4. 1971, PA–DBT, 3401, EK6u.7/AuswK–14.

44 Archivní materiály, PA–DBT, 3401, EK6u.7/AuswK–14; jednotlivé odpovědi, PA–DBT, 3401, EK6u.7/AuswK–68 až ...–72.

45 Viz např. *Zusammenstellung der Reisen*, 25. 9. 1974, PA–DBT, 3401, EK6u.7/AuswK–71.

organizacemi. Doporučovala zřídit na ministerstvu zahraničí funkci státního tajemníka, který by měl na starost výlučně kulturní diplomacii.⁴⁶

V únoru 1973 nový Spolkový sněm bez rozpravy jednohlasně schválil opětovné zřízení anketní komise⁴⁷ a více se pak už jeho plénum kulturní diplomacií nezabývalo až do roku 1976, kdy byla schválena závěrečná zpráva komise.⁴⁸ Zpráva obsahovala 500 zjištění a 130 doporučení.⁴⁹ Členové komise se na obsahu závěrečné zprávy shodli jednomyslně – až na otázky vztahu mezi státem a zprostředkujícími organizacemi.⁵⁰ Jednalo se o zprávu kompromisního charakteru, která se omezila na návrhy uskutečnitelné v rámci daných organizačních a finančních možností. Vyvolala tak vedle pozitivních ohlasů i určité zklamání, protože si od ní leckdo (hlavně z řad odborné veřejnosti) sliboval více, především zásadnější změny v organizační struktuře a v rozdělení kompetencí.⁵¹

V květnu 1976 byla zpráva po delší pochvalně laděné rozpravě jednohlasně schválena Spolkovým sněmem jakožto cenné shrnutí problematiky a základ pro rozhodování a opatření. Sněm zároveň požádal spolkovou vládu, aby mu předložila písemnou zprávu o stavu kulturní diplomacie s vyjádřením, která doporučení komise již byla uskutečněna a která budou realizována ve střednědobém časovém horizontu.⁵² Právě stanovisko spolkové vlády k této zprávě parlamentní komise, schválené spolkovou vládou 21. září 1977, představuje onu první oficiální a politicky závaznou vládní koncepci (západo)německé kulturní diplomacie. Vláda ve většině bodů se zprávou komise souhlasila a její návrhy přijala. Ke stanovisku vlády se očekávala debata v plénu Spolkového sněmu v létě 1979, ale v důsledku revolučních událostí v Íránu byla odložena a už na ni nikdy nedošlo.⁵³

46 Zwischenbericht der Enquete-Kommission.

47 Členy z řad poslanců byli: Berthold Martin (CDU), Karl-Hans Kern (SPD), Dieter Lattmann (SPD), Max Schulze-Vorberg (CSU) a Jürgen W. Möllemann (FDP). B. Martina nahradil po jeho smrti na podzim roku 1973 ve funkci předsedy komise Max Schulze-Vorberg a novým řadovým členem komise se stal Georg Gölder (CDU). – *VDB-SB*, 7. Wahlperiode, sv. 82, s. 799 (17. Sitzung, 22. 2. 1973); Kurzprotokoll. 1. Sitzung der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik am Donnerstag, dem 15. März 1973, 14.30 Uhr, Bonn, Bundeshaus, protokol č. 1, PA-DBT, 3401, EK7/AuswK; Kurzprotokoll. 13. Sitzung der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik am Freitag, dem 14. Dezember 1973, 8.30 Uhr, in Bonn, Bundeshaus, protokol č. 13, tamtéž.

48 *VDB-SB*, 7. Wahlperiode, sv. 81–99.

49 *VDB-A*, 7. Wahlperiode, sv. 210, tiskovina č. VII/4121 (Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik gemäß Beschluß des Deutschen Bundestages vom 23. Februar 1973 – Drucksache 7/215 (neu), 7. 10. 1975).

50 Wortprotokoll. 37. Sitzung der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik am Dienstag, dem 30. September 1975, 09.00 Uhr, in Bonn, Bundeshaus, protokol č. 37, PA-DBT, 3401, EK7/AuswK.

51 Viz např. Oskar SPLETT, *Auswärtige Kulturpolitik der Bundesrepublik vor neuer Phase?*, in: *General-Anzeiger Bonn*, 23. 10. 1975; Werner K. RUF, *Wirkungskontrolle und auswärtige Kulturpolitik*, *Zeitschrift für Kulturaustausch* 25, 1975, Nr. 2, s. 24–30.

52 *VDB-SB*, 7. Wahlperiode, sv. 98, s. 16721–16743 (239. Sitzung, 7. 5. 1976); *VDB-A*, 7. Wahlperiode, sv. 221, tiskovina č. VII/5119 (Antrag der Fraktionen der SPD, CDU/CSU, FDP betr. Empfehlungen der Enquete-Kommission „Auswärtige Kulturpolitik“, 5. 5. 1976).

53 K. DÜWELL, *Zwischen Propaganda*, s. 101–102.

Viděli jsme, že Spolkový sněm se kulturní diplomacii v šedesátých i sedmdesátých letech věnoval. Jeho plénium se touto problematikou zabývalo v šedesátých letech dokonce více než v následujícím desetiletí. Nešlo přitom o sporné téma, ale spíše o vyjádření vůle stimulovat vládní politiku v této oblasti, což se i do značné míry dařilo a právě zpráva parlamentní komise se stala podkladem pro zkoumané vládní stanovisko. Nelze ovšem přehlédnout, že parlamentní debatu na tomto poli určovalo po celé sledované období jen několik málo poslanců – především Georg Kahn-Ackermann (SPD) a Berthold Martin (CDU).

Z vládních úřadů mělo na kulturní diplomacii pochopitelně největší vliv ministerstvo zahraničí. Výrazné změny se začaly rýsovat už v roce 1959, kdy byl do čela kulturního oddělení ministerstva zahraničí povolán Dieter Sattler (CSU), diplomat a státní úředník, který se kulturní politice věnoval aktivně a dlouhodobě. Označoval kulturní diplomacii za „třetí jeviště“ zahraniční politiky,⁵⁴ čímž inspiroval Willyho Brandta (SPD) k užívání metafory „třetího pilíře“. Sattler pro své oddělení soustavně žádal navýšení personálního stavu i finančních prostředků a snažil se prosazovat rovnocennou kulturní výměnu se zahraničím.⁵⁵ U svých nadřízených – státního tajemníka Rolfa Lahra i ministra Gerharda Schrödera (CDU) – sice dle svého mínění nenacházel dostatečnou podporu,⁵⁶ přesto lze vývoj kulturní diplomacie počátkem šedesátých let hodnotit pozitivně. Finanční prostředky narůstaly⁵⁷ a kulturní oddělení začalo vydávat pravidelné výroční zprávy.⁵⁸ Počet Goethe-Institutů se v té době zdvojnásobil a nově nebo opětovně bylo otevřeno nemálo německých zahraničních škol.⁵⁹

Některé potřeby i požadavky zůstávaly nesplněny. Kulturní oddělení se nadále potýkalo s nedostatkem personálu a s jeho častým střídáním a přebývalo v nevhodných prostorách, protahovalo se jednání o zřízení centrály německých škol v zahraničí a nedařilo se efektivně vymezit kompetence mezi ministerstvem zahraničí a ministerstvem pro hospodářskou spolupráci, jež mělo na starosti politiku vůči rozvojovým zemím.⁶⁰

54 Viz např. Dieter SATTLER, *Die dritte Bühne der Außenpolitik*, in: Berthold Martin (vyd.), *Jahrbuch der Auswärtigen Kulturbeziehungen 1964*, Bonn 1964, s. 13–21.

55 Podrobně viz Ulrike STOLL, *Kulturpolitik als Beruf. Dieter Sattler (1906–1968) in München, Bonn und Rom*, Paderborn u.a. 2005, především 5. kapitola, s. 315–439.

56 *Tamtéž*, především s. 355–358, 426–433 a 438–439; dále např. dokumenty k jednání o spolkovém rozpočtu pro rok 1966, Das politische Archiv des Auswärtigen Amtes (dále jen PA AA), Berlin, Ministerbüro (B1), sv. B1–231 a PA AA, Büro Staatssekretäre (B2), B2–155 (signatura udává archivní fond a číslo svazku).

57 Viz např. Auswärtiges Amt (vyd.), *Die Auswärtige Politik der Bundesrepublik Deutschland*, Köln 1972, s. 961 (tabulka č. 39: Finanzielle Aufwendungen des Auswärtigen Amtes für die Kulturarbeit und Schulen im Ausland 1952–1971).

58 První výroční zprávu vydalo kulturní oddělení ministerstva zahraničí v roce 1964. – Kulturabteilung des Auswärtigen Amtes (vyd.), *Die Kulturabteilung des Auswärtigen Amtes. Jahresbericht 1964*, Bonn 1965.

59 D IV (Dieter Sattler), *Kulturbeziehungen und Aussenpolitik. Aufgaben und Grenzen des Kulturpolitischen Beirats* (nedatováno, 18. 9. 1963 zasláno R. Lahrovi), s. 7, PA AA, Kulturabteilung, Ref. Grundsatzangelegenheiten (B90), B90–832.

60 *Tamtéž*.

Spodporou spolkového prezidenta Theodora Heusse (FDP) inicioval Dieter Sattler založení kulturněpolitické rady jako poradního sboru ministra zahraničí, složeného z významných osobností německého kulturního a společenského života (s vyloučením aktivních politiků a diplomatů).⁶¹ První zasedání rady se konalo v únoru 1961. Zatímco ministr zahraničí Heinrich von Brentano (CDU) se zasedání konaných v roce 1961 aktivně účastnil, jeho nástupce Gerhard Schröder na zasedáních v následujících letech k lítosti rady i Dietera Sattlera často chyběl.⁶²

Ministr Schröder se ke kulturní diplomacii vyjadřoval jen zřídka a koncepčním úvahám se spíše vyhýbal. V parlamentních debatách obvykle odmítal výtky na adresu ministerstva zahraničí. Změny zavrhoval tvrzením, že nejsou třeba, protože všechno příkladně funguje.⁶³ Kulturním vztahům ovšem přiznával rostoucí význam v rámci západoněmecké zahraniční politiky.⁶⁴ Celkově Schröderova rétorika odpovídala spíše padesátým létům. Kulturní diplomacie dle jeho představ měla zahraničním partnerům představovat německé kulturní dědictví a vědecké a technické výkony, přispět k vylepšení „obrazu“ Německa po druhé světové válce a pouze „doplňovat“ snahy spolkové zahraniční politiky.⁶⁵ Sattlerovo pojetí kulturní diplomacie jako „třetího jeviště“ tento ministr zahraničí nesdílel.

Koncem roku 1966 vystřídal Gerharda Schrödera na postu ministra zahraničí Willy Brandt, který byl kulturní diplomacii příznivěji nakloněn a aktivně podporoval její další rozvoj. V létě 1967 veřejnosti na tiskové konferenci osobně představil výroční zprávu kulturního oddělení za léta 1965 a 1966. Právě zde Brandt poprvé na takto sledované akci použil přirovnání kulturní diplomacie ke „třetímu pilíři“ zahraniční politiky. Svůj projev začal slovy: „Zahraníční kulturní politika se stala jedním ze tří pilířů moderní zahraniční politiky. Stojí rovnocenně vedle diplomacie v užším slova smyslu a zahraniční obchodní politiky.“⁶⁶ Jako tři hlavní úlohy německé kulturní diplomacie jmenoval: zaprvé „sebe prezentaci“ německého národa a jeho

61 Více viz tamtéž a dále Entwurf zu einer Ansprache des Herrn Bundesministers anlässlich des kulturpolitischen Beirates am 12. 1. 1961 (nedatováno, ministroví zasláno 9. 1. 1961), PA AA, B90–721.

62 Viz dokumenty PA AA, B1–231, B90–... 721, 825, 832, 879, 880 a 952; zvláště D VI (Dieter Sattler), Vermerk. Betr.: Treffen des Kulturpolitischen Beirates am 14./15. März 1963 in Maria Laach, 8. 5. 1963, PA AA, B90–832. Viz rovněž dokumenty v pozůstalosti Theodora Heusse, Bundesarchiv Koblenz (dále jen BAK), Nachlass Theodor Heuss (N 1221), sv. N 1221/460, mikrofiš č. 4.

63 *VDB–SB*, 4. Wahlperiode, sv. 54, s. 4723–4729 (101. Sitzung, 11. 12. 1963); *tamtéž*, 5. Wahlperiode, sv. 62, s. 2395–2397 (49. Sitzung, 22. 6. 1966).

64 Viz např. *VDB–SB*, 4. Wahlperiode, sv. 54, s. 4713 a 4723–4729 (101. Sitzung, 11. 12. 1963); *Der Auswärtige Ausschuß des Deutschen Bundestages, 1965–1969*, zpracoval Joachim Wintzer, Düsseldorf 2006, dok. č. 19, s. 247–257 (19. Sitzung, 19. 10. 1966).

65 *Tamtéž*.

66 Ausführungen des Bundesministers des Auswärtigen Willy Brandt anlässlich der Veröffentlichung des Tätigkeitsberichts der Kulturabteilung 1966 am 27. Juni 1967, Willy-Brandt-Archiv, Bonn, Publizistische Äußerungen Willy Brandts 1933–1992 (A3), sv. A3–255. Otištěno jako *Bedeutung und Aufgaben der Auswärtigen Kulturpolitik*, Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung (dále jen Bulletin), č. 71, 5. 7. 1967, s. 613–614.

kulturní tvorby, zadruhé spolupráci a výměnu, prospěšnou pro všechny zúčastněné, a zařetí podporu znalosti německého jazyka v zahraničí.⁶⁷ Projev se setkal se zájmem a pozitivním hodnocením tisku.⁶⁸

V roce 1966 došlo i k obměně vedoucího kulturního oddělení ministerstva zahraničí: Dietera Sattlera vystřídal Luitpold Werz. Nový vedoucí pokračoval v dosavadním směřování kulturní diplomacie, kladl ovšem větší důraz na vztahy s komunistickými státy východní Evropy⁶⁹ a příspěvek kulturní diplomacie k usilování o sjednocení Německa.⁷⁰

Z iniciativy Willyho Brandta se kulturní oddělení pod Werzovým vedením začalo zabírat úvahami a návrhy ke stanovení regionálních a věcných těžišť kulturněpolitické činnosti v zahraničí.⁷¹ Ministerstvo zahraničí uspořádalo několik velkých, tzv. koordinačních zasedání svých pracovníků se zástupci zprostředkujících organizací, dalších vládních rezortů, konference zemských ministrů kultury i svazu měst.⁷² Nadále se scházela kulturněpolitická rada, jež byla nově doplněna o tři poslance: Georga Kahna-Ackermanna za SPD, Bertholda Martina za CDU/CSU a Waltera Scheela za FDP.⁷³ Ministr Brandt se jejích zasedání, pokud mohl, účastnil a přednesl na nich několik pečlivě připravených projevů k záležitostem obecné koncepce kulturní diplomacie, multilaterální spolupráce a ke konfrontaci Spolkové republiky s NDR na tomto poli – to také byla hlavní témata, jimiž se rada v tomto období zabývala.⁷⁴ K výraznějším změnám na základě těchto diskusí ovšem došlo až za vlády sociálně-liberální koalice po roce 1969.

Před koncem volebního období se naopak podařilo završit některé jiné významné snahy druhé poloviny šedesátých let. Byla zřízena centrála pro zahraniční školství, podařilo se uzavřít smlouvu vymezující vzájemný vztah mezi Spolkovou republikou a Goethe-Institutem a navíc bylo otevřeno několik nových poboček Goethe-Institutů i zahraničních škol.⁷⁵ Kulturní diplomacie se ale po výrazném navyšování

67 Tamtéž.

68 Viz např. *Brandt legt Kulturbericht vor*, *Süddeutsche Zeitung*, 27. 6. 1967; *Brandt für mehr Kulturaustausch*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 27. 6. 1967.

69 Viz např. Vortrag des Leiters der Kulturabteilung Dr. L. Werz vor dem höheren Dienst des Auswärtigen Amts am 25. Januar 1968, PA AA, Nachlass Werz.

70 Referat IV 4, Vermerk. Darlegungen zur Auswärtigen Kulturpolitik, 5. 4. 1976, PA AA, Nachlass Werz.

71 Viz mj. žádost spolkového ministra zahraničí adresovaná vedoucímu kulturního oddělení a státnímu tajemníkovi, 20. 1. 1967, PA AA, B90–955; Abteilung IV (IV 1): Aufzeichnung. Zielsetzung der Auswärtigen Kulturarbeit-Schwerpunkte, 27. 2. 1967, PA AA, B90–955.

72 Viz mj. Kulturabteilung – Planungsstab, Ergänzung zum Protokoll über die Tagung über Fragen der auswärtigen Kulturpolitik, Bonn, 19. Dezember 1967, 1. 2. 1968, PA AA, Zwischenarchiv, ZWA–178369; dopis Kurta Freye Egonu Bahrovi, 14. 3. 1968, PA AA, ZWA–178369.

73 Dopis poslance Georga Kahna-Ackermanna ministru zahraničí Willymu Brandtovi, 30. 3. 1967, PA AA, B1–387.

74 Podklady archivních fondů PA AA, B90–952, B1–387 a B1–388.

75 Zeittafel (nedatována), PA AA, B90–1018.

finančních prostředků v průběhu celých šedesátých let začala na přelomu let šedesátých a sedmdesátých opět potýkat s nedostatkem financí na zamýšlený rozvoj.⁷⁶

Začátkem sedmdesátých let (za vlády sociálně-liberální koalice kancléře Willyho Brandta) bylo ministerstvo zahraničí a jeho kulturní oddělení mimořádně aktivní. Vzrostl počet veřejných projevů věnovaných kulturní diplomacii, jež navíc poutaly značnou pozornost médií.⁷⁷ V projevech pracovníků ministerstva bylo možno zaznamenat výrazné rozšíření chápání pojmu „kultura“, především o společenskou složku a technickou spolupráci. S tím souvisel i rostoucí zájem o mezinárodní výměny mládeže a kontakty v oblasti sportu. Ralf Dahrendorf, který zastával nově zřízenou funkci parlamentního státního tajemníka a kulturní diplomacii se měl věnovat ve zvýšené míře, prosazoval dokonce místo označení „zahraniční kulturní politika“ pojem „mezistátní společenská politika“.⁷⁸ Tento výraz se však neuchytil, především proto, že byl až příliš široký.⁷⁹ Dalšími výraznými rysy byly zaměření se pokud možno na „celou společnost“ a důraz na vzájemnou výměnu místo dosud převažující „sebe prezentace“.⁸⁰

Nový vedoucí kulturního oddělení, Hans-Georg Steltzer, nastínil po svém nástupu do funkce roku 1970 mimo jiné následující předpoklady pro modernizaci kulturní diplomacie: silnější rozlišování regionálních hledisek, sestavení uceleného plánu s krátkodobými i dlouhodobými cíli, systematické provádění strukturálních analýz, průzkumů veřejného mínění a kontrol úspěšnosti, dále lepší vzdělávání kulturních referentů a v neposlední řadě vyšší meziroční růst kulturního rozpočtu.⁸¹ Také ministr

76 Auswärtiges Amt (vyd.), *Die Auswärtige Politik der Bundesrepublik Deutschland*, Köln 1972, s. 961 (tabulka č. 39); obsáhle archivní materiály fondů PA AA, B90–999 a B1–388.

77 Média se k zamýšleným změnám stavěla vesměs pozitivně, i když byla skeptická ke zvyšování finančních prostředků. – Viz např. *Weg von der Selbstdarstellung*, Süddeutsche Zeitung, 26. 3. 1970; *Abschied von den ewigen Werten*, Süddeutsche Zeitung, 14. 4. 1970; *Neue Ziele und Formen für die auswärtige Kulturpolitik*, Süddeutsche Zeitung, 7. 8. 1970; *Bonnus auswärtige Kulturpolitik will sich verstärkt dem Osten zuwenden*, Tagesspiegel, 22. 8. 1970; *Auswärtige Kulturpolitik soll moderner werden*, Bonner Rundschau, 22. 8. 1970; *Reform der auswärtigen Kulturpolitik*, General-Anzeiger, 22. 8. 1970; *Bonn möchte Mittel für Kulturarbeit im Ausland gezielter einsetzen*, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 22. 8. 1970; *Der kulturelle Ruf wird aufpoliert*, Süddeutsche Zeitung, 22. 8. 1970; *Im Gespräch. Kulturpolitik ohne Holzhammer*, Frankfurter Rundschau, 25. 8. 1970; *Mit Ost-Berlin gemeinsam?*, Christ und Welt, 28. 8. 1970; *Kulturpolitik im Ausland soll ein Dialog werden*, Handelsblatt, 28. 9. 1970.

78 *VDB–SB*, 6. Wahlperiode, sv. 71, s. 540 (15. Sitzung, 28. 11. 1969).

79 Ani mnozí zkušeni politici jako Berthold Martin nebo praktici jako generální tajemník Nadace Alexandra von Humboldta, Heinrich Pfeiffer, nechápali, co všechno pod tento pojem má spadat a co už ne. – Berthold MARTIN, *Die Rolle der Kulturpolitik in der Aussenpolitik der Bundesregierung*, in: Loccumer Protokolle 8/1970. Deutsche Kulturpolitik im Ausland. Tagung vom 25. bis 27. September 1970, s. 131–136, zde s. 133, PA AA, B90–1023; Heinrich PFEIFFER, *Möglichkeiten der Entwicklung eines neuen Konzepts der auswärtigen Kulturpolitik*, in: tamtéž, s. 30–41, zde s. 32.

80 Viz např. Auswärtiges Amt, *Auswärtige Kulturpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Gesamtplan I, Planung 1973–76* (5. Entwurf), 10. 1. 1973, PA–DBT, 3401, EK7/AuswK, Ausschußdrucksachen, sv. 1, především s. 11–13.

81 Hans Georg STELTZER, *Überlegungen zur Auswärtigen Kulturpolitik* (nedatováno, určeno pro konferenci konanou 20.–22. 3. 1970), PA AA, B90–1016.

zahraničí Walter Scheel se ke kulturní diplomacii vyjadřoval: otiskl několikastránkový článek ve vládním Bulletinu⁸² a před kulturněpolitickou radou přednesl projev, v němž zastával stanoviska shodná se Steltzerovými a Dahrendorfovými.⁸³

V témže roce formulovali Ralf Dahrendorf spolu s Hansem-Georgem Steltzerem a dalšími pracovníky kulturního oddělení první ucelený koncepční dokument: Zásady zahraniční kulturní politiky.⁸⁴ Zásady zahrnují princip vzájemné kulturní výměny, rozšířené pojetí kultury a chápání kulturní diplomacie jako „nosného pilíře“ západoněmecké zahraniční politiky, který má přispívat k zajištění míru ve světě.⁸⁵ Na základě těchto principů mělo ministerstvo zahraničí vypracovat plány pro jednotlivé regiony a návrhy konkrétních opatření. Původní návrh z jara 1970 zahrnoval také určité posílení kompetencí ministerstva zahraničí na úkor jiných spolkových ministerstev a právě to byl důvod, proč onu první verzi kabinet neschválil.⁸⁶ Ministerstvo zahraničí se poté rozhodlo pro „skromnější“ variantu v mezích své působnosti. Výsledný dokument z prosince 1970 už proto ani nebyl kabinetu předložen a nejedná se tudíž přímo o vládní koncept.⁸⁷

Parlamentní komisi ministerstvo zahraničí neodmítalo, ale bylo zřejmé, že by změny raději řídilo i provádělo samo a obávalo se, že ho činnost parlamentní komise bude spíše zdržovat, neboť s rozsáhlejšími změnami budou muset počkat na zprávu komise, aby nepředjímal její stanoviska.⁸⁸ Víra ve velký, dosud nevyužitý potenciál spolupráce politiků s vědci – typická pro zkoumané období – se projevovala tím, že si ministerstva nechávala vypracovávat velké množství rozsáhlých odborných posudků od renomovaných vědců. Pro oblast kulturní diplomacie je v tomto kontextu třeba zmínit především tzv. Peisertův posudek, který obsahoval doporučení v souladu s dalšími tehdejšími podněty pro reformování této oblasti.⁸⁹ V praxi se změny v přístupu k plánování a koncipování projevíly zřízením regionálních referátů v kulturním oddělení a vypracováním uceleného plánu kulturní diplomacie pro léta 1973–1976.⁹⁰

Vedení kulturního oddělení se mezitím opět obměnilo a v čele stanul pro léta 1972 až 1977 Hans Arnold. Walter Scheel se roku 1974 stal spolkovým prezidentem a ve funkci ministra zahraničí ho nahradil Hans-Dietrich Genscher (FDP), který

82 Artikel von Bundesauswärtigenminister Walter Scheel zum Thema: Auswärtige Kulturpolitik auf neuen Wegen, PA AA, B90–1016. Otištěno jako: Walter SCHEEL, *Auswärtige Kulturpolitik auf neuen Wegen*, Bulletin, č. 180, 23. 12. 1970, s. 1961–1963.

83 Rede des Bundesministers des Auswärtigen vor dem kulturpolitischen Beirat am 22. Januar 1971, Archiv des Liberalismus (dále jen AdL), Gummersbach, Nachlass Walter Scheel (N82), sv. N82–378.

84 Auswärtiges Amt (vyd.), *Leitsätze für die auswärtige Kulturpolitik*, Bonn 1970.

85 *Tamtěž*, s. 5–7.

86 Archivní materiály, BAK, Bundeskanzleramt (B 136), sv. B 136/5838, mikrofiš č. 3.

87 V. ZNINED-BRAND, *Deutsche und französische*, s. 56.

88 *VDB–SB*, 6. Wahlperiode, sv. 71, s. 538–548 (15. Sitzung, 28. 11. 1969, projev Ralfa Dahrendorfa).

89 Posudek vypracovala skupina vědců kolem Hansgerta Peiserta, sociologa a odborníka v oblasti vzdělávání, jenž působil na Univerzitě v Kostnici. – Hansgert PEISERT, *Die Auswärtige Kulturpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Sozialwissenschaftliche Analysen und Planungsmodelle*, Stuttgart 1978.

90 Auswärtiges Amt, *Gesamtplan I*, především s. 11–13.

o kulturní diplomacii nejevil výraznější zájem. Věnovala se jí ovšem vlivná politička FDP, parlamentní státní tajemnice při ministerstvu zahraničí, Hildegard Hamm-Brücher. Přes nesporné pokroky v koncepční i organizační rovině, se ovšem kulturní diplomacie i tehdy potýkala s nedostatkem finančních prostředků. Hamm-Brücher si dokonce veřejně stěžovala, že by jeden myslel, že „třetí pilíř“ jejich zahraniční politiky je tou dobou spíše „pátým kolem“.⁹¹ Sama místo metafory pilíře používala raději označení „třetí dimenze“, „která k výši a šíři politických a hospodářských vztahů připojuje ještě stabilizující hloubi kulturních vazeb“.⁹²

Právě tato politička vypracovala s podporou kolegů z kulturního oddělení ministerstva zahraničí návrh zkoumaného vládního stanoviska ke zprávě parlamentní komise.⁹³ V otázkách všeobecných principů kulturní diplomacie panovala mezi Spolkovým sněmem a ministerstvem zahraničí (resp. spolkovou vládou) shoda. Zpráva parlamentní komise vycházela ze Zásad zahraniční kulturní politiky ministerstva zahraničí a ministerstvo zahraničí zase při koncipování vládního stanoviska bralo v potaz doplnění a vyprecizování těchto Zásad parlamentní komisí.

Není pochyb o tom, že v otázkách definice principů a cílů západoněmecké kulturní diplomacie mělo ministerstvo zahraničí v sedmdesátých letech určující vliv. Zároveň lze spatřit výraznou kontinuitu mezi šedesátými a sedmdesátými léty – zvláště přístup ke kulturní diplomacii v době Brandtova působení na postu ministra a na postu kancléře se vyznačuje výraznou konzistentností. To ovšem nic nemění na skutečnosti, že v rámci celkové agendy ministerstva zahraničí zaujímal kulturní diplomacie spíše podružné postavení.

Nyní se podívejme, do jaké míry se koncepčními otázkami kulturní diplomacie zabíral kancléřský úřad. Archivní materiály dokládají, že kancléřský úřad byl o koncepčních návrzích v oblasti kulturní diplomacie průběžně a poměrně důkladně informován. Informace ovšem spíše jen shromažďoval, občas se vyjádřil k rozdělení a překryvům kompetencí mezi vládními rezorty, ale vlastní iniciativy téměř nevyvíjel.⁹⁴ Podklady zasláné ministerstvem zahraničí kancléřský úřad často ani nekomentoval a nezaujímal k nim vlastní stanoviska.⁹⁵

V rámci vládních prohlášení kancléřů na začátku každého nového volebního období byla kulturní diplomacie poprvé samostatně zmíněna spolkovým kancléřem Ludwigem Erhardem v listopadu 1965. Příslušná pasáž začínala slovy „význam zahraniční kulturní politiky může být stěžejí dostatečně oceněn“, neboť ve vztazích k jiným

91 Hildegard HAMM-BRÜCHER, *Auswärtige Kulturpolitik. Bilanz und Perspektiven*, liberal 19, 1977, Nr. 7, s. 486–497, zde s. 486; TÁŽ, *Die dritte Säule der Außenpolitik – eher ein fünftes Rad*, Frankfurter Rundschau, 27. 6. 1977.

92 Hildegard HAMM-BRÜCHER, *Auswärtige Kulturpolitik beginnt zu Hause. Wirtschaftsriese als Kulturgartenzweig*, Die Zeit, 23. 9. 1977.

93 Více o tom viz Hildegard HAMM-BRÜCHER, *Kulturbeziehungen weltweit. Ein Werkstattbericht zur Auswärtigen Kulturpolitik*, München–Wien 1980, s. 12–13 a 19–23.

94 Viz BAK, fond Bundeskanzleramt, ukázkově např. B 136/... 5836, 5837, 5838 a 5839.

95 Tamtéž.

národům dává „měnící se konstelaci zájmů trvalé základy“ a podporuje porozumění Německu.⁹⁶ Kancléř Erhard přislíbil, že spolková vláda bude zvyšovat úsilí na poli kulturní diplomacie, zajistí více prostředků pro zahraniční školy a kulturní zařízení, bude prosazovat německý jazyk a že chce doplnit obraz Německa jako „obchodního a průmyslového národa“ o „rasy ducha a lidových zvyklostí“.⁹⁷ Takto rozsáhlé a relativně komplexní vyjádření ve vládním prohlášení bychom – jak uvidíme později – u jiných kancléřů šedesátých a sedmdesátých let hledali marně.

Kiesingerovo vládní prohlášení v roce 1966 z našeho pohledu znamenalo dokonce krok zpět, protože v něm o kulturní diplomacii nepadlo ani slovo, nepočítáme-li tradiční zmínění rozvíjení vztahu k východní Evropě „ve všech oblastech hospodářského, kulturního i politického života“.⁹⁸ Přitom v podkladu pro zahraničněpolitickou část vládního prohlášení, vypracovaném ministerstvem zahraničí, příslušná pasáž byla obsažena, ale kancléřský úřad ji vypustil.⁹⁹

Ve vládním prohlášení Willyho Brandta z října 1969 zmínku o kulturní diplomacii sice najdeme, ale kratší, než jaká byla v Erhardově prohlášení. Brandt především vybídl k tomu, aby byly v rámci kulturní diplomacie prezentovány nejen výkony minulosti, ale i současné kulturní dění v Německu.¹⁰⁰ V prohlášení po předčasných volbách roku 1972 se Brandt ke kulturní diplomacii vyjádřil až na závěr, a to ještě pouze v oddílu věnovaném domácí politice. Klíčová byl věta: „Reforma zahraniční kulturní politiky pokračuje.“¹⁰¹ Brandtova vládní prohlášení tudíž rozhodně neodpovídala jím zavedené metafoře kulturní diplomacie jako „třetího pilíře“ zahraniční politiky. Roku 1974 pak Brandta na postu spolkového kancléře vystřídal jeho spolustraník Helmut Schmidt, který kladl podstatně větší důraz na hospodářství než na kulturu. V jeho vládním prohlášení z roku 1976 kulturní diplomacie nebyla výslovně zmíněna.¹⁰²

Vliv kancléřského úřadu na určování principů západoněmecké kulturní diplomacie byl ve sledovaném období zanedbatelný. Ke zprávě parlamentní komise kancléřský úřad nezaujímá žádný postoj – záměrně tento úkol přenechal ministerstvu zahraničí.¹⁰³ To ovšem neznamená, že si nepřál být o dění na poli kulturní diplomacie informován.

Ze spolkových ministerstev se obecně zaměřenými koncepčními úvahami ke kulturní diplomacii zabývalo jediné ministerstvo zahraničí. Ostatní spolková ministerstva, pokud měla s kulturní diplomacií co do činění, řešila pouze jednotlivé

96 *VDB–SB*, 5. Wahlperiode, sv. 60, s. 17–33, zvláště s. 32 (324. Sitzung, 10. 11. 1965).

97 Tamtéž.

98 *VDB–SB*, 5. Wahlperiode, sv. 63, s. 3656–3665 (80. Sitzung, 13. 12. 1965).

99 Aussenpolitischer Beitrag zur Regierungserklärung, 6. 12. 1966, BAK, B 136/3779, mikrofiš č. 5; Von dem Entwurf des Auswärtigen Amtes wurde nicht gebracht (nedatováno), BAK, tamtéž, mikrofiš č. 6.

100 *VDB–SB*, 6. Wahlperiode, sv. 71, s. 21–34, zvláště s. 30 (5. Sitzung, 28. 10. 1969).

101 *VDB–SB*, 7. Wahlperiode, sv. 81, s. 121–134, zvláště s. 130 (7. Sitzung, 18. 1. 1973).

102 *VDB–SB*, 8. Wahlperiode, sv. 100, s. 31–52, zvláště s. 46 (5. Sitzung, 16. 12. 1976).

103 Viz archivní materiály, BAK, B 136/5838, mikrofiš č. 1–2.

dílčí záležitosti, které spadaly pod jejich působnost, a otázky vymezení kompetencí (resp. rozdělení financí) mezi rezorty.¹⁰⁴

Protokoly zasedání vládního kabinetu z šedesátých let dosvědčují, že kulturní diplomacie byla pro vládní kolektiv zcela minoritním tématem. Několikrát do roka se krátce probíraly jednotlivosti (významné kulturní dohody a projekty, otázky rozpočtu či personální otázky), ale problematika cílů, principů či těžišť kulturní diplomacie nebyla zmíněna ani jednou.¹⁰⁵

Na jaře 1977 začal z iniciativy ministerstva zahraničí pracovat koordinační mezirezortní výbor „Interministerieller Abteilungsleiterausschuß für Fragen der auswärtigen Kulturpolitik“. Leckterá ministerstva o spolupráci zpočátku neměla zájem,¹⁰⁶ ale po několika zasedáních se přece jen rozvinula poměrně čilá diskuse a výměna materiálů mezi rezorty.¹⁰⁷ Výbor ovšem neměl žádné vlastní kompetence a nemohl po ministerstvech nic žádat – šlo o „pouhou“ institucionalizovanou výměnu názorů.

Během koncipování zkoumaného vládního stanoviska v roce 1977 dostala zainteresovaná spolková ministerstva od ministerstva zahraničí jeho návrh, měla možnost k němu zaslat připomínky a kancléřský úřad dohlížel na to, aby je ministerstvo zahraničí zohlednilo.¹⁰⁸ Vládní stanovisko z roku 1977 je tedy skutečně stanoviskem vládního kabinetu jako celku a do jeho přípravy se zapojilo značné množství ministerstev. Pouze ministerstvo zahraničí ale stanovisko utvářelo konstruktivně, ostatní ministerstva si spíše jen ve vztahu k němu ohlížela své zájmy.

Další významný úřad, který se kulturní diplomacií zabýval, je úřad spolkového prezidenta. Spolkoví prezidenti reprezentují svou zemi i na poli kulturní diplomacie – během vykonávání i přijímání státních návštěv, na nejrůznějších setkáních a recepcích apod. Všichni prezidenti úřadující v námi sledovaném období – Theodor Heuss

104 BAK, ke spolkovému ministerstvu vnitra fond B 106, ke spolkovému ministerstvu školství fond B 138, ke spolkovému ministerstvu pro výzkum a technologie B 196, ke spolkovému ministerstvu pro hospodářskou spolupráci B 213, ke spolkovému ministerstvu pro rodinu a mládež B 153 a později pro rodinu, seniory, ženy a mládež B 189. Podobně lze hodnotit i činnost Tiskového a informačního úřadu spolkové vlády (Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, zkratka BPA) – fond B 145 – a konference zemských ministrů kultury (Ständige Konferenz der Kultusminister der Länder der Bundesrepublik Deutschland, zkratka KMK) – fond B 304.

105 Bundesarchiv (vyd.), *Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung*, sv. 13–22 (1960–1969), München 2003–2012. Pro 70. léta ještě protokoly zasedání kabinetu nebyly edičně vydány a projití tak rozsáhlého materiálu přesahovalo možnosti tohoto článku. Není ovšem důvod předpokládat, že by se oproti 60. létům obecné hodnocení nějak výrazněji změnilo.

106 Spolkové ministerstvo pro hospodářskou spolupráci bylo vůči možnostem takové spolupráce skeptické a snažilo se ji omezit na minimum. Naopak spolková ministerstva školství a pro výzkum a technologie měla o spolupráci zájem. – Referent IV B 4 (Dr. Dunker), Interministerieller Abteilungsleiterausschuß für Fragen der auswärtigen Kulturpolitik. Hier: Vorbesprechung am 17. 3. 1977 im Auswärtigen Amt, Bonn, 18. 3. 1977, s. 2, BAK, B 145/10638; Auswärtiges Amt, Vermerk. Betr.: Interministerieller Abteilungsleiterausschuß für Fragen der auswärtigen Kulturpolitik. Hier: Besprechung vom 17. März 1977, Bonn, 4. 4. 1977, BAK, B 145/09311.

107 Protokoly zasedání výboru a podklady k nim z let 1977–1980, BAK, B 145/09311 a B 145/09312.

108 Dopisy s připomínkami jednotlivých ministerstev, BAK, B 145/10638.

(FDP), Heinrich Lübke (CDU), Gustav Heinemann (SPD) i Walter Scheel (FDP) – se mimo jiné setkávali se zahraničními studenty a vědci a účastnili se různých výročních zasedání Goethe-Institutu, DAAD, Společnosti Maxe Plancka (Max-Planck-Gesellschaft) apod.¹⁰⁹

Theodor Heuss jakožto první spolkový prezident koncepčně spoluutvářel roli prezidenta. Ke kultuře měl tento bývalý novinář, spisovatel a vydavatel velmi blízko, byl všeobecně vzdělaný a zajímal se o umění. Již v roce 1925 v Říšském sněmu pronesl památný, dodnes často citovaný výrok: „S politikou nelze dělat kulturu, snad je možné dělat s kulturou politiku.“¹¹⁰ Protože na spolkové úrovni „chybělo“ ministerstvo kultury, došel k závěru, že by se kulturněpolitických úloh měl chopit prezident a rád se jim věnoval jak na poli kulturní politiky domácí, tak i zahraniční.¹¹¹

V oblasti kulturní diplomacie věnoval Theodor Heuss mimořádnou pozornost založení Ústavu pro zahraniční vztahy (Institut für Auslandsbeziehungen, zkratka IfA) a vstupu Spolkové republiky do UNESCO.¹¹² Postavil se do čela iniciativy „Dankspende des Deutschen Volkes“, kdy zástupci Spolkové republiky sbírali peníze a kupovali za ně díla současných západoněmeckých umělců, aby je darovali zahraničním státům nebo charitativním organizacím, které západní Německo podporovaly při obnově po roce 1945. Heuss byl také jedním z iniciátorů – snad ani netřeba dodávat, že velmi vlivným – zasedání již zmiňované kulturněpolitické rady při ministerstvu zahraničí. Během státních i soukromých zahraničních cest se zajímal o kulturu a pamětihodnosti navštívené země.¹¹³ Zdůrazňoval nejen politickou, ale i historickou a kulturní sounáležitost Spolkové republiky se Západem.¹¹⁴ Řečeno slovy uznávaného německého historika Horsta Möllera: „Heuss symbolizoval kulturní tradici Němců, jejich důvěryhodnost a humanitu.“¹¹⁵ Prosazoval vzájemnou, rovnocennou kulturní výměnu jako „radostné dávání a radostné přijímání“.¹¹⁶

109 Viz poměrně četné archivní materiály, BAK, Bundespräsidialamt (B 122), Nachlass Theodor Heuss (N 1221) a Nachlass Heinrich Lübke (N 1216).

110 „Mit Politik kann man keine Kultur machen, vielleicht kann man mit Kultur Politik machen.“ – Cit. podle Dieter SATTLER, *Die Stunde der Kulturpolitik*, Der Bürger im Staat 10/4, 1960, s. 82–83 a 86. Přetištěno v U. STOLL, *Kulturpolitik als Beruf*, s. 522–529, zde s. 522.

111 Více viz např. Günther SCHOLZ, *Die Bundespräsidenten. Biographien eines Amtes*, Heidelberg 1992, s. 142; Ernst Wolfgang BECKER, *Theodor Heuss. Bürger im Zeitalter der Extreme*, Stuttgart 2011, zvláště s. 143–149.

112 BAK, B 122/355 a B 122/579; BAK, N 1221/6.

113 Theodor Heuss při svých cestách do zahraničí podporoval také tamní kulturněpolitické organizace Spolkové republiky. Více viz např. Jiří PEŠEK – Petr ŠAFAŘÍK, *Německý historický ústav v Římě*, in: Jiří Pešek – Lucie Filipová a kol., *Věda a politika. Německé společenskovední ústavy v zahraničí (1880–2010)*, Praha 2013, s. 53–97, zde s. 72.

114 E. W. BECKER, *Theodor Heuss*, s. 147.

115 Horst MÖLLER, *Theodor Heuss. Staatsmann und Schriftsteller (Homme d'Etat et Homme de Lettres)*, Bonn 1990, s. 16.

116 Německy „freudiges Geben und freudiges Nehmen“. – Ansprache des Bundespräsidenten Prof. Dr. Th. Heuss vor dem Institut für Auslandsbeziehungen am 2. Dezember 1951 in Stuttgart, s. 10, BAK, N 1221/6, mikrofiš č. 3.

Heinrich Lübke se hodně zajímal o rozvojovou politiku a pomoc zemím Třetího světa v oblasti vzdělávání, která s kulturní diplomacií úzce souvisela. Prosazoval stejně jako Theodor Heuss „vzájemnost“ v kulturních vztazích se zahraničím, ale právě i kvůli jeho primárnímu zájmu o země Třetího světa vyznívalo pojetí tohoto principu v jeho projevech méně rovnocenně.¹¹⁷ Celkově se Lübke daleko více zajímal o vzdělávání než o umění, a to i v rámci kulturní diplomacie. Podporoval především Společnost Maxe Plancka, DAAD a nejrůznější výměnné pobyty žáků a studentů.¹¹⁸ Gustav Heinemann se podobně jako Heinrich Lübke jen málo věnoval kultuře v úzkém slova smyslu, ale podporoval vzdělávání a vědu a zajímal se o vztahy s UNESCO.¹¹⁹ Kulturní diplomacie ovšem nepatřila mezi jeho přednostní politické zájmy.¹²⁰

Také Walter Scheel se účastnil nejrůznějších oslav a mimořádných zasedání organizací angažovaných v kulturní diplomacii.¹²¹ Podobně jako pro Lübkeho a Heinemanna ale otázky kultury pro Scheela nebyly stěžejním tématem. Roku 1975 se Walter Scheel setkal se členy parlamentní komise „Auswärtige Kulturpolitik“ a sdělil jim své názory na závěrečnou zprávu. Ocenil práci komise, ovšem k mnoha jejím doporučením v organizační rovině se stavěl kriticky.¹²² K principiálním otázkám se Walter Scheel jakožto prezident víceméně nevyjadřoval a k jejich zpracování komisí neměl žádné výhrady.

Přínos a přístup Theodora Heusse ke kulturní diplomacii tak zůstal mezi počiny spolkových prezidentů výjimečný. Nechceme-li ovšem jeho následovníkům křivdit, musíme uznat, že Heuss měl v době poválečné obnovy, budování institucí a zavádění nových zvyklostí daleko větší možnosti utvářet a iniciovat než ti, co po něm převzali úřad s již zavedenými zvyklostmi.

Po rozboru státních institucí se nyní na věc ještě krátce podíváme z jiné perspektivy, z pohledu politických stran zastoupených ve Spolkovém sněmu (CDU/CSU, SPD a FDP).¹²³ Kulturní diplomacie nebyla pro žádnou ze zmíněných stran tématem, na kterém by se profilovala. Naopak se jí v každé straně důkladněji věnovalo jen několik málo politiků, obvykle těch, kteří se zabývali v prvé řadě domácí kulturní politikou, oblastí výchovy a vzdělávání nebo médií.

117 Viz např. Ansprache vor dem Kulturpolitischen Beirat des Ausw. Amtes am 12. 1. 1961, BAK, N 1216/93.

118 Viz např. BAK, B 122/5173, B 122/5203, N 1216/91, N 1216/93 a N 1216/101.

119 BAK, B 122/... 10175, 10176, 13194, 18174, 20449.

120 Viz např. Eberhard JÄCKEL, *Gustav Heinemann als Bundespräsident*, in: Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland – Friedrich-Ebert-Stiftung (dále jen FES) (vyd.), Gustav Heinemann und seine Politik. Wissenschaftliches Symposium am 10. Mai 1999 aus Anlaß des 100. Geburtstages von Dr. Dr. Gustav W. Heinemann, Bonn 1999, s. 54–60, zde s. 57 a 59.

121 Viz např. BAK, Nachlass Walter Scheel, N 82/... 80, 407, 577, 580 a 595.

122 W. Scheel především nesouhlasil s posilováním vlivu parlamentu na vyvíjení koncepcí na úkor vlády a velmi skeptický postoj zaujímal k přílišné organizaci. – Referat II/1, RD Dr. Heinrich Seemann, Vermerk. Betr.: Empfang der Mitglieder der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik durch den Herrn Bundespräsidenten am 22. Oktober 1975, 17.30 bis 19.00 Uhr, Bonn, 3. 11. 1975, s. 2–3, BAK, N 122/15835.

123 Christlich Demokratische Union Deutschlands/Christlich-Soziale Union in Bayern, Sozialdemokratische Partei Deutschlands a Freie Demokratische Partei.

Nejaktivnějším politikem CDU na tomto poli byl v šedesátých letech a v první polovině sedmdesátých let Berthold Martin, v druhé polovině sedmdesátých let jeho místo zaujal Anton Pfeifer. Dále se do debat o kulturní diplomacii zapojovali za CDU především Walter Picard a Georg Gölter a za CSU Max Schulze-Vorberg. Na spolkových sjezdech CDU se otázky kulturní diplomacie rozebíraly jen v malé míře – obvykle bylo jen zmíněno, že jí je třeba posílit a dát na ni k dispozici více finančních prostředků.¹²⁴ Vyjádření vůle posilovat kulturní výměnu se všemi zeměmi světa najdeme v Berlínském programu CDU z roku 1968.¹²⁵ To je jediná přímá zmínka kulturní diplomacie v hlavních programových dokumentech CDU ve sledovaném období.¹²⁶

Spolkové předsednictvo CDU se kulturní diplomacií takřka nezbývalo a i frakce stran CDU/CSU se jí věnovala jen málo.¹²⁷ Kulturněpolitický výbor frakce (zaměřený primárně na domácí kulturní politiku) se kulturní diplomacii věnoval sice také málo, ale i tak více než výbor zahraničněpolitický, do jehož působnosti tato problematika měla spadat.¹²⁸ Vysvětlení můžeme hledat mimo jiné i v osobách předsedů kulturněpolitického výboru: Bertholda Martina a později Antona Pfeifera.

Akční program frakce CDU/CSU ve Spolkovém sněmu Posílení kulturní práce v zahraničí z června 1969 (vypracovaný B. Martinem) svědčí o tom, že by se vývoj kulturní diplomacie po roce 1969 pravděpodobně příliš nelišil, ani kdyby místo sociálně-liberální koalice nastoupila vláda vedená CDU/CSU.¹²⁹ V sedmdesátých letech CDU/CSU jakožto opoziční strana kritizovala vládu (v naprosté většině ústy Antona Pfeifera), že dává na kulturní diplomacii málo prostředků a nečelí dostatečně výzvam NDR na tomto poli.¹³⁰

Se zprávou parlamentní komise frakce obecně souhlasila.¹³¹ Ohradila se pouze proti chápání roku 1969 jako cézury (v tomto smyslu chápala CDU/CSU zprávu jako útok na své předchozí vlády) a odmítala názor, že by spolupráce s komunistickými státy mohla obohatit kulturní vývoj Spolkové republiky.¹³² Vládnímu stanovisku z roku 1977

124 Protokolle. Bundesparteitage 1950–1990, Konrad-Adenauer-Stiftung (dále jen KAS), on-line: <http://www.kas.de/wf/de/71.8935> (25. 10. 2013).

125 1968 Berliner Programm (1. Fassung), s. 76, KAS, on-line: http://www.kas.de/upload/ACDP/CDU/Programme_Beschluesse/1968_Berliner-Programm.pdf (26. 10. 2013).

126 Grundsatzprogramme, KAS, on-line: <http://www.kas.de/wf/de/71.9132> (26. 10. 2013).

127 Protokolle. Bundesvorstand seit 1950, KAS, on-line: <http://www.kas.de/wf/de/71.10320> (7. 12. 2013); Archiv für Christlich-Demokratische Politik (dále jen ACDP), St. Augustin, CDU-Bundespartei (07–001) a CDU/CSU-Fraktion des Deutschen Bundestages (08–001).

128 ACDP, CDU/CSU-Fraktion des Deutschen Bundestages, Arbeitskreis für auswärtige, gesamtdeutsche und Verteidigungsfragen, AK V (08–006) a Arbeitskreis Bildung und Wissenschaft, Forschung und Technologie, AK VI (08–007).

129 Arbeitskreis V, Verstärkung der deutschen Kulturarbeit im Ausland. Aktionsprogramm für die 70er Jahre, 26. 6. 1969, BAK, B 136/5837, mikrofiš č. 4.

130 Viz např. Fraktionsprotokoll zur Fraktionssitzung vom 16. Oktober 1973, Bonn, 16. 10. 1973, ACDP, 08–001–1034/1.

131 Fraktionsprotokoll zur Fraktionssitzung vom 30. Mrz [sic!] 1976, Bonn, 30. 3. 1976, zvláště s. 11, ACDP, 08–001–1046/1.

132 Viz např. Georg GÖLTER, *Bemerkungen zum Schlußbericht der Enquete-Kommission „Auswärtige Kulturpolitik“*, Bonn, 3. 3. 1975, ACDP, 08–007–062/1.

pak CDU a CSU vytýkaly, že to není žádná rozsáhlá ucelená koncepce a že nepřináší návrhy, jak čelit tou dobou dle jejich názoru negativnímu vývoji kulturní diplomacie.¹³³ Neměly výhrady vůči stanovisku jako takovému, ale kritizovaly spíše, že vláda kulturní diplomacii přes veškeré sliby zanedbává.

Také SPD měla výrazného mluvčího k otázkám kulturní diplomacie: Georga Kahna-Ackermanna. Dalšími politiky, kteří se o tuto problematiku zajímali, ale nebyla pro ně hlavním tématem, byli Ulrich Lohmar, Fritz Sängner, Joachim Raffert, Hermann Schmitt-Vockenhausen, Katharina Focke, Karl-Hans Kern a Dieter Lattmann. Významnou roli sehrál také Willy Brandt, který se sice sám kulturní diplomacií příliš nezaobíral, ale ze svých vlivných pozic podporoval její rozvoj.

V hlavním programovém dokumentu SPD, v Godesberském programu z roku 1959, který platil po celá šedesátá a sedmdesátá léta, bychom zmínku o kulturní diplomacii hledali marně¹³⁴ stejně jako v protokolech stranických sjezdů.¹³⁵ Nevěnovalo se jí ani předsednictvo strany, ani odborné referáty zaměřené na zahraniční politiku. Rovněž kulturněpolitický referát se jí zabýval jen v malé míře.¹³⁶ Na zasedáních frakce SPD ve Spolkovém sněmu se kulturní diplomacie v poměru k ostatním tématům probírala málo, přesto ovšem znatelně více než ve frakcích ostatních zkoumaných politických stran.¹³⁷

Už v říjnu 1960 uspořádala SPD ve Wiesbadenu kulturněpolitický kongres, na němž zazněl i referát poslance Heinze Kühna s názvem Kulturní politika v zahraničí. Kühn kritizoval tehdy ještě Adenauerovu vládu, že nemá „přesvědčivou koncepci“ a že by západoněmecká kulturní diplomacie měla být více a lépe rozvíjena.¹³⁸ Už tehdy, na samém počátku šedesátých let, Kühn jmenoval všechny principy zkoumané koncepce: prezentovat nejen historické výkony, ale i aktuální problémy, necílit jen na elity a rozvíjet vztahy na „principu vzájemnosti“ nejen se státy Západu, ale i s Východem a zeměmi Třetího světa.¹³⁹ V podobném duchu a ještě propracovanější podobě se SPD ke kulturní diplomacii vyjádřila také v rámci předvolební kampaně roku 1965.¹⁴⁰

133 Viz např. Anton PFEIFER, *Zu der Stellungnahme der Bundesregierung zum Bericht der Enquete-Kommission „Auswärtige Kulturpolitik“*, CDU/CSU-Fraktion im Deutschen Bundestag – Presse-dienst, 30. 9. 1977.

134 Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Beschlossen vom Außerordentlichen Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands in Bad Godesberg vom 13. bis 15. November 1959, FES, on-line: <http://library.fes.de/pdf-files/bibliothek/retro-scans/fa-57721.pdf> (28. 10. 2013).

135 Viz tištěné protokoly jednání spolkového stranického sjezdu SPD z let 1960–1979. Vydávalo předsednictvo SPD (nedatováno).

136 Viz archivní materiály, Archiv der Sozialen Demokratie (dále jen AdsD), Bonn, fond SPD-Partei-vorstand.

137 Viz archivní materiály, AdsD, fond SPD-Fraktion im Deutschen Bundestag, 3.–8. volební období.

138 Heinz KÜHN, *Kulturpolitik im Ausland*, s. 1, AdsD, SPD-Partei-vorstand, Referat Kulturpolitik, sv. 0472, 0474 a 0482.

139 *Tamtéž*, s. 2–5.

140 *SPD zur Kulturpolitik im Ausland. Erklärung der SPD-Regierungsmannschaft zur Auswärtigen Kulturpolitik*, PPP-Dokumentation, 22. 4. 1965.

Doporučení parlamentní komise z roku 1975 vzala frakce SPD souhlasně na vědomí¹⁴¹ a jakožto vládní strana stála za stanoviskem spolkové vlády z roku 1977. Karl-Hans Kern prohlásil zprávu komise za konec patnáctileté debaty, která ve Spolkovém sněmu začala v červnu 1960 při rozpravě iniciované právě frakcí SPD.¹⁴² SPD skutečně byla jakožto kritizující opoziční strana iniciátorem debat o kulturní diplomacii v první polovině šedesátých let a později své záměry jako vládní strana také naplňovala, ovšem jak už to bývá, nikoliv na vše se našel dostatek finančních prostředků. Také politici SPD se přesvědčili, že pro některé nesnáze je těžké najít řešení, která by byla přijatelná pro všechny zúčastněné strany. A tak se pro sedmdesátá léta vyměnily role a opoziční CDU/CSU vládě vedené sociálními demokraty kritiku oplácela.

FDP v šedesátých letech chyběla výrazná osobnost, která by v debatách o kulturní diplomacii mohla sekundovat Bertholdu Martinovi a Georgu Kahnu-Ackermannovi. V sedmdesátých letech pak z politiků FDP vývoj kulturní diplomacie výrazně ovlivnili pracovníci ministerstva zahraničí Ralf Dahrendorf, Hildegard Hamm-Brücher a Barthold C. Witte.¹⁴³ Dalšími politiky FDP, kteří se kulturní diplomacií alespoň v malé míře zabývali, byli například Walter Erbe, Paul Luchtenberg, Martin Grüner, Kurt Jung, Helmut Schäfer, Klaus Scholder, Hans Lenz a Jürgen Wilhelm Möllemann. Za její rozvoj se přimlouvali i Karl Moersch a Walter Scheel.

V Berlínském programu z roku 1957 požadovali liberálové „velkorysý kulturní program pro zahraničí s výměnou studentů a vědců“.¹⁴⁴ O deset let později však byla v Akčním programu FDP kulturní diplomacie zmíněna jen stručně jako kulturní výměny, sport a výměna vědeckých a technických poznatků¹⁴⁵ a v programových dokumentech sedmdesátých let už nebyla zmíněna vůbec.¹⁴⁶ V roce 1961 vydala FDP Kulturněpolitické teze, které se ovšem zaměřovaly v prvé řadě na domácí kulturní politiku a závěrečnou zmínku „kulturní práce v zahraničí“ pojímaly v podstatě jen jako pomoc rozvojovým zemím.¹⁴⁷ Na spolkových stranických sjezdech ve

141 Protokoll der Fraktionssitzung vom 6. April 1976, 8. 4. 1976, AdsD, SPD-Fraktion im Deutschen Bundestag, 7. volební období, sv. 2/BTFG000130; Antrag betr. Empfehlung der Enquete-Kommission „Auswärtige Kulturpolitik“, tamtéž.

142 Karl-Hans KERN, *Kulturelle Außenpolitik*, Informationen der Sozialdemokratischen Fraktion im Deutschen Bundestag, 22. 10. 1975.

143 Politická kariéra Ralfa Dahrendorfa ovšem trvala jen krátce, Hildegard Hamm-Brücher se primárně soustředila na oblast vzdělávání a Barthold C. Witte se stal opravdu výraznou osobností kulturní diplomacie teprve v 80. letech, i když už mezi roky 1971 a 1973 vedl referát kulturního oddělení ministerstva zahraničí, který se zabýval právě obecnými zásadami kulturní diplomacie.

144 Berliner Programm der Freien Demokratischen Partei. Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Berlin am 26. Januar 1957, s. 17, AdL, Druckschriftenbestand, sign. D1-29, on-line: http://www.freiheit.org/files/288/1957_Berliner_Programm.pdf (28. 10. 2013).

145 „Ziele des Fortschritts“. Aktionsprogramm der Freien Demokratischen Partei (107 Thesen). Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Hannover vom 3.–5. April 1967, s. 27, AdL, Druckschriftenbestand, D1-60, on-line: http://www.freiheit.org/files/288/1967_Aktionsprogramm.pdf (28. 10. 2013).

146 Liberale Dokumente, Friedrich-Naumann-Stiftung (dále jen FNS), on-line: <http://www.freiheit.org/Liberale-Dokumente/299c196/index.html> (8. 12. 2013).

147 *Kulturpolitische Thesen der Freien Demokratischen Partei*, vydala FDP, 1961 (místo neuvedeno).

zkoumaném období žádné rozpravy o kulturní diplomacii neprobíhaly, s drobnou výjimkou roku 1961, kdy teolog Kaus Scholder přednesl velmi obecné teoretické úvahy o státu a kulturní diplomacii.¹⁴⁸

Předsednictvo strany se kulturní diplomacií za celá šedesátá a sedmdesátá léta zabývalo jen jedenkrát, v souvislosti s koaličními jednáními roku 1976.¹⁴⁹ Spolkový zahraničněpolitický výbor strany o kulturní diplomacii téměř nejevili zájem¹⁵⁰ a kulturněpolitický výbor spíše jen zvažoval, zda se vůbec má kulturní diplomacií zabírat.¹⁵¹ Frakce FDP ve Spolkovém sněmu se kulturní diplomacií v šedesátých letech zabývala jen velmi zřídka¹⁵² a v sedmdesátých letech takřka vůbec¹⁵³ – i ona však zastávala názor, že kulturní diplomacii je třeba posilovat a rozvíjet.¹⁵⁴ Zprávu parlamentní komise a zvláště pak stanovisko spolkové vlády k ní, které spoluutvářela Hildegard Hamm-Brücher, liberálové uvítali.¹⁵⁵ V poměru k jiným tématům se ale FDP kulturní diplomacií zabírala jen velmi málo, ještě méně než CDU/CSU a SPD.

Obecně lze shrnout, že se CDU/CSU, SPD i FDP na základních principech kulturní diplomacie shodly. To byl pravděpodobně i jeden z důvodů, proč byly principiální otázky kulturní diplomacie v těchto politických stranách diskutovány zřídka a více v šedesátých letech než v sedmdesátých. Právě skutečnost, že výsledná koncepce z roku 1977 vycházela z doporučení, na nichž se shodly všechny parlamentní strany, umožnila spolkovým vládám, aby se na ni odvolávaly po více než dvacet let.

Poslední skupinou významných institucionálních aktérů, kterou nelze opominout, přestože ji tento článek nebude hlouběji zkoumat, jsou již zmíněné zprostředkující organizace, vykonávající kulturní práci v zahraničí a aplikující zkoumané zásady v praxi. Ty především hájily své zájmy (hlavně se bránily proti omezování svých kompetencí a rostoucí byrokratické zátěži). Jen málokdy však předkládaly ucelené koncepční

148 Viz protokoly spolkových sjezdů FDP, AdL, FDP-Bundespartei (A 1), Bundesparteitag, zde zvláště XII. Ordentlicher Bundesparteitag 1961 der FDP, Freitag, 24. März 1961, 11 Uhr. Arbeitskreis VI: Kulturpolitik, sv. A1-168.

149 FDP-Bundesvorstand. *Die Liberalen unter dem Vorsitz von Erich Mende. Sitzungsprotokolle 1960–1967*, zpracoval Reinhard SCHIFFERS, Düsseldorf 1993; archivní materiály, AdL, FDP-Bundespartei (A 1), Bundesvorstand – Protokolle, zvláště Protokoll der gemeinsamen Sitzung von Bundesvorstand und Bundestagsfraktion des VII. und VIII. Deutschen Bundestages am Montag, dem 13. Dezember 1976, příloha č. 8, Bonn, 14. 12. 1976, AdL, A1-4068.

150 Viz archivní materiály, AdL, Bundesfachausschuß für Außenpolitik (A44).

151 Viz archivní materiály, AdL, Kulturpolitischer Bundesausschuß und Kulturpolitisches Referat der Bundesgeschäftsstelle (A7); AdL, F.D.P. – Bundesfachausschuß für Bildung, Wissenschaft und Kultur (A15); AdL, FDP-Bundespartei (A1), sv. 4183, 4184 a 4185.

152 AdL, Wolfgang Mischnick (A40) – v pozůstalosti W. Mischnicka se nacházejí protokoly zasedání frakce, jejího předsednictva i pracovních skupin z 60. let.

153 AdL, FDP-Bundestagsfraktion (A49).

154 Kurzprotokoll der Sitzung der Fraktion am 13. März 1962, Bonn, 16. 3. 1962, AdL, A40-750; Kurzprotokoll der Fraktionsitzung am 21. Juni 1966, Bonn, 22. 6. 1966, AdL, A44-775.

155 *Auswärtige Kulturpolitik stärker fördern*, freie deutsche korrespondenz, č. 224, 21. 9. 1977.

návrhy, které od nich ostatně státní správa ani neočekávala.¹⁵⁶ Jejich podíl na formování koncepce z roku 1977 spočíval v konzultování a kompetentním připomínkování návrhů ministerstva zahraničí i parlamentní komise. S obecnými principy kulturní diplomacie v podobě prosazované státními úřady zprostředkující organizace vesměs souhlasily a podporovaly je.¹⁵⁷

Na závěr obraťme pohled k nejvíce angažovaným jednotlivcům. Již provedený rozbor institucí ukázal, že kulturní diplomacie je politickou sférou, o níž se zajímá jen málo politiků – však se také v celém článku stále znovu a znovu objevují tatáž jména. Podívejme se blíže na několik vybraných osobností, které byly ve srovnání se svými kolegy mimořádně angažované v oblasti kulturní diplomacie a prosazovaly principy, jež jsou obsaženy ve zkoumaném stanovisku spolkové vlády z roku 1977.

Mezi prezidenty to byl bezpochyby Theodor Heuss (FDP)¹⁵⁸ a mezi vedoucími kulturního oddělení ministerstva zahraničí Dieter Sattler (CSU).¹⁵⁹ Tyto dva politiky bychom mohli označit za „iniciátory“. Hlavními mluvčími svých stran ke sledovaným otázkám byli Georg Kahn-Ackermann (SPD), Berthold Martin (CDU)¹⁶⁰ a Anton Pfeifer (CDU),¹⁶¹ jejichž roli vystihuje patrně nejlépe výraz „advokáti“. A nakonec zmiňme dva kulturní diplomaci nejvíce nakloněné vysoce postavené úředníky ministerstva zahraničí, parlamentní státní tajemníky Ralfa Dahrendorfa (FDP)¹⁶² a Hildegard Hamm-Brücher (FDP),¹⁶³ které bychom mohli charakterizovat jako

156 Viz např. archivní materiály, BAK, Goethe-Institut e.V. (B 307), Deutscher Akademischer Austauschdienst (B 212), Deutsche UNESCO-Kommission (B 336), Institut für Auslandsbeziehungen (B 450), Inter Nationes (B 364) a další.

157 Werner ROSS (Direktor des Goethe-Instituts), *Zu den Thesen des Auswärtigen Amtes zur internationalen Kultur- und Gesellschaftspolitik* (Stand Mitte 1970), 25. 8. 1970, BAK, B 136/6358, mikrofiš č. 3; Stellungnahme der in der „Vereinigung für Internationale Zusammenarbeit“ (VIZ) vertretenen Organisationen zum Bericht der Enquête-Kommission Auswärtige Kulturpolitik des Deutschen Bundestages, Bonn, únor 1977, BAK, B 136/10638.

158 Z četných publikací o Theodoru Heussovi zmiňme alespoň dvě velmi kvalitní práce: H. MÖLLER, *Theodor Heuss*; Günther FRIEDER, *Heuss auf Reisen. Die auswärtige Repräsentation der Bundesrepublik durch den ersten Bundespräsidenten*, Stuttgart 2006.

159 Podrobný životopis Dietera Sattlera sestavila Ulrike STOLL, *Kulturpolitik als Beruf*.

160 Životopisné údaje o Georgu Kahnu-Ackermannovi a Bertholdu Martinovi najdeme např. v Deutscher Bundestag (vyd.), *Amtliches Handbuch des Deutschen Bundestages*, 4.–7. volební období, Darmstadt (nedatováno).

161 Životopisné údaje o Antonu Pfeiferovi obsahuje mj. dopis Wiltrud Kremer panu Beckerovi z 18. 11. 1974, ACDP, 08-007-004/1; dále odkaz Pfeifer, Anton, KAS, on-line: <http://www.kas.de/wf/de/71.11214> (29. 11. 2013).

162 Životopisné údaje byly převzaty z příspěvku „Dahrendorf, Ralf“, in: Munzinger Online/Personen – Internationales Biographisches Archiv, on-line: <http://www.munzinger.de/document/00000009982> (zpřístupněno prostřednictvím FNS Theodor-Heuss-Akademie, 16. 10. 2013).

163 Životopisné údaje byly převzaty z příspěvku „Hamm-Brücher, Hildegard“, in: Munzinger Online/Personen, on-line: <http://www.munzinger.de/document/00000008855> (zpřístupněno prostřednictvím FNS Theodor-Heuss-Akademie, 16. 10. 2013); Jürgen DITTBERNER, *Die FDP. Geschichte, Personen, Organisation, Perspektiven. Eine Einführung*, Wiesbaden 2010, s. 320; Paul NOACK (vyd.), *Freiheit muß erkämpft werden. Hildegard Hamm-Brücher – Profil einer Politikerin*, München 1991.

„reprezentanty“. Máme tak zastoupené všechny parlamentní politické strany i všechny klíčové státní úřady, odhlédneme-li od postu spolkového kancléře, neboť pro žádného z kancléřů nebyla kulturní diplomacie prioritním tématem.

Jedná se o osobnosti narozené v různé době,¹⁶⁴ jejichž životy tudíž byly obdobím nacismu a druhé světové války ovlivněny různým způsobem. Nikdo z právě jmenovaných politiků nebyl členem NSDAP. Georg Kahn-Ackermann a Berthold Martin bojovali ve druhé světové válce. Theodor Heuss a Dieter Sattler se válečných bojů nezúčastnili a od nacismu se distancovali, ale nebyli to odbojáři, spíše se stáhli do ústraní a dále se snažili dělat svou práci. Později narození zkoumaní politici se za války věnovali studiu, přičemž Ralf Dahrendorf a v menší míře i Hildegard Hamm-Brücher byli členy ilegálních studentských uskupení.

Sociální původ i vztah k církvi se u zkoumaných osob různí. Všichni ovšem studovali na vysoké škole. Pouze Georg Kahn-Ackermann svá studia nedokončil (přerušil je kvůli válce a pak už se k nim nevrátil) a kromě Antona Pfeifera měli všichni ostatní dokonce doktorské tituly. Nikdo z nich nestudoval politické vědy a pouze Dieter Sattler si vybral kulturně zaměřený obor – architekturu.¹⁶⁵ Obory, které studovali, byly vedle filozofie, filologie a historie také teologie, právo, národohospodářství a dokonce i medicína, chemie a další přírodní vědy. O kulturní tvorbu se opravdu do hloubky zajímali pouze Theodor Heuss a Dieter Sattler, které bychom mohli označit za typické „Bildungsbürgery“. Vedle politické činnosti se většina z nich věnovala žurnalistice a publicistice. Až na Antona Pfeifera všichni hojně cestovali po Evropě i do vzdálenějších končin světa – studijně, pracovně i soukromě.

Z politických funkcí vybraných osob logicky vyplývá, že pouze diplomat a vedoucí kulturního oddělení ministerstva zahraničí Dieter Sattler se ve svém profesním životě celé roky kontinuálně věnoval primárně kulturní diplomacii. Theodor Heuss měl podstatně širší okruh politických zájmů a témat, jimž se často a rád věnoval. Georg Kahn-Ackermann i Berthold Martin měli velký zájem i o další témata zahraniční politiky či domácí kulturní politiky a pro Ralfa Dahrendorfa i Hildegard Hamm-Brücher byla prioritou oblast vzdělávání. Ralf Dahrendorf byl mezi politiky, kteří výrazně ovlivnili kulturní diplomacii ve sledovaném období, výjimkou v tom smyslu, že jako jediný nezasvětil většinu své kariéry politice, nýbrž vědě. Kulturní diplomacie ho zajímala jen krátce – pro tak ambiciózního politika nebyla dostatečně závažným tématem, byť na ni alespoň na okamžik dokázal strhnout pozornost médií.¹⁶⁶

164 Theodor Heuss se narodil v roce 1884, Dieter Sattler 1906, Berthold Martin 1913, Georg Kahn-Ackermann 1918, Hildegard Hamm-Brücher 1921, Ralf Dahrendorf 1929 a Anton Pfeifer 1937.

165 Vedle architektury studoval D. Sattler také uměleckohistorický seminář, divadelnictví a později i národohospodářství a stavebnictví. Také T. Heuss při studiu národohospodářství chodil do umělecko-historického semináře.

166 Více viz Matthias MICUS, *Ralf Dahrendorf. Scheitern eines Experiments*, in: Robert Lorenz – Matthias Micus (vyd.), *Seitensteiger. Unkonventionelle Politiker-Karrieren in der Parteiendemokratie*, Wiesbaden 2009, s. 31–60, zvláště s. 31 a 47–48.

Zatímco starší politici (Heuss, Sattler, Kahn-Ackermann a Martin) v oblasti kulturní diplomacie spolupracovali napříč politickými stranami a navzájem se podporovali, o politicích, kteří na poli kulturní diplomacie vynikali až v sedmdesátých letech, se totéž říci nedá. Naopak Dahrendorf a Hamm-Brücher platili přímo za solitéry. Také v povahách sledovaných politiků byly propastné rozdíly. Přátelští a smířliví politici, kteří snadno navazovali a udržovali kontakty, byli v první řadě Theodor Heuss, Dieter Sattler a Berthold Martin. Georg Kahn-Ackermann a Hildegard Hamm-Brücher se naopak často pouštěli do sporů a vedli dlouhé a ostré polemiky se svými politickými protivníky. Platili proto spolu s egocentrickým Ralfem Dahrendorfem za politiky, s nimiž nebylo snadné vyjít.

Tento stručný biografický přehled nejvýraznějších reformátorů západoněmecké kulturní diplomacie šedesátých a sedmdesátých let ukazuje, že se jednalo o osobnosti různých povah a stylů politického jednání. Rozhodně neplatí – jak by někdo mohl očekávat – že se do „poklidných vod“ kulturní diplomacie uchylovali pouze méně průbojní jedinci. Stejně tak se nejednalo o politiky, kteří by byli úzce specializovaní výhradně na oblast kultury či přímo kulturní diplomacie. Všechny zkoumané osobnosti měly daleko širší odborný záběr. A právě to je spojovalo: velký přehled a širší zájmy, velmi dobré vzdělání a zcestovalost.

Předložený výzkum dokládá, že už po celá šedesátá léta bylo možno na poli kulturní diplomacie zřetelně pozorovat snahu o prosazení zásad, z nichž vycházejí koncepční dokumenty sedmdesátých let. Dosavadní převažující periodizace, která šedesátá léta řadí spíše k padesátým a rok 1969 prezentuje jako zlomový, je tudíž přinejmenším sporná, neboť přehlíží velmi podstatné vývojové trendy, personální kontinuitu a kauzální vztahy mezi děním šedesátých let a výslednou podobou koncepce kulturní diplomacie Spolkové republiky Německo z let sedmdesátých.

Rozbor činnosti jednotlivých státních institucí ukázal, že klíčovými aktéry kulturní diplomacie byly ve sledovaném období ministerstvo zahraničí (především jeho kulturní oddělení a později také parlamentní státní tajemníci) a Spolkový sněm (aktivně ovšem jen několik málo z jeho poslanců a jedna speciální komise). Jiná spolková ministerstva ani kancléřský úřad se o principiální otázky kulturní diplomacie téměř nezajímaly. Význačná koncepční role prezidentského úřadu za Theodora Heusse se za jeho následovníků neudržela.

Jak institucionální rozbor, tak stručná kolektivní biografie nejvýznačnějších osobností potvrdily, že se kulturní diplomacii ve větší míře věnovali politici zaměření na oblast domácí kultury, vzdělávání či médií než ti, kdo tíhli spíše k zahraniční politice jako takové. Metafora kulturní diplomacie jako „třetího pilíře“ zahraniční politiky tudíž nebyla zpochybňována jen nedostatečným zájmem politiků na nejvyšších postech, ale její nenaplnění mělo daleko hlubší příčiny.

Changes of the Cultural Diplomacy of the Federal Republic of Germany during the Willy Brandt Era

PETRA BAŠTOVÁ

The cultural diplomacy of the Federal Republic of Germany underwent a period of fundamental changes during the 1960s and 1970s. Since then the cultural diplomacy has been considered „the third pillar of foreign policy“ and an extensive definition of the term „culture“ has been used. Further, the cultural diplomacy has been understood as a cultural exchange rather than as a cultural export and has not focused only on elites any more.

This article answers the question who the initiators of these changes were – both institutional and individual. The research uses the methods of political history. Its vital part is a detailed analysis of archival sources and edited documents. The key institutional players were the Federal Foreign Office (primarily its Directorate-General for Culture and its Parliamentary State Secretaries) and the German Bundestag (but only a few of its members and one special commission). Other ministries of the Federal Government and also the Federal Chancellery showed only a little interest in fundamental questions of the cultural diplomacy. The significant initiative role of the Federal President Theodor Heuss was not continued by his successors. The emphasis on players is also supported by a short group biography of respective politicians and public servants.

This analysis shows that the most influential players were usually more interested in culture and education rather than in foreign policy. That raises doubts about the metaphor of the cultural diplomacy as “the third pillar of foreign policy”. What is even more, this study also revises the prevailing periodization of the history of German cultural diplomacy. It stresses the continuity between the 1960s and 1970s and opposes the interpretation of the year 1969 as a gap in the development of the West German cultural diplomacy.

Translated by the author

PŘEHLEDY BĀDÁNĪ

Dějiny a kultura slezských dominikánů
v nové historiografii

JAKUB ZOUHAR

Tento příspěvek vzešel ze zamyšlení se nad současným stavem slezské a české církevní historiografie u příležitosti mezinárodní konference ve Vratislavi o působení dominikánského řádu ve Slezsku.¹

V dnešní době, kdy v České republice stále převládá společenská prozápadní orientace, se často zapomíná na naše východní sousedy. Tento fenomén, po převratu roku 1989 pochopitelný, se zrcadlí i v české historiografii. Proto často zapomínáme na našeho nejbližšího kulturního partnera, nepočítáme-li Slovensko, které pro mnohé z nás zůstalo nadosmrti naší vlastí, Polsko. Je již obecně známé, že polská historiografie² si udržela i v dobách komunistické diktatury daleko intenzivnější vztahy se Západem, zejména skrze napojení na francouzské dějepisce, což se zvláště odrazilo v medievistice a církevních dějinách.³ Slezské dějepisce, počítaje v to i kladskou historiografii, nebylo výjimkou. Jen tak si lze vysvětlit v českých poměrech zatím nedostižné dějiny církve ve Slezsku od Józefa Mandziuka⁴ a mnoho dalších prací.⁵ Stačí ostatně porovnat dvě důležité církevní encyklopedie: polskou práci *Encyklopedia Katolicka* (A–S, 18 svazků, 1973–2013) s nedokončeným Českým slovníkem bohovědným (A–I, 5 svazků, 1912–1932), abychom si ilustrovali propastný rozdíl. Nakolik mohly polské práce i polské

JAKUB ZOUHAR: The History and Culture of the Silesian Dominicans in Modern Historiography

This contribution offers a perspective on the works relating to the history and culture of the Dominican Order in Silesia, which were written after World War II. They involve the works written by Polish, yet also Czech and Slovak historians.

Keywords: the Dominican Order, Poland, Silesia, the Czech Republic, ecclesiastical historiography

překlady západních kolegů pomoci českým historikům, vidíme na příkladu knih Rudolfa Zuberu o moravské církvi v 18. století.⁶ Církevní historiografie byla po roce 1948 v Československu prakticky úplně potlačena, vzpomeňme jen, že Jaroslav Eršil nemohl ani vydat své pokračování záslužné edice Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia pod tímto názvem a musel se uchýlit k titulu Acta summorum pontificum res gestas Bohemicas aevi praeussitici et hussitici illustrantia, jen aby v názvu díla nebylo slovo „Vaticana“. Přestože vyšla do roku 1989 v Československu řada pozoruhodných prací s církevní tematikou,⁷ s polskou produkcí je ta česká a slovenská kvantitativně nesrovnatelná. K dominikánskému řádu vydává v českých zemích zásadní literaturu zejména řádové nakladatelství Krystal OP. Jeho produkce je ovšem zaměřena více teologicky a filozoficky (tomistický směr) než historicky.⁸

Historiografie o dominikánském řádu ve Slezsku tvoří pochopitelně jen malý výsek z církevního dějepisectví tohoto regionu. Pro české dějiny je ale obzvláště podnětná, neboť polská a česká řádová provincie mají stejné základy i počátky: česká provincie se od té polské oddělila až roku 1301, tedy několik desetiletí po společném fungování.⁹ Když se řekne slezská, potažmo polská historiografie pojednávající o dominikánském řádu,¹⁰ vybaví se člověku jména jako Jacek

- 1 Srov. bibliografii k slezským církevním dějinám Jerzy MYSZOR, *Historia Kościoła na Śląsku: pomoce bibliograficzne*, Katowice 2005.
- 2 Srov. Jiří VYKOUKAL, *Polská regionální historiografie po druhé světové válce*, Slovanský přehled 82, č. 2, 1996, s. 157–171; Bogusław CZECHOWICZ, *Kladské dějepisectví v Polsku po druhé světové válce. Historická věda ve službách státní politiky a národní ideologie*, překlad, Červený Kostelec 2010; TÝŽ – Artur KWAŚNIEWSKI, *Historiografia artystyczna Ziemi Klodzkiej*, Kladský sborník 4, 2001, s. 91–100; Jiří VYKOUKAL, *Polska historiografia XX wieku czyli przygody pewnych motywów historii nowożytnej i najnowszej (oczami czeskiego historyka)*, 17 Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Krakowie. Sekce „O nas bez nas“ – historia Polski w opinii historyków obcojezycznych, <http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/materialy/vykoukal.pdf/> (18. 9. 2004).
- 3 Jen zpracování jednotlivých (arci)diecézí je obdivuhodné: např. Józef NOWACKI, *Dzieje Archidiecezji Poznańskiej*, t. 1–2, Poznań 1959–1964; Bolesław Stanisław KUMOR, *Dzieje diecezji krakowskiej*, t. 1–4, Kraków 1998–2002; Jerzy MYSZOR, *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999.
- 4 Józef MANDZIUK, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, t. 1, *Średniowiecze*, cz. 1, Do 1302 r.; cz. 2 (1302–1417), cz. 3 (1417–1520), Warszawa 2003–2005; t. 2 *Czasy reformacji, reformy katolickiej i kontrreformacji (1520–1742)*, Warszawa 1995; t. 5 *Tablice chronologiczne*, Warszawa 2000.
- 5 Vincenty URBAN, *Zarys dziejów diecezji wrocławskiej*, Wrocław 1962; TÝŽ, *Z dziejów duszpasterstwa w archidiecezji wrocławskiej w czasach nowożytnych*, Warszawa 1971. Jedná se o konec 16. až 18. století. Články z časopisu Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka 41, 1986. Zajímavá je rovněž studie Jan KOPIĚC, *Historiografia diecezji Wrocławskiej do roku 1821*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, t. 45, Lublin 1982, s. 205–396.
- 6 Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století*. IV. díl, 1. sv. Dějiny olomoucké arcidiecéze, Praha 1987; 2. sv., vydáno z pozůstalosti, Olomouc 2003.
- 7 Srov. Libor JAN (ed.), *České církevní dějiny ve druhé polovině 20. století*, Brno 2000.
- 8 Přesto bylo v tomto nakladatelství vydáno několik pozoruhodných knih s tematikou církevních dějin: Tomáš PETRÁČEK, *Výklad Bible v době (anti-)modernistické krize*, Praha 2006; TÝŽ, *Marie-Joseph Lagrange: Bible a historická metoda*, Praha 2005; Gerald FRACHET, *Život bratří*, Praha 2004; William A. HINNEBUSCH, *Dějiny Řádu kazatelů*, Praha 2002; Tomáš ČERNUŠÁK – Augustin PROKOP – Damián NĚMEC, *Historie dominikánů v českých zemích*, Praha 2001.
- 9 Z celkového počtu 17 provinciálů do roku 1301 byli dva z Čech: Jan z Čech (1254/1256) a Zdislav z Čech (1279/1291, 1294/1301). Z 21 provinčních kapitul se jich 7 konalo na území Čech a Moravy.
- 10 Srov. nejnověji Jakub ZOUHAR, *Dominican Historical Scholarship of the 19th and 20th Centuries in Outline: A Chapter in the European Intellectual History*, Červený Kostelec 2013, s. 73–76.

Adam Woroniecki (1878–1949),¹¹ Jerzy Kłoczowski (* 1924), odborník na dějiny středověké filozofie a teologie Jerzy Bartłomiej Korolec (1933–2000) nebo Jan Andrzej Spież OP (* 1941), známý v Čechách svými publikacemi o svatém Václavovi a svatém Vojtěchovi.¹² O těchto historících je povědomost i v české historiografii, přesto není jejich citovanost u českých kolegů příliš častá. Tak práce Woronieckého, profesora morální teologie v Lublinu, později působícího na univerzitě svatého Tomáše Akvinského (= Angelicu) v Římě, jsou citovány jen výjimečně, ačkoliv se dotýkají české tematiky zcela jednoznačně. Błogosławiony Czesław (Opole 1947) nebo Św. Jacek Odrowąż i wprowadzenie Zakonu Kaznodziejskiego do Polski (Katowice 1947),¹³ pouhý výsek z autorovy tvorby čítající 300 položek, byly totiž antikvovány klíčovou kritickou prací Kłoczowského *Dominikanie Polscy na Śląsku w XIII–XIV wieku* (Lublin 1956), ve které tehdy mladý autor započal svoji celožitovní pouť za odhalováním tajemství dvou mimořádných osobností středovýchodní Evropy 13. století – svatého Jacka (Jacinthuse, Hyacintha 1183 – 15. 8. 1257) a blahosladeného Česlava (cca 1175–1242), tedy údajně zakladatelů polsko-české dominikánské provincie. Rozebírá se zde i dílo dominikána Stanislava († 1365?), krakovského lektora a kanovníka tamější kapituly, nazvané *De vita et miraculis Sancti Iacchonis* (Hyacinthi) *Ordinis fratrum Praedicatorum*, které se obšírně věnuje otázce založení prvního dominikánského kláštera na českém území – konventu sv. Klimenta v Praze.¹⁴ Kłoczowski, světoznámý profesor historie na univerzitě v Lublinu s bibliografií čítající přes 1000 titulů, se v rámci dominikánských dějin zaměřoval v souladu se svou specializací na středověk. Po knize z roku 1956 vyšla pod jeho redakcí zásadní dvousvazková práce *Studia nad historią Dominikanów w Polsce: 1222–1972* (Warszawa 1975), kde na téměř 1500 stranách nemohlo chybět i Slezsko.¹⁵ Tomuto

11 *Analecta Sacri Ordinis Praedicatorum* (= ASOP) 57, 1949, s. 115–116. Srov. Hieronim WYCZAWSKI – Ludowika GRZEBIENIA, et al. (edd.), *Słownik polskich teologów katolickich*, 7. sv., Warszawa 1983, s. 431–442. Nově Jerzy GAŁKOWSKI – Maurycy Lucjan NIEDZIELA (edd.), *Człowiek, moralność, wychowanie: życie i myśl Jacka Woronieckiego*, Lublin 2000.

12 Jan Andrzej SPIEŻ, *Święty Wacław*, Kraków 2007; TÝŽ (ed.), *W kręgu żywotów świętego Wojciecha*, Kraków 1997.

13 Srov. kritické poznámky k oběma knihám Jerzy KŁOCZOWSKI, *Dominikanie Polscy na Śląsku w XIII–XIV wieku*, Lublin 1956, s. 38, pozn. 1: „Próbował oprzeć się o źródła z pominięciem późniejszej historiografii zakonnej, ale rzecz jego nosi na sobie piętno pracy amatora historii i nasuwa wiele poważných zastrzeżeń.“

14 K celé složité otázce založení některých konventů v Čechách a na Moravě sv. Hyacintem a bl. Česlavem existuje dnes již početná literatura, zejména polská. Srov. Jakub ZOUHAR, *Stržipky z historie dominikánského řádu očima českých středověkých kronikářů (do roku 1526)*, Marginalia Historica VIII. Sborník prací Katedry dějin a didaktiky dějepisu PedF UK v Praze, sv. 8, ed. Roman Ferstl, Praha 2004, s. 7–49, zvláště s. 35–36, pozn. 35. Svoji hodnotu si stále zachovávají studie Vladimír J. KOUDELKA, *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter*, Teil I. Provinzialprioren, Inquisitoren, Apost. Pönitentiare, Archivum Fratrum Praedicatorum (= AFP) 25, 1955, s. 75–99; Teil II. Die Männer- und Frauenklöster, AFP 26, 1956, s. 127–160; Teil III. Bischöfe und Schriftsteller, AFP 27, 1957, s. 39–119.

15 Obsah knihy je následující: díl 1: Stefan WYSZYŃSKI [Předmluva] s. 9–10, francouzsky s. 11–12; Jerzy KŁOCZOWSKI, Úvod, s. 13–16; francouzsky s. 16–18; TÝŽ, *Zakon Braci Kaznodziejów w Polsce 1222–1972. Zarys dziejów* s. 19–158; Elżbieta JANICKA-OLCZAKOWA, *Żeński ruch dominikański w Polsce w XVII–XX wieku*, s. 159–178; Karol GÓRSKI, *Henruk-Heidenreich, pierwszy biskup chełmiński*, s. 179–193; Jacek WIESIOŁOWSKI, *Dominikanie w miastach wielkopolskich w okresie średniowiecza*, s. 195–270; Paweł KIELAR, *Studia nad kulturą szkolną i intelektualną dominikanów prowincji polskiej w średniowieczu*, s. 271–515; Jerzy B. KOROLEC, *Studia nad szkolnictwem*

dílu se dostalo i pokračování v podobě kolektivní monografie Dominikanie w środkowej Europie w XIII–XV wieku. Aktywność duszpasterska i kultura intelektualna (= Studia nad historią dominikanów w Polsce 3; Poznań 2002), rovněž pod jeho redakcí.¹⁶ Zde jsou kromě polských příspěvků i studie odborníků z jiných zemí, Maďarska, Francie apod. V naší souvislosti je nutno připomenout zde uveřejněný článek Jana A. Spieże OP Średniowieczne świadectwa życia i kultu błogosławionego Czesława.¹⁷ O něco rozsahem chudší – nikoli však obsahem! – je další díl těchto kolektivních monografií nazvaný Dzieje dominikanów w Polsce XIII–XVIII wiek: historiografia i warsztat badawczy historyka (= Studia nad historią dominikanów w Polsce 4; Lublin 2006) pod redakcí Henryka Gapskiego, J. Kłoczowského a J. A. Spieże. Zatím poslední díl tohoto cyklu je práce vzešlá rovněž z podnětu J. Kłoczowského, který se podjal i její redakce Polska prowincja dominikańska w średniowieczu i Rzeczypospolitej Obojga (Wielu) Narodów (= Studia nad historią dominikanów w Polsce 5; Poznań 2008). Z Kłoczowského článků zde můžeme připomenout jen nemnohé.¹⁸

Rovněž Paweł Kielar OP (1912–1972)¹⁹ přispěl do diskuse o počátcích polsko-české provincie. Hodnotné jsou zde jeho studie Początki zakonu dominikańskiego w Polsce²⁰ nebo Świąty Jacej – Apostoł Boży ludów słowiańskich,²¹ případně Klasztory dominikańskie na Śląsku w czasie reformacji.²² Většina z nich vyšla až po autorově smrti a některé na své uveřejnění ještě čekají. Kniha J. A. Spieże Św. Jacek Odrowąż (Kraków 2007) je pak důstojným reprezentantem

dominikańskim w Polsce (Maciej Hayn), s. 517–542; Jerzy WOLNY, Uwagi o kaznodziejstwie dominikańskim w Polsce średniowiecznej, s. 543–552; Paweł KIELAR, Klasztory dominikańskie na Śląsku w czasie reformacji, s. 553–586; Lucja WENC, Fundacje i fundatorzy klasztorów dominikańskich i bernardyńskich w Polsce w latach 1580–1648, s. 587–606; Halina GWIAZDA, Fundacje i fundatorzy klasztorów dominikańskich w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1648–1696, s. 607–645; Henryk GAPSKI, Profesi dominikańscy konwentu krakowskiego w latach 1509–1650. (Na podstawie księgi profesji), s. 647–686; Paweł KIELAR, Działalność misyjna dominikanów prowincji litewskiej w XIX wieku, s. 687–696; díl 2: Zofia GOŁUBIEWOWA, Kościół dominikański p. w. św. Jakuba w Sandomierzu w XIII stuleciu i jego dekoracja architektoniczna, s. 9–196; Michał Witold URBANOWSKI, Architektura kościoła św. Jacka w Warszawie, s. 197–271; Janusz KUBIAK, Zarys dziejów zespołu poddominikańskiego w Sejnach, s. 273–288; Krystyna ZAWADZKA, Biblioteka klasztoru we Wrocławiu (1226–1810), s. 289–389; Józef Adam KOSIŃSKI, Biblioteka konwentu dominikanów w Sieradzu na przełomie XVI i XVII w., s. 391–408; Irena SZOSTEK, Biblioteka dominikanów lwowskich w świetle katalogu z roku 1776, s. 409–465; Robert ŚWIĘTOCHOWSKI – Adam CHRUSZCZEWSKI, Polonia Dominicana apud extraneos: 1520–1800, s. 467–572.

16 Druhým redaktorem se stal Jan Andrzej Spież OP.

17 Na s. 87–108.

18 Z nich si mimořádnou důležitost pro dějiny české řádové provincie zachoval Jerzy KŁOCZOWSKI, *Reforma Polskiej Prowincji Dominikaskiej w XV–XVI w.*, Roczniki Humanistyczne 4, 1957, s. 45–92; TYŻ, *Wielki Zakon XVII – Wiecznej Rzeczypospolitej u Progu Sweho Rozwoju: Dominikanie polscy w świetle wizytacji generalnej z lat 1617–1619*, Nasza Przeszość 39, 1973, s. 103–180; TYŻ, *Czesi i Polacy w Polskiej Prowincji dominikańskiej w XIII. wieku*, in: Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (edd.), *Husitsví – Reformace – Renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*, sv. 1, Praha 1994, s. 69–83.

19 Srov. Stanisław TYLUS, *Kielar, P.*, in: Encyklopedia katolicka 8, 2000, sl. 1391–1392.

20 Nasza Przeszość 39, 1973, s. 17–102.

21 In: Marcin Andrzej Babraj (ed.), *Dominikanie: Szkice z dziejów zakonu*, Poznań 1986.

22 Posmrtně in: Jerzy Kłoczowski – Jan Andrzej Spież (edd.), *Dominikanie w środkowej Europie w XIII–XV wieku: Aktywność duszpasterska i kultura intelektualna*, Poznań 2002, s. 271–515.

nového pohledu na tohoto světce.²³ K ní se může připojit i kolektivní monografie Świąty Jacek i dziedzictwo dominikańskie (Opole 2008) v redakci Anny Pobóg-Lenartowiczové, Erwina Matei a Marie Rowińskiej-Szczepaniakové. Málokdo si ale uvědomí, že pro dějiny polsko-české provincie má zásadní význam ediční počín Romana Fabiana Madury OP (1892–1989)²⁴ *Acta capitulorum provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum*, I. 1225–1600 (Romae 1972), kde jsou zeditovány zásadní úřední dokumenty k počátkům působení dominikánů ve středovýchodní Evropě. Škoda, že další díl zůstal prozatím v rukopise. Práci oceníme ještě více, když ji porovnáme s obdobnými podniky v Evropě. Edic akt provinciálních kapitul totiž není mnoho; donedávna chyběly i edice kapitul generálních.²⁵ Podobný opus českou historiografi teprve čeká: akta českých provinciálních kapitul zatím musíme studovat ze starých tisků nebo dokonce rukopisů.

O rozšíření našich znalostí knižní kultury řádu bratří kazatelů ve Slezsku se nemalou měrou zasloužila Krystyna Zawadzka svou knihou *Biblioteka klasztorne dominikanów na Śląsku (1239–1810)* (Wrocław 1999), kde shrnula svůj předchozí dlouholetý výzkum.²⁶ Dějiny řádových knihoven ve Slezsku jsou zde nastíněny v širokém kulturním kontextu, který čtenáři dovoluje srovnání s dalšími církevními řády působícími v tomto vpravdě multikulturním regionu. Jedná se zejména o řád cisterciáků. Autorka ve své knize ovšem přihlíží i k obecným církevním dějinám regionu, a proto se čtenáři nedostává do rukou pouze soupis jednotlivých knih s jakýmsi úvodem, nýbrž propracovaná syntéza zkoumané problematiky.

Do polských, ale i slezských řádových dějin výrazně zasáhl rovněž Raymond-Joseph Loenertz OP (1900–1976),²⁷ významná osobnost evropské dominikánské historiografie působící v Římě na tamějším řádovém historickém ústavu.²⁸ Jeho studie *Les origines l'ancienne historiographie dominicaine en Pologne*,²⁹ *Une ancienne chronique des provinciaux dominicains de Pologne*,³⁰ a *La vie de saint Hyacinthe du lecteur Stanislas envisagée comme sources historique*³¹ se brzy po svém zveřejnění dočkaly ocenění z mnoha stran a bývají dodnes citovány. Díky francouzskému jazyku a uveřejnění v prestižním řádovém periodiku působily na západoevropské medievalisty jako základní texty ohledně počátků polské provincie i polské středověké historiografie a hagiografie.

Ovšem ani mladší generace badatelů nezhálela. Plodným autorem je Dariusz Aleksander Dekanski (* 1961), který se do slezského dominikánského dějepiscetví zapsal knihou *Początki*

23 Srov. i autorův článek Jan Andrzej SPIEŻ, *Friesach na trase cesty sv. Hyacinta a jeho hagiografa*, in: *Historia Monastica*. I. Sborník z kolokvií a konferencí pořádaných v letech 2002–2003 v cyklu „Život ve středověkém klášteře“, Praha 2005 s. 255–266, a jeho pozoruhodnou a v dějinách dominikánského řádu ojedinělou historiografickou studii *Historiografia dominikanów Śląskich w XVIII wieku*, in: A. Barciak (ed.), *Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*, Katowice 2000, s. 233–250.

24 Srov. ASOP 98, 1990, s. 215.

25 Staré svazky edice *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica* (= MOPH) byly dnes nahrazeny a doplněny elektronickou edicí Wolfram HOYER (ed.), *Constitutiones et Acta Capitulorum Generalium Ordinis Fratrum Praedicatorum 1232–2001*, Berlin-Roma 2002 (elektronická verze obsahuje i přetisky starých edic MOPH).

26 Krystyna ZAWADZKA, *Biblioteka klasztoru dominikańskiego we Wrocławiu (1226–1810)*, in: *Studia nad historią Dominikanów w Polsce: 1222–1972*, t. 2, Warszawa 1975, s. 289–389.

27 ASOP 87, 1979, s. 212.

28 Srov. Ambrogio ESZER OP, *De Instituto historico O.P. Romae fundato*, ASOP 46, 1982, s. 172–198.

29 *Archivum Fratrum Praedicatorum* (= AFP) 19, 1949, s. 49–94.

30 AFP 21, 1951, s. 5–50.

31 AFP 27, 1957, s. 5–38.

zakonu dominikanův provincie polsko-českiej: pokolenie św. Jacka w zakope (Gdańsk 1999), kde se vyslovil mimo jiné i k dílu bratra Stanislava, které po právu zařadil ke spisům hagiografickým.³² Tato kniha vzbudila pozornost i u českých kolegů. Krzysztof Kaczmarek (* 1964) se zaměřil na řádové školství ve středověku ve své knize Szkoły i studia polskich dominikanów w okresie średniowiecza (Poznań 2005), když již předtím obdobně zhodnotil školy cisterciáků, a posléze se dostal i k čistě slezské tematice knihou Konwent dominikanów wrocławskich w późnym średniowieczu (Poznań 2008). Obě publikace jsou zpracovány na základě studia původních pramenů a rozsáhlé evropské literatury a okrajově přinášejí také informace k českým dějinám. Maciej Zdanek (* 1975) přispěl k našim znalostem o pozdně středověkých řádových školách mimo jiné svou knihou Szkoły i studia dominikanów krakowskich w średniowieczu (Warszawa 2005). Je zapotřebí si uvědomit, že Krakov, ačkoliv se nenachází ve Slezsku, byl v pozdním středověku i raném novověku nejdůležitější konvent polské provincie. Jako sídlo polského provinciála ovlivňoval všechny slezské konventy včetně opavského.³³ Mezi věkem nejmladší, ale velice pilné badatele náleží Tomasz Gałuszka OP (* 1978), který se kromě osobnosti sv. Hyacinta věnuje sv. Tomáši Akvinskému a obecně středověkým dějinám řádu v Polsku. Pod jeho redakcí vyšly kolektivní monografie Świąty Jacek Odrowąż: studia i źródła: skarby dominikańskie (Kraków 2007) a Dominikanie o prawdzie: studia interdyscyplinarne (Kraków 2010). Stojí také za výběrem textů Życie i cuda św. Jacka 1257–2007 (Kraków 2007), který širší veřejnosti přibližuje tuto pozoruhodnou osobnost. Došlo ale i na biografické práce konkrétních dominikánů. Autorkou jedné z nich je Anna Zajchowska (* 1980) zevrubně přibližující na základě pramenného studia osobnost Jana ze Ząbkowic: Między uniwersytetem a zakonem: biografia i spuścizna pisarska dominikanina Jana z Ząbkowic († 1446) (Warszawa 2013).

Prakticky každá slezská univerzita ukrývá na své půdě badatele soustřeďujícího svou pozornost k dominikánskému řádu a jeho dějinám. Ve Slezsku se má totiž obecně za to, že církevní řády utvářely duchovní „nivo“ tohoto kraje a mendikanti zvláště. V Krakově dokonce funguje Dominikánský historický ústav (Dominikański Instytut Historyczny; DIH), kde se od roku 2006 soustřeďuje interdisciplinární výzkum dominikánského řádu v Polsku od nejstarších dob až po současnost. Hlavní pozornost věnuje dominikánům v novověku a ve 20. století,³⁴ dominikánům ve Vratislavi v 15. století, a tzv. velkopolské kontraté.³⁵ Ústav vydává vlastní řadu monografií nazvanou „Studia i źródła dominikańskiego Instytutu Historycznego w Krakowie“ (dosud čtyři svazky).

Naproti tomu nemůže česká a moravská historiografie nabídnout prakticky nic. Dominikánský řád je zde téma stále opomíjené³⁶ a Slezsku se věnuje pozornost až v poslední

32 A. D. DEKAŃSKI, *Początki zakonu dominikanów*, s. 116.

33 Ke konventu z hlediska uměleckého srov. monografii Marcin SZYMA, *Kościół i klasztor Dominikanów w Krakowie: architektura zespołu klasztorowego do lat dwudziestych XIV wieku*, Kraków 2004.

34 To je v rámci celořádové historiografie neobvyklé, neboť ta je soustřeďena zejména na středověk.

35 Celá polská provincie byla rozdělena na 7 okrsků – kontrát. Slezské konventy (hl. v Opavě a Těšíně) náležely k malopolské kontraté.

36 Zde si zaslouží pozornost zvláště práce Tomáše Čerňušáka a několik dalších studií, které jsou shrnuty v knize Jakub ZOUHAR, *Česká dominikánská provincie v raném novověku (1435–1790)*, Praha 2010. Je třeba jmenovat i studii, která není v knize uvedena: Karel ČERNÝ, *Disciplína a další aspekty řádové organizace v české dominikánské provincii (podle zápisů provinciálů z let 1653–1721)*, Folia Historica Bohemica 25, č. 2, 2010, s. 67–112. Nejnověji vyšla edice Markéta KOUŘILOVÁ – Petr KOZÁK (edd.), *Memorabilia opavských dominikánů: edice pamětních spisů z I. poloviny 18. století*, Opava 2013.

době.³⁷ Pro téma slezských dominikánů to ovšem neplatí. Proto dosud největší prací o bratřích kazatelích působících v někdejší vedlejší zemi Koruny české z pera domácího autora je kdysi kvalifikační práce Václava Štěpána *Dějiny dominikánského kláštera a kostela svatého Václava v Opavě* (Olomouc 1975),³⁸ která se v nedávné době dočkala zaslouženého, doplněného a rozšířeného vydání (Opava 2014). Práce čerpá z českých i polských pramenů a literatury, přičemž se jedná o zásadní příspěvek k problematice.³⁹ Autor se opřel o rozsáhlý vlastní výzkum a nastínil poměry opavského konventu v celoslezských souvislostech, což ve všech předchozích pracích od českých autorů chybělo.⁴⁰ Rovněž setkávání badatelů je v České republice oproti Polsku skromnější, třebaže zejména v posledním desetiletí se vytvořila určitá skupina historiků, kteří věnují svou pozornost dějinám řádů, počítaje v to i dominikány.⁴¹

Vzpomenout se tu sluší i naše slovenské kolegy, kteří se dominikánským dějinám věnují.⁴² Za všechny jmenujme Gabriela P. Hunčagu OP (* 1971), který se ovšem zabývá více celohábovými souvislostmi. Ale i v jeho pracích nalezneme pochopitelně polskou tematiku, okrajově i slezskou. Širší veřejnosti se nejprve představil pojednáním *Historické štúdie*

37 Základní práce jsou Rudolf ŽÁČEK, *Slezsko*, Praha 2005; Mateusz KAPUSTKA – Jan KLÍPA – Andrzej KOZIEŁ – Piotr OSZCZANOWSKI – Vít VLNAS (edd.), *Slezsko. Perla v České koruně. Historie, kultura, umění*, Praha 2007 (katalog k výstavě); Radek FUKALA, *Slezsko – neznámá země Koruny české. Knižecí a stavovské Slezsko do roku 1740*, České Budějovice 2007; TÝŽ, *Silesia. The society of elites. Silesian dukes and estates (1437–1740)*, Ústí nad Orlicí 2008; TÝŽ, *Reformace ve Slezsku a na Opavsku*, Opava 2010; Bogusław CZECHOWICZ, *Dvě centra v Koruně. Čechy a Slezsko na cestách integrace a rozkolu v kontextu ideologie, politiky a umění (1348–1458)*, České Budějovice–Hradec Králové 2011; Zdeněk JIRÁSEK (ed.), *Slezsko v dějinách českého státu*, 2 sv., Praha 2012.

38 Václav ŠTĚPÁN, *Dějiny dominikánského kláštera a kostela sv. Václava v Opavě*, Olomouc 1975 (stropis, diplomová práce uložena na Katedře AS-PVH FF UK v Praze, sign. Diss 441).

39 Srov. i studie vycházející z této práce Václav ŠTĚPÁN, *Die polnischen Dominikaner in Troppau und Oberschlesien als Förderer der Gegenreformation*, in: Thomas Wunsch (ed.), *Reformation und Gegenreformation in Oberschlesien. Die Auswirkungen auf Politik, Kunst und Kultur im ostmitteleuropäischen Kontext*, Berlin 1994, s. 99–114; TÝŽ, *Osudy archivu a knihovny dominikánského kláštera v Opavě*, Sborník archivních prací 53, 2003, č. 2, s. 525–549.

40 Miloslav JAKUBIČKA, *Příchod a počátky řádu dominikánského v našich vlastech*, Sborník Historického kroužku 17, 1916, s. 210–216; Augustin Alois NEUMANN, *Římské zprávy o českých dominikánech*. Bohemia Dominicana. Monumenta et studia historiam provinciae Bohemiae ordinis Praedicatorum illustrantia, 1, Praha 1933 (in appendice documenta latina). [také *Časopis katolického duchovenstva* 73, 1932, s. 41–48, 221–227, 465–476, 549–559, 593–610, a *tamtéž* 74, 1933, s. 102–116, 330–345, 511–521, 595–604]; Ferdinand TADRA, *Paměti klášterů dominikánských provincie české. Dle spisu bratra Ambrože Peretia řádu dominikánského*, *Časopis katolického duchovenstva* 30, 1889, sv. 7, s. 385–411.

41 Z jejich setkání vzešlo již několik kolektivních monografií, srov. Ivana ČORNEJOVÁ (ed.), *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci. Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově Brna ve dnech 4.–5. 6. 2003*, Praha 2003; Ivana ČORNEJOVÁ – Hedvika KUCHAROVÁ – Kateřina VALENTOVÁ (edd.), *Locus pietatis et vitae. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13.–15. září 2007*, Praha 2008; Heidemarie SPECHT – Tomáš ČERNUŠÁK (Hgg.), *Leben und Alltag in böhmisch-mährischen und niederösterreichischen Klöstern in Spätmittelalter und Neuzeit. Referate der gleichnamigen Tagung in Brünn vom 28. bis 29. Oktober 2008* (= *Monastica Historia* 1), St. Pölten–Brno 2011; a monotematický ročník časopisu *Folia Historica Bohemica* 26, č. 1 a č. 2, 2011.

42 Viliam Štefan Dóci OP (* 1978) se zabývá spíše hornouherskými a rakouskými dějinami, a proto ho zde můžeme pominout.

k dejinám dominikánov (2008), která jej podnítila ještě hlouběji ke studiu intelektuálního potenciálu řádu. Práce nejnověji vyústila v obsáhlou publikaci *Dominikáni na cestě k intelektuálním elitám vrcholného středověku* (Krakov–Bratislava 2013), která čerpá z celoevropské literatury a edic. Právě na této knize je vidět, jak daleko před českou je polská historiografie pojednávající o dominikánech, neboť autor ji mohl lehce využít vedle bezpočtu prací německých, francouzských, italských a jiných.⁴³

Nicméně v Polsku udržují badatelé starší i mladší generace specializující se na historii dominikánů vzájemný kontakt intenzivněji. Důkazem toho byla i zatím poslední konference nazvaná *Historia, kultura i sztuka dominikanów na Śląsku (1226–2013)*, uspořádaná ve dnech 11. a 12. října 2013 ve Vratislavi k třístoletému výročí beatifikace blahoslaveného Česlava.⁴⁴ Ve skvostných prostorách univerzity, zvaných *Aula Leopoldina*, v samém srdci města a ve Starém refektáři dominikánského konventu se během dvou dnů vystřídalo na 27 řečníků z nejrůznějších akademických pracovišť i řádových konventů ve Vratislavi, Opolí, Varšavě, v Krakově, Poznani, Katovicích i Hradci Králové. V auditoriu však byli přítomni i další posluchači, mimo jiné ze Slovenska. Témata oscilující časově i žánrově, od vrcholného středověku až po žhavou současnost, od čistě řádových dějin, přes historiografii, která měla zvláště silné zastoupení, až po uměnovědné obory, jako jsou dějiny architektury, ikonografie či dějiny hudby, zřetelně naznačila, kam se dnes ubírá bádání nad dominikány ve Slezsku.⁴⁵ Většinou příspěvků prostupoval tak či onak důraz na historiografii. Je to pochopitelné, neboť nejprve je nutno dobře poznat a zhodnotit prameny, diplomatické, ale i narativní, abychom se mohli posunout k dalším tématům využívajícím ovšem dříve nabyté poznatky.

Třebaže spojení polských témat s těmi českými se dnes zdá být zcela přirozené, což se na setkáních odborníků zřetelně projevuje, zeje mezi českými a polskými kolegy přece jen určitá vzájemná neznalost pramenů ukrývajících se nejen ve slezských archivech a knihovnách. Nic totiž nespojí dnešní české země se Slezskem více než oboustranná znalost dějin a kultury. Tento příspěvek si klade za cíl napomoci tomuto tolik potřebnému sblížení.

43 Uvádí zejména práce K. Zawadzke. *Srov.* s. 274–279.

44 Pořádajícími institucemi se staly místní univerzita a hudební akademie ve spolupráci s tamějším dominikánským konventem.

45 Koncem roku 2014 by měla vyjít z této konference kolektivní monografie.

PŘEHLEDY BĀDÁNÍ

Soupisy Židů v Čechách a na Moravě v raném novověku a jejich edice jako historický pramen: Přehled edicí a literatury

PAVEL KOČMAN

V závěru recenze na knihu Michaela L. Millera „Rabbis and Revolution“¹ vyjádřil Daniel Baránek přání, aby autoři zabývající se židovskými dějinami zkoumali také více procesy probíhající napříč touto komunitou a ne jenom dějiny jednotlivých obcí.² I když dějiny židovských obcí zdaleka nejsou prozkoumány, jak by bylo potřeba, musím mu dát za pravdu. Při zkoumání „celožidovských“ historických jevů jsme tak odkázáni buď na porovnávání dějin jednotlivých židovských obcí, k čemuž musíme mít k dispozici dostatek mikrohistorických sond, anebo na studium pramenů celostátního, celozemského či celospolečenského charakteru. Takových pramenů však pro předemancipační období mnoho nemáme.

PAVEL KOČMAN: Lists of the Jews in Bohemia and Moravia in the Early Modern Age and their editions as a primary historical source: Survey of editions and literature

The lists of the Jewish population are an important source for the study of the socio-economic status of the Jews in the past, their geographic spread, professional specifications and mobility, yet also for Jewish genealogy, especially in cases when we do not have Jewish birth, marriage and death registers at our disposal. The most important lists are those collected by central authorities for the entire country. This article presents a survey of list-type primary sources in Bohemia and Moravia from the 16th century until the beginning of the 19th century; the state of their academic elaboration (editions); and analyses based on the lists, also including relevant responses by the academic community (reviews in expert publications).

Jedním z typů pramenů, z nichž lze odvozovat širší závěry, jsou soupisy židovského obyvatelstva. Nejvýznamnější jsou pro nás samozřejmě soupisy provedené v celé jedné či druhé historické zemi centrálními orgány,³ ke komparaci však můžeme využít i soupisy provedené z rozličných důvodů a účelů na nejnižším stupni správy pro jednotlivá panství, města, městečka či vsi. Soupisy židovského obyvatelstva jsou důležitým pramenem pro studium sociálního a hospodářského postavení Židů v minulosti, jejich geografického rozptýlení, profesní specifikace, mobility či vlivu domnělých i skutečných migračních vln, ale také pro židovskou genealogii, obzvláště v případech, kdy nemáme k dispozici židovské matriky.⁴

Na význam edicí soupisu Židů upozornila v roce 2004 L. Matušíková v decenálním přehledu judaistické literatury k dějinám 17.–19. století.⁵ Za jednu z prvních prací, která se tématem hlouběji zabývala i z teoretického a metodologického hlediska, můžeme považovat již studii J. Hráského z roku 1938,⁶ která je věnována soupisům Židů. Z poslední doby nelze pominout zásadní, obecněji zaměřenou práci rakouského badatele A. Tantnera⁷ a pojednání I. Ebelové o pramenech hromadné povahy (příznání podle víry 1651, katastry, soupisy Židů v Čechách).⁸ V následujícím textu budu postupovat chronologicky, nikoliv však podle data zveřejnění té které práce, ale podle doby vzniku konkrétních pramenů. Tento postup podle mne umožňuje lépe nastínit stav vědeckého zpracování konkrétního pramene i s případnou reakcí odborné veřejnosti.⁹

Soupisy 16. století – Praha

Nejstarší raně novověké soupisy Židů, jež historikové podrobněji zkoumali, se logicky týkají největšího židovského sídliště v českých zemích – Prahy. J. Heřman tak v roce 1965 přetiskl berní registr pražských Židů z roku 1540,¹⁰ který porovnal s pramenem z roku 1546. Jeho poznámky k jednotlivým poplatníkům tvoří hodnotný prosopografický dodatek. Soupis pražských Židů

The earliest Early Modern Age lists of the Jews come from Prague (1540, 1546), yet their publications obviously appeared at a later date. We have important primary sources for the 17th century, which also record the Jews alongside the Christian population (population lists according to religious belief commissioned in Bohemia in 1651; the first cadasters: the 1655–1656 *Berní rula* (Tax Register) in Bohemia; Lahn registers from 1669–1679 in Moravia and a poll tax census of 1667, with their modern editions available for our use. Further lists are namely the *urbaria* (Land Registration Records), with the high-quality catalogue available for Moravia, although Bohemia itself has only been partially catalogued. The article primarily focuses upon the collection *The Lists of the Jews 1724–1811* in the National Archives, Prague, which comprises the lists of the Jews in Bohemia and in Prague. Modern editions of the census lists of Jewish familants from 1783 and the lists both of Jewish families in Bohemia, 1793, and in Prague 1792 and 1794 from this collection have been published in the past decade. They are complemented by the *Fassionen* (or sworn declarations) of Prague Jewish families from 1748–1749 (1751) from the Archive of the Jewish Museum in Prague. There are no land/provincial lists for 18th century Moravia, we merely know the summary numbers of the Jewish population there.

Key words: Jews, Bohemia, Moravia, primary sources, census lists of the population, cadasters, *urbaria* (land registration records), historical demography

z roku 1546 přeložený z českého originálu do němčiny otiskl G. Wolf již koncem 19. století.¹¹ V originálním českém znění jej o dvě desetiletí později znovu přetiskli v prvním díle edice K historii židů B. Bondy a F. Dvorský.¹² Práce J. Heřmana a edice Bondy-Dvorský jsou přes určité nedostatky i dnes hojně užívány autory historických děl. Tyto soupisy, byť svým významem

- 1 Michael Laurence MILLER, *Rabbis and Revolution. The Jews of Moravia in the Age of Emancipation*, Stanford 2011.
- 2 Recenze Daniela BARÁNKA, Český časopis historický 111, 2013, s. 170–174.
- 3 V této přehledné stati se zabýváme pouze soupisy v Čechách a na Moravě, Slezsko jsem vzhledem k odlišnému vývoji židovského osídlení pominul.
- 4 Židovské matriky byly vedeny až od roku 1784, dochovaly se však s četnými mezerami, řada z nich byla během nacistické okupace zničena. Dnes jsou uloženy v Národním archivu Praha (dále NA), fond HBMA Matriky židovských náboženských obcí 1784–1949, který je plně digitalizován a dostupný z adresy <http://www.badatelna.eu/fond/1073> (7. 3. 2014). K tomu základní literatura: Zlatuše KUKÁNOVÁ – Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Soupis matrik židovských náboženských obcí v Čechách*, *Paginae historiae*. Sborník Státního ústředního archivu v Praze, 1, 1993, s. 72–151; 2, 1994, s. 90–138; 3, 1995, s. 208–247; 4, 1996, s. 152–181. Zlatuše KUKÁNOVÁ – Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Soupis matrik židovských náboženských obcí na Moravě*, *Paginae historiae*. Sborník Státního ústředního archivu v Praze 5, 1997, s. 187–218. Matriky sice můžeme považovat za specifický soupis, nejsou však předmětem této stati. Upozorňuji na možnosti geografické analýzy židovského osídlení na Moravě na základě zápisů z katolických matrik, viz Pavel KOČMAN – Helmut TEUFEL, *Od náboženství k národnosti. Přehled dějin židovské menšiny na Moravě do r. 1918*, in: M. Svoboda (ed.) „Morava jako zrcadlo Evropy“ – Etnické menšiny na Moravě do roku 1918 („Mähren als Spiegel Europas“ – Etnische Minderheiten in Mähren bis zum Jahr 1918). XXXI. Mikulovské sympozium, 13.–14. října 2010, Brno 2010, s. 41–103, zde s. 63–64 a mapa VI. Felix GUNDACKER, *Matrikenverzeichnis der jüdischen Matriken Mährens. Mit Angabe der katholischen und evangelischen Matriken, die jüdische Einträge enthalten*, Wien 2000.
- 5 Lenka MATUŠÍKOVÁ, *History of the Jews and Jewish Communities in the Seventeenth to Nineteenth Centuries in Czech Popular Educational and Specialist Literature of the Last Decade*, *Judaica Bohemiae* (dále JB) 40, 2004, s. 277–290, zde s. 288–289.
- 6 Josef HRÁSKÝ, *Ein Beitrag zur Kenntnis der Judensiedlungen in Böhmen in den Jahren 1650 und 1674*, *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslovakischen Republik* (dále JbGGJČR) 9, 1938, s. 243–270. V české verzi: Josef HRÁSKÝ, *Příspěvek k osídlení židů v Čechách v l. 1650–1674*, *Ročenka Společnosti pro dějiny židů v Československé republice* (dále RočSDŽČR) 9, 1938, s. 243–267.
- 7 Anton TANTNER, *Ordnung der Häuser; Beschreibung der Seelen. Hausnummerierung und Seelenkonskription in der Habsburgermonarchie*, Innsbruck-Wien-Bozen 2007.
- 8 Ivana EBELOVÁ, *Písemnosti bromaďné povahy a jejich zpřístupňování*, in: Z. Hojda – H. Pátková (vyd.), *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*, Praha 2008, s. 289–305.
- 9 U soupisů, které nejsou primárně zaměřeny na židovské obyvatelstvo, od sledování recenzního ohlasu upouštím.
- 10 Jan HEŘMAN, *Das Steuerregister der Prager Juden aus dem Jahre 1540 (1528)*, JB 1, 1965, s. 26–56.
- 11 Gerson WOLF, *Zur Geschichte der Juden in Österreich. I. Verzeichniß der Prager Juden, ihrer Frauen, Kinder und Dienstboten im Jahre 1546*, *Zeitschrift für Geschichte der Juden in Deutschland* 1, 1887, s. 177–189.
- 12 Bohumil BONDY – František DVORSKÝ, *K historii židů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 906 až 1620*, I. 906–1576, Praha 1906, s. 353–366, č. 524. V německé verzi: Gottlieb BONDY – Franz DWORSKY, *Zur Geschichte der Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien*, I. 906 bis 1576, Prag 1906, s. 371–384, č. 526. V této edici je také otištěna řada dalších glejtů ze 16. století pro pražské Židy, jež se svým charakterem blíží soupisům.

výjimečné, jsou ovšem fakticky přehledy příslušníků jedné židovské obce, a to pražské. Obdobné mladší soupisy z Čech a Moravy pak známe i odjinud, jimi se budu zabývat dále.

Celozemské soupisy 17. století

O prvním plánovaném centrálním soupisu židovského obyvatelstva víme z roku 1626, kdy císař Ferdinand II. nařídil zemským úřadům v Čechách, na Moravě a v Rakousích, aby byly nápomocny Matyášovi Maxmiliánovi Norbentinovi při sepisování Židů v těchto zemích.¹³ Nemáme však zprávy o tom, že by práce na tomto soupisu kdy vůbec začaly, nejspíše v důsledku vojenských akcí tehdy probíhající třicetileté války. První dochované soupisy v obou zemích pocházejí až z druhé poloviny 17. století. Jedná se o soupisy podle víry v Čechách a nejstarší dochované katastry obou zemí. Ty sice nemají přímé zaměření na židovské obyvatelstvo, jejich údaje jsou nezřídka velmi stručné a tento typ pramenů v Čechách se nedochoval kompletně, přesto mají pro historickou vědu velký význam.

Soupisy podle víry v Čechách 1651

Významným pramenem, který ovšem není primárně zaměřen na Židy, jsou soupisy podle víry z roku 1651. Z příkazu českých místodržících je vyhotovila královská města a vrchnostenské kanceláře jednotlivých panství, některé z nich však vypracovaly pouze sumární výkaz počtu nekatolických osob. I když to formulář soupisů podle víry nevyžadoval, byli do něj na některých panstvích a především ve městech zahrnuti Židé i s rodinami. V případě židovského obyvatelstva tedy bohužel nejde o celozemský soupis, ale tam, kde byl proveden, poskytuje cenné údaje. Kvůli velkému badatelskému zájmu byla v letech 1993–2003 vydána edice všech dochovaných soupisů poddaných podle víry z roku 1651 podle jednotlivých českých krajů a nedávno začaly vycházet reedice s úpravami a doplňky.¹⁴

Nejstarší katastr v Čechách

Za první celozemský soupis Židů v Čechách můžeme považovat nejstarší český katastr – berní rulu z let 1655–1656. Jde opět o soupis všech poddaných. Kompletní přehled zemského židovstva

- 13 Císařský příkaz kardinálovi Františkovi z Ditrichštejna, tehdejšímu gubernátorovi Moravy, datovaný ve Vídni 10. 11. 1626 je uložen v Moravském zemském archivu (dále MZA), fond G 140 Rodinný archiv Ditrichštejnů, inv. č. 463 Správa Moravy kardinálem Ditrichštejnem 1626, listopad, fol. 10r–11v. Obdobný příkaz pro Čechy je v NA, fond Stará manipulace, sign. J 4/1. Za upozornění na tento pramen děkuji Ivaně Ebelové a Alexandru Putíkovi.
- 14 Židé se vyskytují v následujících svazcích: Eliška ČÁŇOVÁ, *Soupis poddaných podle víry z r. 1651. Loketsko*, Praha 1993. Alena PAZDEROVÁ, *Soupis poddaných podle víry z r. 1651. Boleslavsko 1–2*, Praha v Praze 1994 [reedice 2005]. Zdeňka KOKOŠKOVÁ – Helena SEDLÁČKOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ, *Soupis poddaných podle víry z r. 1651. Bechyňsko 1–3*, Praha 1997. Magda ZAHRADNÍKOVÁ – Eva ŠTREJNOVÁ, *Soupis poddaných podle víry z r. 1651. Žatecko 1–3*, Praha 1997. Helena KLÍMOVÁ, *Soupis poddaných podle víry. Kouřimsko*, Praha 1997 [reedice 2008]. Magda ZAHRADNÍKOVÁ – Eva ŠTREJNOVÁ, *Soupis poddaných podle víry z r. 1651. Čáslavsko 1–2*, Praha 1999. Lenka MATUŠÍKOVÁ – Zlatoše KUKÁNOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ, *Soupis poddaných podle víry z r. 1651. Bydžovsko-Hradecko 1–4*, Praha 2000. Lenka MATUŠÍKOVÁ – Alena PAZDEROVÁ, *Soupis poddaných podle víry z r. 1651. Chrudimsko 1–3*, Praha 2001. Magda ZAHRADNÍKOVÁ, *Soupis poddaných podle víry z r. 1651. Plzeňsko–Klatovsko 1–2*, Praha 2003. Soupisy se Židy byly zpracovány také v rámci projektu „Bohemia, Moravia et Silesia Judaica“ (dále BMSJ), který vede Společnost pro dějiny židů v České republice, a zveřejněny na internetové straně www.BMSJ.eu, Seznam archivů–Národní archiv-Fondy: Stará manipulace, Nová manipulace (12. 3. 2014).

však také neposkytuje, třebaže soupisy byly vyhotoveny ve všech českých krajích i v Praze. Svazky některých krajů se nedochovaly (celý kraj Slánský a části krajů Boleslavského, Bechyňského a Čáslavského). Dochované svazky krajů Boleslavského, Hradeckého, Chrudimského, Kouřimského, Litoměřického, Plzeňského a Žateckého uvádějí pak pouze sumární počty Židů pro celá panství nebo v jednotlivých místech. Ale to už jsou údaje, se kterými lze pracovat. Kraje Bechyňský, Čáslavský, Loketský, Podbrdský, Prácheňský a Vltavský, město Rakovník (v kraji Rakovnickém) a panství Hrubá Skála (v kraji Boleslavském) pak zaznamenávají jmenovité seznamy Židů, popř. s dětmi či služebnictvem. Uvádí se také věk, často i způsob obživy. Edice berní ruly vychází od padesátých let 20. století,¹⁵ všechny zápisy se Židy pak nedávno znovu otiskla L. Matušíková.¹⁶ Ke komplexnímu přehledu z celé země však bohužel postrádáme edici pražských zápisů.¹⁷

Nejstarší katastry na Moravě

Obdobou berní ruly jsou na Moravě lánové či lánové rejstříky z let 1669–1679, jejichž celkovou moderní edici bohužel dodnes nemáme. Jedná se fakticky o druhou lánovou vizitaci, z první vizitace z roku 1656 se dochovaly pouze sumáře, popř. torzovitě stejnopisy či kopie soupisů, které si pro svou potřebu vyhotovily jednotlivé vrchnosti a které jsou takto roztroušeny po vrchnostenských archívech. Zápisy z druhé lánové vizitace se židovským obyvatelstvem publikoval autor tohoto přehledu.¹⁸ Zde nemůžeme opomenout jiný pramen, třebaže se nejedná o katastr v pravém slova smyslu – Soupisy k domovní dani 1667,¹⁹ které jsou významným

15 Svazky obsahující zápisy se Židy: Aleš CHALUPA – Jaroslav ČECHURA – Marie RYANTOVÁ, *Berní rula*, svazek 8 a 9: *Kraj Boleslavský*, Praha 2001. František BENEŠ, *Berní rula*, svazek 11: *Kraj Čáslavský*, II. díl, Praha 1955. Václav PEŠÁK, *Berní rula*, svazek 12: *Kraj Hradecký*, I. díl, Praha 1951. Václav PEŠÁK, *Berní rula*, svazek 13: *Kraj Hradecký*, II. díl, Praha 1954. Iva ČADKOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ, *Berní rula*, svazek 14: *Kraj Hradecký*, III. díl, Praha 2009. Iva ČADKOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ, *Berní rula*, svazek 15: *Kraj Hradecký*, IV. díl, Praha 2011. Marie HAASOVÁ-JELÍNKOVÁ, *Berní rula*, svazek 18: *Kraj Kouřimský*, I. díl, Praha 1952. Marie Doskočilová, *Berní rula*, svazek 23: *Kraj Plzeňský*, I. díl (folio 1–335), Praha 1952. Iva ČADKOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ, *Berní rula*, svazek 24: *Kraj Plzeňský*, II. díl (folio 336–700), Praha 2002. Iva ČADKOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ, *Berní rula*, svazek 25: *Kraj Plzeňský*, III. díl, Praha 2003. Emil HRADECKÝ, *Berní rula*, svazek 26: *Kraj Podbrdský*, Praha 1952. Antonín HAAS, *Berní rula*, svazek 28: *Kraj Prácheňský*, II. díl, Praha 1954. Eva LISÁ, *Berní rula*, svazek 31: *Kraj Vltavský*, Praha 1951. Marie LIŠKOVÁ, *Berní rula*, svazek 32 a 33: *Kraj Žatecký*, I. a II. díl, Praha 1954. Pro potřeby genealogů byl vydán generální rejstřík, čemuž také svou úrovní odpovídá úvodní text. Jde pouze o osobní rejstřík řazený podle příjmení, nicméně zahrnuje i židovské obyvatelstvo, které zde sice lze identifikovat podle závěrečné poznámky, autoři se však museli vyrovnat s otázkou příjmení u jmen „po otcí“, např. Izák Abraham, v tom případě „Abraham“ považovali za příjmení. Jarmila ČERVENÁ – Václav ČERVENÝ, *Berní rula: generální rejstřík ke všem svazkům (vydaným i dosud nevydaným) berní ruly z roku 1654 doplněný (tam, kde se nedochovaly) o soupis poddaných z roku 1651*, Praha 2003.

16 Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Die Juden im ersten böhmischen Kataster 1654*, JB 37, 2001, s. 5–91. Viz také www.BMSJ.eu, Seznam archivů-Národní archiv-Berní rula (12. 3. 2014).

17 Podle berní ruly žilo v Praze k roku 1654 1429 Židů starších 20 let a 598 ve věku od 10 do 20 let. Václav LÍVA, *Berní rula*, svazek 3: *Pražská města*, Praha 1949, s. 9, pozn. 13.

18 Pavel KOCMAN, *Die Juden im ersten erhaltenen mährischen Kataster – Lahnregister*, JB 39, 2003, s. 104–192.

19 Pavel KOCMAN, *Die jüdische Besiedlung Mährens im Jahre 1667. Die Steuererklärungsbriefe zur Haussteuer*, JB 40, 2004, s. 149–224.

zdrojem informací, jež je možné srovnávat s lánovými rejstříky. Tyto příznávací listy se bohužel nedochovaly kompletně.

Další soupisy z 16. a 17. století

Vedle výše uvedených pramenů existuje pestrá směsice soupisů všech poddaných nebo jen Židů pro jednotlivá místa či panství, které vznikaly zpravidla z iniciativy vrchnosti. Podat jejich vyčerpávající typologii je nad možnosti této stati, pokusím se aspoň o základní charakteristiku. Z těchto typů pramenů se soupisy Židů jsou nejvýznamnější urbáře. Přestože urbáře netvoří úplnou časovou či geografickou řadu, poskytují zásadní informace o židovském obyvatelstvu, jeho sociální struktuře a zapojení do hospodaření vrchnostenského dominia a především soupisy osedlých Židů v jednotlivých místech. Zatímco pro Moravu máme takřka vyčerpávající katalog J. Řezníčka,²⁰ v Čechách byly dosud provedeny soupisy urbářů pouze pro oblast jižních,²¹ východních²² a západních Čech,²³ střední Čechy s Prahou a část severních Čech zpracovány nejsou.

Situaci ve zpracování evidence urbářů a metod, jichž autoři využili, shrnul v roce 2004 Eduard Maur,²⁴ který se například vcelku kriticky vymezil vůči Řezníčkovu diplomaticko-kodikologickému důkladnému popisu vnějších znaků urbářů, přičemž některé důležité informace z obsahu pominul (např. režijní hospodaření vrchnosti je odbyto slovem dominikál). K tomu lze dodat, že Řezníčkův katalog skvěle poslouží k identifikaci míst, v nichž byli Židé usedlí, ale už nelze rozeznat, zda jde o jmenovitý seznam či pouze o evidenci židovských povinností. Řezníčkův katalog pak naprosto nelze použít pro vyhledávání židovských nájemců, např. mýt či palíren (= dominikál). V této souvislosti nelze opomenout edice urbářů, popřípadě studie urbáře analyzující, jež zahrnují také židovské obyvatelstvo, které buď vyšly tiskem,²⁵ nebo byly zveřejněny na internetu.²⁶ Analýzu židovského osídlení na základě urbářů by bylo

-
- 20 Jan ŘEZNÍČEK, *Moravské a slezské urbáře po 1372 / před 1407–1771 (1849)*. Katalog, Praha 2002.
- 21 Adolf KALNÝ a kol., *Soupis urbářů jihočeských archivů 1378–1773*, svazek 1–2, České Budějovice 1976.
- 22 Jiří KUBA – Tomáš ŠIMEK – František ZAHRÁDKA, *Soupis východočeských urbářů. 2. polovina 13. století – 1776*, Zámorsk 1997. Jiří KUBA, *Soupis východočeských urbářů – dodatky*, Sborník prací východočeských archivů 8, 2000, s. 224–235. Jiří KUBA, *Soupis východočeských urbářů – dodatky II.*, Sborník prací východočeských archivů 10, 2005, s. 317–323. Jiří KUBA, *Soupis východočeských urbářů – dodatky III.*, Sborník prací východočeských archivů 13, 2009, s. 221–226. Jiří KUBA, *Soupis východočeských urbářů – dodatky IV.*, Sborník prací východočeských archivů 15, 2011, s. 127–129.
- 23 Květoslava HAUBERTOVÁ – Gustav HOFMANN – Ladislav LEŠICKÝ, *Soupis západočeských urbářů 2. pol. 13. století – 1773*, Plzeň 1993.
- 24 Eduard MAUR, *Zamyšlení nad dosavadními výsledky evidence urbářů v České republice*, Sborník archivních prací 54, 2004, č. 2, s. 721–735.
- 25 Z poslední doby pro Čechy např. Petr VOREL, *Urbář města a panství Heřmanův Městec z roku 1572*, Východočeský sborník historický 2, 1992, s. 239–274. Pro Moravu: Miroslav HAVLÍK, *Urbář panství Hodonín z roku 1600 I.*, Strážnice 2012. Jiří PAJER, *Urbář panství Strážnice z roku 1617 I.*, Strážnice 2010. Marek VAŘEKA, *Urbář plumlovského panství z roku 1624*, Prostějov 2009. Martin KOTÁČKA, *Nejstarší urbáře panství Šternberk (1515–1546)*, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav pomocných věd historických a archivnictví, Pomocné vědy historické, Magisterská diplomová práce, Brno 2011.
- 26 BMSJ, například soupisy Židů z urbářů města Mikulova 1560 a 1574, www.BSMJ.eu, kódy: MZA-F18(HRD)-6792, fol. 3r-68v; MZA-F18(HRD)-6793; MZA-F18(HRD)-6794, fol. 8r, 11r, 19v, 59r-63r, 468v (12. 3. 2014). Výše uvedená edice strážnického urbáře je dostupná také na internetové stránce Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici <http://www.panstvistraznice.cz/edice-historickych-pramenu-panstvi-straznice-0> (12. 3. 2014).

tedy momentálně možné provést jen v případě Moravy, ale i zde by to vyžadovalo znovu projít všechny urbáře, a to s ohledem na režijní podniky pronajímané Židy. Nemůžeme však počítat, že by v relevantním časovém výseku urbáře pokryly celou zemi.

Nepřeberné množství jednotlivých soupisů je pak rozptýleno ve fondech především vrchnostenských archivů (šlechtické rodové archivy a archivy panství). Některé z nich byly porůznu publikovány v odborných časopisech či monografiích a zde je samozřejmě nelze všechny vyjmenovat. Zpravidla jsou tyto soupisy otištěny v rámci studií zaměřených na konkrétní sídlo,²⁷ zřídka na širší území. Typickým příkladem je z fondů Stará a Nová manipulace v Národním archivu čerpající starší práce J. Hráského Příspěvek k osídlení židů v Čechách a doplňky k témuž L. Matušíkové.²⁸ O vytvoření databáze raně novověkých soupisů se pokouší Společnost pro dějiny židů v České republice, tato snaha je však vzhledem k množství archivního materiálu stále na počátku.²⁹

V ideálním případě je možné tyto soupisy komparovat s jinými typy pramenů, především s pozemkovými knihami, případně později s knihami synagogálních sedadel, které jsou námětem na samostatné pojednání. Na Moravě pak máme z přelomu 16. a 17. století významný pramen: příznávací berní listy moravských stavů, které sice u daně z hlavy uvádějí pouze souhrnné počty moravských Židů, starších deseti let, i tak ovšem poskytují cenné demografické údaje.³⁰

Celozemské soupisy v Čechách 1723/1724 – 1811/1838

Období 18. a počátku 19. století je pro celou českou zemi podloženo bohatým archivním materiálem. Jedná se především o fond Soupisy Židů 1724–1811 uložený v I. oddělení Národního archivu v Praze. Tvoří jej soupisy židovského obyvatelstva na venkově z let 1723–1724, 1733 a v Praze z roku 1729 (původcem je tzv. židovská komise – *Commissio in rebus Judaeorum*) a soupisy z let 1783, 1793, 1799 a 1811, jejichž původcem je České gubernium, které převzalo kompetence židovské komise zrušené v roce 1781. Kromě roku 1811 se sčítání týkala pouze venkovských Židů, samostatné soupisy pražských Židů byly provedeny v roce 1792 a 1794.³¹ Formulářovou strukturu jednotlivých soupisů nedávno zevrubně popsala I. Ebelová.³²

27 Např. Hana LEGNEROVÁ – Petr KOPIČKA, *Jews, Burghers and Lords. Social and Economic Relations in the Town of Roudnice nad Labem (Raudnitz) 1592–1619*, JB 51, 2005, s. 5–43. Pavel KOCMAN, *Soupis židů z let 1680 a 1682 ve Slavkově u Brna a v Rousínově a ochranní židé na slavkovském panství*, Vyškovský sborník 5, 2005, s. 205–256.

28 Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Ein Beitrag zur Kenntnis der Judensiedlungen in Böhmen in den Jahren 1650 und 1674. (Ergänzungen zur gleichnamigen Studie von J. Hráský)*, JB 35, 1999, s. 141–157. J. HRÁSKÝ, *Ein Beitrag*, Josef HRÁSKÝ, *Příspěvek*. Hráský otiskuje soupisy z Nového Bydžova, Hradce Králové, Chrudimi, Vysoké Mýta, Votic a dalších panství Vltavského kraje, Časlavského kraje (nelze považovat za běžný soupis), Hroznětína, Kynšperka nad Ohří, Bečova nad Teplou a Rakovnického kraje. Matušíková doplňuje soupisy z Budyně nad Ohří, Roudnice nad Labem, Žatce, Tábora, Kostelce nad Černými lesy, Sušice a soupis venkovských Židů Podbrdského kraje.

29 www.BMSJ.eu, rubrika Soupisy židů (12. 3. 2014).

30 Pavel KOCMAN, *Die jüdische Besiedlung Mährens an der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts nach den Steuererklärungen der mährischen Stände*, JB 40, 2004, s. 160–260.

31 NA, fond Soupisy židů 1724–1811. Anita KŘEPELKOVÁ, *Soupisy židů (1723) 1724–1811. Inventář*, Praha 1965. Viz také Archivní fondy a sbírky v České republice, <http://aplikace.mvcr.cz/archivni-fondy-cr> (12. 3. 2014). Anita FRANKOVÁ, *Erfassung der jüdischen Bevölkerung in Böhmen im 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts und die Bestrebungen, den Anteil der jüdischen Bevölkerung einzuschränken, im Lichte einiger historischer Quellen*, JB 6, 1970, s. 55–69.

32 Ivana EBELOVÁ, *Census Lists of Jewish Families in Bohemia 1723/1724–1811*, JB 48, 2013, č. 1, s. 79–91.

Zatímco soupisy z roku 1724 na své zpracování teprve čekají, rozbor pražského soupisu z roku 1729 provedl Jaroslav Prokeš již v roce 1932.³³ Otiskl však jen ukázkou pramene a přehledné statistiky, podrobněji se zabýval také židovskými profesemi, jejichž kategorizace je však z dnešního pohledu problematická. Na moderní edici tedy tento soupis také ještě čeká. Uvedené soupisy z let 1724 a 1729 vznikly v souvislosti s translokačním reskriptem a familiantským zákonem z roku 1726. Jiří Kuděla pak v roce 1989 analyzoval soupis Židů v Praze z roku 1792,³⁴ ani on však nepřikročil k edici tohoto pramene. Celý tento soupisový fond posloužil R. Sanderovi k vytěžení statistických údajů (počty osob a rodin) pro jednotlivá místa i pro celé Čechy z let 1724–1811.³⁵

Edičně nově byly zpracovány soupisy z let 1783 a 1793 (spolu s oběma pražskými soupisy 1792 a 1794). Těchto soupisů se ujal kolektiv autorů kolem Ivany Ebelové, který bychom mohli bez nadsázky označit jako „Ebelové škola“. A to doslova, protože autorský tým tvořili vedle vědecké redaktorky studenti. Zde je třeba především vyzdvihnout odvalu pedagožky Ivany Ebelové, když práci svěřila posluchačům třetího ročníku archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Jako vhodný pramen, na kterém by si studenti mohli prověřit znalosti novověké paleografie, byly vybrány právě soupisy Židů uložené v Národním archivu. Z hlediska pedagogického byl pramen zvolen správně, protože umožňuje vytvořit do jisté míry jednotnou metodu, kterou pak mohou využít posluchači dalších ročníků u dalších soupisů. Jejich množství po nějaký čas poskytuje dostatek materiálu, přičemž zmíněný fond není zdaleka vyčerpán. Pro studenty pak není lepší školy než praxe, tedy práce přímo s pramenem. Zvolená cesta má však i svá úskalí. Kdo je obeznámen s ediční prací raně novověkého materiálu, ví, že pramen v podobě jmenného soupisu bez souvislého textu (což znamená množství leckdy těžko čitelných kurentních majuskul) bývá někdy velmi zrádný. Z kontextu lze u plynulého textu mnohé odvodit či nejasná opakující se slova porovnat, což je u soupisů mnohdy obtížné. Taková práce má své nároky na studenty-editory, především ale na jejich pedagogické vedení. Již na tomto místě je možné konstatovat, že přes dále uvedené výhrady se autorský tým se zadáním vyrovnal se ctí.

Svým původem, uložením, formou, zpracováním i autory se fase židovských rodin z let 1748–1749 (1751), která je uložena v Archivu Židovského muzea v Praze, jako celek vymyká ze souboru soupisů, uložených v Národním archivu. Časově i tematicky náleží do souboru soupisů (přesněji fasí) pražských Židů z let 1748–1838. Obsahově tvoří doplněk soupisů z produkce židovské komise uložených v Národním archivu. Historiografický pandán k edici těchto fasí tvoří analýza úmrtnosti pražských Židů v letech 1749–1759 z pera J. Kuděly, která vychází ze soupisu zesnulých Židů.³⁶ Tu vedla v 18. století patrně na příkaz nadřízených úřadů sama pražská židovská obec. Soupis je dnes uložen ve fondu Židovská náboženská obec Praha v Archivu hlavního města Prahy, kam doputoval delimitací v šedesátých letech 20. století.

33 Jaroslav PROKEŠ, *Die Prager Judenkonskription vom Jahr 1729*, JbGGJČR 4, 1932, s. 297–332. TÝŽ, *Soupis pražských židů z roku 1729*, RočSDŽČR 4, 1932, s. 309–342.

34 Jiří KUDĚLA, *Pražské ghetto v roce 1792*, Pražský sborník historický 22, 1989, s. 103–141.

35 Rudolf SANDER, *Počty Židů v Čechách v 18. a na počátku 19. století*, Sborník archivních prací 52, 2002, s. 521–590.

36 Jiří KUDĚLA, *Soupis zemřelých pražských židů z let 1749–1759*, Folia Historica Bohemica 16, 1993, s. 121–170.

Původ tohoto pramene spočívá v pohnutých letech 1745–1748, kdy byla židovská komunita obviněna z velezrady a vypovězena ze zemí Koruny české. Historické okolnosti a průběh vyhnání pražských Židů a jejich návratu v krátké studii vyložil Alexandr Putík, autorkou edice této fáse je Lucie Petrusová. Pramen tvoří 1471 kusů fází (příznání) pražských Židů z doby jejich návratu do Prahy s popisem členů rodin, zaměstnání hlavy rodiny a majetku. Fase vznikly pro vnitřní potřebu židovské samosprávy, obsahují však podobné údaje jako úřední soupisy Židů z produkce židovské komise či gubernia v Národním archivu. Jejich význam je o to větší, že z období mezi lety 1729–1794 neexistuje žádný jiný úřední soupis pražských Židů. Fase jsou uloženy v Archivu Židovského muzea v Praze ve fondu Židovská náboženská obec Praha.

Fase obsahují oproti jiným úředním soupisům také kolonku s hebrejským podpisem hlavy rodiny. To zvyšuje genealogický význam tohoto pramene. Autorka edice se snažila zpřístupnit pramen co nejširšímu okruhu čtenářů, nikoliv jen odborníkům. Mohla zřejmě čerpat i ze zkušeností „Ebelové školy“ při zpracovávání edic úředních soupisů, sice chronologicky mladších, tiskem však vydaných již dříve. Proto se L. Petrusová také snažila dodržovat zásady nastavené v těchto edicích (viz dále). Lze jen přivítat, že větší důraz je kladen na zachování autenticity pramene (např. zachování slova *Wittib*, jež nebylo překládáno do „moderní“ němčiny). I tak editorka musela do textu pramene výrazně zasahovat, např. při sjednocování topografických údajů. Osobní a místní jména (kromě názvů čtvrtí) byla důsledně transliterována, zbývající text byl transkribován.³⁸ Osobní rejstřík je řazen podle příjmení, byla-li užívána. To je u Prahy případ drtivé většiny rodin. S takovým rejstříkem se pracuje mnohem lépe, než kdyby byl řazen podle prvních jmen.³⁹ Zajímavý doplňkem pražských fází je publikovaný soupis Židů vypovězených z Prahy, kteří v letech 1745–1748 přechodně pobývali na panství Červený Hrádek.⁴⁰

*Soupis židovských familiantů z roku 1783*⁴¹

V letech 2008–2010 vycházely tři svazky edice soupisů židovských familiantů v Čechách z roku 1783, které metodicky navazovaly na předchozí edici soupisů z roku 1793. Pod touto edicí je podepsána zodpovědná redaktorka svazků Ivana Ebelová, jména spolueditorů, posluchačů magisterského studia archivnictví a pomocných věd historických FF UK, jsou uvedena v předmluvách prvních dvou svazků, které přinášejí vlastní edici, třetí svazek tvoří generální rejstřík.⁴² V úvodu prvního svazku je zevrubně popsán pramen – Soupis židovských familiantů z roku 1783, jehož původcem je České gubernium a který je dnes uložen v Národním archivu

37 Lucie B. PETRUSOVÁ – Alexandr PUTÍK, *Fase pražských židovských rodin z let 1748–1749 (1751): edice pramene k návratu z tereziánského vypovězení*, Praha 2012.

38 *Tamtéž*, ediční poznámka na s. 15–17.

39 Recenzi na edici napsala Ivana EBELOVÁ, JB 48, 2013, č. 2, s. 138–139.

40 Hana LEGNEROVÁ, *Das Exil der Prager Juden auf der Herrschaft Rothenhaus (Červený Hrádek) in den Jahren 1745–1748*, JB 38, 2002, s. 48–71.

41 Ivana EBELOVÁ a kol., *Soupis židovských familiantů v Čechách z roku 1783. Verzeichnis der Judenfamilianten in Böhmen von 1783*, svazek 1, Praha 2008. Ivana EBELOVÁ a kol., *Soupis židovských familiantů v Čechách z roku 1783. Verzeichnis der Judenfamilianten in Böhmen von 1783*, svazek 2, Praha 2010. Ivana EBELOVÁ a kol., *Soupis židovských familiantů v Čechách z roku 1783. Generální rejstříky. Verzeichnis der Judenfamilianten in Böhmen von 1783. Generalregister*, Praha 2010.

42 *Tamtéž*, svazek 1, s. 7; svazek 2, s. 5.

v Praze.⁴³ Podána je také stručná historie ostatních soupisů v rámci tohoto fondu. Tento text se víceméně opakuje u všech edicí z dílny „Ebelové školy“.

Soupisy z roku 1783 jsou cenné tím, že zachycují jména užívaná Židy před reformou Josefa II. z roku 1787, již byla Židům nařízena přijetí a první jména byla povinně germanizována dle stanoveného seznamu. Můžeme pak jména porovnávat se soupisy z roku 1793, kde již byla použita jména a přijetí podle uvedené reformy.⁴⁴

Jak bylo naznačeno, pravidla pro zpracování edice soupisů z roku 1783 navazují na soupisy z roku 1793, které vyšly dříve, i když bychom přirozeně u obou edicí našli drobné rozdíly.⁴⁵ Text je transkribován se záměrem zpřístupnit jej co nejširší odborné veřejnosti, transliterována byla pouze osobní a místní jména. Mohli bychom zde polemizovat, zda je v případě německy psaných pramenů vhodnější transkripce či transliterace a co vlastně v tomto případě znamená transkripce.⁴⁶ Německojazyčná historiografie uznává u starších textů jako vědeckou v zásadě pouze transliteraci. I já soudím, že také zde by byla vhodnější důsledná transliterace, čímž by se předešlo mnoha problémům. Editoři například uvádějí, že německý text byl transkribován podle pravopisných pravidel platných do roku 1995. O něco dále se však píše, že se tak stalo podle „současných“ pravidel, tedy po roce 1995? Nejspíše jde o větu převzatou ze Štovičkových edičních zásad, uživatel je ale uveden ve zmatek. Jako další příklad poslouží zacházení se slovem „vdova, vdovec“. Kolísavé uvádění staršího výrazu *Wittib/er* a *Witwe/r* bylo jednotně nahrazeno *Witwe/r*, které zná současná němčina. Tím se ovšem editoři pouštějí na tenký led rekonstrukce textu či dokonce překladu pramene do moderní (?) němčiny!

Otázky způsobu přepisu textu či užití pravopisu však nemusejí zásadně ovlivňovat informační hodnotu editovaného textu. Mnohem závažnější je podle mě následující věta z ediční poznámky: „Přepis tak nezohledňuje místní ani krajové odlišnosti v jazykové podobě jednotlivých slov.“⁴⁷ To by však podle mne mělo být jednou ze základních vlastností edice! Chápu však, že zpracování takto rozsáhlého pramene spíše statistické povahy s sebou nese obtíže, které ani nebylo možné předpokládat. Nezbyvá, než pravidla stanovená autory respektovat u vědomí výše zmíněných výhrad.

Každý z obou prvních edičních svazků je opatřen jmenným a místním rejstříkem, které jsou v rámci jednotlivých svazků členěny podle krajů. Velmi to usnadňuje práci s edicí při studiu menších území. Generální rejstříky pak přináší třetí svazek edice. Zde jen drobnou poznámku: Osobní rejstřík je řazen podle prvních jmen, což je pochopitelné, protože u mnoha starších židovských jmen se přijetí nemusela vyskytovat. Přesto již v této době (a vlastně mnohem dříve), mnohé rodiny užívaly přijetí. Zařazení těchto přijetí do rejstříku by jistě přivítal každý badatel, zabývající se židovskou genealogií. Jsem si ovšem vědom toho, jak pracné by sestavení takového rejstříku bylo.⁴⁸

43 *Tamtéž*, svazek 1, s. 9–11.

44 *Tamtéž*, svazek 1, s. 11–12.

45 *Tamtéž*, svazek 1, Ediční poznámka, s. 13–14, zde s. 13; svazek 2, Ediční poznámka, s. 13–14.

46 U nás běžně užívaná příručka I. Štovička doporučuje německé texty před rokem 1750 transliterovat, po tomto datu transkribovat „podle současné pravopisné normy“. Ivan ŠTOVÍČEK, *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti: příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002, s. 61–62.

47 Pouze ve svazku 2 soupisů z roku 1783, s. 13.

48 Soupisy z roku 1783 nevzbudily zatím větší recenzní ohlas. Pouze stručnou zprávu bez hlubšího rozboru podává Michaela MUNKOVÁ, *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu 19, 2011, s. 378–379. Pavel JAKUBEC, *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. Vlastivědná ročenka 22, 2009,

V předkládaném přehledu uvádím chronologicky na posledním místě edici soupisů venkovských židovských rodin v Čechách z roku 1793 podle jednotlivých krajů.⁴⁹ Byla však editory, shromážděnými kolem Ivany Ebelové, otištěna jako první. Následně byla doplněna dvěma soupisy pražských Židů z let 1792 a 1794.⁵⁰ Rozsáhlý podnik obsáhl šest svazků, přičemž poslední šestý svazek je poněkud nelogicky rozdělen na dvě části: první obsahuje soupisy pražských Židů a druhá část generální rejstříky všech předchozích svazků. Celé dílo je koncipováno tak, že každý kraj v rámci jednotlivých svazků tvoří samostatnou edici s úvodem a rejstříky (osobní a místní). Je to dáno tím, že byly tištěny práce jednotlivých studentů, z nichž každý zpracovával přidělený kraj. Je to sice zpracovatelsky pochopitelné, vede to však k tomu, že úvodní texty k jednotlivým krajům zbytečně opakují informace o fondu. Na druhé straně v jednotlivých edičních poznámkách nacházíme rozdíly v tom, jakým způsobem byl text originálu zpracován⁵¹ a odlišnosti jsou patrné i v metodě sestavování osobních rejstříků (řazení podle příjmení). Ovšem jména bez příjmení nebyla do rejstříku zahrnuta.⁵² To vše šlo snad odstranit důslednější redakční prací a každý svazek opatřit společným úvodem pro všechny kraje. Tyto kraje pak mohli jednotliví autoři blíže charakterizovat, případně připojit podrobnější rozbor údajů z pramene (jak se v náznacích děje v některých případech).

Tento „nekoordinovaný“ způsob edičních poznámek je poněkud matoucí. Týká se nezařazení jmen bez příjmení do rejstříků jen onoho konkrétního kraje nebo všech? V některých úvodech to takto definováno je, ale například v úvodu k Bydžovskému kraji se dočteme, že:

s. 311 – opravuje některé topografické omyly, jimž je těžké se při pracích takového rozsahu vyhnout, a také proto jsou fundované recenze důležitou pomůckou při práci s edicí. Jakubec se však pochopitelně soustředil na území jemu blízké a do hlubšího rozboru edice se také nepouští. Více recenzí na edice soupisů z roku 1783 se mi nepodařilo zachytit.

49 Jan BOHÁČEK – Jan HÁLEK – Klára KUČEROVÁ – Vlasta MÁDLOVÁ, *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793*, 1. Loketský kraj, Boleslavský kraj, Budějovický kraj, vědecký red. I. EBELOVÁ, Praha 2002. Martin JIŘINEC – Michal ŘEZNIČEK – Zdeněk VÁCHA – Jana BOŇKOVÁ, *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793*, 2. Kouřimský kraj, Bydžovský kraj, Litoměřický kraj, vědecký red. I. EBELOVÁ, Praha 2003. Jindřich MAREK – Karel SKALICKÝ – Irena VESELÁ – Jan HÁLEK – Klára KUČEROVÁ – Martina ŠVADELNOVÁ, *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793*, 3. Prácheňský kraj, Berounský kraj, Táborský kraj, vědecký red. I. EBELOVÁ, Praha 2003. Martin HOLÝ – Marie MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ – Jan BOHÁČEK – Vlasta MÁDLOVÁ – Renáta SÁDLOVÁ – Mlada ŠTĚPÁNOVÁ – Ivana EBELOVÁ, *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793*, 4. Chrudimský kraj, Plzeňský kraj, Žatecký kraj, Hradecký kraj, vědecký red. I. EBELOVÁ, Praha 2004. Ivana EBELOVÁ – Mlada HOLÁ – Michal ŘEZNIČEK – Renáta SÁDLOVÁ, *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793*, 5. Čáslavský kraj, Klatovský kraj, Rakovnický kraj, vědecký red. I. EBELOVÁ, Praha 2005.

50 Ivana EBELOVÁ, *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793*, svazek 6/1: Praha – 1792, Praha – 1794, Praha 2006.

51 Např. obecněji formulovaná transkripce podle německého pravopisu k roku 1996, viz Jan BOHÁČEK, svazek 1: *Loketský kraj*, s. 16; či podrobněji popsané sjednocení psaní některých slov (i když byly ještě zachovány rozdílné formy Wittib/er-Witwe/r), přičemž ale autoři mlhavě odkazují na rámcová pravidla všech svazků, lingvisty pak odkazují přímo na originál pramene, viz Jan HÁLEK – Klára KUČEROVÁ, *Boleslavský kraj*, svazek 1, s. 113–114. Obdobné znění edičních známky pak čteme u všech dalších krajů i ve zbývajících svazcích.

52 Jan BOHÁČEK, svazek 1: *Loketský kraj*, s. 17.

„Jmenný rejstřík obsahuje všechna transliterovaná jména, která se v textu vyskytla.“⁵³ Letným pohledem do rejstříku však zjistíme, že jsou zde opět uváděna jen ta jména, která jsou spojena s příjmeními (tzn. vlastně jména hlav rodin). Obdobné nuance bychom našli i ve zpracování místních rejstříků. Budeme-li brát každý kraj za samostatnou edici, je to vlastně v pořádku, ale i tyto rozpory bylo možné odstranit redakční prací. Zařazení samostatných úvodů k jednotlivým krajům odůvodňuje Ivana Ebelová didaktickým hlediskem.⁵⁴ Studenti měli zpracovat kompletní edici i s úvodem. Domnívám se však, že stejně didaktické by bylo i zadání zpracovat edici bez zbytečné zátěže, v týmové spolupráci na větším díle. Nehledě k tomu, že i tak by bylo dost prostoru k úvodům jednotlivých krajů.

V pátém svazku, respektive v jeho prvním díle, zpracovala Ivana Ebelová dva soupisy z Prahy z let 1792 a 1794. Zachovala v zásadě stejnou metodu jako její studenti, i když se oba soupisy od předchozích „venkovských“ pěti svazků liší, obsahově s nimi tvoří jeden celek.

Druhý díl šestého svazku tvoří „technické zázemí“ pro všechny svazky předchozí. Obsahuje dodatky a generální rejstřík.⁵⁵ Zde se plně ztotožňují s J. Woitschem,⁵⁶ který takové členění celku edice považuje za nelogické. Praha měla mít šestý svazek, dodatky a rejstříky měly tvořit svazek sedmý, obzvlášť když šestý svazek byl fyzicky vydán ve dvou samostatných dílech.

Dílo takového rozsahu, jež můžeme označit za průkopnické, vzbudilo odpovídající ohlas. Již první svazek přivítal J. Woitsch,⁵⁷ který se sice podívoval nad autorským kolektivem složeným ze studentů, dospěl však k názoru, že edice splňuje přísná kvalitativní kritéria současné praxe. Zprávu o prvním svazku podal také P. Jakubec,⁵⁸ který s uvedením několika příkladů z Boleslavského kraje upozorňuje na chybné čtení několika toponym a z toho plynoucí jejich nesprávné určení, což je nepochybně nevýhodou pro toho, kdo nezná místní poměry. Na Loketský kraj se pak ve svém referátu zaměřila J. Lněničková.⁵⁹ O prvních třech svazcích referovala M. Bláhová,⁶⁰ K. Koucký⁶¹ se nad pátým svazkem (s přihlédnutím k předchozím) především zamyslel nad účelností mnohočetných úvodů a navrhl, aby byl pramen v originále zveřejněn na internetu. S tím nelze než souhlasit. Pramen by sice zůstal srozumitelný jen těm, kteří jej dokážou přečíst, ale máme-li již otištěnou edici, dokázal by s ním s vynaložením určitých sil jistě pracovat i laik. Odborníkům by to pak umožnilo porovnat, nakolik se editoři liší od originálu, jak sami v úvodech avizují. Jistě, další internetová instalace stojí peníze a čas pracovníků Národního archivu, ale v případě takto badatelsky vytištěného pramene by to stálo výhledově za zamyslením. V zahraničí krátkou zprávu o prvních pěti svazcích otiskl P. Rauscher⁶² a především zahraničnímu publiku byl určen bibliografický přehled L. Matušíkové.⁶³ O všech

53 Zdeněk VÁCHA, svazek 2: *Bydžovský kraj*, s. 218.

54 Svazek 2, s. 4.

55 *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793*, svazek 6/2: *Dodatky a generální rejstřík*, I. EBELOVÁ (ed.), Praha 2006.

56 Recenze na svazek 6, Jiří WOITSCH, *Historická demografie* 31, 2007, s. 256–259.

57 Jiří WOITSCH, *Český lid. Časopis pro etnologická studia* 90, 2003, č. 2, s. 199–202.

58 Pavel JAKUBEC (pj), *Z Českého ráje a Podkrkonoší. Vlastivědná ročenka* 16, 2003, s. 321–322.

59 Jitka LNĚNIČKOVÁ, *Minulostí Západočeského kraje* 38, 2003, s. 302–304.

60 Marie BLÁHOVÁ, *ČČH* 102, 2004, s. 671–672.

61 Karel KOUCKÝ, *Paginae historiae. Sborník Národního archivu* 14, 2006, s. 711–714.

62 Peter RAUSCHER, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 114, 2006, č. 1–2, s. 209–210.

63 Lenka MATUŠÍKOVÁ, *History*, s. 288–289. Autorka vzhledem k datu vydání článku mohla reflektovat jen prvních pět svazků.

šesti svazcích pak referovali L. Veselá⁶⁴ a K. Waska,⁶⁵ který se opět pozastavil nad nadbytečností úvodů u jednotlivých krajů.

J. Woitsch pak podává zásadní a zevrubně hodnotící recenzi k prvním pěti svazkům⁶⁶ a v zápětí ke svazku šestému⁶⁷ v časopise *Historická demografie*. Je k tomu osobou nanejvýše povolanou, jeho jméno totiž figuruje mezi autory všech analytických prací vycházejících ze židovských soupisů roku 1793, měl tedy důvod se s edicí důkladně seznámit. Woitsch vedle popisu pramene, struktury edice a metody práce editorů poukázal také na chyby ve zpracování úvodů a rejstříků. To je závažné upozornění, protože při pracích tohoto typu představuje rejstřík nenahraditelnou pomůckou, která by měla vykazovat co nejméně chyb. U šestého svazku pak Woitsch vyzdvihl především jeho uživatelskou část (svazek VI/2), tedy generální rejstřík (jeho autory jsou Klára Kučerová-Woitschová a Michal Řezníček), přehledy literatury a pramenů. Oproti tomu zkritizoval nesmyslné členění na svazek VI/1 (Praha) a VI/2 (Dodatky a rejstříky), dále upozornil, a to je důležité – na absenci vysvětlivek ke generálnímu rejstříku.

Jiří Woitsch také nadnesl otázku, zda by publikace takového rázu neměla být zveřejněna na internetu. To je nesnadná otázka. Internetová publikace má mnohé výhody, např. okamžitou dostupnost prakticky po celém světě, v jistých ohledech i snadnější vyhledávání. Na druhé straně v případě starých textů a z toho plynoucí nejednotnosti forem jmen fulltextové vyhledávání nikterak neulehčuje. Technické a redakční zpracování pro internet by v případě edice mělo být stejně náročné jako pro klasický tisk. Mnohem závažnějším problémem podle mne je nutně dlouhodobé zajištění existence internetové stránky. Ta by měla být provozována stabilní institucí (zde opět přichází v úvahu například Národní archiv). Během více než dvacetileté existence internetu již máme příklady webových projektů, na jejichž www adresy odkazuje i tištěná literatura, které však mezitím zanikly a s nimi zmizely i veškeré informace v nich obsažené. Oproti tomu jsou sice na tisk edice jednorázově vynaloženy vyšší náklady (a i to je někdy sporné), získáme tak ale exemplář, který by měl vydržet po staletí. Pomyslný zápas mezi tiskem a internetem tedy zatím vidím nerozhodně.

Předkládaný výčet recenzí a referátů není samoúčelný. Jejich reflexe kromě jiného upozorňují na chyby a omyly, které je někdy obtížné odhalit. To je především případ regionálně zaměřených recenzí, které psali znalci místního prostředí schopní odhalit například mylná topografická určení. Shrneme-li však tyto recenzní ohlasy, všechny na hodnocené dílo reagují v zásadě kladně.

Význam soupisů v Čechách v 18. století

I když můj předchozí text o edicích z produkce „Ebelové školy“ vyznívá místy kriticky, v podstatě se při celkovém hodnocení uvedených edic shoduji s pozitivními názory recenzentů. Jistě, uvedené edice mají nedostatky, v některých případech mám odlišný názor na jejich zpracování, to však nic nemění na tom, že jde o díla zásadní a přes uvedené výhrady zcela naplňují účel, za kterým byla vydána. Jejich význam pak podtrhuje jedinečnost pramene a úplnost jeho dochování.

Tyto edice z nedávné doby, ať jde o produkci „Ebelové školy“ či edici L. Petrusové, nastolují obecnější otázky či podněty k dalšímu zpracování obdobných edic. Pro lepší badatelské využití je to například nutnost pečlivého zpracování rejstříků. S tím také souvisí bezpečné určení toponym a otázka, jak reagovat na recenze, jež přinášejí toponymické opravy. Zde je jen škoda,

64 Lenka VESELÁ, *Archivní časopis* 58, 2008, č. 4, s. 333–334.

65 Karel WASKA, *Minulostí Západočeského kraje* 43, 2008, s. 496–498.

66 Jiří WOITSCH, *Historická demografie* 30, 2006, s. 281–284 (recenze na svazky 1–5).

67 Jiří WOITSCH, *Historická demografie* 31, 2007, s. 256–259 (recenze na svazek 6).

že mnou zachycený recenzní ohlas ohledně těchto „místních oprav“, který obvykle nacházíme v regionálních odborných periodících, prostorově nepokryl celé Čechy.

Další důležitou otázkou je problém transliterace či transkripce německého pramene. Petrusová i Ebelová s kolektivem se odvolávají na obecně uznávané ediční zásady I. Štovička,⁶⁸ v jednom případě na starší německou práci J. Schultze.⁶⁹ U starších přepisů porůznu otištěných, které zmiňuji v této stati, pak už vůbec nemůžeme hovořit o jednotných edičních pravidlech. Zde se nabízí úvaha, zda by nebylo lepší hranici mezi transliterací a transkripcí, u německých textů Štovičkem stanovenou na rok 1750, posunout do pozdější doby. Domnívám se, že rozdíl mezi němčinou konce 18. století a současnou je výrazný a stále se prohlubuje. Užitím transliterace odstraníme spekulace, jakým způsobem modernizovat text pramene. Nepřijatelný je pak Štovičkův požadavek, aby se po roce 1750 užívala místní jména a příjmení v podobě jejich pozdějšího úředního znění, známe-li jej. Tím bychom například u některých velmi podobných či stejných místních názvů fakticky znemožnili odhalit jejich mylné určení. Ve všech výše uvedených edicích z poslední doby byla jména transliterována, uvedení současného úředního názvu toponym je pak záležitostí edičního aparátu.

Velmi významný je fakt, že soupisy pro léta 1783 a 1793 se dochovaly pro celé Čechy. Na základě analýzy druhého z uvedených celozemských soupisů vzniklo několik studií, které analyzují geografickou mobilitu židovského obyvatelstva⁷⁰ či avizují kartografické zpracování jeho rozložení.⁷¹

Etnografický atlas

Toto kartografické zpracování je nejzávažnějším analytickým výstupem na základě soupisu z roku 1793. Je jím V. svazek Etnografického atlasu s podtitulem Židovské obyvatelstvo v Čechách v letech 1792–1794.⁷² Je to dílo pozoruhodné po mnoha stranách. Oproti edicím soupisů je tu mnohem lépe zpracován teoretický úvod, včetně předmluvy Jiřího Woitsche, která obsahuje zamyšlení nad smyslem či dokonce oprávněností „kartografování etnicity“, což by v případě Židů mohlo být i choulostivé téma. Na vysoké úrovni je pojednání o vztahu státní správy k židovskému obyvatelstvu, politice císaře Josefa II. vůči Židům, familiantském zákonu a translokačním reskriptu z roku 1726 (které jsou však nelogicky zařazeny až za josefínské reformy). Popis jednotlivých soupisů Židů (i těch nevydaných) je zde obsáhlejší než u již zmiňovaných edicí. Jádro a nejcennější část Etnografického atlasu tvoří statisticko-kartografické zpracování pramene, které je vizualizováno barevnými kruhovými diagramy, a především 42 mapových listů, rovněž barevných. Přehledně jsou tak zpracovány údaje o demografii židovské populace, a to včetně údajů o velikosti rodin a jejich obydlích, zaměstnání a způsobu obživy.

68 I. ŠTOVIČEK, *Zásady*.

69 Svazek 1, s. 16: Joannes SCHULTZE, *Richtlinien für die äußere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte*, Blätter für deutsche Landesgeschichte. Wiesbaden 98, 1962, s. 1–11.

70 Klára WOITSCHOVÁ – Jiří WOITSCH – Michal ŘEZNÍČEK, *Geografická mobilita židovského obyvatelstva v Čechách ve světle Soupisu židovských rodin z roku 1793*, Historická demografie 30, 2006, s. 31–66.

71 Jiří WOITSCH – Klára KUČEROVÁ, *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793. Možnosti a limity etnokartografické analýzy*, Český lid 92, 2005, č. 2, s. 155–173.

72 Ivana EBELOVÁ – Michal ŘEZNÍČEK – Klára WOITSCHOVÁ – Jiří WOITSCH, *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska*, 5. Židovské obyvatelstvo v Čechách v letech 1792–1794, J. WOITSCH – F. BAHENSKÝ (eds.), Praha 2007.

Ty jsou zachyceny podle jednotlivých oblastí od vinopalen a drasláren přes řemesla a různá odvětví obchodu včetně kramářů a vetešníků po nevýrobní obory, kam jsou řazeni náboženští činitelé, učitelé a jiní intelektuálové, úředníci zemští a obecní, finančníci, zprostředkovatelé, ale i hudebníci, čeled a chudina.

Částečně kriticky se vůči Etnografickému atlasu vymezili Iveta Cermanová a Alexandr Putík,⁷³ a to kvůli nevyužití některých titulů základní literatury, dále se ohledem na definici některých profesních oblastí. Především však vzbudilo kritiku nepřesné zobrazení vnitřního života židovské obce. V ostatních oblastech ale recenzenti uznávají přednosti atlasu.

Exkurs aneb Morava nejsou Čechy

Zde si nemohu odpustit malou poznámku k podle mě nepatřičnému směřování Čech s Moravou. Například v úvodu edice soupisů z roku 1783 (sv. 2, s. 10) autoři upozorňují na několik desítek plánů českých a moravských (!) měst a městeček, které vznikly v důsledku separace židovského obyvatelstva na základě translokačního reskriptu z roku 1726. Autoři se přitom se odolávají na práci F. Roubíka. Ten se však zabýval pouze Čechami, nikoliv Moravou.⁷⁴

Příznačné je pak tvrzení Etnografického atlasu v souvislosti s usnesením českého zemského sněmu z roku 1650, podle něhož směli Židé nadále žít pouze na místech, kde žili již v roce 1618, že „... hlavní zásluhu na tom, že návrhy českého zemského sněmu nebyly nakonec v předloženém rozsahu realizovány, měl do značné míry moravský zemský sněm, neboť především moravské vrchnosti by po hospodářské stránce nejvíce doplatily na vystěhování Židů ze svých panství“.⁷⁵ Pochybují o tom, že by plnění či neplnění nějakého nařízení na Moravě mělo zásadní dopad na situaci v Čechách. Pokud ano, bylo by to nutno prokázat. I české vrchnosti by přece tímto nařízením utrpěly, protože z logiky věci by se týkalo především venkovských obcí.⁷⁶ Ve skutečnosti pak jde opravdu o jednu normu, kterou však na popud císařského dvora paralelně přijaly sněmy obou zemí a jejíž dodržování bylo plně v kompetenci orgánů obou zemí. Také víme, že zemští a krajszí úředníci na Moravě dodržování této normy opravdu vyžadovali. Nic proti tomu nezmohl ani mocný kníže Karel Eusebius z Lichtenštejna a musel vykázat Židy ze svého poddanského města Hustopeče.⁷⁷ Máme doloženy případy povolování nových židovských

73 Iveta CERMANOVÁ – Alexandr PUTÍK, ČČH 106, 2008, s. 894–899.

74 Uveden je titul: František ROUBÍK, *Plánky obcí v Čechách s vyznačením židovských obydlí z r. 1727*, Časopis Společnosti přátel starožitností československých v Praze 39, 1931, s. 49–68. Prakticky totožná stať uvedena není: František ROUBÍK, *Die Judensiedlungen in Böhmen auf den Ortsplänen vom Jahre 1727*, JbGGJČR 3, 1931, s. 283–306. Pro Moravu by měla rozhodně být uvedena práce Jaroslav KLENOVSKÝ, *Plány separace židovského osídlení na Moravě z let 1727–28*, Židé a Morava 2, 1995, s. 54–62. Obdobné tvrzení pak nalezneme v Etnografickém atlasu na s. 22, pozn. 72 s tím, že informuje, že další nepublikované plány jsou uloženy v NA, Sbirka map a plánů. Separční plány z Moravy tam samozřejmě nenalezneme, ty jsou ve fondu MZA stejného názvu. Je však třeba dodat, že Etnografický atlas jinak s Čechami a Moravou „pracuje“ korektně a spíše porovnává analogie vývoje v obou zemích.

75 *Etnografický atlas*, s. 11–12.

76 Tamtéž se v poznámce 26 odkazuje na T. PĚKNÉHO, *Historii*, s. 90, podle něhož měli tímto způsobem být vypovězeni Židé z Kadaně, Hradce Králové, Tábora, Pardubic a Teplíc. Příznačné je, že kromě Pardubic a Teplíc šlo o města královská, kde se Židé nemohli spolehnout na ochranu vrchnosti.

77 Hausarchiv der regierenden Fürsten von und zu Liechtenstein, Wien, Sign. H 2279 Eisgrub. Podle mého dosud nepublikovaného názoru patrně nebyla příčinou usnesení obou zemských sněmů uprchlá vlna polsko-ukrajinských Židů, motivy hledejme spíše v dlouhodobém záměru habsburské byrokracie židovské obyvatelstvo dědičných zemí nějakým způsobem systematizovat.

domů či nových obcí panovníkem. Z hlediska celé země jde však o případy výjimečné. Je ale pravda, že tento pokus o regulaci židovského osídlení na Moravě se jeví jako neúčinný, především v důsledku odporu šlechty. Vzniku nových židovských obcí nezabránila ani novelizace tohoto usnesení v osmdesátých letech 17. století, která limit židovského osídlení stanovila na rok 1657. Problém je prostě složitější.

Je tedy třeba rozlišovat Čechy a Moravu, popř. Slezsko, jako historické země. Zdaleka nejde o nějakou uráženeckou manýru, obě země – Čechy a Morava (ať už se Slezskem nebo bez něj), v historii existovaly jako dvě samostatné územněsprávní jednotky, což se projevilo například i v odlišném vývoji struktury židovského osídlení. Samozřejmě je nutné mít na zřeteli vývoj v jedné či druhé historické zemi, ale přinejmenším do roku 1918 nejsou dějiny Židů v Čechách totožné s dějinami Židů na Moravě. Uvedené příklady z Etnografického atlasu nejsou sice závažného rázu, o to spíše se jim dalo vyhnout.

Soupisy na Moravě v 18. a v první polovině 19. století

Po předchozím exkursu musím konstatovat, že pro období před rokem 1848 jsou moravské prameny v tristním stavu. Nedochovala se žádná centrální evidence Židů jako v Čechách, i když obdobná soupisová akce nepochybně probíhala i na Moravě, a její stopy, jednotlivé soupisy, nacházíme především v archívech velkostatků či šlechtických rodinných archívech. Jak správně připomínají autoři Etnografického atlasu, jejich nalezení je mnohdy otázkou náhody.⁷⁸ Některé z těchto soupisů byly otištěny, jako příklad můžeme uvést soupis z Veselí nad Moravou z roku 1727, který nepochybně vznikl v souvislosti se separací Židů,⁷⁹ soupisy z Prostějova⁸⁰ či seznam přejmenovaných Židů v letech 1787–1788 z Dolních Kounic.⁸¹ Na celozemskou analýzu, jakou nám umožňují prameny v Čechách, zde nemůžeme ani pomyslet.

Mnoho nám nepomůže ani jinak kompletní řada moravských katastrů. Cenné soupisy Židů i s jejich povoláními z první poloviny padesátých let 18. století sice obsahuje fond Rektifikační akta v Moravském zemském archívu,⁸² důslednou rešerši, která by prokázala, zda jsou soupisy Židů dochovány ve všech relevantních svazcích, dosud nikdo nevykonal. O kladném výsledku lze však spíše pochybovat. Víme také, že některé soupisy obsahuje tereziánský katastr, ale ani zde není jisté, zda je tomu tak u všech svazků. Obdobná situace je u fondu Matrika výnosu pozemkového z roku 1820,⁸³ kam byli Židé zaznamenáni. S tímto fondem zatím nikdo nepracoval komplexně.

Celkové počty Židů na Moravě však známe od poloviny 18. století, a to především díky dochovaným statistickým přehledům a sumářům sčítání lidu, které v polovině minulého století zpracoval J. Radimský.⁸⁴ Čerpal především z bohatého fondu Gubernium v Moravském

78 *Etnografický atlas*, s. 45, 47.

79 Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Konskription der Juden in der Herrschaft Veselí nad Moravou im Jahre 1727*, JB 32, 1996, s. 104–114.

80 Marie DOKOUPILOVÁ, *Soupisy židovských obyvatelů Prostějova v 18. století*, Židé a Morava 8, 2001, s. 29–46.

81 Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Namensänderungen in jüdischen Familien im Jahre 1787 am Beispiel der jüdischen Gemeinde Kanitz (Dolní Kounice)*, JB 34, 1998, s. 107–125.

82 MZA, fond D 2 Rektifikační akta 1667–1768. Viz také www.BMSJ.eu, Soupisy židů, např. Mikulov 1754, Uherský Brod 1751 (12. 3. 2014).

83 MZA, fond D 7, Matrika výnosu pozemkového 1820.

84 Jiří RADIMSKÝ, *Vývoj obyvatelstva na Moravě do r. 1857*, Vlastivědný věstník moravský 1, 1946, s. 72–110. Jiří RADIMSKÝ, *Sčítání lidu na Moravě v r. 1763*, Sborník archivních prací 4, 1954, s. 141–197.

zemském archivu, který mimo jiné obsahuje sumáře židovského obyvatelstva z let 1763–1764⁸⁵ a sumáře z let 1772–1775.⁸⁶ Od dob Radimského s tímto pramenem však souhrnně nikdo další nepracoval, alespoň co se týká židovského osídlení.

Již zde byla zmíněna snaha Společnosti pro dějiny židů v České republice zpřístupňovat soupisy Židů uložené v různých fondech. To se samozřejmě týká i období před rokem 1848 a opět jde o záměr vyžadující léta práce. Zde můžeme jako příklad uvést velmi cenné konskripční soupisy Přerova z let 1830–1850.⁸⁷

Závěr

Raně novověké soupisy jsou nepochybně významným pramenem pro poznávání židovského osídlení českých zemí. To platí především pro ty soupisy, jež zahrnují celou historickou zemi, ať Čechy nebo Moravu. Zatímco katastry z poloviny 17. století (berní rula, lánové rejstříky) zahrnují židovské osídlení obou těchto zemí, ostatní soupisy se nedochovaly vcelku nebo se týkají jen menších území či jednotlivých míst. Výjimečný pramenný soubor pak tvoří řada soupisů židovské populace z Čech z let 1724–1811, které jsou dnes uloženy v Národním archivu. Pomineme-li starší práce, moderní edice se dočkaly soupisy z let 1783 a 1793 (se soupisy z Prahy 1792 a 1794). Této práce se ujal kolektiv autorů pod vedením Ivany Ebelové. I když značnou část předchozího textu o těchto edicích zaujímají výhrady, jedná se o dílo záslužné, které podstatně posunuje naše znalosti o židovském osídlení Čech. Skutečnost, že se tyto soupisy dochovaly pro celou zemi, také umožnila jejich analytický rozbor (mobilita židovského obyvatelstva, kartografické zpracování). Pro Moravu žádný podobný celozemský pramen z 18. století nemáme, dosavadní stav znalostí zápisů se Židy z moravských katastrů 18. století (rektifikační akta, tereziánský katastr) zatím neumožňuje tuto mezeru vyplnit. Poněkud opomíjeným pramenem zůstávají urbáře. Jejich význam samozřejmě historická věda dobře zná a ve studiích, zaměřených na konkrétní sídlo, je bohatě využívá. Dosud však chybí práce, která by komplexněji zhodnotila údaje o židovském osídlení (kde nejde jen o soupisy usedlých Židů a jejich poddanské povinnosti, ale také o zapojení do vrchnostenského hospodaření, pronájemy mýt a palíren apod.). Takovou analýzu urbářů by bylo momentálně možné provést na Moravě, kde máme vyčerpávající katalog Jana Řezníčka.

85 MZA, fond B 1 Gubernium (1613) 1636–1785(1799), inv. č. 2407, sign. M41, kart. 966-968 – sčítání lidu, sumární počty Židů 1763–1764, kraj Jihlavský, Olomoucký a Přerovský. Ostatní kraje se nedochovaly.

86 Tamtéž, inv. č. 3224, sign. R 93 hlavní sumáře o přírůstku mužů a žen, kart. 1763 Kraj Brněnský a Jihlavský 1772–1775, kart. 1674 kraje Hradištský, Olomoucký a Přerovský 1773–1775, kart. 1675 kraj Znojemský 1773–1775.

87 www.BMSJ.eu, Soupisy židů, Přerov 1830–1850 (12. 3. 2014).

RECENZE

Thomas KÜBLER und Jörg OBERSTE (Hg.)

Die Stadtbücher Dresdens (1404–1535) und Altendresdens (1412–1528).

Kritische Edition und Kommentar. Ausgabe in vier Bänden

Svazek 1: Jens KLINGER – Robert MUND

Die drei ältesten Stadtbücher Dresdens (1404–1476)

Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2007, 648 s. + 15 obr., ISBN 978-3-86583-212-2.

Svazek 2: Jens KLINGER – Robert MUND

Das vierte und fünfte Stadtbuch Dresdens (1477–1505)

Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2008, 625 s. + 15 obr., ISBN 978-3-86583-226-9.

Svazek 3: Jens KLINGER – Thomas MUND

Das sechste und siebente Stadtbuch Dresdens (1505–1535)

Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2011, 794 s. + 15 obr., ISBN 978-3-86583-238-2.

Svazek 4: Jens KLINGER – Thomas MUND

Die Stadtbücher Altendresdens (1412–1528)

Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2009, 630 s. + 15 obr., ISBN 978-3-86583-250-4.

Jens KLINGER – Robert MUND

Die Stadtbücher Dresdens (1404–1535) und Altendresdens (1412–1528) /

Die spätmittelalterlichen Stadtbücher Dresdens und Altendresdens: Registerband

Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2013, 294 s., ISBN 978-3-86583-760-8.

V posledních letech jsme svědky vzrůstajícího zájmu o písemné prameny městské provenience, zvláště pokud jde o ediční zpřístupňování nejstarších či z hlediska výpovědní hodnoty nejzajímavějších a pro dějiny daného města nejnositelnějších pramenů, jimiž jsou na prvním místě městské knihy. Nově se tak přistupuje ke zpracování kritických edic vybraných městských knih, v řadě zemí se rozvíjejí velkorysé ediční projekty, z nichž mnohé navazují, přesněji do určité míry vycházejí z projektů starších, jež ve velké většině skončily předčasně. Kromě toho řada v minulosti zpracovaných a vydaných edic (ať již v rámci některých těchto projektů či na nich zcela nezávisle) neodpovídá současným standardům a nárokům na kritické ediční zpracování a zpřístupnění pramenů diplomatické povahy.¹

K jednomu z nejvýznamnějších projektů posledních let týkajících se zpřístupňování městských knih náleží i příprava a vydání několikavaszkové edice pozdně středověkých

1 Problematice zpřístupňování diplomatických pramenů městské provenience a městských knih zvláště byla věnována v říjnu roku 2008 mezinárodní konference uspořádaná katedrou historie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem ve spolupráci s katedrou pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Archivem hlavního města Prahy. Příspěvky byly publikovány ve sborníku: *Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih*, Ústecký sborník historický. Supplementum 1, Ústí nad Labem 2010, 410 s.

městských knih Drážďan a Starých Drážďan, původně samostatného města ležícího na labském pravobřeží, nežli se v roce 1549 stalo integrální součástí města rozkládajícího se na levém břehu toku.

Drážďany, město založené ve druhé polovině 12. století a poprvé písemně připomínané v listině z 31. března 1206, bývá vzhledem ke své poloze a především díky skvostné barokní architektuře nezdědky označované jako Florencie na Labi. Na tom nic nemění ani fakt, že většina města včetně historického jádra byla zničena při bombardování v únoru 1945 (nejvýznamnější památky, z nichž patrně nejznámější je protestantský kostel Naší Paní – Frauenkirche, se podařilo obnovit teprve v době nedávno minulé). V souvislosti s městem jako sídlem saských vévodů a zároveň kurfiřtů byl donedávna v popředí zájmu badatelů – historiků a historiků umění především jeho barokní obraz. Období středověké zůstávalo vedle toho, byť zcela nezaslouženě, jakousi „Popelkou“. K zásadnímu obratu došlo až v posledních letech, zejména v souvislosti s archeologickými výzkumy, jež přinesly řadu pozoruhodných výsledků, na straně jedné a s následným důkladným studiem archivních pramenů na straně druhé. Nemalý podíl na vzestupu zájmu o středověké dějiny města souvisel i s přípravami oslav 800. výročí jeho založení v roce 2006.

Myšlenka realizovat vydání nejstarších drážďanských městských knih není nová. Již v roce 1963 zpřístupnila pracovnice drážďanského Státního archivu, Elisabeth Boehr, edici nejstarší drážďanské městské knihy z let 1404–1436. Žel na dalších bezmála padesát let se jednalo o první a zároveň poslední edici tohoto druhu. Teprve během osmdesátých a devadesátých let minulého století začalo zvolna svítat na lepší časy. S ohledem na fyzický stav velké části písemných pramenů městské proveniencce a nezbytnost jejich zachování pro budoucí generace se přistoupilo k vyhotovování mikrofilmů, od počátku nového tisíciletí se rozběhly (obdobně jako i v dalších zemích) projekty na digitalizaci vybraných archivních pramenů, mezi nimi i městských knih. V roce 2004 se zrodila myšlenka uskutečnit úvodem jmenovaný projekt zpracování kritické edice nejstarších dochovaných drážďanských a starodrážďanských městských knih z období 15. a 16. století. Jeho hlavním iniciátorem byl profesor řezenské univerzity Jörg Oberste spolu s ředitelem městského archivu v Drážďanech Thomasem Küblerem. Úspěšná realizace velkoryse pojatého a současně z praktického i časového hlediska náročného projektu by ovšem nebyla možná bez podílu dalších historiků, především však archivářů drážďanského městského archivu (Roberta Munda a Jense Klingnera, editorů jednotlivých městských knih, dále Ivonne Burghardt, Christine Stade, Caroly Schauer a Emanuela Priebsta, spoluautorů speciálních dílčích kapitol zařazených v úvodu edice).

V rámci projektu, rozvrženého původně do roku 2010, bylo ve čtyřech svazcích postupně in extenso zpřístupněno osm z původních devíti městských knih. V prvních třech svazcích jsou zpřístupněny nejstarší dochované drážďanské městské knihy, obsahem čtvrtého je edice městských knih Starých Drážďan. Konkrétně to tedy znamená, že v prvním svazku, vydaném již v roce 2007, je publikována edice první městské knihy Drážďan z let 1404–1436 a třetí knihy z let 1454–1476. Druhá městská kniha drážďanská, zahrnující období od roku 1437–1453, se, žel, ztratila během druhé světové války, autorům se však podařilo zpracovat alespoň její dílčí rekonstrukci (viz níže).² Druhý svazek, vydaný v roce 2008, obsahuje edici čtvrté knihy z let 1477–1494 a navazující knihy páté z let 1495–1505, ve třetím svazku z roku 2011 je zpřístupněna šestá kniha zahrnující léta 1505–1520 a sedmá z období 1521–1535. Dvě

2 Podrobně k edici prvního svazku viz recenze Ivana HLAVÁČKA v Archivním časopise 62, č. 4, 2012, s. 445n.

nejstarší městské knihy starodráždanské z let 1412–1512 a 1491–1528 byly vydány společně v samostatném svazku v roce 2009.

Již úvodní přehledně a koncepčně vyvážená studie (I. svazek, s. 11–83) dává tušit, že badateli se dostává do rukou po všech stránkách mimořádné dílo. V první části úvodu, nazvaném Městské knihy jako historický pramen, nastiňují Jörg Oberste, Jens Klinger a Robert Mund základní otázky týkající se konstituování měšťanstva jako zásadní a zcela nepominutelné hospodářské a politické síly středověké a raně novověké společnosti. Upozorňují na řadu faktorů, jež je nezbytné v souvislosti s městy a jejich obyvateli sledovat – městské právo a správu města a s tím neodmyslitelně související potřeba písemného úřadování, postupné konstituování městských kanceláří a s nimi spojené počátky vedení městských knih (nejprve pamětního, resp. smíšeného charakteru), dále postupný rozvoj a především specializaci jednotlivých typů úředních knih nezbytných pro plynulé fungování městského organismu a další aspekty. Zásadní důraz kladou autoři na potřebu výzkumu městských knih v širším kontextu, zejména pokud jde o jejich typologii. To ilustrativně dokládají na řadě konkrétních příkladů týkajících se jejich studia, které sahá svými kořeny již do šedesátých let 19. století a zvláště v posledních letech nabývá na stále větší intenzitě. Ta je spojena i se vzrůstajícím zájmem o život měšťanské společnosti na straně jedné a urbánní historii na druhé straně. Zájem o studium městských knih Drážďan a Starých Drážďan s tímto trendem plně koresponduje.

V druhé části úvodní studie, opárené bohatými odkazy na literaturu k dějinám města, se badateli dostává přehledného představení obou měst v období pozdního středověku a raného novověku, v době, kdy byl právně završen proces budování Drážďan jako rezidenčního sídla (s. 33–72). Hlavní pozornost autorů je zaměřena na tři zásadní oblasti – na vznik drážďanské městské kanceláře a na okolnosti s jejími počátky a rozvojem související, na písaře městské kanceláře a jejich písemnou úřední produkci. Součástí úvodního textu je rovněž kapitola (sice nevelká – s. 61–66, ale zásadního významu), v níž se Ivonne Burkhardt věnuje pramenům účetní povahy v období pozdního středověku (včetně připojeného chronologického přehledu nejstarších dochovaných účtů), jako specifickému a nepominutelnému prameni pro dějiny města, pro jeho praktické fungování nejen po stránce právní a správní, ale především z hlediska hospodářského a sociálního. Z pohledu badatele je pak potřeba zvláště ocenit, že nechybí ani základní informace (z pera Christiny Stade, s. 67–72) o dalších archivních fondech z období 15. a 16. století, uložených v drážďanském městském archivu (listiny, úřední knihy, jež jsou součástí především radního archivu a městského soudu – tzn. knihy a obecně písemnosti soudnictví sporného i nesporného, dále již zmíněné prameny účetní povahy, městská statuta a pořádky, prameny vztahující se k dějinám řemesel a živnosti, zdravotní a sociální péče a řada dalších – připojen je jejich soupis zpracovaný formou přehledných tabulek). Jedná se o prameny, jež jsou hodné studia samy o sobě, a v daném kontextu byly ideálním paralelním zdrojem pro komparaci s údaji zaznamenanými v předkládané edici. Závěrem úvodní studie jsou v přehledné strukturované podobě představeny ediční zásady aplikované při zpracování kritické edice jednotlivých městských knih. Z hlediska uživatelského je přívětivé, že jejich znění zařadili editoři na úvod každého svazku edice.

Záznamy v městských knihách jsou transkribovány, přičemž editoři (Robert Mund a Jens Klinger) vycházeli z pravidel pro vydávání středověkých úředních knih publikovaných v roce 2000 Walterem Heinemeyerem.³ Vlastní edici každé knihy předchází přehledně zpracovaná exaktní

3 Walter HEINEMEYER, *Richtlinien für die Edition mittelalterlicher Amtsbücher*, in: *Richtlinien für die Edition landesgeschichtlicher Quellen*, Marburg 2000, s. 19–25.

charakteristika dané knihy, obsahující údaje o vročení, dále je uveden původní název knihy, její rozměry, popis vazby, psací látky, linkování, nechybí ani stručná charakteristika fyzického stavu příslušné knihy (včetně poznámky, týkající se případných problémů s čitelností textu, způsobených vyblednutím textu či jeho fyzickým poškozením, nejčastěji vodou). Dále je uveden počet folií, způsob foliování – zda se jedná o foliaci původní či mladší, připojeny jsou údaje o foliích vložených, vevázaných, případně chybějících, informace o restaurátorských zásazích. V rámci popisu nemohou přirozeně chybět základní údaje týkající se jazyka užitého v zápisech (němčina, latina – která se objevuje především v datačních formulích), stručná charakteristika písma objevujícího se v jednotlivých knihách včetně představení písařů a postižení jejich podílu na vedení jednotlivých městských knih. Informace věnované jednotlivým písařům (pokud se je podařilo jmenovitě identifikovat) jsou zpracovány formou drobných medailonků vztahujících se prioritně k jejich profesnímu působení a činnosti v rámci městské rady a městské kanceláře. Na závěr uvedeného exaktního popisu jednotlivých knih jsou ve stručnosti zařazeny informace týkající se jejich vlastního vnitřního obsahu.

Zpracování jednotlivých svazků edice je z hlediska uživatelského neobyčejně přívětivé⁴ – záznamy jsou řazeny chronologicky, což odpovídá i originální předloze. Zápisy jsou průběžně číslovány, v záhlaví každého je uvedeno pořadové číslo záznamu, foliace, datace (v zápisech uváděné datování podle křesťanského kalendáře převedené do současné podoby), následuje záhlavní regist a vlastní transkripce⁵ zápisu, doplněná textově kritickými poznámkami (označeny minuskulními písmeny abecedy) a věcnými (označeny arabskými číslicemi), jejichž obsahem jsou především odkazy na další prameny (o nichž je pojednáno v úvodu: viz s. 67–72), jichž bylo využito pro komparaci se záznamy v jednotlivých městských knihách.

Knihy drážďanské i starodrážďanské lze s ohledem na charakter zápisů definovat jako knihy smíšené, do nichž byly zapisovány zejména soukromé právní úkony měšťanů (smlouvy, a to především trhové, dále záznamy o dluzích, testamenty, ustanovování poručnictví a další záležitosti měšťanů projednávané před radou). Vedle toho do nich byly opisovány listiny, zaznamenávána rozhodnutí městské rady, údaje týkající se řemeslnických pořádků apod. Tento typ smíšených knih byl v drážďanské městské kanceláři veden až do první třetiny 16. století, což není nikterak neobvyklé ani v celé řadě dalších lokalit ať již na území Německa či v dalších zemích včetně zemí českých. Teprve poté došlo k jejich postupné diferenciaci z hlediska typologického.

V rámci edičního projektu editoři transkribovali a opatřili vědecko-informačním aparátem celkem 4799 záznamů, zapsaných na 817 pergamenových foliích (včetně rekonstruovaného nedochovaného rukopisu druhé nejstarší drážďanské městské knihy) a 289 papírových listech.⁶

4 Daná ediční pravidla vesměs korespondují i s pravidly užívanými v naší ediční praxi (viz Ivan ŠTOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002).

5 Vzhledem k tomu, že primárním účelem nebylo zpracování edice pro účely lingvistické, je zvolený způsob zpřístupnění textu nejvhodnější. Ani lingvista však při takovém způsobu zpracování textu nepřijde zcela zkrátka.

6 Všechny knihy města Drážďan jsou psány na pergamenu a jsou následujícího rozsahu: 1. kniha drážďanská: 57 folií, 699 záznamů; 2.: 52 folií, 64 zápisů; 3.: 136 folií, 566 záznamů; 4.: 164 folií, 647 zápisů; 5.: 111 folií, 503 záznamů; 6.: 141 folií, 622 zápisů; 7.: 151 folií, 660 záznamů. Knihy Starých Drážďan jsou psány s výjimkou 5 pergamenových folií vevázaných v první knize na papíru (údaje o jeho provenienci, filigránech, nejsou, žel, uvedeny): 1. kniha Starých Drážďan: 5 pergamenových a 168 papírových listů, 752 záznamů; 2.: 121 papírových folií, 286 zápisů. Druhá starodrážďanská

Standardní součást jednotlivých svazků tvoří soupis zkratek, seznam pramenů (členěný na prameny archivní a vydané) a literatury, pečlivě a z pohledu badatele přehledně zpracovaný společný jmenný a místní rejstřík (odkazy u jednotlivých hesel se vztahují ke konkrétním zápisům – římská číslice označuje číslo knihy, arabská pořadové číslo záznamu) a ilustrativní obrazová příloha dokumentující stávající podobu rukopisů. V prvním svazku edice je rovněž připojen přehled věnovaný měně a měnovým jednotkám v textu se vyskytujícím. Jeho autorkou je Ivonne Burghardt (s. 590–591).

Při zpracovávání prvního svazku edice, konkrétně dvou nejstarších knih drážďanských se editoři museli vyrovnat ještě se dvěma zásadními otázkami – v případě první knihy to byla existence již zmíněné edice z počátku šedesátých let minulého století,⁷ jež sloužila autorům jako předloha předkládaného edičního zpracování. Obdobně jako nebyla součástí původní edice dodatečně (neznámo kdy) věvázaná příloha čítající 59 papírových folií s opisy písemností (vyhotovených jednou písařskou rukou), vztahujících se k událostem třicátých let 15. století (jednání basilejského koncilu, zasedání zemského sněmu v Praze, opis dekretu z 26. listopadu 1433 o provinciálních a diecézních synodách), tak ani v její nové zkorigované a upravené verzi se tato část zcela oprávněně (vzhledem k obsahové struktuře daného textu) nestala předmětem edičního zpracování. Namísto toho je úvodem připojena nevelká, ale informativní studie Emanuela Priebsta (s. 79–83).

Druhá a mnohem složitější problém představovala pro editory absence druhé městské knihy drážďanské. Ta se ztratila během druhé světové války. Situace naštěstí nebyla až tak beznadějná jako ve většině obdobných případů. Drážďanský archiv totiž měl velké štěstí na archiváře: Otto Richter byl historik, vůdčí osobnost archivu i drážďanské knihovny a městského muzea na přelomu 19. a 20. století, autor řady prací k dějinám Drážďan. Ty zpracovával na základě zevrubného studia pramenů, z nichž pořizoval excerpta, opisy a poznámky. Díky jeho podkladům a na základě komparace s dalšími prameny mohla být provedena rekonstrukce ztracené městské knihy. Ukázalo se nadto, že Richterovy práce byly velmi přesné, nanejvýše krátil text originálů. V souvislosti s tím, že se jedná o rekonstrukci knihy a nikoli její edici, byly k jednotlivým zápisům připojeny pouze věcné poznámky, odkazující na literaturu, z níž autoři vycházeli.

Přestože integrální součástí jednotlivých svazků jsou společné jmenné a místní rejstříky, byl se čtyřlétým odstupem vydán i precizně zpracovaný rejstřík generální, jehož obsahem je vedle hesel geograficko-topografických a osobních jmen i obsáhlý věcný heslář. Připojen je rovněž soupis zkratek a seznam pramenů a literatury. Tímto svazkem tak byla úspěšně završena několikaletá mravenčí ediční a výzkumná práce všech autorů, jejichž zásluhou se do rukou široké badatelské obce (historikům, právníkům, lingvistům a d.) dostala mimořádně cenná a užitečná pomůcka. Závěrem nezbyvá než ocenit záslužnou práci především obou hlavních editorů, ale i jejich spolupracovníků a doufat, že jejich počín bude inspirací pro další obdobné projekty.

Ivana Ebelová

knihy je na rozdíl od knih ostatních označena jako protokol, jenž se vymyká již na první pohled svým vnějším vzhledem, především vazbou, jíž je věnována zevrubnější pozornost. Navíc vzhledem k jeho fyzickému stavu je zřejmé, že se jednalo o rukopis, jenž byl v kanceláři velmi frekventovaný.

7 Osobnosti editorky Elisabeth Boehr a její práci je věnován příspěvek Caroly SCHAUER (svazek I, s. 76–78).

Autora není třeba představovat, nicméně to referentovi nedá, aby už úvodem nekonstatoval, že jde o jednoho z neproduktivnějších badatelů v oblasti kulturních dějin; pokud jde o dějiny knihtisku v širokém slova smyslu pak bezkonkurenčně neproduktivnějšího vůbec. To by bylo možno konstatovat i v případě, kdyby šlo jen o jeho doslova obřímí Encyklopedii knihy, která slouží ve dvou vydáních (o celkem více než 1300 stranách „většího kvartu“, totiž 240 × 3000 mm, nadto s úspornou třísloupcovou sazbou). Vedle ní ale jen v závěrečné bibliografii zde referované knihy přichází 28 jeho dalších, částečně také knižních titulů (jeho Encyklopedie jich před devíti lety uvádí rovných 30), k nimž lze nejnověji přičlenit jeho důležitou hodnotící stať *Česká a německá reformace v ilustraci české knihy první poloviny 16. století*.¹ Někdo by mohl říci *non multum, sed multa*, zde ale platí že *multum* přináší *multa*.²

Miliony, ba desítky milionů knižních titulů přináší pro badatele množství často neřešitelných problémů. Nadto není možno postupovat lineárně, protože tyto otázky jsou pro dobu, kdy se tištěná kniha teprve konstituovala, umocněny, neboť většina průvodních pramenů a často i ty artefakty samy dávno vzaly za své. Je tak třeba shledávat ty i ony na nejružnějších, často velmi odlehlých místech a provádět komplikovaná srovnávací studia. I když jde pro období zhruba prvního sta let knihtisku obecně o „pouhé“ desítky tisíců titulů – a v českém kontextu jen o několik málo set (na s. 376 Voit uvádí, že pro první polovinu 16. století je evidováno 554 jednotek), jde o materiál rozptýlený a nezřídka je třeba pracovat s unikáty či dokonce jen zlomky, kdy každý nový nález je schopen ovlivnit, často výrazně, naše dosavadní představy. Akcenty a někdy i konstrukce se mění či aspoň různě posouvají. Stavějí sice na výsledcích předchozích badatelských generací, nicméně zdaleka ne všechny jejich závěry obstojí, což se týká především jinak mimořádně zaslužilého Z. V. Tobolky († 1951). Ačkoliv Voit uznává jeho zásluhy zejména o Knihopis českých a slovenských tisků, zaujímá často k jeho závěrům kritické stanovisko. To je ovšem Voitovo obecné pracovní krédo, s jehož výsledky se setkáváme v hojně míře právě v níže referované knize o prvotních fázích českého knihtisku, resp. v jejím prvním svazku. Marně ale hledám v úvodu či jinde informaci, jakkoli rámcovou, o eventuálním pokračování. Ale není třeba urgovat; tak široce koncipovaná práce se nedá uspěchat.

Voit sleduje ve své knize usilování „dynastie“ čtyř tiskařských generací pražských Severinů a jejich příbuzného Jana Kosořského v širokém kontextu. Není možné, a ani třeba, sledovat tu detailní typografické a slohové rozbor autorovy (Voit je lapidárně označuje jako písmo, dekor, ilustrace), je ale nutno vytknout jeho základní metodologická stanoviska dobře poučená moderní zahraniční literaturou. Voit tu upozorňuje zejména na východiska tzv. „kostnické školy“, aniž ji ovšem blíže charakterizuje. Je proto třeba podat alespoň základní informaci asi v tom smyslu, že jde o tzv. „recepční proud“ v literární historii, který se formoval zejména na Kostnické univerzitě prací Hanse Roberta Jauße († 1997) a jeho školy. Ten kladl důraz nejen na dílo a jeho nosiče (knihu), ale v nemenší míře i na vlastního čtenáře a jeho recepci knihy a jejího obsahu v nejširším

1 In: In puncto religionis. Konfesní dimenze předbělohorské kultury Čech a Moravy, ed. K. Horníčková a M. Šroněk, Praha 2013, s. 137–162.

2 Pokud jde o citovanou Encyklopedii, mohu odkázat na svůj referát v Časopise Národního muzea 177, 2008, s. 107n., kde bohužel došlo k pochybení v sazbě.

slova smyslu. To aplikováno na knihovědu znamená, že se zde musí přihlížet k čtenářskému konzumu, jakkoliv – dodávám – jde často o těžko uchopitelnou veličinu.

Již zde je možno říci, že Voit skoro až brutálně hovoří o našem knihtisku doby do poloviny 16. století v protikladu k rozvíjejícímu se zahraničnímu renesančnímu knihtisku jako o instituci „formované rigidním utrakvismem“ (s. 7), která se jen těžko vyrovnává (a srovnává) s vývojem zahraničním. Nevím, zda to není přece jen příliš přísné východisko, i když je autor dokládá konkrétními kvantifikačními i kvalitativními údaji. A nemá na mysli jen poměry německé, ale upozorňuje i na situaci v Polsku. Dojde-li k pokračování, uvidíme, jak si Voit poradí s tiskem českobratrskými.

Je ale potřebí aspoň stručně charakterizovat strukturu Voitova díla. To má celkem pět větších obsahových celků. Nutným východiskem veškeré další práce je pochopitelně kapitola první (s. 9–72). Ta podává obecně historické údaje o osobách, které byly hlavními nositeli naší knižní kultury a poskytují tak výrazný a zřetelný prosopografický materiál, aby pak předestřel kritický seznam jejich produkce se soupisem všech zdobných prvků. Ten sice navazuje na starší literaturu, současně ale ukazuje, v čem bylo možno jak materiálově, tak i interpretačně jít dál. Detailně se popisuje celkem 115 tisků, z nichž řada je doložena v jediném exempláři, aby se o některých dalších vědělo dokonce jen z druhé ruky. To už samo o sobě důrazně naznačuje, že můžeme se značnou pravděpodobností předpokládat i řadu deperdit, zejména ovšem v oblasti pragmatických tisků, tedy mimo rámec literatury ve vlastním slova smyslu, i když ani tam to není třeba zásadně vyloučit.

Druhá kapitola („Tiskové písmo, sazba a prostředky její vizualizace“, s. 97–168) se věnuje tiskovému písmu, jeho sazbě a vůbec dalším vnějším znakům včetně iniciál s velmi bohatým obrazovým doprovodem, které často navazují bezprostředně na knihu rukopisnou, od níž se tištěná kniha odpoutává jen těžko. Ostatním zdobným prvkům jsou pak vyhrazeny kapitoly návazné. Ani náznakem ale autor nereaguje na práci Vladimíra Kaisera o typologii tištěných písem,³ ačkoliv ji nepochybně zná (v této práci ji sice necituje, ale ve výše citované Encyklopedii ji uvádí).

Třetí („Knižní dekor“, s. 169–212) a čtvrtá („Knižní ilustrace“, s. 213–372) kapitola tvoří svým způsobem „řemeslný“ základ knihy. Tímto termínem ovšem nemíním uvedené kapitoly podceňovat, protože právě ony jsou podstatným stavivem a instrumentem pro návaznou práci dalších badatelů, neboť dávají možnost komparace v nejrůznějších souvislostech jak domácích, tak i obecnějších. A historikovi se tu dostává i knihovědného rozboru dvou důležitých kronik oné doby, totiž kroniky Kuthenovy a kroniky Hájka z Libočan a ovšem i dalších prací, obracejících se na širší okruh čtenářstva. Uvědomuji si, že knižní vazba tvoří svým způsobem specifickou disciplínu, leč přesto by čtenář alespoň nejzákladnější informace uvítal. Setkáváme se jen s výkladem o knihvazačích a jejich práci v rámci skladby vlastního knižního korpusu.

Historik ovšem sáhne zejména po závěrečné kapitole páté („Přínos knihtisku pro knižní a čtenářskou kulturu“, s. 373–428), kde autor sleduje obecné dopady tištěné knihy na českou společnost doby. I když si uvědomujeme, že v knize není zpracován veškerý domácí materiál, je třeba konstatovat, že tato kapitola podstatně překračuje látku zpracovanou v předchozích částech knihy a má obecnější ráz a platnost. Na jedné straně to umožňuje uvědomit si rozsah aktivit severinsko-kosořských tiskařů, na druhé, a to zejména, si autor opatřil takovou sumu vědomostí literatury i pramenů, že svůj výklad mohl bez rozpaků rozšířit, jak pokud šlo o historický aspekt, tak ovšem i o pozorování literárně historická ve smyslu výše zmíněného kontextu „Kostnické školy“. Tu je potřebí zastavit se poněkud zevrubněji, i když jen rámcovým výčtem jednotlivých sledovaných jevů.

3 Ve Sborníku archivních prací 32, 1972, s. 446–479. To se týká i podnětných statí Jaroslava Kašpara.

Už první věty se jasně obracejí proti „staromilskému a dílem ideově filtrovanému postoji minulých generací badatelů, který nemohl nevýstít do konstatování o slabé produktivitě staršího českého knihtisku“ (s. 373), ba pro první polovinu 16. století mluví Voit dokonce o „příštípkaření“ (tamtéž) a o monotónně podprůměrné typograficko-estetické úrovni v Čechách vzniklých prvotisků a paleotypů“ (s. 374), již narušovali zpočátku právě jen Pavel Severin a český bratr Jiřík Štyrsa. I když to Voit nedává do bezprostřední souvislosti, vysvětlují tuto situaci alespoň částečně mocenské zásahy státu, resp. církevní a stejně neblahá státní cenzura. Naštěstí se často ukazovalo, že zdaleka ne vždy byla dostatečně účinná, byť hrozila mimořádnými sankcemi, čemuž tisk leckdy, byť ovšem zpravidla jen krátkodobě, čelil i tím, že se uchýloval mimo kulturní a hospodářská centra země.

Ale autor tu shrnuje a interpretuje i další relevantní a důležité údaje o společenském dopadu knihtisku, ať se týkaly knižního obchodu – tu bych očekával zřetelnější výklad o ingerenci německého obchodu, ať šlo o norimberského Antona Kobergera (který je ovšem hojněji zmiňován, leč v jiných souvislostech) či wormského Petra Dracha,⁴ kteří český trh zásobovali širokým sortimentem latinských textů, v němž domácí tiskaři nemohli vzhledem k nutně omezenému trhu v žádném případě konkurovat. Stačí si projít jen soupis knihovny jáchymovské latinské školy, který je nejlepším dokladem. Potvrdil by to i průzkum tehdejšího stavu těch našich knihoven, které mají své soupisy, což ovšem už překračuje horizont Voitova díla. Ba naopak je známo, že čeští zájemci se v těchto otázkách na blízké německé oficiny se svými požadavky obraceli, i pokud šlo o české texty, čímž všem možnost domácích aktivit zřetelně oslabovali. Voit opakovaně v té souvislosti upozorňuje na slabost domácího kapitálu, nedostatek sponzorů či movitých investorů i technického vybavení.

Mimořádně přínosné jsou pasáže o obsahu v Čechách tištěných děl, takřka vesměs jazykově českých, a o jejich struktuře včetně příslušných, vlastní text doprovázejících dedikací či předmluv, oslovujících potenciální či skutečné mecenáše. A platí to i opačně, jako se tomu stalo s českým překladem Münsterovy Kosmografie. Její české vydání totiž navrhl sám král Ferdinand I. Překvapuje i nepřekvapuje prakticky neexistence domácího německého knihtisku. Závěr kapitoly pak tvoří tematický a žánrový profil severinokosořských tisků s příslušnými revokacemi

Skoro mám obavy, že tato kapitola může ke své škodě uniknout pozornosti leckterého čtenáře, ba i toho, kdo se zabývá obecně studiem raného novověku. A tak bych se ani nedivil, kdyby se jejího separátního vydání ujalo (a nepochybuji, že i s úspěchem) některé z našich nakladatelství. Že by k tomu bylo třeba připojit i čtyřstránkový s nadhledem sumarizující Závěr (s. 429–432), rozumí se samo sebou.

Zbývá už jen dodat, že kniha je opatřena anglickým souhrnem, již výše zmíněnou bibliografií, kde bych připojil jen zcela ojedinělé dodatky – překvapivě chybějí Dobrovského stati o zavedení a rozšíření knihtisku v Čechách, i když jeho Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur tam přichází, nikoli ale v kritické edici Dobrovského Spisů a projevů. Následuje jmenný (včetně anonymních děl), nikoliv ale místní rejstřík, dále rejstřík věcný a konkordance s čísly Knihopisu. Dílo by nemělo chybět v žádné historické instituci, v muzeích a archivech, jeho absence by měla být doslova „trestnou“.

Ivan Hlaváček

4 Na jeho průnik do českého prostředí jsem upozornil ve stati *Pronikání cizích prvotisků do českých knihoven v 15. století*, in: *Knihtisk a Karlova univerzita. K 500. výročí knihtisku v českých zemích*, red. Lubomír Vebr, s. 67–95. Nově o Drachovi komplexně Hendrik MÁKELER, *Das Rechnungsbuch des Speyerer Druckherrn Peter Drach d. M. (um 1450–1504)* (Scripta Mercaturae 39), St. Katharinen 2005.

Jeronym RŮŽIČKA

Dějepis kláštera břevnovského a broumovského

Ondřej KOUPIL (vyd.), komentář a rejstříky Josef ŠRÁMEK a Ondřej KOUPIL, úvodní texty Ondřej KOUPIL, Dušan FOLTÝN, Josef ŠRÁMEK a Martin MÁDL, Praha, Benediktinské arcidiecézní ústředí sv. Vojtěcha a sv. Markéty 2013, LVI s. + 182 s., ISBN 978-80-86882-19-2.

Zájemcům o církevní tematiku není u nás třeba dlouze představovat nakladatelství benediktinského arcidiecézního ústředí sv. Vojtěcha a sv. Markéty. Již patnáct let vydává v edici *Pietas benedictina* knihy i drobnější materiály k dějinám křesťanské kultury Evropy a zvláště českých zemí, které jsou od raného středověku spjaty s benediktinským řádem.¹

Tentokrát nakladatelství sáhlo k neobvyklému titulu, k opětovnému vydání již publikovaného českého překladu z 19. století původně latinsky psané kroniky benediktinského historika Jeronýma Františka Růžičky (28. ledna 1794 – 25. listopadu 1884). Tento rodák z Týniště nad Orlicí působil jako profesor břevnovského gymnázia a zastával i funkci klášterního knihovníka a historiografa. Nevyhýbal se ovšem ani správním funkcím (převor 1863, podpřevor 1869) a byl ve styku i s královéhradeckým biskupstvím, kde působil jako biskupský notář a konsistorní rada. Edice vznikla jako „součást připomínky několikasetletého působení benediktinů v kraji kolem Stěn“ (s. XI) a souvisí s výročím břevnovsko-broumovského kláštera a benediktinů v Čechách, když – doufejme jen prozatím – sešlo z velkorysejšího projektu: z vydání Růžičkova hlavního díla, jeho rukopisně dochovaných *Geschichte des Benediktinerstiftes Břevnov – Braunau nach Urkunden und Handschriften verfasst* (Braunau 1873, doplňky do roku 1886).²

Mysleli-li bychom si, že na editora českého textu z poloviny 19. století čekala jen rutinní práce, neboť jazykový úzus oné doby je nám dobře srozumitelný, pletli bychom se. Původně latinsky psaná a rovněž vydaná kronika *Chronicon breve Břevnoviense et Braunense* (1845) se sice dočkala záhy českého překladu uveřejněného na stránkách *Časopisu pro katolické duchovenstvo*,³ ale tehdejší překladatel, podle Ondřeje Koupila s jistotou nikoli Růžička sám, nýbrž s největší pravděpodobností kanovník Václav Michal Pešina (1782–1859), si nedal s překladem příliš práci. Jak prozrazuje vzorná ediční poznámka nového vydání, problémy měl editor zejména s určováním místních jmen, neboť Broumovsko je kraj kulturně rozmanitý a dobový překladatel, ba často i autor, si nevěděli s mnohými názvy rady. Editorovi a jeho spolupracovníkům se ovšem podařilo většinu místních názvů identifikovat, což se zdařile odrazilo i v pečlivě provedeném místním rejstříku, kde jsou uvedeny názvy často v několika variantách i jazycích. Neméně pečlivě je zpracován i jmenný rejstřík. Srovnáním s latinským originálem se editorovi podařilo odstranit i jazyková pochybení dobového překladatele.

- 1 Srov. informativní článek o produkci a historii edice Ondřej KOUPIL, „*Pietas benedictina: deset let zpřístupňování pramenů mnišství v břevnovském klášteře, a co tomu předcházelo*“, *Knihovna* 10, 2009, č. 6, s. 41–45 (v PDF formátu na internetu: http://www.snk.sk/swift_data/source/casopis_knihovna/2009/jun/41.pdf).
- 2 Práce se dochovala ve 3 svazcích: sv. 1 (34 s. + 265 s.); sv. 2 (301 s.); sv. 3 (316 s.) a je dnes uložena v Národním archivu v Praze, ŘB, kn. 148–150. Byla přepsána roku 2008 ve Wordu Klausem Dietzem.
- 3 *Dějepis kláštera Břevnovského a Braumovského*, *Časopis pro katolické duchovenstvo* 19, 1846, č. 4, s. 753–766; 20, 1847, č. 1, s. 176–183; č. 2, s. 367–378; č. 4, s. 752–760.

Další úskalí číhalo na editora v podobě mnoha údajů, které Růžička převzal v dobré víře pouze z klášterní tradice a nijak je neověřoval. V případech benediktinů se jedná o složitou problematiku pochybných listin (*spurií*) či přímo falz. Úkolu provést čtenáře těmito nejistými vodami se ujal medievista Josef Šrámek, který se problematice dlouhodobě věnuje. Nejenže zpracoval pro středověkou část kroniky pečlivý poznámkový aparát prozrazující jeho obeznámenost s nejnovější diplomatickou literaturou, ale v jednom z úvodních textů (s. XXXIII–XLV) podal hutný, avšak výstižný pohled moderní diplomatiky na listinná falza jako taková. Na závěr textu Šrámek připojil užitečný seznam skupin listin z břevnovského archivu považovaných za falza a listiny podezřelé. Osobně pokládám Šrámkovu studii za nejzdařilejší z úvodních textů a doporučoval bych jej například studentům pomocných věd historických k prostudování. Zde je totiž názorně vidět, že i diplomatika se stále vyvíjí.

Avšak ani ostatní úvodní příspěvky nepostrádají akribii. Dušan Foltýn čtenáře zasvětil do dějin benediktinů v českých zemích, Martin Mádl odhalil něco z výtvarné výzdoby Břevnova i Broumova a v neposlední řadě editor Ondřej Koupil představil v samém úvodu osobnost Jeronýma Růžičky a zasadil jeho dílo do kontextu řádové historiografie.

Kniha není jednoduchým čtením, protože český jazyk překladu starý přes 150 let představuje dnes bohužel nepochybnou překážku. Jistou kompenzací je reprezentativní úprava knihy: křídový papír, mnoho kvalitních barevných fotografií s výzdobou břevnovského a broumovského kláštera, které připravil M. Mádl a tak čtenářům názorně ukázal, o čem hovoří v úvodním textu. Na závěr publikace nechybí původní seznam břevnovských opatů, který je ovšem nespolehlivý, a proto ho vydavatelé doplnili o obsírnou kritickou poznámku. Připojen je i seznam literatury použité při tvorbě komentářů a rejstříků.

Ani několik málo přehlédnutí (s. XV „najdem“, s. XLIX chybí pomlčka mezi letopočty) nic neubírá ze čtenářova požitku. Edice Růžičkovy kroniky je ukázkou toho nejlepšího, co může současná historiografie s filologií poskytnout. Lze si jen přát, aby v budoucnu byla takto vypravena i rozsáhlejší Růžičkova práce, která by se v pečlivém překladu a ediční úpravě mohla stát vítaným zdrojem poučení pro všechny zájemce o církevní historii českých zemí.

Jakub Zouhar

Petr VOREL

From the Silver Czech Tolar to a Worldwide Dollar. The Birth of the Dollar and its Journey of Monetary Circulation in Europe and the World from the 16th to the 20th Century

(= East European Monographs, No. DCCXCVIII), New York City, Columbia University Press 2013, 191 s. + LXXX obrazových tabulí, ISBN 978-0-88033-705-2.

V ediční řadě prestižní americké Kolumbijské univerzity vyšla kniha českého historika, který se vedle jiných témat dlouhodobě zabývá dějinami peněz. V této anglické mutaci monografie, jejíž česká verze pod názvem *Od českého tolaru ke světovému dolaru* (Zrození dolaru a jeho cesta v evropském a světovém peněžním oběhu 16.–20. století) spatřila světlo světa již v roce 2003, Petr Vorel hlouběji propracoval pasáže věnované historii dolaru na americkém kontinentě. Zachováno nicméně zůstalo základní, primárně chronologické členění práce na sedm kapitol. Autor v nich postupně mapuje genezi velkých stříbrných ražeb, spojenou s českým prostředím počínajícího 16. století, jejich rozšíření v Evropě, expanzi do zámorí a transformaci v moderní dolar, jemuž dodnes náleží exkluzivní místo ve světových měnových systémech.

Vorlova práce má syntetizující charakter, a tak není bezprostředně založena na analytickém studiu původních archivních pramenů (jejich výzkum ovšem autor zúročil v řadě specializovaných pojednání, o něž se mohl opřít v těch pasážích knihy, které jsou věnovány období raného novověku). Její přínos spočívá především v interpretační rovině – v přehledném shrnutí látky a v nacházení nových souvislostí mezi dílčími údaji, roztroušenými v mnoha porůznu publikovaných textech. V první řadě se autorovi podařilo sumarizovat zjištění české i jiné středoevropské numismatické literatury o jáchymovských i dalších raných velkých stříbrných ražbách a vyváženě je propojit s relevantními poznatky (převážně zahraničních) badatelů, kteří věnovali pozornost vývoji evropských a světových měnových systémů.

V první kapitole jsou nastíněny složité měnové poměry v Evropě na přelomu 15. a 16. století, kdy se objevení nových výnosných ložisek stříbra a zájem obchodníků s drahým kovem na jeho rychlé a kvalitní monetarizaci projevil ve snahách o zavedení těžkých stříbrných mincí vysoké ryzosti. P. Vorel sleduje okolnosti zrodu tyrolských guldinerů a saských zlatníků, které nicméně v první polovině 16. století zastínila produkce tolarů z jáchymovské mincovny. V této souvislosti nemohl nechat stranou otázku etymologie názvu „tolar“. Ten, jak známo, odkazuje na jazykově německou podobu místního jména Jáchymov – Joachimst(h)al (pojmenování „taler“ – „tolar“ vzniklo zkrácením adjektiva „Joachimstaler“). Je dobře, že v anglickém textu autor poopravil formulaci ze s. 29 českého vydání knihy, která mohla u čtenářů vzbudit mylný dojem, že pojmenování měnové jednotky je přímo odvozeno od starší české varianty relevantního přídatného jména („jochmtálský“).

Předpokladům vzniku a ražbě prvních tolarů v západočeském Jáchymově věnuje Petr Vorel druhou kapitolu. Genezi jáchymovského tolaru sleduje v širším kontextu měnového vývoje i specifických vnitropolitických poměrů v Českém království během utváření stavovské monarchie. Značné pozornosti se v této části knihy těší rovněž dějiny rodu Šliků, na jejichž pozemcích byla počátkem 16. věku objevena výnosná ložiska stříbrné rudy a roku 1516 vznikla nová hornická osada v lokalitě, pojmenované Údolí sv. Jáchyma. Zákaz exportu hutního stříbra za hranice království se podařilo Šlikům po složitých diplomatických jednáních obejít získáním povolení ke zřízení jáchymovské mincovny (1520). Díky zmincování bylo možno drahý kov z Krušných hor učinit předmětem mimořádně úspěšného privátního zahraničního obchodu (napojeného především na lipské trhy), na němž se podílela řada investorů včetně členů dalších českých panských rodů. K zásadnímu zvratu došlo po převzetí vlády energickým Ferdinandem I. Habsburským, který prosadil převedení mincovny pod přímou panovnickou správu (1528) a pokračoval v jáchymovském zmincování. Podoba ražeb se sice změnila, nicméně s ohledem na zavedené metrologické normy českých mincí a na jejich zahraniční – převážně saské – odběratele byly zhotovovány podle původních parametrů. Vysvětlení mimořádného rozšíření jáchymovských tolarů v Evropě spatřuje P. Vorel ve skutečnosti, že šlikovská mincovna se mohla soustředit právě na produkci těžkých obchodních mincí, jelikož nebyla nucena zabývat se ve větší míře výrobou standardního drobného oběživa.

Kapitoly třetí a čtvrtá pojednávají o další evropské historii tolarových mincí v 16. až 18. století. Petr Vorel zde se zřetelem k obecným politickým a ekonomickým souvislostem líčí střetávání zlatníkové a tolarové měnové koncepce. Habsburské snahy o unifikaci mincovnictví na území Svaté říše římské, které se mimo jiné projevil v několika říšských mincovních řádech, dlouhodobě narážely na složité prolínání monetárních práv řady jednotlivců či institucí. Z hlediska prosazení tolarových ražeb představoval významný

mezník rok 1566, kdy byl novelou třetího říšského mincovního řádu zaveden říšský tolar jako obchodní mince. Další osudy tolaru na evropské půdě byly ovlivněny především silicím působením importu drahých kovů ze zámoří (od poloviny 16. století) a raně novověkými válečnými konflikty, které průběžně zasahovaly do mincovních poměrů prakticky ve všech oblastech starého kontinentu.

Úloze tolarů na evropském trhu od 18. do 19. století popřává autor pozornost v páté kapitole. V rámci měnové reformy uskutečněné v habsburské monarchii roku 1750 vznikla jako bezprostřední následovník říšského tolaru mince, pro niž se o tři léta později prosadilo označení konvenční tolar. Na této bázi záhy došlo k měnovému propojení většiny území Říše, jinak co do struktury oběživa dále rozštěpené na tři svébytné okruhy. Konvenční měna sice přečkala napoleonské války, leč po postupném rozpadu měnové unie zanikla v polovině 19. století. V Rakouském císařství byla v roce 1857 nahrazena zlatníkovou měnou. Vedle ní se začaly jako obchodní mince razit spolkové toлары, avšak už po necelém desetiletí se tento projekt v souvislosti s vystoupením Rakouska z německé mincovní unie zastavil. Ústup tolarů z evropského peněžnictví v sedmdesátých letech 19. století byl pak důsledkem otřesů, které zdejší měnové systémy prodělaly vinou výrazného poklesu ceny stříbra.

V šesté a sedmé kapitole již přichází ke slovu jak americká historie dolaru, tak světové rozšíření měn, v jejichž pojmenování je uchován odkaz někdejších tolarů. Ohledně sporné otázky importu tohoto názvu do Nového světa se P. Vorel přiklání k hypotéze, že rozhodující roli zde sehráli holanďtí obchodníci, kteří kolonizovali Manhattan. Ti označovali mexický osmireal (stříbrné peso), jenž se podobal evropským tolarům a pronikal do britských kolonií, jako „daaler“. Vznik nezávislých Spojených států amerických byl pak spojen s ustavením jejich vlastní měny coby důležitého emancipačního atributu namísto dosavadní oficiální britské libry. Po epizodě kontinentální dolarové měny z let 1776–1781 se zákonným platidlem USA stal v roce 1792 dolar dělený na 100 centů.

Podobně jako u mechanismu přenosu názvu tolar/dolar na americkou měnu panuje dodnes nejistota rovněž ohledně původu symbolu \$. S oporou v přesvědčivé argumentaci autor straní názoru, že předobrazem značky amerického dolaru byl sloup ovinutý nápisovou páskou z vyobrazení Herkulových sloupů na mexickém pesu (tzv. Pillar Dollar). Pokud jde o světovou expanzi dolarové měny v 19. a 20. století, sehrál v tomto směru klíčovou roli proces osamostatňování britských kolonií, jejichž nové oběživo zpravidla přebíralo název dolar. V závěrečné kapitole však P. Vorel nezapomíná ani na fenomén levantského tolaru, který v oblasti Orientu a v Africe plnil velmi důležitou úlohu až do poloviny 20. století.

Vorlova monografie významně přispívá k poznání dějin peněz především důslednou kontextualizací vývoje tolarové měny. Středověké předpoklady jejího vzniku a spletité osudy tolaru/dolaru v období od 16. století do současnosti autor nesleduje pouze prismatem numismatiky, ale průběžně je zasazuje do širšího rámce politických a hospodářských dějin. Na tom, že poutavý výklad dalece překračuje limity pomocných věd historických, nic nemění fakt, že k další z těchto disciplín, genealogii, se P. Vorel programově hlásí v úvodu knihy. Svůj pracovní postup tam charakterizuje jako pokus o rekonstrukci bohaté *family history* dolaru. Kniha čtenáře potěší i rozsáhlou, na lesklém křídovém papíře tištěnou obrazovou přílohou, jejímž jádrem jsou kvalitní fotografie mincí (pro novější období i bankovek) z nejrůznějších koutů světa.

Tomáš Sterneck

Badatelům, kteří se zabývají svým tématem už delší dobu, hrozí nebezpečí, že své téma natolik vyčerpají, až nakonec ono vyčerpá i je samotné, a stále opakují jen to, co už bylo před časem řečeno. Nejlepším východiskem je ovšem cesta ideální, kdy se vědec po dlouhých letech studia dokáže tématu skutečně zmocnit a předestřít ho veřejnosti s porozumivým nadhledem. Jiří Mikulec zvolil posledně vzpomenuý přístup.

Mikulec se vskutku zabývá různými aspekty barokního katolicismu a barokní zbožnosti už po dvě desetiletí, jak dosvědčuje řada jeho dílčích odborných statí i vědeckých monografií.¹ „Své“ téma zkoumal z mnoha pohledů, jeho největší „láskou“ se ale stala zbožná bratrstva.² Díky tomu postupně nejen zmapoval jejich teritoriální rozložení (především v Čechách perfektně doloží, u jakého chrámu v které lokalitě působila ta či ona sodalita), ale pronikl i do způsobu myšlení a uvažování barokního člověka. O tom přesvědčuje čtenáře na každé stránce své nejnovější knihy. V hutné zkratce tu předkládá široké základy toho, co je třeba znát o barokní zbožnosti. Možná, že bych v daném kontextu měla užít zprofanovaného sousloví: vše podstatné o barokní zbožnosti v českých zemích nalezne čtenář v knize Jiřího Mikulce.

Obávám se ale, že podobné tvrzení je současně zavádějící a zdánlivě evokuje dojem, že se jedná o jakousi příručku. Rozhodně tomu tak není, i když samozřejmě také začínající zájemce o danou tematiku zde najde podstatnou sumu vědomostí. Text knihy je ovšem vystaven na mnohem sofistikovanějším základě: autor pomocí minimalistických prostředků evokuje barvitý obraz složité problematiky přiveden k tomu hlubokou (a reflektovanou) znalostí množství autentických pramenů, jimž, jak je patrné, velmi dobře rozumí a interpretuje je jak v dobových souvislostech, tak v souladu s přístupy moderní metodologie. Domnívám se, že všichni, kdo se daným dějinným obdobím a danou tematikou zabývají, ocení, jak přesvědčivý je autorův přístup.

Mikulec si úvodem klade zcela zásadní otázku, zda zbožnost v době baroka, tedy zejména ta, jež se v odborné literatuře běžně nazývá „lidovou“, byla realitou, nebo jen „zbožným přáním“. To je ten velký námět, jehož zkoumáním je naplněna celá kniha. Autor dobře ví, jak obtížný a nesnadný je podobný výzkum a jak ošidné mohou být striktní závěry. Mikulec se věnuje tématu „nadzemskému“, transcendentnímu, ale dokáže velmi dobře postihnout a popsat jeho pozemské ukotvení. Autor nás postupně provádí světem kultů spjatých s uctíváním Krista, Panny Marie, celou plejádou světců tehdejšího světového i českého nebe. Seznamuje čtenáře s průběhem liturgického roku, průběhem dne zbožného člověka i symbolikou náboženského prostoru.³

1 Na své práce k tématu odkazuje v recenzované knize v seznamu literatury, s. 372–374. Zdůrazňuji rozsahem nepříliš velkou, ale o to významnější knížku *31. 7. 1627 – Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*, Praha 2005.

2 Na tomto místě připomenu alespoň následující tituly: Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha 2000; TÝŽ, *Proměny náboženských bratrstev v raném novověku*, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (edd.), *Bratrstva, světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby* (III. pardubické bienále, 29.–30. 4. 2004), Pardubice 2005, s. 19–35.

3 V daném případě se mi zdá název kapitoly „Den barokního katolíka“ (s. 131–145) jako nepříliš obratný. Ovšem moje averze vůči nadužívání termínu „barokní katolík“ nemusí mít obecnou platnost.

Místa se tu dostává i oblíbeným bratrstvům – musím konstatovat, že toto místo je zcela adekvátní celkovému rozměru textu. A kromě toho – právě zde může čtenář seznat, jak má Mikulec i díky svému výzkumu sodalit českou krajinu zažitou. Z jeho líčení zřetelně vysvítá, že místa, o nichž píše, velmi dobře zná z autopsie. Autor se patřičně obírá odpustky či „posledními věcmi člověka“ a v souvislosti s tím i s kategorizací stupňů života věčného. Neponechává stranou ani protivníky katolicismu, příslušníky jiných konfesí a šíření nekatolických knih, aby na závěr dospěl ke „konci barokní zbožnosti“ v časech osvěcenských. Ačkoliv „lidová zbožnost“, především na venkově zůstávala alespoň vnějškově barokní i v 19. století.

Do hlavního textu jsou organicky vklíněny dva exkurzy vztahující se k poutnímu ruchu na Bezdězu. V časech, kdy někdejší přemyslovský hrad, který kdysi skrýval i nedobrovolného hosta, mladého Václava II., byl významným poutním mariánským místem, vznikly důležité doklady, které tento poutnický ruch dokumentují. Mikulec jich dokázal využít beze zbytku. Vychází především ze dvou zdrojů. Prvním z nich je dílo kněze Veremunda Procheho zabývající se popisem proslulé mariánské svatyně, kterou zřídili španělští černí monserratsští benediktini a jež se záhy stala vyhledávaným cílem zbožných putování, a druhým pak soupis zázraků, které se tam udály.⁴

Druhý exkurs, věnovaný Bezdězu v osvícenství, je pak založen na neméně zajímavém prameni: je jím kritický satirický román Augustina Zitteho o putování Peregrina Stillwassera.⁵ Tento Poutník je do značné míry „tichou vodou, která břehy mele“. Možná jen, že bych čekala ještě odkaz dokazující živost bezděžských poutí i v 19. století, jak ho známe z libreta Elišky Krásnohorské k opeře Tajemství Bedřicha Smetany. Ale to je jen poznámka na okraj. Mikulec jednak vynesl na světlo našich dní pěkné Procheho dílko, jednak dokázal kombinací zmíněných zdrojů představit bezděžské poutě v celé barevné škále: v dobách slávy i jejího dohasínání.

Domnívám se, že Jiří Mikulec byl hodně ovlivněn dílem Rudolfa Zuberera.⁶ Ovlivněn v pozitivním slova smyslu tak, že na jeho podněty tvůrčím způsobem navazuje. Snad jen Mikulec oproti Zuberovi poněkud nedoceňuje velice křehkou hranici mezi vírou a pověrou. Ovšem to jsou otázky velmi subtilní a ve vědeckém textu jen těžko uchopitelné.

Autor předestírá čtenáři obraz barokní zbožnosti poutavý, seskládaný ze střípků dobových zvěstí a jak se zdá, obraz velmi se přibližující někdejší dobové realitě. K dokreslení kontur užívá citace z dobových pramenů, pravda, nejčastěji cituje jen několik z nich,⁷ ale tyto prameny jsou pečlivě zvoleny jako výmluvná pars pro toto.

Ivana Čornejová

4 Veremundus PROCHE, *Historische Beschreibung des Marianischen Bergs Bezdez*, Prag 1743 – tento tisk je vybaven i dobovými rytinami (Mikulec přináší v knize jejich reprodukce). Národní archiv Praha, fond Archiv benediktinského kláštera v Emauzích v Praze, (ŘB – E), rkp. 19.

5 Anonym [Augustin ZITTE], *Peregrinus Stillwassers geistliche Reisen durch Böhmen, oder: Kapitel über Mönchwesen...*, Nymburg 1783. Podobně jako Procheho spis ani toto dílo není moderní českou historiografií příliš často zmiňováno.

6 Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve*, I–II, Praha 1987, Olomouc 2003.

7 Kromě už citovaného díla Veremunda Procheho se jedná především o spisy Jana BECKOVSKÉHO, *Katolického živobytí nepohnutelný základ...*, Praha 1707, a *Druhý sloup nepohnutelný základu katolického živobytí*, Praha 1707, či Albrechta CHANOVSKÉHO, *Správa křesťanská s krátkým výkladem podstatnějších věcí, které každému křesťanu věděti hodné a náležité přísluší*, Praha 1697 ad. (Výčet těchto pramenů – starých tisků v recenzované knize na s. 355–360.)

Vojtěch ŠUSTEK

Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava. Edice historických dokumentů, svazek 1

Praha, Scriptorium 2012, CXII + 1071 s., ISBN 978-80-86852-42-3.

Vojtěch Šustek se dlouhodobě badatelsky soustřeďuje na období okupace Československa nacisty, resp. na druhou světovou válku.¹ Rozsáhlá komentovaná edice má v celkem třech objemných svazcích přinést na 500 dokumentů německých okupačních úřadů (především represivního a bezpečnostního aparátu), objasňujících události a postoje okupačních instancí za tzv. druhého stanného práva (27. května až 3. července 1942), vyhlášeného po atentátu na říšského zastupujícího protektora, Obergruppenführera-SS a generála policie, šéfa RSHA Heydricha.² Pro porozumění kontextu událostí přelomu jara a léta 1942 jsou do edice zařazeny i početné další dokumenty z let 1941 až 1944.

Základem edice není vytěžení jednoho nebo několika archivních fondů centrální povahy, ale rozsáhlá plošná rešerše ve dvanácti českých, resp. moravských archivech a v berlínském Bundesarchivu. Přinesla množství dosud neznámého materiálu, který umožňuje nové pohledy na toto, v literatuře zdánlivě již dostatečně probrané téma. Celý soubor editor rozdělil do sedmi tematických skupin, z nichž stávající svazek přináší první dvě: I. dokumenty o akci skupiny Anthropoid a s ní spojené domácí rezistence, II. situační zprávy bezpečnostní policie a bezpečnostní služby v protektorátu o pátrací akci 30. května – 18. června 1942. Celkem je tak v prvním svazku editováno 137 dokumentů. Další ohromné, co do počtu jednotlivin však těžko postihnutele množství dokumentů umístil Šustek do poznámkového aparátu edice. Zde jsou přetiskovány nebo alespoň resumovány obsáhlé protokoly poválečných výpovědí účastníků odboje, pořizené pro potřeby soudů nebo pro dokumentaci odbojového hnutí. V jistém výběru zde byly použity také výpovědi po válce vyšetřovaných nacistů. Vzhledem k dvojímu, odbornému i popularizačnímu určení edice byly všechny dokumenty, napsané německy, přeloženy do češtiny.

Edici Šustek předsadil přehled hlavních editovaných dokumentů, především však obsáhlý úvod, který je v lehce zkrácené podobě zopakován i v němčině. Autor tu informuje o principech sestavení edice, načrtává situaci a problémy, které tematizuje tento svazek, dále charakterizuje editované skupiny dokumentů, podává základní informaci o politické a policejní správě v protektorátu a informuje o edicích, literatuře i stavu dochování archivních pramenů k tomuto tematickému okruhu. Po rozsáhlé ediční části (vždy základní dokument s pokud možno rozepsanými jmény, jeho český překlad a rozsáhlé poznámky s dalšími otištěnými prameny) uzavírá svazek seznam zkratk, soupis použité literatury (škoda, že Šustek v podstatě nepřihlíží k novější německé literatuře k tématu). Knihu uzavírá konkordance pražských místních názvů z dokumentů a jejich dnešních ekvivalentů, jakož i jmenný a místní rejstřík.

1 Z jeho knižních pramenných publikací, resp. edic srov. především: Alena MÍŠKOVÁ – Vojtěch ŠUSTEK, *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945*, svazek 1: Deník Josefa Pfitznera, úřední korespondence Josefa Pfitznera s Karlem Hermannem Frankem, Praha 2000; svazek 2: *Měsíční situační zprávy Josefa Pfitznera*, Praha 2001; TÝŽ, *Zlato se čistí v ohni: o životě, oběti a smrti pravoslavného kněze ThDr. Vladimíra Petřka, jeho rodičů a sourozenců*, Praha 2008.

2 Šustek deklaruje, že touto edicí chce navázat na fotodokumentace, editované Jaroslavem Čvančarou 1991, 1997 a 2004, resp. na soubor edic k Heydrichově okupační politice, zpracovaných Jaroslavou Milotovou ve spolupráci s Miroslavem a Margitou Kárnými 1987, 1989, 1991, 1997 a na knihy pamětnických relací, vydané Milošem Doležalem 2002, 2004, 2006 a 2010.

Šustek ze svého podpůrného faktografického fundusu cíleně a zcela vypustil memoáry, a to jak účastníků odboje, tak nacistů. Argumentuje, že ho k tomuto radikálnímu kroku vede „obrovské množství polopravd a výmyslů, kterými tito lidé zaplevelili historiografii heydrichiády“ (s. XXXIV). Problémem je, že i nemalá část v edici zveřejněných pramenů má narativní charakter (zejména poválečná svědectví, ale i různá hlášení z doby protektorátu), takže ani zde nelze vycházet z jejich apriorní „pravdivosti“ jen proto, že vznikly s minimálním či nevelkým časovým odstupem od událostí, o nichž se zmiňují. Šustek provádí ověření fakt křížovou konfrontací svědectví, dává přitom apriorně přednost relacím českým před německými. Z hlediska historika jsou ovšem „podpůrné“ publikované poválečné relace zajímavé spíše než dílčími fakty celkovým zpětným pohledem svědků na významnou drastickou událost, a to většinou očima „malých lidí“. Uvědomme si ovšem, že nepřesnosti „vypravěčů“ či respondentů v interview nejsou pouze nebo hlavně způsobeny cíleným lhaním nebo vědomou sebestylizací respondentů, nýbrž mají – ve vztahu k obecnému fungování lidské paměti a s ohledem na „techniky vybavování si“ vzpomínek – až „systémový“ charakter. Nepřesnosti a chyby vyprávění mohou tedy být svého druhu pramennou informací samy o sobě. Je úkolem historika, aby provedl jejich kritiku a rozbor.

V kontextu Šustkovy velké práce je tak přece jen škoda, že do ní nezahrnul a českému čtenáři nezpřístupnil historiograficky vlivné „memoáry“, resp. výsledek interview S. T. Bertona s bývalým kriminálním radou gestapa, SS-Hauptsturmführerem Heinzem Pannwitzem, z roku 1985.³ Šustek v edici otiskuje a v obsáhlém poznámkovém aparátu rozsáhle komentuje, resp. o různá svědectví doplňuje Pannwitzovu závěrečnou zprávu o vyšetřování atentátu z 25. září 1942. Je to (s českým překladem a bohatou obrazovou dokumentací, převzatou ze zprávy) v podstatě „knih v knize“: s. 586–818, tedy 233 stran. Zde by se již přetištění Pannwitzovy výpovědi a konfrontace s jeho úřední zprávou snad vyplatila.

Charakter Šustkovy edice je co do obsahu zpřístupněných dokumentů specifický: méně než o sám atentát, jeho přípravu, provedení či vojensko-politické kontexty,⁴ bezprostřední výsledky a širší konsekvence této operace (Šustek nepracoval s prameny britské, resp. československé exilové proveniencce, uloženými v Kew), jde tu o situaci v protektorátu. Snad nejpodstatnější je otevření náhledu do reakcí nacistického okupačního aparátu. Úspěšný atentát byl ohromnou ranou nacistické prestiži, důkazem pro spojence i pro obyvatelstvo okupované země o (arogantní) neschopnosti gestapa a SD včas rozkrýt odbojové sítě a předejít takovéto signifikantní porážce „uvnitř“ říše. Snahou zakrýt vlastní neschopnost policie a maskovat kolaps lze vysvětlit i rozsah a rasanci zpočátku neúspěšné pátrací velkoakce, těžce dopadnuší na celou českou společnost protektorátu.

Jeden z největších přínosů Šustkovy edice spočívá v tom, že podává řadu dokladů o tom, jak intenzivně až hystericky se Frank i ostatní představitelé režimu snažili „minimalizovat škody“, a to jak směrem do říše („bylo nezbytné přesvědčit nadřízené v Berlíně, že atentátu nešlo předejít“,

3 Stanislav F. BERTON (ed.), *Das Attentat auf Reinhard Heydrich vom 27. Mai 1942. Ein Bericht des Kriminalrats Heinz Pannwitz*, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 33, 1985, s. 668–706. Šustek připomíná problematizování tohoto textu Zdeňkem JELÍNKEM, *K problematice atentátu na Heydricha*, Historie a vojenství 40, 1991, č. 2, s. 84, jde ale o faktografické nepřesnosti toho typu, které by od Pannwitze (mj. po válce deset let vězněného v SSSR) bylo s odstupem čtyř desetiletí od události možno očekávat takřka s jistotou.

4 Zde mají nadále klíčovou roli rozsáhlé studie Oldřicha Sládka z roku 1969 a Zdeňka Jelínka z roku 1970, resp. jejich monografie: Oldřich SLÁDEK, *Přicházeli z nebe*, Praha 1992, a Zdeňk JELÍNEK, *Operace Silver A*, Praha 1992 (2. rozšířené vydání Praha 2011).

s. XXVIII), tak vůči obyvatelstvu protektorátu. Je mimořádně zajímavé sledovat, jak se nacisté „bezradnost německé policejní správy“ snažili „zakrývat teatrální pompou během Heydrichova pohřbu“ (s. XXIV). V tomto kontextu je pozoruhodné, jaký důraz kladl K. H. Frank na zamezení vzniku „hrdinského kultu“ atentátníků v protektorátní společnosti a na vytvoření iluze, že český národ aktivně spolupracuje při jejich odhalení. Této problematice bude ostatně věnováno celé IV. oddělení v druhém svazku edice.⁵ Obdobně pozoruhodná jako intenzivní propagandistické krytí heydrichiády je na druhé straně skutečnost, že v této situaci někdo z úředníků gestapa nezaváhal a odčerpal část odměn pro svědky a udavače do své kapsy. Přirozeně, že udavačů a kolaborantů (obě s velmi různou motivací) se posléze, tedy po obratu ve vyšetřování, našlo v protektorátu dost, zejména po úspěchu nacistické „amnestie“ pro pachatele, kteří se sami přiznají (zrada Karla Čurdy 16. června). To mimořádně zajímavé na editované dokumentaci je ovšem hlavně otevření náhledu do propagandistického uvažování okupační moci.

Nesmírně pracná (editor vědeckě připomíná oporu, porozumění a pomoc desítek archivářů a historiků), nadto elegantně a účelně vytištěná Šustkova edice je – a zejména po završení celého velkého díla bude – významným příspěvkem k výzkumu dějin protektorátu a obecněji nacistické okupační moci v Evropě. Šustek již ohlásil monografické zpracování heydrichiády na základě souboru nově shromážděných pramenů. Bylo by však produktivní a cenné podívat se na shromážděný materiál i z jiných než pouze klíčovou událostí definovaných úhlů.

Jiří Pešek

Gerald MUND (Hg.)

Deutschland und das Protektorat Böhmen und Mähren.

Aus den deutschen diplomatischen Akten von 1939 bis 1945 (VCC 127)

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2014, VIII + 689 s., ISBN 978-3-525-37305-7.

Název rozsáhlé edice deklaruje zájem o Německo a protektorát Čechy a Morava ve světle německých diplomatických akt let 1939–1945. Vzhledem ke skutečnosti, že tzv. protektorát byl roku 1939 začleněn do Říše a setrval v jejím svazku až do jejího hořkého konce, se takovéto vymezení může jevit jako poněkud zvláštní. Autor, dlouho v Praze žijící soukromý badatel o dějinách německé diplomacie, se tu však v návaznosti na své starší práce¹ zaměřil na působení německých diplomatů nižšího ranku, kteří – coby úředníci říšského ministerstva zahraničí (Auswärtiges Amt – dále AA) – v návaznosti na existenci a působení německého velvyslanectví v Praze jednak roku 1939 likvidovali „diplomatickou pozůstalost“ anektovaného Československa, jednak (v rámci informační konkurence nacistické polykracie) měli ve funkci Vertreter des Auswärtigen Amtes beim Reichsprotektor (zkratka VAA) za úkol zajišťovat přímé spojení AA k Úřadu říšského protektora, resp. podávat do Berlína ministru Ribbentropovi přímé a nezávislé informace o politické i všeobecné situaci v protektorátu. Této skutečnosti odpovídá i úvod edičního svazku, v němž Mund charakterizuje šest diplomatů, kteří vedli pražský VAA v letech 1939–1945.

5 Srov. také Vojtěch ŠUSTEK, *Pražané pod tlakem nacistické propagandy během druhého stanného práva na území tzv. Protektorátu Čechy a Morava*, Documenta Pragensia 26, 2007, s. 427–479.

1 Gerald MUND, *Herbert von Dirksen (1882–1955). Ein deutscher Diplomat in Kaiserreich, Weimarer Republik und Drittem Reich. Eine Biografie*, Berlin: dissertation.de, Verl. im Internet 2003; TÝŽ (ed.), *Ostasien im Spiegel der deutschen Diplomatie: die privatsdienstliche Korrespondenz des Diplomaten Herbert v. Dirksen von 1933 bis 1938*, Stuttgart 2006.

Ediční části svazku je předsazen soupis 446 vydaných dokumentů (s. 19–58), který do jisté míry přejímá i funkci věcného rejstříku. (Formální titulatury původců dokumentů tu však, bohužel, zaujímají více místa než extrémně stručná, mnohdy nepřesná nebo obsahu málo odpovídající věcná hesla.) Rozbor seznamu editovaných dokumentů prozradí mnohé: Především ukáže (pro stav dochování nacistických písemností obecně typickou) převahu materiálu z prvních let okupace a minimum dokumentů z posledních let války. Chronologicky jednotně seřazená (tedy bez ohledu na původce písemnosti a její typ: najdeme tu pestrou směs, sahající od rutinních „zpráv o politické situaci“ z pražského VAA až po záznamy diplomatických telefonátů v AA) edice přináší 208 čísel k roku 1939, 133 k roku 1940, 70 pro rok 1941, 21 pro rok 1942 a 9, resp. 4 kusy pro léta 1943 a 1944, přičemž poslední editovaný dokument pochází z 18. července 1944. (Je to krátký Himmlerův oběžník s celorišskou platností, jehož klíčová věta zní: „Za ‚Čechy‘ jsou pokládáni příslušníci českého národa“ s. 626.) Z roku 1945 tu – navzdory titulu publikace – žádný materiál nepřichází.

Vzhledem k ohromným ztrátám fondů AA, způsobeným spojeneckým bombardováním a požáry v Berlíně, zejména však cílenou likvidací podstatných částí archivu na konci války, se z písemností, jejichž původcem byli úředníci pražského VAA, zachovaly jen drobné zlomky. Mund proto edici tematicky doplnil: prozkoumal řadu archivních fondů říšských politických a diplomatických úřadů a z nalezených dokumentů provedl blíže nedefinovaný výběr kusů, které se tak či onak, přímo nebo vzdáleně vztahovaly ke sledované tematice. Sám editor charakterizoval výsledek svého úsilí slovy: „Celkově se v této edici nacházejí prameny k různým tématům zahraniční i vnitřní politiky protektorátu“ (s. 15). Poněkud přesnější představu o obsahu tohoto „chaosu věcí pozoruhodných“ pak podává výčet (tamtéž): Reakce zahraničních vlád na okupaci, převzetí československých diplomatických zastoupení německými, zbavení československých diplomatů protektorátního občanství, špionáž německých diplomatů v zahraničí orientovaná na československý exil, převzetí písemností československých úřadů a hmotné podstaty československých vyslanectví, mezinárodně právní aspekty vzniku protektorátu, jeho hospodářské začlenění do Říše, jeho poválečná budoucnost. Teprve potom následuje zájem o vnitřní – českou – politiku v protektorátu, dále (velmi sumární) zprávy o represích, o rozsudcích smrti a popravách, o odboji a persekuci židů. Poněkud konkrétnější pozornost je v edici věnována jen zatčení, odsouzení a popravě Otakara Klapky a Aloise Eliáše. Dokumenty k hospodářské situaci ani detailnější osobní spisy se editor rozhodl do politicky profilovaného svazku nezařazovat (tamtéž).

Z uvedeného výčtu je zřejmé, že v popředí Mundovy pozornosti nestojí protektorát jako takový, nýbrž říšská diplomacie, která je nahlížena prizmatem témat, spojených s likvidací anektované Československa a s jeho diplomatickou pozůstalostí. V jarních měsících roku 1939, v prvních letech okupace, ale i celkově je tak nejčastějším původcem editovaných písemností významný německý diplomat, státní sekretář berlínského AA, člen osobního Himmlerova štábu, SS-Oberführer Ernst von Weizsäcker. Je škoda, že jeho osobu – roku 1949 byl von Weizsäcker v tzv. Wilhelmstraße-Prozess v Norimberku za zločiny proti lidskosti Američany odsouzen k sedmi letům vězení, po roce byl však amnestován – editor ponechal zcela stranou pozornosti.²

2 Osoby von Weizsäckera se týká mnohá partie z dnes velmi bohaté literatury o německé diplomacii doby nacismu. K von Weizsäckerovi speciálně pak srov.: Rainer A. BLASIUS, *Für Großdeutschland – gegen den großen Krieg. Staatssekretär Ernst Frhr. von Weizsäcker in den Krisen um die Tschechoslowakei und Polen 1938/39*, Köln-Wien 1981; Rolf LINDNER, *Freiberr Ernst Heinrich von Weizsäcker, Staatssekretär Ribbentrops von 1938 bis 1943*, Lippstadt 1997; Jobst KNIGGE, *Der Botschafter und*

Přítom právě v kusech, které von Weizsäcker napsal nebo které mu byly adresovány či posunuty k jeho rukám, se nejjasněji otevírá vln do cest získávání informací a komunikačního pole nacistické diplomacie, jejich kontaktů, sítí, způsobu jednání s diplomaty ostatních států i do diplomatického zázemí pro politické rozhodování. To vše jsou témata, která dnes enormně zajímají „obrozené“ dějiny diplomacie. Ty ale mají jen velmi málo společného s historií protektorátu. Editor souboru těchto zpráv jako celku v úvodu nevěnoval nejmenší pozornost, natož že by je zkusil sumárně interpretovat.³ Mnohdy opravdu zajímavé dokumenty tohoto druhu představují v edici obsahově de facto samostatný segment. Jejich rozesetí do jednotné chronologické řady se zprávami a mnohdy opakujícími se či vysloveně stereotypními, o denní tisk se opírajícími zprávkami z protektorátu postrádá historiografickou logiku.⁴

Po ediční části knihy následuje seznam zkratk. Soupis pramenů podává stručný přehled excerpovaných archivních fondů: Jsou to dokumenty říšského kancléřství a říšského ministerstva zahraničí ve Spolkovém archivu v Berlíně, řada fondů Politického archivu Ministerstva zahraničí v Berlíně a písemná pozůstalost VAA v rámci fondu Úřad říšského protektora v pražském Národním archivu. (Zde je uložena i pražská písemná pozůstalost jednoho z představitelů VAA, Kurta Ziemke.) Připojen je též – poněkud torzovitý – soupis použité literatury (ta však není v poznámkách u dokumentů až na výjimky citována). Knihu uzavírá identifikační osobní rejstřík, resp. rejstřík geografický, z něhož byl vyloučen Berlín a Praha jako místa původu většiny písemností. Škoda, že tato města nebyla v rejstříku ponechána alespoň v míře omezené na obsah editovaných dokumentů. Ukázalo by se pak, jak málo vlastně byla Praha ve vydaných zprávách tematizována. I tak tu jednoznačně nad zprávami o lokalitách v protektorátu (zejména Brno a Ostrava, alespoň málo i Plzeň) počtem dominují zmínky o světových metropolích a významných říšských městech. Již to naznačuje, kde leží informační těžiště edice.

Mundův klíčový (přinejmenším počáteční) zájem platil však představitelům pražského VAA. Stručně charakterizuje jednoho diplomata po druhém, o jejich „kolektivní biografii“ ve smyslu dnes již etablovaného historiografického modu, věnujícího se „socializaci“ a „zasítování“ (networking) zkoumaných osob se však nepokouší. V kontextu s nekončícími debatami o nacistickém profilu AA stojí za zmínku,⁵ že všichni vedoucí VAA byli členové strany, většina z nich

der Papst. Weizsäcker und Pius XII. Die deutsche Vatikanbotschaft 1943–1945, Hamburg 2008; Thorsten HINZ, *Der Weizsäcker-Komplex: Eine politische Archäologie*, Berlin 2012.

- 3 Nezbyvá než opakovat výhradu, která zazněla již na adresu Mundovy edice von Dirksenových „papírů“: Kniha nechce čtenáři ani tak zprostředkovat danou problematiku, „jako spíše poskytnout materiál, na jehož základě bude možno bádát dále“. Srov. Susanne KUSS, recenzi na práci: Gerald MUND, *Ostasien im Spiegel der deutschen Diplomatie. Die privatdienstliche Korrespondenz des Diplomaten Herbert v. Dirksen von 1933 bis 1938*, Stuttgart 2006, in: H-Soz-u-Kult, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2007-3-217/> (20. 09. 2007).
- 4 Jakou souvislost s protektorátem má informace, že zpráva o jeho zřízení potěšila sovětské diplomaty v Kábulu, vystrašila egyptský tisk, obávající se italského přepadu z Libye, neudělala dojem na české kolonisty v argentinském Chacu nebo definitivně zlomila důvěru Australanů v Hitlera? (Srov. s. 69n., 104n. a 139n., 215n.) Proč je tu otištěna rozsáhlá (sedmistránková; s. 193–199) relace německého velvyslance v Pretorii o britských postojích k německé expanzi? Jen proto, že obsahuje také informaci o negativních ohlasech okupace Československa u britského tisku a britské veřejnosti?
- 5 Srov. Eckart CONZE – Norbert FREI – Peter HAYES – Moshe ZIMMERMANN (edd.), *Das Amt und die Vergangenheit. Deutsche Diplomaten im Dritten Reich und in der Bundesrepublik*, München 2010. K prvé fázi této debaty srov.: Christian MENTEL, *Mit Zorn und Eifer: Die Debatte um „Das Amt und die Vergangenheit“*, in: *Zeitgeschichte-online*, März 2011, URL: <http://www.zeitgeschich->

také SS. Prvním z tematizovaných diplomatů byl Andor Hencke,⁶ s jehož dopisy a zprávami se Mund setkal již při práci na své disertaci: Hencke, tehdy působící v Moskvě a Kyjevě, byl ve třicátých letech (než byl roku 1936 přesunut do Prahy) jeden ze stálých korespondenčních partnerů německého velvyslance v Japonsku Herberta von Dirksen. Editor v úvodu (s. 8) pozitivně vyzdvihuje stručnost Henckeho telegramů, informujících AA o zablokování účtů a konfiskaci majetku českých diplomatů, kteří se nepodřídili Říši, ve srovnání s „rozvláčenými“ (ausschweifend) dvou- až třístránkovými relacemi ostatních diplomatů.

Po přechodu Henckeho na ústředí do Berlína převzal pražskou misi 28. září 1939 Kurt Ziemke. Tento oddaný, leč svárlivý nacist, blízký K. H. Frankovi, vydržel v čele pražského VAA do února 1941, kdy byl propuštěn ze služeb AA a stal se zástupcem německých a protektorátních firem v Záhřebu. Koncem války se stěhoval zpět do Říše přes Prahu a ve zmatku na konci dubna 1945 tu zanechal svoji „polosoukromou“ (privatdienstlich) sbírku dokumentů a korespondence, která je dnes uložena v pražském Národním archivu. Díky tomuto konvolutu představuje Ziemkeho období v edici sub specie protektorátu a jeho vnitřních záležitostí nejlépe zastoupenou epochu. To jistě neznamená, že by se uživateli dostalo „vyvážené“ informační báze, resp. náhledu do toho, co němečtí úředníci a diplomaté považovali za významné a co ne. Také Ziemkeho zprávy se nedochovaly v úplnosti. Zcela v nich např. chybí informace VAA o událostech 17. listopadu 1939.⁷ Edice obsahuje několikařádkové hlášení Oberkommando der Wehrmacht pro AA o průběhu demonstrací 28. října, poté Neurathův telegram Hitlerovi z 9. listopadu 1939, že Češi nevyužili výročí Bílé hory k opakování demonstrací.⁸ 17. listopad jako takový tu však zastoupen není.⁹

Ostatně AA byl tou dobou zaměstnán něčím důležitějším. Státní sekretář von Weizsäcker musel řešit střížnost, kterou na podnět sovětského generálního konzula v Praze Alexandrovského podal sovětský velvyslanec v Berlíně Merekalov: Na pražské výstavě Vlajky byl jeden sál věnován obrazům Karla Relinka, který masivní antisemitismus jednoznačně spojoval s názorným antisovětismem a německá cenzura (ještě nezacvičená na nové poměry za paktu Stalin–Hitler) to včas nepostihla.¹⁰

Ziemerovým nástupcem pro jaro a léto 1941 se stal Martin von Janson. Od jeho nástupu edice v podstatě již jen doznívá: Ze 446 otištěných dokumentů jich do období od března 1941 do července 1944 patří jen 86. Jen minimum z nich přitom napsali zástupci VAA. Do Jansonova období spadá např. nacistické přepadení Sovětského svazu 22. června 1941. Bylo by tedy možno

te-online.de/md=Mentel-Debatte-Auswaertiges-Amt/ (9. 3. 2013), nejnověji pak: Martin SABROW – Christian MENTEL (ed.), *Das Auswärtige Amt und seine umstrittene Vergangenheit. Eine deutsche Debatte*, Frankfurt am Main 2014.

6 Andor HENCKE, *Augenzeuge einer Tragödie. Diplomatenjahre in Prag 1936–1939*, München 1977. Srov. také drobnou publikaci: TÝŽ (úvod Georg STADTMÜLLER), *Erinnerungen als Deutscher Konsul in Kiew in den Jahren 1933–1936*, München 1979.

7 Toto téma se v materiálech VAA objevuje až později: 23. 2. 1942 hlásil Werner Gerlach do Berlína, že s dosazením nové protektorátní vlády tematizoval znovuotevření „na tři roky“ uzavřených vysokých škol Emanuel Moravec. Bylo mu sděleno, že „tato otázka byla již překonána vývojem“. Srov. č. 415, s. 588n. Vysvětlující text v poznámce pod čarou dokládá autorovu pouze rámcovou informovanost o událostech listopadu 1939 a jejich významu.

8 Srov. s. 302, 306.

9 Jako přehledná informace v němčině přitom Mundovi mohla posloužit studie: Karl LITSCH, *Die Aktion vom 17. November 1939*, in: Buchhard Brentjes – Günter Albrecht (ed.), *Wissenschaft unter dem NS-Regime*, Berlin 1992, s. 64–81.

10 Srov. dokumenty č. 202, 203, 205, s. 306, 307, 310.

očekávat relace VAA o reakci protektorátní politiky a společnosti na tuto událost. Jakékoliv informace však chybí. Místo toho věnuje edice pozornost – jistě podstatnému – problému, který musel v roce 1941 řešit opět Ernst von Weizsäcker, totiž otevřenému konfliktu mezi šéfem AA Ribbentropem a říšským protektorem von Neurathem. Základem se stalo hlášení šéfa pražské Sicherheitspolizei Geschkeho, že z pražského Maltézského paláce byly brutálně „sejmuty“ vzácné gobelíny a na dvou nákladních autech odtransportovány do berlínského AA.¹¹ Rozhořel se spor o právo disponovat majetkem zrušeného řádu maltézských rytířů, resp. obecněji o svrchovanost nad protektorátem. Spor, jak známo, ukončilo odvolání von Neuratha a jeho nahrazení Heydrichem.

Jansonovým nástupcem v pražské VAA byl na několik měsíců původně rakouský znalec československé problematiky Georg Gerstberger, kterého v únoru 1942 na výslovnou žádost Heinricha Himmlera nahradil člen jeho osobního štábu, doc. MUDr. Werner Gerlach. Ten vydržel v Praze do konce roku 1942. Je zajímavé, jak málo a jak úsečně střídmych relací je v knize podchyceno pro atentát na říšského zastupujícího protektora Heydricha, jeho skon a návazně pátrací akci, resp. „heydrichiádu“.¹² Pak AA poslal do Prahy SS-Sturmabführera ve štábu SS-Hauptamtu, Ericha von Luckwald.¹³ Jestliže se již z Gerstbergerovy a Gerlachovy epochy dochovaly jen jednotliviny, pro Luckwaldovu dobu máme v edici pouze dvě písemnosti, nějak se vztahující k VAA: dva kusy, které byly mj. adresovány k jeho rukám.

Co tedy edice přináší? Weizsäckerovy písemnosti a okruh dalších kusů, na ně reagujících nebo k jeho rukám zasláných, umožňuje – ovšem jen v nepodstatné souvislosti s protektorátem – nahlédnout do některých praktik nacistické diplomacie. Bohužel jen velmi málo přispívá Mundeho edice k poznání role a působnosti VAA, resp. k porozumění trvale napjatým vztahům mezi německým vedením protektorátu a berlínským ústředím. Zjevně nešlo jen o konkurenci von Neuratha s Ribbentropem, ale i o pozdější snahu Himmlerova štábu zajistit si v této důležité oblasti Říše kontrolu či přímý vliv. V edici dále dostáváme k dispozici mnohé, ale jen zlomkovité a opakující se informace o „politickém“ dění v protektorátu. Tyto zprávy však začasté nepocházejí z informovaných a vlivných protektorátních kruhů, ale z denního tisku (Der neue Tag byl zjevně nejčastější četbou a informační oporou mužů z VAA, důvěřivě přejímajících jeho názory – v principu ovšem preformované tiskovými instrukcemi Gruppe Presse Úřadu říšského protektora).¹⁴ I ony jednotliviny mohou být pro specialisty přínosné, ale již proto, že editor nekonfrontoval volbu svých edičních kusů s dosavadními edicemi, zdá se, že rozsáhlý a nákladný ediční celek přináší jen málo věcně nového.

Mund říká o svém díle: „Tato pramenná edice nemůže v žádném případě zprostředkovat úplný obraz událostí v protektorátu Čechy a Morava“ (s. 14). S tím lze beze zbytku souhlasit.

Jiří Pešek

11 Srov. dokumenty č. 346, 355 a 380, s. 500, 515n., 380. Pro edici je symptomatické, že mezi dokumenty jedné kauzy neexistují odkazy a záležitost není editorem kontextualizována. Příklad v edici příznačně končí oznámením von Weizäckera, že gobelíny jsou v Berlíně v čištění a o jejich dalším osudu bude ještě rozhodnuto. Pokud známo, gobelíny se do Prahy nevrátily a posléze v Berlíně zanikly.

12 Vynikne to zejména v konfrontaci s bohatstvím zpráv, které k tématu přináší velká edice: Vojtěch ŠUSTEK, *Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava. Edice historických dokumentů*, svazek 1, Praha 2012.

13 Mund o Luckwaldovi píše, že působil v Praze do února 1945, poté odtud uprchl (s. 12). Proč ale vysoce postavený úředník AA a esesman Himmlerova okruhu musel „prchat“ z Prahy více než čtvrt roku před koncem války, a to právě v době, kdy něco podobného bylo přísně zakázáno a ještě zdaleka nebylo potřeba, autor nevysvětluje.

14 Pro český tisk srov.: Barbara KÖPPOVÁ – Jakub KONČELÍK – Jitka KRYŠPÍNOVÁ, *Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara*, Praha 2003.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Středověk

Martin MUSÍLEK a kol.

Havelské město pražské ve středověku.

Historie – archeologie – stavební historie

Praha, Casablanca 2012, 426 s.,

ISBN 978-80-87292-21-1.

Sborník soustřeďuje studie odborníků, kteří mají co říci k dějinám srdce moderní Prahy – Havelského Města pražského. Stavební útvar s tímto názvem vznikl v důsledku darovací listiny Přemysla Otakara II. mincmistrovi Eberhardovi a jeho přátelům, kterou král poskytl v místech v okolí dnešní ulice Rytířská a soustředěných okolo kostela sv. Havla. Kolem poloviny 13. století se tak Havelské město stalo jakýmsi městem ve městě, rozuměj Starém Městě pražském. Příspěvky ve sborníku jsou rozděleny do třech tematických skupin: první skupinu tvoří práce historiků, druhé archeologicky zaměřené články a konečně třetí skupina příspěvků si všímá stavební historie Havelského Města pražského. Spolupráce odborníků různého zaměření představuje v medievistice *conditio sine qua non*. Sborník je toho zdařilým důkazem. Příspěvek Josefa Žemličky shrnuje dosavadní historické poznatky o Havelském městě a pokouší se dát odpověď na otázky, spojené s jeho existencí. Byla *nova civitas circa sanctum Gallum* novým městem nebo spíše městskou čtvrtí? Martin Nodl se domnívá, že pokud by se skutečně jednalo o *nova civitas*, jednalo by se o středoevropskou anomálii. Martin Musílek se ve své stati zabývá sociotopografickým rozbohem Havelského tržiště ve 14. století, tak jak je ho možno formulovat na základě městských knih, a upozorňuje na velkou fluktuaci

nemovitostí, která je z nich patrná. Robert Gája se soustředil na dějiny přirozeného středu Havelského Města – kostela sv. Havla a potažmo jeho farnosti v předhusitské době. Poukazuje na existenci četných fundací (jedním z dárců je např. Jan z Pomuku) a na bohatství, se kterým kostel mohl díky darům usedlých i mimo Prahu už přesídlivších rodin počítat. Kultem sv. Havla a jeho cestami do středověkých Čech se ve svém příspěvku zabývá Jan Hrdina, který k výkladu připojil přehled všech kostelů s patrocinem sv. Havla v Čechách – celkem do 18. století devětačtyřiceti.

Pro historii Havelského Města je klíčovou postavou osoba mincmistra Eberharda, jemuž bylo vystaveno výše zmíněné královské privilegium. Vojtěch Vaněk se vrací k některým starším názorům, které počátky tohoto městského útvaru spojovaly s historií Kutné Hory, ve které Eberhard jako mincmistr působil. O několika sporných otázkách, týkajících se Eberhardovy osobnosti v historiografické literatuře, podává výklad Petr Schneider. Jan Vojtíšek se zabývá působením Eberharda a jeho potomků ve středověkých Čechách a zdůrazňuje grunderský ráz této nepatricijské, ale pro české hospodářství klíčové rodiny.

Skupinu archeologicky zaměřených příspěvků zahajuje Zdeněk Dragoun statí, ve které přehledně představuje nové archeologické poznatky o Havelském Městě a odpovídá na otázku ohledně dokončení jeho lokace v tom smyslu, že přes počáteční tížžádostivé plány jeho lokátorů Havelské Město nebylo a nemohlo být vnímáno jako Starému a Novému Městům právně rovnocenný útvar. V následujícím příspěvku nám Petr Starec představuje archeologické prameny, které posloužily jako

vodítka k poznání původní a starší podoby Havelského Města. Z těchto pramenů vyplynul závěr, že na rozdíl od živelně rostoucí zástavby ve zbytku Prahy je v uspořádání Havelského Města patrný stavební plán, jak tomu nasvědčují i rovné čáry ulic.

Stavební historii Havelského Města se zabývá poslední skupina příspěvků sborníku. Miroslav Kovář si všímá výstavných věžových domů a domů s průjezdem, síní a přední částí. Na skutečnost, že nejen domy, ale i celkový prostor Havelského Města byly na tehdejší poměry velkoryse a moderně řešeny, upozorňuje Milena Hauserová, když zdůrazňuje, že původní šířka Havelského tržiště (před zastavěním) činila celých 85 metrů, tedy mnohem více než Václavského náměstí i náměstí královských Domažlic. Michael Rykl upozorňuje na skutečnost, že mezi domy čp. 509 a 510 v jihozápadní části Havelského tržiště je společná zeď, kterážto skutečnost svědčí o plánovitě, projektované výstavbě domovních bloků. Vladislav Razím se zabývá problematikou opevnění Havelského města. Jak se stavebně utvářel a postupem času měnil kostel sv. Havla, nám přibližují příspěvky Miroslava Kováře a Hany Černé.

Součástí sborníku je kromě doprovodného aparátu, plánů a dokumentace také seznam literatury a jmenný rejstřík.

L. Blechová

Zdeněk BERAN a kolektiv

Východočeská šlechta, její sídla a teritoria

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2013, 254 s., ISBN 978-80-7422-259-7.

I když titulů o šlechtě není v poslední době zrovna málo, skutečně dobrých prací není, jak se říká, nikdy nazbyt. Platí to rovněž o kolektivním díle, které si předsevzalo upozornit alespoň na hlavní vývojové rysy šlechty ve východních Čechách, v oblasti, kde zvláště v „husitském“ 15. století sehrávala šlechta roli, přesahující regionální dimenzi.

Publikace, pojatá jako hold celoživotní práci historika a znalce hradů Františka Musila, pojímá na čtrnáct příspěvků pod redaktorstvím Zdeňka Berana. Počínají mapovat aktivity šlechtických rodů již v přemyslovské době, aby je časově završil příspěvek Jaroslava Čechury o Smiřických, stále ještě nedocenených podnikatelích a finančníci, jejichž smělý vzestup přetřela smrt Albrechta Jana v průběhu stavovského povstání (Poslední Smiřičtí – bankéři mezinárodního formátu?, s. 96–104).

Pro starší období nesporně zaujme fundovaná stať Miroslava Plačka o hradech šlechty, přicházející hlavně do Podorlicka z Moravy. Stať se zároveň váže ke kolonizační problematice a nabízí řadu zajímavých detailů, propojených s genealogickými otázkami. K otázce, zda byl hrad Lichnice dílem proslulé větve ronovického rodu, nebo za své počátky vděčil králi (v takovém případě nejspíše Václavovi I.), se střídavě vrací Tomáš Somer. Pečlivě váží pro i proti a opakovaně potvrzuje, na jak kluzký terén tady historik vstupuje. Kde začíná a končí „královo“, čím byl šlechtický majetek ve 12. a 13. století? – to jsou stále nezodpovězené otázky. Speciálně hrady bývají vděčným kolbištěm takových diskusí (Rýzmburk, Jindřichův Hradec aj.).

Vtipně a přitažlivě pojal Bogusław Czechowicz své „nové čtení“ o sochařské výzdobě na fasádě vnější brány hradu Litice. Dospěl k závěru, že Jiří Poděbradský nekladl na hrad jen úkoly rezidenční, ale světil mu také poslání střežit archiv, který zajišťoval nároky poděbradského rodu na bohaté majetky. Starozákonní motivy, které Czechowicz v postavách „v bráně“ shledal, mají reagovat na momentální politickou situaci (Hle, král sedí v bráně. Hledání biblických asociací hradu Litice, s. 111–118). Bude zajímavé sledovat, jak tyto dost odvážné úvahy přijme odborná veřejnost. Postavu známého válečníka Jana Jiskry z Brandýsa oživil a k otázce jeho původu snesl pozoruhodný materiál Michal Faist. Věřím možnosti, odkud by mohl pocházet, je

pestrý, nejčastější úvahy se vázaly k Brandýsu nad Orlicí, přesto Faist po důkladných rozbo-rech nakonec uzavírá, že „neexistuje žádný důkaz o tom, že by se Jan Jiskra narodil ve východních Čechách. Vše ukazuje naopak na jeho moravský původ“ (s. 72). Kromě jiného má váhu i poznatek, že přídomku z Brandýsa začal Jiskra užívat až později. Přímo do středu rodiny krále Jiřího z Poděbrad zavádí stat Martina Šandery, věnovaná jeho nejstaršímu, přece však v pozadí stojícímu synu Bočkovi. Narozen v létě 1442, trpěl Boček blíže neznámým handicapem, který ho již patrně od dětství vyřazoval z otcových dědických i politických plánů. Jaké povahy by měl být, o tom prameny diskrétně mlčí, podle autorova názoru nebylo však postižení takové povahy, aby se dalo mluvit o skutečně těžké duševní nemoci nebo mentální vadě. Spekulací se od časů Palackého nabízí více, ale Šandera jejich práh nepřekračuje a sumarizuje strohá fakta o tomto sice „prvním, přece však posledním“ synovi husitského krále († 1496 v Kladsku).

„Kšaftovní“ či testamentární témata zastupuje Robert Šimůnek rozbořem závěti Mikuláše Trčky z Lípy († 1516), která byla vlastně druhou v pořadí (1510, 1515). O formování krajské správy ve východních Čechách v 15. století a z jakých kořenů vyrůstala (popravci, hejtmani aj.), pojednal Zdeněk Beran. Precizností a výpovědní hodnotou pak vyniká studie Ondřeje Felcmana. Už její název sděluje vše podstatné, co nabízí: Velké pozemkové majetky ve východních Čechách a jejich aristokratičtí majitelé v letech 1436–1634 (s. 20–39). Vedle psaného slova provázejí text i názorné diagramy, kde všude a jak dlouho se jednotlivé šlechtické rody podílely na držení středně velkých a velkých panství. V časové délce vlastněných panství dominují Slavatové (Košumberk), následovaní Valdštejny (Štěpanice – H. Branná) a Trčky (Opočno, Smiřice aj.).

Tolik alespoň výběrový průřez solidní přehledovou publikací, po které jistě sáhnou nejen zájemci o historii východních Čech.

Poznámku zaslouží i bohatá dokumentační příloha včetně barevných vyvedení.

J. Žemlička

Vladimír BYSTRICKÝ

Západní Čechy v husitských válkách

České Budějovice, Veduta, nakladatelství a vydavatelství 2013, 396 s., ISBN 978-80-86829-86-9.

S povděkem můžeme kvitovat, že na knižní trh přichází nové zpracování zásadní epochy českých dějin, kterou je husitské období. Monografie Vladimíra Bystrického se zaměřuje na západní Čechy, kde za husitské revoluce vykristalizovaly v zásadě tři oblasti. Území kolem Šumavy a částečně Českého lesa ovládala husitská města Domažlice, Sušice, Klatovy a Horažďovice. Dnešní Chebsko, horní Poohří a přílehlá část Krušných hor, oblasti jazykově německé, zůstávaly katolické. Katolické zůstávalo i užší Plzeňsko.

Autor knihu rozčlenil do devíti kapitol. Po rozsáhlé předmluvě následuje soupis pramenů a literatury. Vlastní výklad historických dějů počíná v druhé kapitole, v které jsou vysvětleny příčiny vzniku a předpoklady revoluce (do roku 1419). Autor zde líčí vývoj v Čechách s následným důrazem na situaci v západní části země, v tamních městech, církevních institucích, ve šlechtické obci. Třetí kapitola je věnována počátečním měsícům revoluce (1419–1420), samostatná, v pořadí čtvrtá kapitola pak situaci v Plzni. Pátá kapitola nadepsaná „Zápas o udržení a rozšíření revoluce“ popisuje léta 1420–1424. Útlum bojů v západních Čechách a stabilizace mocenských poměrů v letech 1424–1426 je předmětem šesté kapitoly. Léta 1426–1433 podchycuje sedmá kapitola. O postupném rozkladu revolučních sil a jejich konečné porážce se pojednává v osmé kapitole. V poslední kapitole autor shrnul výsledky husitské revoluce.

Kniha představuje shrnutí dosavadních znalostí o dané epoše a vymezeném regionu. Je

prostoupena četnými černobílými vyobrazeními pramenů, lokalit, vedutami, mapkami; jejich soupis včetně popisu samostatné barevné obrazové přílohy čtenář nalezne na konci práce. Publikace je dále vybavena jmenným a místním rejstříkem a výběrovým přehledem pramenů a literatury. Poznámkový aparát má úsporný charakter (celkem 29 poznámek) a je soustředěn na konci knihy.

P. Krafl

Heinz-Dieter HEIMANN –
Klaus NEITMANN – Uwe TRESP (Hg.)

*Die Nieder- und Oberlausitz –
Konturen einer Integrationslandschaft.*

Band I: Mittelalter

Berlin, Lukas Verlag 2013, 408 s.

(= Studien zur brandenburgischen
und vergleichenden Landesgeschichte,
Band 11), ISBN 978-3-86732-160-0.

Předkládaný svazek autorského kolektivu z Německa, České republiky a Polska nemá daleko k syntéze středověkých dějin Lužice. Nejde ovšem o syntézu v „tradičním“ slova smyslu, kdy osu tvoří politické dějiny a vše ostatní, tedy kulturní dějiny v širokém slova smyslu, představují jen nezbytný doprovod. Naopak: struktura práce je proporční, politickým dějinám zde není vyhrazeno klíčové místo ani z hlediska rozsahu ani z hlediska koncepčního. Dodává to knize jednak na vyváženosti ve vztahu k rekonstrukci minulosti a jednak, nelze nepřiznat, i na čtivosti.

Knih, uvozená nástinem politicko- a kulturněhistorického postavení Horní a Dolní Lužice ve středověké střední Evropě je tematicky strukturována do tří oddílů (Signaturen der Christianisierung in der Nieder- und Oberlausitz und das Kloster Dobrilugk; Politische Raumbildung: Konkurrenz und Koexistenz grenzübergreifend; Kulturlandschaftsgenese und kulturelle Verflechtungen). Jednotlivé kapitoly jsou navzájem velmi těsně propojeny; charakterizují je kategorie chri-

stianizace, sídelní dějiny, vývoj územních a správních struktur, formování a fungování struktur církevní správy (farní síť, kláštery), mocensko-politický kontext, dynastická a sakrální reprezentace, architektura jako nositel významu, kulturní dějiny, proměňující se historická krajina a její komponenty. Z hlediska sociálního jsou rovnoměrně zastoupeny všechny společenské vrstvy – před očima čtenáře tak vystupují příslušníci zeměpanských dynastií, šlechtici, klerici i příslušníci klášterních komunit, stejně jako měšťané a venkované. Z hlediska chronologického leží těžiště knihy v 10.–15. století, s dvojicí přesahů do 16. a 19. až 20. století. I ony ovšem mají se středověkem těsnou souvislost. Ke konstituování historické paměti tohoto období v městském prostředí je zaměřena případová studie analyzující humanistické dějepisectví města Lauban/Lubaň; centrem formování regionální identity v novověku byl potom prostřednictvím koncepce středověkých dějin klášter Dobrilugk: zdejšímu „formování středověku“, pěstovanému v rovině písemné i obrazové (nástěnné malby doprovázené nápisy), je věnována závěrečná kapitola knihy. Nakolik celou publikací prostupují četné vazby do českého prostředí, není – s ohledem na mocensko-politický, ale i kulturně determinované vztahy obojí Lužice k České koruně ve středověku – třeba blíže připomínat. Koncepce knihy představuje alternativu k výrazně politicky orientovaným syntézám dějin (historických) zemí. Ocenit lze zařazení dvojice statí, věnovaných reflexi středověku v období renesance i v době moderní. Samo téma není samozřejmě novum, vždyť humanistické dějepisectví se těší ve střední Evropě pozornosti již desítky let. Přesto se nejjednodušeji neubráníme dojmu, že cílem analýz je (stále ještě) spíše odlišit „pravé a falešné“ než rekonstruovat humanistickou koncepci středověkých lokálních (v drtivé většině případů městských) dějin. I v tomto směru lze tedy knihu pokládat za přínosnou.

R. Šimůnek

Klaus OSHEMA

Bilder von Europa im Mittelalter

(Mittelalter-Forschungen 43), Ostfildern, Thorbecke Verlag 2013, 678 s. + 43 většinou barevných vyobr., ISBN 978-3-7995-4362-0.

Označuje-li autor svou takřka sedmisetstránkovou knihu jako studii, je to možno považovat za více než skromné *captatio benevolentiae*. Jde totiž o knihu velké píle i rozhledu (jen pro představu: knihu doprovází více než stotřicetistránková bibliografie; je nutno si uvědomit, že autory jako např. A. D. von den Brincken a jiné podobné je třeba hledat pod předločkou von) a zároveň i aktuálnosti tématu. Neboť nejde jen o středověk, protože úvodní kapitoly jsou obecnějšího rázu a jedna z nich je výslovně věnována době starověké a pozorují se „zášlehy“ až k Alexandru Velikému. A nejde o obrazy o Evropě, což se mi jako pojem zdá být víceznačné, ale o sledování představ o Evropě, či o jejím vnímání.

Jinými slovy jde o pojem Evropa a o představy o ní, promítající se v nejrůznějších pramenech. Ale než k tomu dochází, je podána skica o pramenech a metodě a pak zejména rozsáhlý přehled dosavadního bádání, v ní se přikládá velký význam pádu železné opony, jenž umožnil snazší překonávání bariér. A dodejme, že současně ukazuje na aktuálnost medievistiky i v diskurzu současné společnosti. V dalším před námi defiluje interpretace názorů jednotlivých kronikářů, ale také teologů i jiných autorů literatury v užším slova smyslu, kteří se přímo, či i toliko náznakem dotkli fenoménu Evropy jako takové.

Nepřekvapivě pak mnoho materiálu poskytly nejrůznější spisy hagiografické, zejména o takových osobách, které měly významné či aspoň zřetelnější východní kontexty. Stejně tak byly vzaty v úvahu i prameny obrazové, tedy zejména kartografické a důraz je kladen i na interpretaci literatury astrologické a zejména také prorocké. Samozřejmě přitom hrála významnou roli církev a její jednotlivé komponenty jako svým

způsobem integrující prvek a ovšem i církevní výpady za evropské hranice, zejména křížové výpravy. Ocenit je třeba i vyváženost partií věnovaných středověku ranému, vrcholnému i pozdnímu, i když předběžné zpracování látky a přístupnost pramenů se u jednotlivých epoch výrazně liší. Jako česká nota se vedle řady marginálních zmínek objevuje zejména Karel IV. v kontextu rozboru scény Tří králů na Karlštejně (s. 344nn.) a pak při interpretaci zejména hodnocení mírového projektu krále Jiřího (kde autor čerpá zejména z prací Martina Nejedlého), k němuž z hlediska svého přístupu zaujímá poněkud rezervované stanovisko. Není-li tu možno věnovat knize zevrubnou pozornost, jíž by si nepochybně zasloužila, je snad možno upozornit i na fenomén písma, který hrál v širším kontextu nepopominutelnou roli.

I. Hlaváček

Die mantischen Künste und die Epistemologie prognostischer Wissenschaften im Mittelalter

Hg. von Alexander FIDORA unter redaktioneller Mitarbeit von Katrin BAUER (Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte 74), Köln-Weimar-Wien, Böhlau 2013, 208 s., ISBN 978-3-412-22124-9.

Za necelý rok po odeznění příslušného symposia leží před námi jeho tištěný výstup. Poněkud záhadný titul knihy je možno přeložit zhruba jako Jasnovidectví a teorie prognostického poznávání ve středověku. Je obecně známo, jak v středověku stála mnohá rozhodnutí pod vlivem nejrůznějších věštb a astrologických kombinací, a proto není divu, že se medievistika těmito otázkami musí zabývat. (Ostatně tento svazek bezprostředně navazuje na jiný, který vyšel ve stejné řadě o pouhé dva roky dříve: *Mantik, Schicksal und Freiheit im Mittelalter*, Loris Sturlese (ed.), 204 s.) Deset poměrně stručných, zato ale rozevlátých témat dává nahlédnout do

evropského středověkého myšlení. Jednu výjimku tvoří vhléd do arabského prostředí 9. století a do teorie předpovídání počasí nejen na příkladu bagdádského filozofa al-Kindiho (Hans Daiber, *Erkenntnistheoretische Grundlagen der Wetterprognose bei den Arabern*) vycházejícího z Aristotela. Druhou pak závěrem připojená stať Katrin Bauerové o Janu (Johannu) Keplerovi a jeho pojetí vztahu astrologie a politiky (*De fundamentis astrologiae certioribus*). O zbytek se podělili badatelé nejen Německa, ale i Francie, Anglie, USA a Španělska. Poměrně kompaktní skupinu tvoří tři staťi věnované medicíně: Charles Burnett sleduje polemiky mezi teologií a astrologií o vztahu medicíny a astrologie, Danielle Jacquart zdrženlivost v otázce lékařské prognostiky kolem roku 1300 a Michael McVaugh píše o vlivu Galénova spisu *De crisi* na středověké lékařské myšlení. Ze zbývajících staťi ještě upozorňují na Jean-Marc Mendosia, který sleduje meteorologii a předpověď počasí ve středověku a vedle obecných otázek interpretuje v této souvislosti názory Pico della Mirandoly.

I. Hlaváček

Sylvie STANOVSKÁ – Manfred KERN
*Staročeské a německé milostné básnictví
vrcholného středověku*

Brno, Masarykova univerzita 2013, 193 s.,
ISBN 978-80-210-6342-6.

Publikace o staročeském a německém milostném básnictví z doby vrcholného středověku přináší dosud všechny známé texty staročeské milostné lyriky od počátků této žánrové tvorby, tzn. od přelomu 13. a 14. století až do 15. věku. Edici otevírá rozsáhlý úvod, členěný na několik kapitol. Zde se nejprve čtenáři nabízí pojednání o staročeské a evropské milostné lyrice středověku a následně o této tvorbě na pomezí Čech a Moravy. Rozlišovány jsou rovněž literární tradice a vlivy, včetně komentáře k uchování jednotlivých rukopisů.

Úvodní kapitolu zakončuje výklad o metricém principu a edičním uspořádáním knihy. Druhá kapitola přináší již jednotlivé básně v celkem devíti kategoriích; „Milostný nářek“, „Nářek nad stářím“, „Milostný nářek – naučení o lásce“, „Chvála milované ženy“, „Milostná píseň – Chvála milovaného muže“, „Svítáníčko“, „Milostný lež“, „Milostný dopis“ a poslední konvolut tvoří varia. Zpřístupněné texty doplňuje kapitola komentářů k jednotlivým kategoriím i písním. Závěr rozšířili autoři navíc o rozbor gnomických textů. Přínos edice spočívá kromě sumáře textů též v tom, že básně editoři zpracovávali na základě srovnání staročeských lyrických textů s texty z prostředí německy mluvících zemí stejné doby, neboť staročeská milostná lyrika stojí na konci tradice středověké milostné lyriky. Přestože tedy počátky této tvorby sahají do románského jazykového prostředí, vliv na staročeskou produkci uplatnil zcela zásadně německý minnesang. Jsou to především písňové typy, témata, motivy, metaforika a stylové prvky, jež se s ním (podle autorů) zřetelně shodují. Hlavní iniciátorkou edice se stala Sylvie Stanovská, germanistka a překladatelka. Manfred Kern spolupracoval předně na úvodu a komentářích. Publikace, vedle skvělého edičního počínu, znamená i významný příspěvek na poli historicko-literárním, neboť odkrývá další z rovin a možností studia dějin mentalit.

D. Dvořáčková-Malá

Thorsten HUTHWELKER

*Die Darstellung des Rangs in Wappen und
Wappenrollen des späten Mittelalters*

(= Rank 3), Ostfildern, Thorbecke Verlag
2013, 222 s. s řadou diagramů a 5 barevnými
foto v textu, ISBN 978-3-7995-9123-2.

O tom, že heraldika ve svém středověkém vývoji není doménou laiků, ale důležitou pomocně vědnou disciplínou, která má co říci i vlastní historii, zřetelně svědčí Huthwelke-

rova kniha. Ta se zabývá funkcí a funkčností heraldického materiálu v období, kdy heraldické symboly byly nejen integrální součástí šlechtické společnosti, ale začínaly pronikat i do společnosti měšťanské. I když šlo původně o zvýrazněné odlišení urozeného jedince či jeho družiny rozpoznatelné i na větší vzdálenost, vyvinul se z toho důležitý atribut společenského postavení, přenášený z osob i na jimi reprezentovaná teritoria a i jinak vyznačující majetkové a rodinné nároky, vazby či jiná privilegia.

K tomu, aby se tyto znaky dostaly do širšího povědomí alespoň osob, které byly profesionály – heroldy, vznikaly různé pomůcky – erbovníky, které měly svou různě specifickou strukturu a funkci (autor rozeznává funkci dekorativní, paměťovou či mnemotechnickou a posléze reprezentativní), navzájem byly zapůjčovány a z nich se různě kompilovala díla nová, čímž se vysvětluje i existence erbů nevýznamných rodů často velmi vzdálených vzniku příslušného díla. Vždy s konkrétním účelem, který nám často, ba dokonce zpravidla ve svém základním rozsahu uniká. Nicméně i tak jde o mimořádný pramen velké váhy nejen pro dějiny politické či správní, ale rovněž hodnoty kulturní, protože naznačuje – a leckdy dokonce zdůrazňuje – různé přehraniční vazby.

Autor nejdříve vítaně podává základní „heraldickou abecedu“ a pak sleduje kategorii erbovníků v jejich středověké době rozkvětu. Celkem jde dnes o něco málo více než 350 exemplářů, což už samo o sobě naznačuje, že šlo o tehdy poměrně značný počet, který byl jak formálně (jsou známy, i když nečetné, i erbovníky ve formě rotulů), tak věcně různě strukturován. Nejstarším dochovaným dokladem je císařská erbovní role, pořízená zřejmě k říšské korunovaci Oty IV. (bohužel známá jen z dost nedbalého opisu 17. století, v níž ale český kontext marně hledáme), aby pak zlatou dobou erbovníků se stala obě následná století. V době Karla IV. vznikla v Čechách tzv. Aula Caroli, dnes známá jen

z mladého opisu, kterou autor nezmiňuje. Z bohemik je třeba uvést vícekrát přicházející erb českého krále jednak jako kurfiřta, jindy ve funkci římského panovníka. Poměrně na okraji zůstaly znakové galerie na a ve stavebních památkách (výzdoba na hradě Laufu ovšem zmíněna je) a prakticky vůbec se nesetkáváme s heraldikou měšťanskou (městskou), jež nabývá síly právě ve století 14. a 15., i když je jasné, že její vážnost měla omezenější rozměr, vždy ale zajímavý v příslušném regionu (viz erby v chebské radnici či erbovní výzdobu v curyšském domě židovského finančníka „Zum Brunnenhof“).

I. Hlaváček

Raný novověk

Veronika HYDEN-HANSCHO
*Reisende, Migranten, Kulturmanager.
Mittlerpersönlichkeiten zwischen
Frankreich und dem Wiener Hof
1630–1730*

Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2013,
410 s. (= Vierteljahrschrift für Sozial-
und Wirtschaftsgeschichte. Beihefte 221),
ISBN 978-3-515-10367-1.

Teze o tom, že šlechtu z českých a rakouských zemí i celý císařský dvůr ve Vídni přes tradiční nepřítelství mezi Habsburky a Bourbony od poloviny 17. století silně ovlivňovala francouzská kultura a prostředí dvora Ludvíka XIV., je v evropské historiografii dostatečně známá. Jen málo historiků a historiček však doposud věnovalo pozornost cestám a především osobám, s jejichž pomocí se francouzské vlivy šířily do střední Evropy. Právě tímto tématem se zabývá monografie, která vznikla jako disertační práce na univerzitě ve Štýrském Hradci v roce 2011. Veronika Hyden-Hanscho vystavěla své pojednání na širokém pramenném výzkumu v ústředních vídeňských a pařížských archívech a knihovnách. Stranou pozornosti

neponechala ani písemnosti ze šlechtických rodinných archivů Harrachů a Khevenhüllerů. Jednotlivým tematickým blokům předchází úvodní stať, v níž autorka shrnuje dosavadní bádání, komentuje dochovanou pramennou základnu a naznačuje vlastní metodologická východiska.

V úvodní kapitole práce se Veronika Hyden-Hanscho zamýšlí nad zásadním významem kavalírských cest mladých šlechticů z českých i rakouských zemí pro přijímání francouzských kulturních prvků ve středoevropském prostředí. Během několikaletého putování po jihozápadní Evropě měli možnost osobně poznat každodenní život královského dvora Ludvíka XIV., který v té době platil za nedostižný kulturní a společenský vzor. Po návratu do vlasti mladí šlechtici přirozeně hledali cesty, jak neztratit s tímto kulturně vyspělým prostředím užší kontakty, udržet si aktuální přehled o tamním dění, pravidelně získávat nejrůznější módní zboží, případně odtud najmout vhodné řemeslníky, umělce a další jedince do svých služeb. Nejjednodušší možnost, jak získat některý módní doplněk, představovali francouzsky mluvící řemeslníci (dráteníci, kloboučníci, krejčí, parukáři, vyšíváči a další) usazení ve Vídni. Naprostá většina z nich sem emigrovala z Lotrinska, Franche-Comté a jižního Nizozemí, jež v šedesátých a sedmdesátých letech 17. století násilně obsadila vojska Ludvíka XIV. Právě analýza profesní a sociální skladby této nepřilíš početné skupiny osob tvoří podstatnou část anotované knihy.

Nezanedbatelnou zprostředkovatelskou roli hráli rovněž jedinci, kteří působili přímo v Paříži a měli přístup ke královskému dvoru. Jako vzorový příklad autorce slouží postava Alexandra Bergereta, jenž byl úzce svázán se šlechtickým rodem Harrachů. Vedle toho sloužil jako prostředník i pro další šlechtické rody ze střední Evropy – Schwarzenberky, Sinzendorfy a Valdštejny. V závěrečných dvou kapitolách proto Veronika Hyden-Hanscho nezachycuje pouze životní osudy Bergereta,

sociální zázemí zmiňovaného jedince či skladbu zboží a informací, které pravidelně zasílal do metropole habsburského soustátí. Především se snaží zrekonstruovat jeho rozsáhlou komunikační síť ve dvou geograficky vzdálených oblastech Evropy – Francouzském království a podunajské monarchii. Na jedné straně nastiňuje podobu komunikace s osobami francouzského původu, od nichž Bergeret získával požadované zboží a informace, na druhé se středoevropskými šlechtici, jimž je zprostředkoval. Následně se autorka pokouší rozplést jemné předivo společenských vztahů, které Bergereta poutaly k jednotlivým komunikantům. Stranou zájmu neponechává ani otázku přepravy nakoupeného zboží z Paříže do Vídně a přibližuje ty, kteří se na převozu podílely.

Nedílnou součást práce tvoří jako příloha přehledně zpracované tabulky se základními biografickými údaji 131 francouzsky mluvících migrantů ve Vídni z let 1630–1730. Vedle místa původu podávají zajímavé informace o rodinných poměrech jednotlivých osob, místě jejich vídeňského pobytu, profesním zaměřením, případně další životopisné údaje, které se autorce podařilo získat. Ty poskytují solidní základ například pro prozopograficky orientované výzkumy společnosti metropole habsburského soustátí, císařský dvůr nevyjímaje, ve druhé polovině 17. a na počátku 18. století či pro rekonstrukci komunikačních sítí raně novověkých osob, jež byly s tímto prostředím nějakým způsobem spojeny.

Práce Veroniky Hyden-Hanscho ukazuje jednu z cest, jak přistupovat k výzkumu kulturního transferu mezi románskými zeměmi a střední Evropou v raném novověku. Autorka načrtla dosud nepoznaný obraz části společnosti metropole habsburského soustátí na prahu novověku. Lze jen litovat, že vedle Harrachů a Khevenhüllerů neobrátila pozornost také k jiným šlechtickým rodům. Zejména rodinné archivy nejbohatších a nejvýznamnějších šlechtických rodů z českých a rakouských zemí (Ditrichštejnů, Lamberků, Lobkoviců,

Kouniců, Schwarzenberků, Sinzendorfů, Valdštejnů a mnoha jiných) mohou nabídnout podklady pro další cennou reflexi pronikání francouzských vlivů do střední Evropy a pro identifikaci komunikačních kanálů osob, které se aktivně podílely na zmiňované kulturní výměně.

R. Smíšek

Jitka JONOVÁ

Domus correctionis Miroviensis, Korekční dům pro kněze na Mírově (1761–1850)

Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci
2012, 139 s., ISBN 978-80-244-3255-7.

Novověké i zcela novodobé církevní dějiny nabízejí široké spektrum otázek a problémů, které ještě čekají na své řešení a zhodnocení. Jedním z témat, která doposud unikala pozornosti odborníků, je zpracování problematiky korekčních domů pro katolické duchovenstvo, označovaných leckdy jako kněžská vězení. Šlo o ryze církevní zařízení určená k trestu a nápravě těch kněží, kteří se nějakým způsobem provinili proti církevním předpisům či proti nastaveným morálním standardům chování, které byly od nositelů svěcení očekávány a vyžadovány. Malá monografie, která vzešla z pera historičky Jitky Jonové, specializující se na církevní dějiny 18. a 19. století, zejména s orientací na olomoucké arcibiskupství, tuto mezeru podnětným a kvalitním způsobem doplňuje. Autorka při zpracování vycházela z několika svých již dříve publikovaných časopiseckých článků, ale i ze studia archivního materiálu, který je uložen především ve fondech olomouckého arcibiskupství, využity však byly i excerpcce ze zdrojů archivu vatikánského. Text je poměrně systematicky rozčleněn do sedmi kapitol. V první a druhé z nich uvádí autorka čtenáře do obecné problematiky jurisdikce katolické církve nad kleriky v historickém kontextu s ohledem na olomoucké biskupství, resp. arcibiskupství. Ukazuje, že

přinejmenším od raného novověku jsou doložena „kněžská vězení“ jednak přímo v biskupské rezidenci, jednak na biskupském hradě Hukvaldy. Hukvaldské vězení, které bylo obecně pro své podmínky pokládáno za příliš tvrdé, zrušil biskup Hamilton v roce 1761 a nahradil starobyklým biskupským hradem Mírovem. Zde existoval korekční dům až do roku 1850. O pět let později jej arcibiskupství prodalo státu, který místo přeměnil v proslulou věznici existující dodnes. Bez zajímavosti nejsou ani informace, že korekční domy pak v olomoucké arcidiecézi fungovaly i v pozdější době, nejprve ve Vyškově, posléze v Kroměříži, kde poslední fakticky zanikl až v roce 1948.

Bližší pohled do fungování novodobého korekčního domu na Mírově pak nabízí třetí kapitola, která na základě pramenů detailně analyzuje jeho každodenní chod. Čtenář se může dozvědět, jaký v něm existoval denní řád, jídelníček kázeňsky trestaných kněží, jaká byla pravidla styku s vnějším světem či jaké bylo vybavení cel. Korekční dům nebyl obvyklým „vězením“. Přestože v něm existovala přísná izolace jeho „klientů“ od okolního světa a jasně daná pravidla fungování, která se musela dodržovat, denní řád odpovídal spíše přísnému exercičnímu domu. Důraz byl kladen na každodenní meditace, katecheze, modlitby a četbu. Následující kapitoly se přehledně zabývají personálním zajištěním popisované instituce, duchovním dohledem nad potrestanými kněžími, jejich ostrahou a lékařskou péčí.

Mimořádně cenná je rozsáhlá kapitola o kněžích, kteří byli za své přestupky trestáni pobytem na Mírově. V době existence tohoto „kněžského vězení“ prošlo jeho zdi na 75 kněží, kteří se provinili různými přečiny, především neposlušností vůči představeným, přílišným sklonem k alkoholu či zanedbáváním kněžských povinností. Osudy některých jedinců, analyzované zejména na základě dochovaných relací z prostředí korekčního domu a korespondence, poskytují cennou

historicko-antropologickou sondu do zvláštní sociální podskupiny, tedy do vrstvy těch kněží, kteří se dostali na samotný okraj duchovního stavu.

Jediné, co lze knize Jitky Jonové vytknout, je absence jmenného rejstříku. Jinak její monografie představuje kvalitní, přínosné a zajímavé zpracování doposud opominutého tématu, které má i širší přesah.

T. Černušák

19. a 20. století

Eckart KRÖPLIN

Richard Wagner und der Kommunismus. Studie zu einem verdrängten Thema

Würzburg, Königshausen & Neumann 2013, 338 s., ISBN 978-3-8260-5267-5.

Zdalo by se, že drážďanský muzikolog a teatrolog Eckart Kröplin již po rozsáhlém příspěvku wagnerovskému bádání, vyvrcholivšímu monumentální čtyřsvazkovou monografií *Musik aus Licht* (2011), nebude chtít ani moci přijít s čímkoli dalším zásadním. Jeho systematický, syntetický rozbor Wagnerových inspirací i stop v umění a kultuře 19. století jako kdyby usiloval – ještě v kombinaci s jeho starší biografickou prací *Richard Wagner. Theatralisches Leben und lebendiges Theater* (1989) – utnout nekonečný nárůst wagnerovské literatury, kulminující zvláště v roce dvouletého výročí narození tvůrce *Gesamtkunstwerku*. Jako by chtěl vytvořit jednu provždy reprezentativní soustavu obraz, který by odsoudil k – často patřičnému – zapomenutí či podřadnosti bezpočet jednostranných, omezených či povrchních výkladů. Ani Kröplin si však, podobně jako většina aktivních wagnerologů, nenechal ujít příležitost přispět k velkému výročí. Potvrdil všechny kvality, jež prokázal dva roky starou prací, a to mimořádnou erudicí, šířící, hloubkou záběru i kulturou literárního zpracování. Wagnerova „geniálně diletantská“ (Thomas

Mann), rozporuplná všestranně tvůrčí osobnost tradičně strhává pozornost nejen odborné obce muzikologů, ale i literárních historiků, estetiků a filozofů, popularizátorů a žurnalistů. Bylo o ní již patrně napsáno více než o většině jiných umělců jeho epochy; – a patří se dodat: více stereotypního, opakujícího, povrchního, často špatného či vyloženě bulvárního. Záplava výkladů vzbuzuje pouhé zdání nezměrné probádanosti: Skutečně seriózně interpretativních pojednání estetických a myslitelských obsahů Wagnerova díla, zejména pak teoretického, je stále málo a některé oblasti zůstávají takřka neprozkoumány.

Některá hlavní zjištění své nové knihy *Richard Wagner und der Kommunismus* prezentoval autor již na lipském sympóziu „Richard Wagner: Persönlichkeit-Werk-Wirkung“ v roce 2013 (srov. stejnojmenný sborník, editovaný Helmutem Loosem). Při pojednání témat jednak tak složitých, jednak tak zatížených nánosem zideologizovaných předsudků, jako je souvislost Wagnerova díla s komunistickým sociálně-filozofickým konceptem a hnutím, velmi záleží na autorově serióznosti. Tato souvislost přitom byla od konce 19. století důsledně ignorována a Wagner byl jednostranně vykládán ze Schopenhauera, popř. ze svých konfrontací s Nietzsche. Kröplinův spis je první monografií uceleně zkoumající Wagnerovo společensko-politické angažmá a především jeho teoretická východiska.

Kröplin spojuje systematickou a historiografickou stránku, chápe dynamickou jednotu obsahů pojmů a historičnosti jejich uplatňování, fungování, reformulací; jeho kniha je cenným obohacením nejen poznání Wagnera-myslitele a občana zejména čtyřicátých let, nýbrž i myšlenkového světa mladohegelovské levice, rodícího se vědeckého materialismu z hlediska jejich vztahu k umění. Od Kröplina se můžeme nejen poučit o tématu „Wagner a levice“ (zejména s ohledem na jeho vztah k Heinrichu Heinovi), nýbrž i o vývoji a působení komunistických teorií v německé

a francouzské kultuře poloviny 19. století. Pramenů detailně znalý autor přispívá výmluvnými citáty, nachází poloskryté analogie a ohlasy. Studii doplňují ukázky z některých významných pojednávaných textů, mj. Cabetova Vyznání komunisty, Proudhonova Co je vlastnictví? či Weitlingova Co je komunismus?, zejména však anonymní článek z drážďanských Volksblätter z roku 1848: Kröplin spekuluje o Wagnerovi jako původci. Celek Wagnerovy literární pozůstalosti (letos vyšel 21. svazek jeho dopisů!) je znám a někteří autoři v něm již sledovali podobné aspekty. Kröplin se úspěšně pokusil vybrat z ní vše byt jen vzdáleně související s „komunismem“, materialismem, levicí. Připravil tak základ pro další zkoumání zejména filozofická, sám zůstává především historikem. A vskutku bude oč interpretálně rozšiřovat, už jen vzhledem k mnohosti možných náhledů a kontextualizací: svěbytné monografické pojednání by si zasloužila kupř. recepce Wagnerových teoretických východisek v dialekticko-materialisticky orientované filozofii 20. století (Bloch, Adorno...), především však jeho ne pouze možné vazby, nýbrž vlastní vliv na (dobový a pozdější) „komunismus“. (Vzpomeňme vděčného wagnerovského dovozlání Augusta Bebelu ve zřejmě nejprodávanější knize oné epochy: Die Frau und der Sozialismus.)

Z Kröplinovy analýzy patří k nejhodnotnějším rekonstrukce Wagnerova poměru k Heinrichu Heinovi a Ludwigu Feuerbachovi, obzvlášť kapitola „Heine und der deutsche Kommunismus in Paris“. Vynikajícím heuristickým a textově-kritickým výkonem jsou jeho výklady Wagnerovy „enormně vlivné“ (s. 56) drážďanské „antikomunistické řeči“: „Wie verhalten sich republikanische Bestrebungen dem Königtume gegenüber?“ (14. června 1848) a článku „Was ist Communismus?“, který vyšel 9. září 1848 v drážďanských Volksblätter Wagnerova přítele Augusta Röckela. Kröplin přesvědčivě dokládá pravděpodobnost jeho původu

z Wagnerova pera. Dokáže nejen shromáždit a shrnout relevantní textový materiál, nýbrž hned i upozorňovat na podobnost formulací u různých autorů, klast otázky po spojitostech mezi nimi a nabízet na základě vlastního zkoumání odpovědi. V kapitole „Ein Un-Thema: Wagner und Marx“ tak autor na základě Wagnerovy četby ukazuje vysokou míru pravděpodobnosti, že Wagner přece jen měl alespoň základní ponětí o Marxově díle. Kröplinovo zkoumání je precizní, vykazující pochopení a znalost problematiky; máme co dělat se „zevnitř“ tradice podnikaným, fundovaným a plynulým výkladem, neztrácejícím pro dílčí fakta smysl pro vůdčí linii. Tou je zkoumání míry a povahy Wagnerova „komunismu“. Kröplin otevírá publikaci provokativní úpravou známé poznámky Thomase Manna, že „... je hodně Hitlera ve Wagnerovi“: dle Kröplina je v něm též hodně, ba mnohem více – „komunismu“. Sleduje své otázky prostřednictvím Wagnerových spisů a dopisů, hledá v nich reakce na sledované problémy a chápe jejich vazby na jejich historické kontexty; dovede analytičnost odborného zkoumání nenásilně spojit s nenápadnou, o to profesionálnější mocí slohovou, vypravěčskou. Tak nelze Kröplinovu knihu ocenit „pouze“ jako jeden z nových kvalitních výstupů wagnerovského bádání; je též příkladem umění kompetentního výkladu problematiky, který je zároveň teoreticko-systematický i historiograficky-rekonstruktivní, deskriptivní, ba který si uvědomuje imanentní jednotu obou těchto rozměrů přinejmenším ve vztahu ke kultuře 19. století. Kröplinovo dílo je významným obohacením poznání myslitelského a občanského profilu skladatele, básníka a estetika Wagnera a s předchozími autorovy svazky vytváří impozantní, nyní v úplnosti završený korpus textů.

M. Bojda

Luboš TARABA

Italské patálie maršála Radeckého. První válka za sjednocení Itálie 1848–1849

Praha, Nakladatelství EPOCHA 2013, 308 s.,
ISBN 978-80-7425-169-6.

V edici „Pozapomenuté války“ vyšla kniha Luboše Taraby, jednoho z plodných českých autorů „literatury faktu“, pohybující se na pomezí odborné monografie a popularizace dějin. V desítku svých knižních publikací se tento autor programově věnoval dějinným konfliktům a kontroverzním osobnostem z moderních dějin (mj. Josef II., Talleyrand, de Gaulle, Waterloo, Vídeňský kongres aj.). Značnou pozornost zaměřil také k italské historii, jak dokládají knihy o Mussolinim (Duce: Anatomie jedné kariéry, 1992) a o Risorgimentu (Krvě po kolena: Solferino 1859 a zlom ve válkách o sjednocení Itálie, 2011).

Knihou věnovaná válečným událostem let 1848–1849 pojednává o dění v severní Itálii a zároveň o jeho odrazu ve střední Evropě, zejména v českých zemích. Centrálním tématem je boj Habsburků proti osvobozeneckým snahám Italů, ústřední postavou se stal vojevůdce Václav Radecký z Radče, příslušník českého šlechtického rodu, který velel habsburské „Italské armádě“. Pozadí dějů tvoří desetitisíce vojáků a důstojníků z obou stran fronty, povstanci v Lombardii a Benátsku a ovšem také představitelé jednotlivých států rozdrobeného Apeninského poloostrova. Výklad je výrazně deskriptivní, velice podrobně popisující jednotlivé válečné operace, osudy vojáků a také velitelské postupy maršála Radeckého. Autor kupodivu stylisticky zvládá obrovské množství detailních údajů tak, že kniha zůstává vcelku přitažlivá i pro čtenáře, kteří se nezajímají výlučně o vojenské dějiny.

Luboš Taraba sice vystudoval historii a filozofii, ale není badatelem v pravém smyslu. Zvládá vybraný soubor pramenných edicí a literatury, ale získané údaje skládá do

literárního celku kompilativním způsobem. Proto jeho knihu nelze pokládat za zdroj nových poznatků o pojednávané problematice. Přes tuto omezující charakteristiku a přes řadu formálních i obsahových nedopatření lze však knize přiznat jistý význam. Především proto, že přináší českým čtenářům rekonstrukci událostí, které jsou jinak – i v povědomí vzdělaných lidí – skryty za děním středoevropské revoluce 1848–1849. Dále, a to je důležitější, L. Taraba názorně dokládá absurditu války, v níž jediným cílem bylo udržet severoitalské provincie v rámci habsburské monarchie a zabránit rozpadu této otřesené mocnosti, a to za cenu vykrvácení tisíců Italů, ale také Čechů, Slováků, Poláků, Slovinců, Chorvatů a Maďarů, jejichž zájmem bylo násilné udržování severní Itálie pod vládou Habsburků naprosto cizí. Výklad naznačuje, že mnozí příslušníci těchto národů (včetně pluků naverbovaných v českých zemích) bojovali v Itálii statečně, ale především proto, že při nasazení do válečných operací jim nic jiného nezbyvalo, pokud chtěli přežít.

Nejdůležitější je však shromáždění faktografie o maršálu Radeckém jakožto vojevůdci a politikovi. Taraba nepopírá jeho organizační a strategické schopnosti ani nespornou obratnost při zvládání vojáků, z níž se zrodil český lidový popěvek „Pan Radecký z Radče, to byl hodný pán, ten miloval své vojáky jako sebe sám.“ Dokonce s touto legendou ani přímo nepolemizuje. Ukazuje však Radeckého jako důstojníka jednostranně oddaného habsburské dynastii a myšlence podunajské říše, pro niž byl ochoten posílat své vojáky na válečná jatka; jako stoupence velkého Rakouska, pro něž žádné lidské oběti nebyly dost velké. Právě konkrétní vylíčení válečných masakrů a utrpení vojáků i italských civilistů, stejně jako pohled na prosté lidské soužití Čechů s Italy, na pozadí války zachycené v deníku českého vojáka Josefa Bruny, zdůrazňuje humanistické poslání této knihy. Hodnotu publikace lze tedy spatřovat

především v její konkrétnosti – v uvádění desítek či stovek mladých lidí z jednotlivých pluků naverbovaných v českých městech a krajích, lidí, kteří zbytečně padli v nesmyslných (dokonce i z rakouského hlediska dlouhodobě neudržitelných) a z českého hlediska zcela cizích válkách. Je to vlastně nepřímá obžaloba monarchie, která byla vybudována a udržována se na absolutistických a expanzivních principech. Maršál Radecký je představen jako nadaný a snaživý služebník této absurdní „státní ideje“.

Knihy Luboše Taraby přišla v pravou chvíli. Je odpovědí na snahy vrátit na Malostranské náměstí v Praze, jedno z nejexponovanějších míst hlavního města České republiky, pomník Václava Radeckého z roku 1858. Stoupenci této myšlenky, podporovaní revizionistickou, prohabsbursky orientovanou historiografií, by rádi dosáhli reinstalace pomníku tohoto údajně laskavého a smířlivého maršála při příležitosti 250. výročí jeho narození (2016). Naproti tomu odpůrci jakoukoli možnost obnovy pomníku muže označovaného za „italovraha“ zamítají. Italské události z poloviny 19. století a neblahý zásah habsburského maršála do nich se přes hranice staletí znovu staly aktuální politickou záležitostí.

J. Pánek

Martin ŠÁMAL

Emil Holub: Cestovatel, etnograf, sběratel

Praha, Vyšehrad – Národní muzeum 2013,

464 s. + 16 s. obrazových příloh,

ISBN 978-80-7429-243-9.

České cestovatelství 19. století má několik postav, jež svým ohlaselem překročily národní význam. Nejznámější z nich je význačný afrikanista dr. Emil Holub (1847–1902). Martin Šámal připomíná Emila Holuba především jako etnografa, průzkumníka a sběratele. Autor pracoval biografickou metodou, život cestovatele Holuba je vylíčen chronologicky od dětství přes dobrodružné

afriické cesty až po závěr jeho života ve Vídni. Holubovy cestovatelské touhy se dají vysledovat již v jeho dětství. Nejvíce jej nejspíš ovlivnila četba afrického cestopisu od misionáře a cestovatele Davida Livingstona. V mládí byl Holub nadšencem do archeologie a zajímal se také o biologii. Své nálezy si zakresloval do deníku, ze kterého Šámal velmi čerpal. Holubovy nákresy mají značnou vypovídací hodnotu a prozrazují kreslířský talent. Svoji dovednost využil nejen při studiu medicíny, ale v prvé řadě na výzkumných cestách po jižní Africe. Roku 1872 promoval, získal titul doktora medicíny a ještě v téže roce za podpory rodiny a hlavně Vojty Náprstka odjel poprvé do jižní Afriky.

Knihy se nezabývá pouze Holubovou vědeckou činností, ale mapuje i jeho osobní život. Důraz je kladen zejména na cestovatelovy osudové ženy. Berta Nováková byla Holubova první láska a velmi ho podporovala v jeho cestovatelských touhách, dokonce na něho čekala, až se vrátí ze své první cesty po Africe. Když se však holický rodák vrátil nazpět do Čech, jejich vztah nevydržel. Ve Vídni se seznámil s Rosou Hofovou, se kterou se brzy oženil. Autor zmiňuje i Josefu Náprstkovou, jež byla Holubovi věrnou přítelkyní a především podporovatelkou. Ze své první africké cesty přivezl Emil Holub africkou dívku Bellu, která se stala jeho schovankou a několik let žila na území Rakouska-Uherska. Stěžejní část knihy se zaměřuje na africké pobyty českého cestovatele. První cestu do Afriky uskutečnil v letech 1872–1879. Živil se tam lékařskou praxí a nedařilo se mu špatně, neboť si opatřil finance na tři výzkumné cesty do vnitrozemí. Dostal se až k řece Zambezi. Druhou výzkumnou cestu absolvoval Holub v letech 1883–1887 v čele rakousko-uherské expedice. Během této cesty procestoval území dnešní Jihoafrické republiky, Botswany a části Zimbabwe a Zambie. Výprava však nesplnila stanovené cíle a Holub stěží uchránil holý život. Přesto dopravil do Evropy mnoho exponátů etnografického charakteru a získal

cenné vědecké poznatky. V Čechách se věnoval přednáškové a literární činnosti. Ve Vídni a v Praze uspořádal v letech 1891 a 1892 velkolepé výstavy svých sbírek. Výstavy sice nebyly ziskové, ale vydobily mu uznání po celé Evropě. Svou činností utvářel obraz Afriky nejen na území Rakouska-Uherska. Jeho zásluhy ocenila vysokými řády většina evropských zemí. Mnohé vědecké společnosti

a spolky jej zvolily čestným členem. Je až s podivem, že zemřel v 55 letech ve Vídni takřka v zapomnění a chudobě.

Publikace je zpracována na základě archivních dokumentů, uložených v českých i zahraničních institucích. Je vhodně doplněna obrazovým materiálem. Šámal využil rodinné fotografie, snímky z výstav, plakáty, mapy i Holubovy nákresy.

J. Kříž

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrology

Bernard Michel (8. 1. 1935 – 26. 7. 2013)

Významných historiků soustředěných ve své odborné práci k českým dějinám nebylo ve Francii nikdy mnoho, nicméně patřilo k nim několik výrazných osobností typu E. Denise nebo V.-L. Tapiého, které se zasloužily nejen o rozšíření nepřilíh hlubokých znalostí širší francouzské veřejnosti o českém národě, jeho dějinách a kultuře, ale i o rozvoj česko-francouzských kulturních styků a o výchovu příslušníků mladé vědecké generace ve svém oboru. Řadil se k nim i profesor Bernard Michel, který nás opustil v uplynulém roce.

Pařížský rodák Bernard Michel získal své odborné vzdělání v historii na Sorbonně. Roku 1959 složil přísnou státní zkoušku (agrégation) a poté působil na gymnáziích v Oranu a v Paříži. Od počátku přitom počítal s vědeckou kariérou, a to se specializací na moderní dějiny střední Evropy. Nejdříve se pokusil věnovat maďarským dějinám, avšak překážky, které se vytvořily pro zahraniční badatele po roce 1956, ho přivedly k tematice rakouské. Jí věnoval svou doktorskou disertaci *Banky a bankéři v Rakousku počátkem 20. století*, kterou napsal pod vedením V.-L. Tapiého, obhájil roku 1970 a vydal tiskem roku 1976. Později pak přesunul svůj zájem především na české země, aniž by opustil zřetel k širší středoevropské problematice. Bohemistická orientace mu vyplynula z poznání mimořádného významu českých zemí v rámci monarchie, k němuž došel během práce na disertaci, ale také z důvodů ryze osobních. Roku 1959 se totiž oženil s Michelle Pospíšilovou, dcerou československého důstojníka školeného ve Francii a jeho francouzské manželky, kteří byli po roce 1948 vystaveni tvrdé perzekuci ze strany komunistického režimu, stejně jako jejich dcera, dokud se jí nepodařilo odjet z Československa.

Výsledky Michelovy vědecké práce přivedly mladého historika roku 1969 na univerzitu v Poitiers, kde přednášel soudobé dějiny, a do CNRS, posléze pak byl povolán roku 1985 jako profesor na univerzitu Paris 1 (Panthéon-Sorbonne), kde zřídil a vedl Ústav studií soudobých dějin střední Evropy, a to až do svého odchodu do důchodu v roce 2003. Současně přednášel i na pařížském Institutu politických věd. Během svého působení na Sorbonně rozvinul úctyhodnou publikační činnost, která se týkala především středoevropských a z velké části českých dějin. V letech 1986–2008 vydal osm monografií, zaměřených na politické a kulturní dějiny, dějiny mentalit, dějiny nacionalismu a česko-francouzské vztahy. Michel v nich vždy usiloval o to překročit úzké národní hledisko a důsledně směřoval ke komparaci. Jeho práce byly příznivě

přijaty odbornou veřejností, dvě z nich dostaly cenu Akademie morálních a politických věd. Zejména v posledních letech byly stále více orientovány ke kulturní problematice, autor se zabýval například Franzem Kafkou, nedokončena zůstala jeho práce o A. Muchovi a F. Kupkovi. V širší české veřejnosti ovšem mohly najít Michelovy práce větší ohlas až po roce 1989, dvě z nich byly i přeloženy do češtiny. Diskuse vzbudila zejména jeho kniha o Praze 1895–1928 jako městu umělecké avantgardy, a to svým akcentem na neantagonistický, téměř harmonický vztah mezi Čechy, Němci a Židy v Praze ve zkoumané době. V každém případě byly tyto práce cenné tím, že přinášely pohled člověka nezátíženého domácím diskurzem a upozorňovaly na důležité skutečnosti, které české bádání přecházelo bez větší pozornosti. Především však podstatně prohloubily znalost českých dějin v zahraniční historiografii, jejíž obraz byl až dosud formován především výklady německých historiků. S vědeckou prací Bernarda Michela byla úzce spojena i jeho práce pedagogická. Jeho seminářem prošla většina francouzských historiků mladší generace, kteří se zabývají českými dějinami, a v poslední fázi jeho aktivního pedagogického působení i několik českých studentů, zejména doktorandi v cotutelle a studenti přicházející v programu Sokrates. Řada jeho žáků je dnes uznávanými odborníky na středoevropskou problematiku.

Bernard Michel vykonal velmi mnoho pro rozvoj česko-francouzských vědeckých styků. Od šedesátých let, kdy začal pravidelně dojíždět – být s nemalými potížemi – do českých archivů, udržoval živé styky s českými odborníky v čele s Josefem Mackem a po roce 1989 poskytoval aktivní pomoc proskribovaným československým historikům. Koncem šedesátých let zorganizoval Komisi francouzsko-československých historiků, která měla napomoci koordinaci vědecké práce v obou zemích, zejména organizací pravidelných konferencí. Sešla se však jediná, v létě 1969 v Bratislavě v ovzduší počínající normalizace, a to za účasti předních francouzských historiků, ale – jak vzpomínal člen komise Koloman Gajan – za mizivého zájmu jejich československých kolegů. Systematickou činnost mohla komise obnovit díky neúnavné iniciativě B. Michela až od devadesátých let, a to jako komise francouzsko-česko-slovenská. Její vedení převzal po odchodu B. Michela na odpočinek jeho nástupce na Sorbonně prof. Antoine Marès.

Dosažené vědecké výsledky přivedly Bernarda Michela záhy do Mezinárodní komise slovanských historických studií při Mezinárodním komitétu historických věd, v níž zastával v letech 1967–1990 funkci generálního sekretáře, v letech 1990–1995 předsedy a poté čestného předsedy. Díky své vynikající orientaci ve středoevropských záležitostech se stal i expertem při francouzském ministerstvu války a ministerstvu zahraničních věcí, účastnil se mimo jiné i známé cesty oficiální francouzské vládní delegace do Prahy koncem osmdesátých let. Spolupráci s českými historiky však mohl plně rozvinout až po roce 1989. Kromě obnovy činnosti zmíněné komise v devadesátých letech rovněž iniciativně navázal spolupráci s Ústavem českých dějin FF UK, která vyústila v pořádání přednášek významných francouzských historiků na fakultě (A. Corbin, J.-P. Bled, Ch. Charle, J. Bérenger ad.) a v konání společných česko-francouzských seminářů. S českým prostředím udržoval plodné kontakty do poslední chvíle svého života, vystupoval v českém rozhlasu a konal v Praze přednášky pro širší veřejnost, naposledy 26. března roku 2013, kdy promluvil v Národní galerii v muchovském cyklu o výsledcích svého studia vzniku Slovanské epopoje. Úzký vztah k českému prostředí dokázal i tím, že věnoval Archivu Národního divadla pozůstalost svého švagra Marcela Pokorného, významného českého scénografa. Za jeho celoživotní úsilí byla Bernardu Michelovi udělena roku 1990 Palackého medaile ČSAV a roku 2005 čestný doktorát Univerzity Karlovy, kromě toho se stal díky svým vědeckým výsledkům i členem mnichovského Collegia Carolina a členem-korespondentem Polské akademie věd.

Eduard Maur

Soupis knižních publikací Bernarda Michela

- Banques et banquiers en Autriche au début du XXe siècle. Paris, Presses de Sciences Po 1976, 404 s.
- La mémoire de Prague: Conscience nationale et l'intelligentsia dans l'histoire tchèque et slovaque, Paris, Librairie académique Perrin 1986, 220 s.
- Sacher-Masoch 1836–1895, Paris, Laffont 1989, 344 s. Španělský překlad Barcelona 1992.
- La chute de l'Empire austro-hongrois (1916–1918), Paris, Laffont 1991, 322 s. Český překlad: Smrt dvouhlavého orla, Praha, Mladá fronta 1994.
- Villes et sociétés urbaines dans les pays germaniques, 1815–1914, Paris, CDU SEDES 1992, 212 s. Spoluautoři: Nicole Petri-Cyril Buffet.
- Nations et nationalismes en Europe centrale (XIXe–XXe siècles), Paris, Aubier Montagne 1995, 321 s.
- L'Europe des nationalismes aux nations, Paris, SEDES 1996, 319 s. Spoluautoři: Nicole Petri – Marie-Pierre Rey.
- Histoire de Prague. Paris, Fayard 1998, 448 s.
- L'Empire austro-hongrois. Splendeur et modernité. Paris, France Loisirs 2006, 186 s.
- Prague, belle époque. Paris, Aubier 2008, 493 s. Český překlad: Praha – město evropské avantgardy: 1895–1928, Praha, Argo 2010.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrology

Jacek Staszewski (3. 9. 1933 – 26. 8. 2013)

Týden před svými osmdesátými narozeninami odešel jeden z nejvýznamnějších polských historiků raného novověku, který se do vývoje tamní historiografie zapsal především tím, že nově interpretoval jednu z klíčových epoch polské minulosti, spoluurčujících doposud celou podobu polského národně-historického narativu: období polsko-saské personální unie. Jacek Staszewski přitom reprezentoval jednu z hlavních dominant toruňského centra polské historiografie, zároveň ale hrál významnou úlohu jak v dějepisectví celopolském, tak i v kontextu některých mezinárodních diskusí. Tato role se neomezovala na pole badatelské, ale zahrnovala i oblast pedagogickou a organizační.

Staszewski pocházel z nadviselského Płocku. Po absolvování lycea v nedalekém Włocławku se však od svých osmnácti let, kdy zvolil studium historie na tehdy ještě mladé Univerzitě Mikuláše Koperníka, natrvalo spojil s Toruní. Po absolvování studia (1955) již na univerzitě zůstal až do svého emeritování. Zde byl v letech 1972–1975 proděkanem Fakulty humanitních studií a v letech 1978–1980 ředitelem Ústavu historie a archivnictví.

Po počátečním zájmu o revoluční dění v Německu na konci a po skončení první světové války – a v souvislosti s tím i o dělnické hnutí v kdysi pruských částech současného Polska (ve Velkopolsku a Pomohí)¹ – se někdy od přelomu padesátých a šedesátých let natrvalo obrátil k období polsko-saské personální unie (1697–1763). Od této tematické dominanty se pak po celý život odkláněl jen příležitostně a dočasně. Již jeho doktorská práce *Vztahy Augusta II. s římskou kurií. Římská mise v letech 1704–1706*, obhájená v roce 1963 a vydaná o dva roky později,² vynikala nejen minuciózním zpracováním pramenů k diplomatickým a konfesionálním dějinám, ale také ukázala některé hlavní směry, jimiž se Staszewského výzkum této periody měl ubírat i do budoucna: jednak šlo o otevírání dosud zcela pomíjených aspektů na základě celých sérií málo

1 Např. Witold ŁUKASZEWICZ – Jacek STASZEWSKI – Mieczysław WOJCIECHOWSKI, *Z dziejów rad robotniczo-żołnierskich w Wielkopolsce i na Pomorzu Gdańskim*. Poznań, Bydgoszcz, Gdańsk, Toruń 1918–1920, Poznań–Bydgoszcz 1962.

2 Jacek STASZEWSKI, *Stosunki Augusta II z kurią rzymską. Misja rzymska w latach 1704–1706*, Toruń 1965.

reflektovaných pramenů, jednak o nový výklad některých topoi historické narace (ostatně nejen polské), v tomto případě vztažené k povaze Augustova katolicismu po jeho konverzi v souvislosti s kandidaturou na polský trůn a také k odpovídajícím konfesionálním kontextům Augustovy politiky v Polsku, Sasku i střední Evropě obecně.

Již při této práci se ukázalo, že tzv. „saská epocha“ byla sice konstitutivně důležitá pro národně-historický narativ, že zde však bylo třeba mluvit mnohem spíše o „bílých plochách“ než „bílých místech“ polského historického výzkumu. Nejen že se tato epocha pouze v omezené míře stávala předmětem soustředěné badatelské pozornosti, ale navíc se tento nevelký zájem dosud sotva dotkl řady zásadních tematických okruhů a souvislostí. Znamenalo to podniknout ve výzkumu saské epochy zcela základní kroky, počínaje již vůbec testováním celých pramenných souborů a archivních fondů. Také z tohoto důvodu začala Staszewského mnohaletá práce přinášet výsledky ve formě knižních monografií, obsahujících vedle materiálového přínosu i podstatné interpretační inovace, „teprve“ od sedmdesátých a zejména v osmdesátých letech.³

Již doktorská práce předznamenala, že jedním z hlavních směrů, kterým se Staszewského pozornost měla v nejbližších desetiletích ubírat, byly diplomatické dějiny, zasazené do širokého kontextu evropských vztahů. Obojí, jednak částečné soustředění na diplomacii, jednak důsledná evropská kontextualizace, tehdy nepatřilo k určujícím znakům polského historického bádání o raném novověku, obzvláště pokud se týká 18. století. Zcela nové však bylo především důsledné zohlednění sasko-polské perspektivy: Staszewski jako první pochopil a do svého výzkumu promítl nutnost reflexe vzájemného prolnutí saských a polských souvislostí wettinské politiky. Ukázal, že některé problémy polských dějin tohoto období, především cíle a „logiky“ jednání králů a kurfiřtů včetně jejich zájmů a limitů, je možno interpretovat a pochopit pouze při reflexi saského kontextu a vice versa. Projevilo se to i tím, že Staszewski čerpal ze saských, obzvláště drážďanských archivních fondů tak jako nikdo z polských historiků před ním (a zatím asi ani po něm).

V této souvislosti je k pochopení role, kterou Staszewského hlavní téma hrálo v historické kultuře a dějepisectví šedesátých a sedmdesátých let, potřeba připomenout, že od konce padesátých let Polsko a Německá demokratická republika navazovaly užší spolupráci ve vědecké a kulturní oblasti, přičemž podstatnou roli zde měla hrát historie a dějiny umění. Našlo to výraz ve vzniku společné komise historiků a v navazování kooperací centrálních historicko-uměleckých muzeí obou zemí. Zatímco však při podobných bilaterálních iniciativách mezi socialistickými státy obvykle bývaly do popředí stavěny „společné tradice“ např. dělnického hnutí nebo protifašistického odboje a jiná témata moderních dějin, jevila se v prvních desetiletích po traumatech druhé světové války, ale i po změnách polsko-německé hranice tato tematika v polsko-východoněmecké relaci zřejmě prozatím méně žádoucí. Pozornost se tak výjimečně obrátila ke starším dějinám a jako ústřední téma „společných tradic“ byla objevena polsko-saská unie. Společný, německojazyčný sborník o Sasku a Polsku Augusta II. v době tzv. velké severní války se tak stal nejen dlouhodobě vlivným, ale i jediným větším publikačním výstupem společné komise.⁴ Zemské dějiny a tradice sice v té době v NDR spíše stály pod kritickým tlakem

3 Kompletní přehled Staszewského prací do počátku 21. století, vydaný u příležitosti jeho sedmdesátin, viz *Bibliografia publikacji Jacka Staszewskiego za lata 1957–2003*, in: K. Mikułski et al. (ed.), *Między Zachodem a Wschodem. Studia ku czci profesora Jacka Staszewskiego*, tom 2, Toruń 2003, s. 15–26.

4 Johannes KALISCH – Józef GIEROWSKI (ed.), *Um die polnische Krone. Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges 1700–1721* (Schriftenreihe der Kommission der Historiker der DDR und Volkspolens, Bd. 1), Berlin 1962.

oficiální historiografie, avšak v Drážďanech byla situace specifická tím, že kulturněhistorický a uměleckohistorický výzkum, tak nutný pro obnovu města po zničení na konci druhé světové války, se musel soustředit právě na „zlatou epochu“ saských dějin za vlády obou Wettinů 18. století, kteří svou stavební a sběratelskou činností stáli za vznikem architektonických a uměleckých dominant novodobé „Florence na Labi“.

Staszewski, který tehdy jistě nepatřil k establishmentu polské historiografie, zde sice nesehrál zásadní roli ve smyslu politiky vědy, ale jeho orientace na unii a na výzkum v drážďanských archivech, jehož výsledkem bylo i navázání trvalých kontaktů se saskými historiky a archiváři (Karl Czok, Reiner Gross aj.), plně zapadala do tohoto kontextu. Oproti oficiálním akcím se však Staszewského kontakty a výzkumy vyznačovaly vytrvalostí a dlouhodobými výsledky, a to právě v době, kdy aktivity Komise historiků NDR a PLR již patřily minulosti. Podstatný význam při prolnutí polských a saských perspektiv (a pramenné základny) spočíval v tom, že dosud polští historikové brali na saské aspekty jen minimální zřetel, zatímco jejich němečtí (saští) kolegové se při interpretaci saských dějin 18. století polských souvislostí dotýkali jen okrajově, resp. projevovali určitou dezorientaci v polském vývoji a jeho historických realitách.

Vedle řady studií se hlavním výsledkem Staszewského výzkumů k diplomacii a mezinárodním kontextům polsko-saské unie stala na počátku sedmdesátých let jeho habilitační práce (obhájena 1971) o vztazích Polska a Saska s Francií na přelomu 17. a 18. století.⁵ Tím se výrazně rozšířila perspektiva, z níž byla traktována pozice a role obou zemí v kontextu velkých evropských konfliktů raného 18. století a jejich vzájemných souvislostí, a to tím spíše, že nástup saského kurfiřta na polský trůn znamenal porážku profrancouzského kandidáta a tradičních francouzských zájmů v Polsku a plně zapadal do kontextu francouzsko-habsburského soupeření o vliv v různých částech střední, jižní a západní Evropy.

O desetiletí později Staszewski z drážďanských archivů vytěžil průkopnickou monografii o Polácích v saské metropoli 18. století. Zabýval se tím, jak se unie projevila v přítomnosti polských magnátů, dvořanů, šlechtických politiků, ale i kupců a umělců ve městě i přímo na kurfiřtsko-královském dvoře, tematizoval ale také polskou politickou emigraci v desetiletích po skončení polsko-saské unie. Tehdy – např. po porážce barské konfederace nebo po likvidaci polsko-litevské Květnové ústavy – se Drážďany a Lipsko staly útočištěm opozičních emigrantů a tedy i jedním z center organizační a diplomatické přípravy Kościuszkova povstání. Obzvláště přínosné byly v této monografii kapitoly věnované dvoru či zednářským kontaktům mezi saskou metropolí a Varšavou, v nichž Staszewski již naznačil budoucí postuláty moderního výzkumu kulturního transferu.⁶

V osmdesátých letech však přišla především první ze dvou samostatných monografií o obou wettinských panovnících 18. století. Na první pohled působí poněkud netypicky fakt, že monografie o Augustovi III. vyšla dříve a že byla na rozdíl od knihy o Augustu II. o deset let později přeložena do němčiny.⁷ Přitom je to August Silný a nikoliv August III., kdo se jak v Polsku, tak v Německu (Sasku) těší všeobecné známosti a částečně i popularitě a kdo se v obou zemích stal personifikovaným symbolem celé epochy – v NDR ostatně znovu právě v osmdesátých letech po určité liberalizaci tamní politiky paměti a „historického

5 Jacek STASZEWSKI, *O miejsce w Europie. Stosunki Polski i Saksonii z Francją na przełomie XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1973.

6 Jacek STASZEWSKI, *Polacy w osiemnastowiecznym Dreźnie*, Wrocław 1986.

7 Jacek STASZEWSKI, *August III. Kurfürst von Sachsen und König von Polen. Eine Biographie*, Berlin 1996.

dědictví“. Ačkoliv obě práce, vydané v populárně-vědecké, avšak reprezentativní a prestižní biografické řadě Ossolinea, je třeba chápat jako ucelený výstup, obsahovala již kniha o Augustovi III.⁸ základní posuny v interpretaci saské epochy, rozvinuté a upřesněné později v práci o Augustovi Silném.⁹

V tradičním polském národně-historickém narativu zaujímá tzv. saská epocha roli jakéhosi „temna“, období úpadku, na jehož pozadí se odrážejí dvě pozitivní epochy polských dějin – z jedné strany humanismus a „zlatá“ éra polské „šlechtické demokracie“ a tolerance, z druhé strany osvícenství, reformy Velkého sejmu, Květnová ústava a Kościuszkovo povstání. Do této role byla saská epocha postavena již od konce 18. století, když se stala předmětem kritiky „sarmatismu“ ze strany mluvčích radikálního reformního programu, aby v ní posléze, po zániku polsko-litevského státu, byly hledány příčiny „národní katastrofy“ trojího dělení a následné „nesvobody“. Období polsko-saské unie tak symbolizovalo všechny negativní, dekadentní rysy „magnátské oligarchie“ a nehybnosti, a postupně bylo personifikováno postavami jeho hlavních aktérů – wettinských panovníků, ministrů, kurfiřtských favoritek, magnátských politiků. Výsledkem byl negativní obraz Augusta II. jako egoistického panovníka, usilujícího o absolutizaci moci, likvidaci „polských svobod“, starajícího se jinak jen o své osobní a nanejvýš dynastické zájmy a trávícího čas v milostných dobrodružstvích, pitkách, intrikách a bezuzdných dvorských slavnostech, chápaných pod zorným úhlem moderních kategorií jako projev bezuzitéčné iracionality. Obraz Augusta III. nebyl o mnoho lepší – topoi pitek a favoritek byl nahrazen obrazem úplného nezájmu o vládní záležitosti a také naprosté neschopnosti se jimi reálně zabývat. August III. byl dějepisci odsouzen do role trpného a ustrašeného nástroje dvorských intrik a všemocného ministra Brühla, do role letargického podivína, zájímajícího se vážně jen o své umělecké sbírky a hudební život. Z důvodu tohoto populárního obrazu, zakotveného mimochodem v románovém díle J. I. Kraszewského, se polští historikové saské epoše věnovali spíše sporadicky. Staszewski sám v roce 1998 trefně poznamenal, že „August II. neměl na polské historiky štěstí“.¹⁰ Výmluvně to koneckonců dokládá fakt, že jeho knihy z osmdesátých a devadesátých let byly vůbec prvními polskými monografiemi o těchto panovnících, jejichž vláda rozhodně nebyla jen epizodická.

Jacek Staszewski řadu z dosavadních topoi a stereotypizovaných soudů korigoval a nově interpretoval. Vyvrátil některé dílčí tradice, např. dřívější přesvědčení, že August II. měl jakýsi hotový plán na rozchvácení Polska, jež mělo být cenou za souhlas sousedních velmocí s likvidací stavovského systému a dědičnou vládou Wettinů. Především však zrelativizoval kontrastní kontrapozice „saského temna“ a „stanislavovského“ osvícenství. Při zohlednění saských reálií a problémů ukázal nejen logiku augustovské politiky v Polsku, ale i to, že nebyla zdaleka prosta konsekvence a dlouhodobých programových strategií a cílů, že tedy nelze mluvit o ryze instrumentálním nakládání s polsko-litevským státem nebo dokonce o nezájmu o jeho záležitosti. Interpretací smyslu, role a funkcionality dvorské reprezentace včetně olupentních slavností historizoval pojem racionality a odmítl tak zavádějící kulturní imputaci, jež byla pro dosavadní soudy charakteristická. Zdůraznění těchto aspektů a také analýza reformních programů, které se začaly rodit mimo jiné na augustovském dvoře a s přispěním obou panovníků, pak plně rozvrátily představu o cézuře mezi saskou a stanislavovskou dobou. Díky Staszewskému mohly být odhaleny především kontinuity mezi oběma epochami.

8 Jacek STASZEWSKI, *August III Sas*, Wrocław 1989.

9 Jacek STASZEWSKI, *August II Mocny*, Wrocław 1998.

10 J. STASZEWSKI, *August II*, s. 285.

Staszewski zároveň zpochybnil přesvědčení, že se za Augusta II. Polsko dostalo natrvalo do dominujícího a již neodvratného vleku ruských zájmů a ruského vlivu. Sám nakonec dospěl k závěru, že vládu Augusta II. a Augusta III. vlastně lze těžko považovat za jednu ucelenou historickou epochu, a navrhl zcela novou periodizaci této fáze raného novověku, v níž odlišil období před a po druhém desetiletí 18. století.¹¹ Mezník tak vložil doprostřed vlády Augusta II. a saskou „epochu“ tím do značné míry jako chronologický celek zpochybnil.

Ačkoliv některé relativizace před Staszewským naznačili v průběhu 20. století již Józef Feldmann (reformní programy wettinského dvora) či později Józef Gierowski (otázka ruské hegemonie), teprve Staszewski podložil tato východiska rozsáhlou analýzou a začlenil je do obsáhlé, vlivné a přesvědčivé nové interpretace celé saské epochy. Reformním projektům tohoto a následujícího období věnoval ještě knižní vydání dílčích studií,¹² a o necelé desetiletí později završil své wettinské studie populární prací věnovanou této dynastii, jež se ovšem zcela soustředila na ty její příslušníky, kteří vstoupili do polských dějin (vedle Augusta II. a Augusta III. tedy i na kurfiřta a prvního saského krále Fridricha Augusta III./I., který se v napoleonské době stal také varšavským vévodou).¹³ Vlivem těchto publikací a pedagogické činnosti se tak okolo něho zejména od devadesátých let shromáždila řada jeho žáků a následovníků (v Toruni, Olsztyně a jinde), věnujících se dalším výzkumům raného novověku (Krzysztof Mikulski, Jarosław Poraziński, Stanisław Roszak aj.). Staszewského interpretace sice prozatím nepřivodily zásadní proměnu populárního obecného historického vědomí ani politiky paměti, projevíly se však nejen ve specializovaném výzkumu, ale ovlivnily již i výklady v syntézách a přehledech polských dějin a jejich epoch.¹⁴ V radikalizované podobě se jich ujali i autoři módních „demystifikací“ polské minulosti.¹⁵

Saská epocha v polských dějinách a především vláda Wettinů nebyla jedinou oblastí, kde se Staszewski badatelsky, autorsky a organizačně uplatnil. Jeho zájmy se vyznačovaly chronologickými přesahy do 17. a 19. století, ale také do jiných tematických souvislostí – např. intelektuálních dějin raného novověku, nebo třeba i regionálních dějin. Tak se ujal redakce obsáhlých, dvoudílných dějin Włocławku, pojednávajících o historickém vývoji města, s nímž byl sám spjat.¹⁶ Naopak do historicko-konceptuálních a interpretačních diskusí vstoupil např.

11 J. STASZEWSKI, *Wiek XVIII w Polsce – próba nowej syntezy*, in: K. Stasiewicz – S. Achremczyk (ed.), *Między barokiem a oświeceniem. Nowe spojrzenie na czasy saskie*, Olsztyn 1996, s. 7–13.

12 Jacek STASZEWSKI, *„Jak Polskę przemienić w kraj kwitnący...“ Szkice i studia z czasów saskich*, Olsztyn 1997.

13 Jacek STASZEWSKI, *Wettynowie*, Olsztyn 2005.

14 Tak např. již v polovině 90. let pod zřejmým vlivem Staszewského zohlednil Stanisław Grzybowski pozitivní obraz Augusta III. ve své práci o sarmatismu, aniž by však opustil explicitně identitotvorné traktování polské minulosti v kategoriích „našich dějin“. Druhý z polských Wettinů zde již byl předmětem ahistorické apoteózy. Augusta III. tu Grzybowski charakterizoval jako panovníka, který „dal Rzeczpospolité více než čtvrt století míru, nejednou draze vykoupeného, ale tolik potřebného. Za to byl později vyhlášen za nejhoršího z jejich vládců. Kdybychom měli více takovýchto špatných panovníků, byla by naše historie mnohem šťastnější. Moudrá politika Augusta III. a jeho rádců položila základy, a to nejen ekonomické, pro novou kulturu polského osvícenství.“ Stanisław GRZYBOWSKI, *Sarmatyzm*, Kraków 1996, s. 4.

15 Sławomir SUCHODOLSKI – Dariusz OSTAPOWICZ, *Obalenie mitów i stereotypów. Od Jana III Sobieskiego do Tadeusza Kościuszki*, Warszawa 2008.

16 Jacek STASZEWSKI (ed.), *Włocławek. Dzieje miasta*, tom 1: *Od początków do 1918 roku*, Włocławek 1999; tom 2: *Lata 1918–1998*, Włocławek 2001.

počátkem devadesátých let jako vědecký editor svazku o *Evropě a světě v epoše osvícenského absolutismu* v rámci tehdy prestižní série *Konfrontacje Historyczne* varšavského nakladatelství Wiedza Powszechna. Sám sem autorsky přispěl fundovaným shrnutím a komentářem k tehdejšími mezinárodními debatám o absolutismu, doplněným o jeho vlastní postřehy a návrhem perspektivy saského a polského vývoje.¹⁷

Především však zmíněný obrat v interpretaci saské epochy a přínos k jejímu výzkumu¹⁸ učinil od osmdesátých let ze Staszewského, který se stal roku 1988/1989 řádným univerzitním profesorem, skutečnou mezinárodně uznanou autoritou raně novověkého výzkumu. V roce 1997 mu tak byla přiznána faktická spoluorganizující úloha z polské strany při reprezentativní mezinárodní konferenci k 300. výročí polsko-saské unie, konané v Drážďanech.¹⁹ Byl členem mnoha grémií, komisí a redakčních rad, mj. od roku 1972 působil v *Kwartalniku Historycznym*, od roku 1987 v Komisi pro historické vědy Polské akademie věd, od roku 1992 v lipské Societas Jablonoviana, pěstující od 18. století německo-polské vědecké kontakty. V letech 1991 až 1997 stál po dvě funkční období jako předseda v čele Polské historické společnosti (Polskie Towarzystwo Historyków).

Ten, kdo měl možnost s Jackem Staszewským osobně (ať již na konferencích, ve výukových kurzech, v zátiší jeho univerzitní pracovny nebo v restauraci Jadwiga na toruňském Starém náměstí, kde se každý týden krátce scházel se svými žáky a nejbližšími kolegy z univerzity a archivu) diskutovat o období wettinské unie v polských a saských dějinách a o jejich evropských souvislostech, měl jen malou šanci dozvědět se touto cestou, že Staszewski sám přispěl k zásadní proměně její interpretace jak v kontextu historiografickém, tak i v kontextu historické paměti. Staszewski nepatřil k těm, kteří by stavěli na odiv nebo zdůrazňovali vlastní badatelský přínos a autorství skutečných či domnělých inovací, a většinou ani nezmiňoval, že to, o čem hovoří, je výsledkem jeho badatelského úsilí. Nebylo to dáno falešnou skromností, ale hlubokým přesvědčením, že něco takového je samozřejmým výsledkem historikovy práce, něčím, co se rozumí samo sebou, a co tudíž nemusí být připomínáno. Staszewski tak náležel době, v níž vědečtí pracovníci ještě nebyli vystaveni všudypřítomnému tlaku na sebezprezentaci a sebeoptimalizaci, nýbrž patřil epoše, v níž étos poznání ještě neustoupil hypertrofnímu étosu vědeckého manažerismu. Nikoliv přesto, ale právě proto mohl volně a smysluplně vstřebávat aktuální problémy a mezinárodní diskuse v historiografii. Jako vědec tak byl rytířem staré doby – v tom nejlepší smyslu slova.

Miloš Řezník

17 Jacek STASZEWSKI, *Absolutyzm – spór o zakres i treść terminu*, in: týž (ed.), *Europa i świat w epoche oświeconego absolutyzmu*, Warszawa 1991, s. 389–424.

18 Stav výzkumu po tomto dynamickém rozvoji shrnul sám J. STASZEWSKI ve svém příspěvku *Die polnische Adelsrepublik im 18. Jahrhundert im Licht neuerer Forschungen*, *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 52 (2003), s. 572–583.

19 Viz Jacek STASZEWSKI, *300 Jahre nach dem Entstehen der polnisch-sächsischen Union*, in: Verein für sächsische Landesgeschichte e.V. (ed.), *Sachsen und Polen zwischen 1697 und 1765. Beiträge der wissenschaftlichen Konferenz vom 26. bis 28. Juni 1997 in Dresden*, Dresden 1998, s. 9–16.

Knihy došlé redakci

Časopis za suvremenu povijest (Zagreb), roč. 45, 2013, č. 1, 2.

Joachim EHLERS, Otto von Freising. Ein Intellektueller im Mittelalter: eine Biographie. München, Verlag C. H. Beck 2013. 384 s.

Martina HALÍŘOVÁ, Sociální patologie a ochrana dětství v Čechách od dob osvícenství do roku 1914. Disciplinace jako součást ochrany dětství. Pardubice, Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická 2012. 282 s.

Soupis tisků 16. století Západočeského muzea v Plzni. Sestavili Josef Hejnic, Anežka Baďurová, Hana Beránková, Ila Šedo. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni 2013. XXVII, 326 s.

Tomasz KAMUSELLA, The upper silesian Creole. Kreol górnośląski. Das oberschlesische Kreol. Le créole haute-silésien. Wyrchnoślónski kreol. Zabrze, Narodowa Oficyna Śląska 2014. 204 s.

Die Ministerratsprotokolle Österreichs und der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1848–1918. Ser. 1, Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. Abt. 2, Das Ministerium Schwarzenberg. Band 5, 4. Juni 1851 – 5. April 1852. Bearb. und eingel. von Thomas KLETEČKA und Anatol SCHMIED-KOWARZIK. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2013. LXX, 739 s.

Gertraud MARINELLI-KÖNIG, Die böhmischen Länder in den Wiener Zeitschriften und Almanachen des Vormärz (1805–1848). Tschechische nationale Wiedergeburt – Kultur- und Landeskunde von Böhmen, Mähren und Schlesien – kulturelle Beziehungen zu Wien. T. II. Sprachwissenschaften – Philosophie, Ästhetik, Rhetorik – Geschichte – Bildungsinstitutionen. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2013. LV, 706 s.

Review of Croatian history (Zagreb), roč. 8, 2012, č. 1.

David SCHRIFFL, Tote Grenze oder lebendige Nachbarschaft? Österreichisch-slowakische Beziehungen 1945–1968. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2012. 543 s.

Fiona SKILLEN, Women, Sport and Modernity in Interwar Britain. Oxford, Peter Lang 2013. XVI, 270 s.

Lubomír SRŠEŇ, Malované drobné portréty. Sbíрка oddělení starších českých dějin Národního muzea. 1. vyd. Praha, Národní muzeum 2013. 285 s.

Matěj STROPNICKÝ, Myslet socialismus bez tanků. Svoboda slova ve střed/tu zájmů československého roku 1968. Praha, Scriptorium 2013. 160 s.

Drahomír SUCHÁNEK, Václav DRŠKA, Církevní dějiny. Antika a středověk. Praha, Grada Publishing 2013. 427 s.

Milan TICHÁK, Vzpomínky na starou Olomouc a její předměstí. 2., opr. a aktual. vyd. Olomouc, Burian a Tichák 2013. 308 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Archeologické rozhledy. Roč. 65, 2013, č. 1:

Milan ZÁPOTOCKÝ, Silicítové dýky z mladšího eneolitu a starší doby bronzové v Čechách, s. 3–55. – Alžběta DANIELISOVÁ – Michaela LANGOVÁ – Petr KOČÁR – René KYSELÝ – Petra STRÁNSKÁ – Zdenka SŮVOVÁ – Ivo SVĚTLÍK, Mohyla únětické kultury z Brandýsa

nad Labem jako doklad ojedinělých pohřebních praktik starší doby bronzové, s. 56–88. – Vladimír SALAČ, O rychlosti dopravy v době laténské a jejích hospodářských, politických a kulturních dopadech na společnost, s. 89–132. – Marianne POLLAK, Počátky archeologické památkové péče v habsburské monarchii, s. 133–162. – Martin OLIVA, Industrie staropaleolitického typu z Brna-Líšně. K otázkám reprezentativnosti souborů starého paleolitu, s. 163–174. – Petr LIMBURSKÝ, Sídlištní nálezy kultury se zvoncovitými poháry ve Vlíněvsi, okr. Mělník, s. 175–192. – Petr CHARVÁT – Ladislav HRDLIČKA – Claire DELERY, Andalusi sherds from Prague, s. 198–206.

Archeologické rozhledy. Roč. 65, 2013, č. 2:

Jaroslav ŘÍDKÝ – Lenka KOVAČIKOVÁ – Marek PŮLPÁN, Chronologie mladoneolitických objektů a soubor kosterních zvířecích pozůstatků ze sídelního areálu s rondelem ve Vchynicích (okr. Litoměřice), s. 227–284. – Miloslav CHYTRÁČEK, Doklady přítomnosti elity 6.–5. století př. Kr. v regionu na soutoku Labe a Vltavy ve středních Čechách, s. 285–320. – Jan KLÁPŠTĚ, Počátky Markvarticů a jejich sídelní souvislosti v Pojizeří, s. 321–372. – Miroslav DOBEŠ – Radka ŠUMBEROVÁ – René KYSELÝ, Bošacká keramika z Kolína. Doklad kontaktu postbadenských kultur v závěru středního eneolitu, s. 382–400. – Antonín ZŮBEK, Nález svatojakubské mušle ze středověkého hřbitova při kostele sv. Jakuba v Brně, s. 401–404. – Neústupná archeologie. S Evženem Neustupným o jeho životě v archeologii, s. 405–422.

Archeologické rozhledy. Roč. 65, 2013, č. 3:

Miroslav DOBEŠ – Milan ZÁPOTOCKÝ, Pozdní fáze kultury nálevkovitých pohárů v severozápadních Čechách: sídliště Brozany nad Ohří, s. 451–503. – René KYSELÝ, An analysis of osteological material from the late Funnel Beaker culture settlement in Brozany, northwestern Bohemia, s. 504–534. – Dagmar DRESLEROVÁ – Jiří WALDHAUSER – Vojtěch ABRAHAM – Petr KOČÁR – Roman KŘIVÁNEK – Petr MEDUNA – Jiří SÁDLO, Bezdězsko – Dokesko v pravěku a laténské sídliště v Oknech, s. 535–573. – Petr KOSCELNÍK – Jan KYPTA – Jarmila SAVKOVÁ, Dobývání hradu Siónu roku 1437. Povrchový průzkum palebných postavení obléhatelů, s. 574–598. – Petr KRIŠTUF – Ondřej ŠVEJCAR, Kontinuita pohřebních areálů: struktura a vývoj pohřebiště ve Velkých Žernosekách, s. 599–617. – Andrej PLETERSKI, Slované a Vlaši u bran Itálie v souvislosti s etnogenézí Slovanů, s. 618–641.

Archivní časopis. Roč. 63, 2013, č. 4:

Marcela KALAŠOVÁ, Archivní fond filmové společnosti Prag-Film A. G. (A-B, akciové filmové továrny, a.s.) v Národním filmovém archivu, s. 341–373. – Martin NEKOLA, Zpráva o fondu Františka Klátily, s. 375–383. – Tomáš DVOŘÁK – Karel KOUCKÝ – Milan VOJÁČEK, Snímkování archiválií a dokumentů a péče o digitální kopie v Národním archivu USA a v Kongresové knihovně, s. 383–396. – Jan KAHUDA, Berthold Waldstein-Wartenberg, s. 421–428.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – Vědy historické. Roč. 61, 2012, č. 3:

Marek SKUPIEN, Náčrt historie farnosti Sudice na Hlučínsku do počátku 20. století, s. 201–232. – Ondřej KOLÁŘ, Kariéra příslušníka SNB v letech 1945–1952 ve světle archivních dokumentů a vzpomínek, s. 233–240. – Adam HUBÁČEK, K architektuře hlučínského gymnázia, s. 241–252. – Jaromír OLŠOVSKÝ, Domácí oltářík z Javorníku (zamyšlení nad otázkou jeho typu a funkce), s. 253–262. – Jiří ŠÍL, Vědecký žurnalismus Vincence Praska, s. 263–278.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 121, 2013, č. 2:

Jiří ŠPĚT, Přehled dějin Společnosti přátel starožitností. Část III. Společnost jako spoluvůdce rozvoje české vlastivědné práce od dvacátých let do současnosti, s. 65–93. – Juliana BOUBLÍKOVÁ-JAHNOVÁ, Co se skrývá za jáchymovskou medailí s Davidem, Goliášem a Jonatanem? Medaile na přátelství od Wolfa Milicze podle grafik Hanse Sebalda Behama, s. 94–101. – Petr ROŽMBERSKÝ, Francouzi ve Strašicích, s. 102–111. – Ignác Antonín HRDINA, Byl hrabě Špork skutečně kacífem?, s. 112–124.

Dějiny a současnost. Roč. 35, 2013, č. 9:

Olivier CHALINE, Diskrétní přítomnost. Francouzská šlechta v českém království 1620–1918, s. 10–14. – Claire MÁDLOVÁ, Francouzská četba. Otevřenost, exkluzivismus, nebo snobství šlechticů?, s. 14–17. – Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Mensdorffové-Pouilly. Rod spřízněný s korunovanými hlavami poloviny Evropy, s. 18–20. – Marie MŽYKOVÁ, Francouzské umění z českých sbírek, s. 21–24. – Miloš KADLEC, Sychrov: anglická inspirace, francouzský nádech, s. 26–27. – Jan KLÁPŠTĚ, Třinácté století (skoro) pokaždé jinak, s. 28–29. – Ondřej HOJDA, Otazníky nad Pragerem. Na výstavě ve Veletržním paláci v Praze, s. 30–31. – Tomáš HARTMAN, Zámek Brtnice u Jihlavy, s. 32–33. – Tereza TODOROVÁ, Bylo rozhodnuto, že tu zůstanou... Památník Karla Čapka ve Strži padesátiletý, s. 34–36. – Jan SOUČEK, Počátky světadílu. Geografické chápání Evropy ve starém Řecku, s. 37–40. – Kateřina PRAŽÁKOVÁ, Zápas o kremelský trůn. Čtyři sta let od nástupu Romanovců, s. 40–43. – Petr KVĚTINA, Archeologie Custerovy poslední bitvy, s. 44–47. – Ondřej ŽÍLA, Ochromená Bosna a Hercegovina. Politický a společenský vývoj v postdaytonském období, s. 48–51.

Dějiny a současnost. Roč. 35, 2013, č. 10:

Kateřina SVATONOVÁ, Vynálezy a pokroky: případ Křižík, s. 10–14. – Milena SECKÁ, Vojta Náprstek učil ženy šít na šicím stroji, s. 15–17. – Lucie ČESÁLKOVÁ, Kinematograf: vedlejší účinky, s. 18–21. – Alena ŠLINGEROVÁ, Pokrokově o pokroku. Vědci a vynálezci v českém hraném filmu po únoru 1948, s. 22–25. – Ivo HLOBIL – Jan KLÍPA, Památková péče musí bojovat o názor veřejnosti. Rozhovor s předním českým teoretikem památkové péče, historikem Ivem Hlobilem, s. 26–28. – Břetislav VACHALA, Egypt poprvé česky, s. 29. – Ondřej JAKUBEC, Jan Bukůvka z Bukůvky a renesanční arkády v Ivanovicích jako symbol urozenosti, s. 30–31. – Libor JAN, Habsburkové v příběhu urputnosti, s. 32–33. – Zdeněk HOJDA, Do skladiště pro deložované s nimi aneb Pfitznerova očista, s. 34–35. – Jan BENDA, Nové expozice v Památníku koncentračního tábora v Mauthausenu, s. 40–41. – Václav BŮŽEK, Jindřich Julius Brunšvicko-Wolfenbüttelský v rudolfínské Praze, s. 42–45. – Tomáš HABERMANN, Československo a vznik státu Izrael, s. 46–49. – Jiří ŠTAIF, Sabinova románová bilance vlády Ferdinanda V. a revoluce 1848, s. 50–51.

Dějiny a současnost. Roč. 36, 2014, č. 1:

Marek NEKULA, Kamenné a literární panteony, s. 10–13. – Roman PRAHL, Malovaný slavní zvěčnělých a žijících, s. 14–18. – Jan GALANDAUER, Ukradený panteon. Národní památník na Vítkově 1949–1989, s. 19–22. – Lubomír SRŠEŇ – Iveta COUFALOVÁ, O perných časech Panteonu Národního muzea. S historikem umění Lubomírem Sršněm nejen o tom, proč by měl Panteon zůstat „živý“, s. 22–24. – Lada HUBATOVÁ-VACKOVÁ, Muzeum uměleckého průmyslu: od sběru ke sbírce, s. 25. – Milan SVOBODA, „Bajkový sál“ na Lemberku. Starověká moudrost pro urozené křesťany, s. 26–27. – Robert ANTONÍN, Dalimilův národ, s. 28–29. –

Daniela KOLENOVSKÁ, Vinařičtí družstevníci píší do Číny, s. 32–35. – Vít VLNAS, Utrechtský mír, habsburská říše a Evropa. Před třemi sty lety skončila válka o španělské dědictví, s. 36–39. – Jaroslav ŠEBEK, Velehrad jako místo cyrilometodějské paměti v době komunismu, s. 40–43.

Dějiny a současnost. Roč. 36, 2014, č. 2:

Pavel BEK, Všichni muži v šik! Česko-německý národnostní konflikt na c. k. Státních drahách, s. 10–13. – Felix JESCHKE, „Poznejte svou vlast!“, Železnice a vznik československého národního prostoru, s. 14–17. – Jiří HOPPE, „Nás je moc, Federaci na pomoc!“, s. 18–21. – Alena ŠLINGEROVÁ, Hrdinové v tmavomodrých uniformách. Sémantika železnice v poválečném vývoji českého filmu, s. 22–24. – David VENCLÍK, Erb pánů z Kolovrat na Velké věži Karlštejna. Ochrana říšského pokladu a stavovských privilegií, s. 26–27. – Eva DOLEŽALOVÁ, Otec vlasti a Židé, s. 28–29. – Jiří STŘECHA, Kořenovská zubačka, s. 30–31. – Martin ŠORM, Cisterciácký klášter v Plasích. Výzdoba plaského chrámu Nanebevzetí Panny Marie jako politické poselství, s. 32–34. – Jitka SCHŮTOVÁ – Jan LOMÍČEK, Nejen zlaté medaile... Devadesát let zimních olympiád a sto dvacet let světového olympismu ve Sbírce tělesné výchovy a sportu Národního muzea, s. 34–37. – Jaroslav ŠEDIVÝ, Kníže Lichtenštejn aneb Jak historie zasáhla do současné zahraniční politiky České republiky, s. 38–41. – Martin ŠTOLL, Hájení skončilo. Prvních tři sta dnů televize, s. 42–44.

Dějiny věd a techniky. Roč. 46, 2013, č. 3:

Jana HÁJKOVÁ, Templát – imunologický pojem ve službách genetiky. O imunologických teoriích první poloviny 20. století a jejich vlivu na terminologii molekulární genetiky, s. 139–150. – Josef SMOLKA, K původu Josefa Steplinga, s. 151–163. – Zdeněk KOLEŠKA, Entomologická historie Prahy a vědeckého výzkumu pražské entomofauny. 1. část, s. 164–180. – Michal PLAVEC, Raketle, regytle, či rachejtle? Rakety v českých zemích v době předbělohorské, s. 181–189.

Folia Historica Bohemica. Roč. 28, 2013, č. 1:

Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ, K rozmnožení cti a chvály Boží a ku prospěchu vlasti. Mikuláš Walter z Waltersperku († 1578) a jeho studijní nadace, s. 5–27. – Josefina MATYÁŠOVÁ, Normy a konflikty. Předbělohorskí hudebníci ve světle právních pramenů, s. 29–57. – Jiří HRBEK, Rezidenční síť členů valdštejnského rodu v 17. a 18. století, s. 59–103. – Jiří KUBEŠ, Zápas o funkci nejvyššího štolmistra na dvoře císařovny vdovy Eleonory Gonzagové. Edice důvěrné korespondence bratří Ditrichštejnů z roku 1683, s. 105–150. – Eduard MAUR, Stavba Klášterského mlýna ve Svaté Dobrotivé v letech 1701–1702. Rozbor a edice účtu, s. 151–177. – Alena A. FIDLEROVÁ, Rukopisná kultura Čech 17. a 18. století v zrcadle muzejních sbírek, s. 181–224.

Historia Slavorum Occidentis. Czasopismo historyczne. Časopis historický. 1, 2011, č. 1:

Antoni BARCIAK, Współpraca polsko-czeska oraz polskie zainteresowania dziejami Czech i stosunków polsko-czeskich w badaniach okresu średnowiecza u progu XXI wieku, s. 9–15. – Krzysztof POLEK, Problematyka czeska i stosunki polsko-czeskie we wczesnym średniowieczu w polskich badaniach historycznych i archeologicznych w ostatnim piętnastolecium, s. 16–64. – Robert ANTONÍN, Model střeoevropského typu středověkého státu jako interpretační problém české a polské medievistiky, s. 65–76. – Martin ČAPSKÝ, Polská medievistika na české

(moravské a slezské) půdě uplynulého desetiletí, s. 77–84. – Henryk GMITEREK, Problemy czasów wczesnonowożytnych w polskich badaniach nad dziejami Czech i relacji polsko-czeskich, s. 85–98. – Pavel BOČEK – Tomáš KNOZ, Polska okresu nowożytnego a czeska wiedza historyczna (do końca XVII wieku), s. 99–134. – Stanisław PIJAJ, Problematyka czeska w badaniach polskich historików XIX wieku (stan obecny i perspektywy), s. 135–148. – Roman BARON, Dobrze czy źle? Stan badań nad dziejami stosunków czesko-polskich w XIX wieku, s. 149–163. – Miloš ŘEZNÍK, Devatenácté století a české a polské dějepisectví – rozdílné perspektivy bez sporných témat?, s. 164–181. – Michał PUŁASKI, Problemy XX-wiecznej historiografii stosunków polsko-czeskich, s. 182–186. – Andrzej ESSEN, Stosunki polsko-czeskie (czeskosłowackie) w historiografii polskiej po 2000 roku, s. 187–199. – Jiří FRIEDL – Jan NĚMEČEK, Česká historiografie z let 2007–2010 k československo-polským vztahům ve 20. století, s. 200–210.

Historia Slavorum Occidentis. Czasopismo historyczne. Časopis historický. Roč. 2, 2012, č. 1: Edward SKIBIŃSKI, Projekt źródłownawstwa według Brygidy Kürbis, s. 11–21. – Wojciech BARAN-KOZŁOWSKI, Wokół warsztatu średniowiecznego dziejopisa. Uwagi na marginesie badań nad „Kroniką świata” Mariana Szkota, s. 22–36. – David KALHOUS, Svědectví z první ruky? Nad „pramennou hodnotou” nejstarších vojtěšských legend, s. 37–58. – Leszek WETESKO, Źródła pisane o architekturze i sztuce w państwie pierwszych Piastów, s. 59–71. – Marie BLÁHOVÁ, Pamětní zápisy (akty) v českých zemích od konce 10. do konce 13. století, s. 72–84. – Edward SKIBIŃSKI, Średniowieczny kronikarz wobec tradycji oralnej. Walka Luczan z Czechami w „Kronice Czechów” Kosmasa, s. 85–93. – Agnieszka KUŹMIUK-CIEKANOWSKA, Święty Wojciech wraca do Pragi. Relacja Kosmasa o przeniesieniu relikwii świętego biskupa, s. 94–103. – Joanna A. SOBIESIAK, Postać Bolesława II Przemysłydy († 999) w narracji Kosmasa. Książę Pobożny?, s. 104–117. – Marek CETWIŃSKI, Styl „Księgi henrykowskiej”, s. 118–125. – Pavel BRODSKÝ, Rukopis Mater Verborum jako problém paleografický, kodikologický i uměleckohistorický, s. 126–132. – Hana PÁTKOVÁ, Písmo úředních písemností v tepelském klášteře na sklonku středověku, s. 133–142. – Kateřina JÍŠOVÁ, Novoměstský písař Prokop, s. 143–150. – Krzysztof KANIA, Stosunek Wielkiej Brytanii do Polski. Od konferencji pokojowej w Paryżu do uznania wschodnich granic Rzeczypospolitej 1919–1923, s. 151–165.

Historia Slavorum Occidentis. Czasopismo historyczne. Časopis historický. Roč. 2, 2012, č. 2 (3): Jerzy DOMASŁOWSKI, Profesor Alicja Karłowska-Kamzowa, s. 11–23. – Artur RÓŻAŃSKI, Wpływy czeskie w architekturze polskiej w okresie wczesnego średniowiecza. Wybrane problemy, s. 24–38. – Piotr BOROŃ, Na przedpolu Bramy Morawskiej: obecność wpływów południowych na Górnym Śląsku i zachodnich krańcach Małopolski w wczesnym średniowieczu, s. 39–69. – Mateusz SIKORA, Czeskie wpływy na wyobrażeniach polskich monet do połowy XII wieku, s. 70–76. – Libor JAN, Ovlivnilo raně přemyslovské správní a ekonomické ústrojí piastovské Polsko?, s. 77–90. – Darius von GÜTTNER-SPORZYŃSKI, Czechy a przenikanie idei krucjatowych do Polski, s. 91–102. – Magdalena BINIAŚ-SZKOPEK, Kolejny „efekt śnieżnej kuli”, czyli czy możemy mówić o wpływach czeskich v Polsce u progu rozbicia dzielnicowego?, s. 103–118. – Vratislav VANÍČEK, Pobytu a emigrace české elity v Polsku v 10.–12. století a jejich širší interpretační souvislosti (965–1125), s. 119–154. – Edward SKIBIŃSKI, Udowodnić Czechom, s. 155–166. – Martin WIHODA, Fides Bohemica volubilis est sicut rota. Obraz Čechů v díle Galla Anonyma, s. 167–179. – Marek CETWIŃSKI, Czesi

w rocznikach polskich, s. 180–188. – Hanna KRZYŻOSTANIAK, Nam ipsius exemplo plures illustres persone Polonie partibus ceperunt monasteria construere, innumere nobiles virgines et vidue at religionem confluere: „praski Asyż“ a rozkwit duchowości franciszkańskiej w Polsce, s. 189–200. – Antoni BARCIAK, Między Śląskiem a Czechami: Czechy i Czesi oraz Śląsk i Ślązacy w Kronice kanoników regularnych z Kłodzka Michała Czacheritza, s. 201–212. – Marzena MATLA, Czeskie wpływy kulturowe w języku i piśmiennictwie państwa piastowskiego (od X do XIV wieku) w świetle historiografii polskiej, s. 213–235. – Marie BLÁHOVÁ, Představy o společném původu Čechů a Poláků ve středověké historiografii, s. 236–256.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 4, 2013, č. 2:

Jaroslava SMETANOVÁ, Svůj k svému a české dítě do české školy. Činnost českých ochranných spolků na příkladu Národní jednoty pro jihozápadní Moravu a Národní jednoty pošumavské, s. 129–151. – Arkadiusz MARKOWSKI, Chełmek – Bałowo polské tovární město, s. 152–164. – David PINDUR, Ku zpovědi a přijímání velebné svátosti jíti by se zdráhati měli... Pramen k problematice rekatolizace města Strumeň v 17. století, s. 165–175. – Jiří ŠÍL, Ne národní buditel, ale budovatel stavby národa. Osobnost středoškolského pedagoga Vincence Praska pohledem jeho žáka, s. 176–186. – Igor LISOVÝ, Z popularizační palety profesora Pavla Olivy, DrSc. (k 90. narozeninám učence, pedagoga, překladatele a popularizátora antického starověku), s. 187–194. – Hanna KUROWSKA, Stan badań nad historią kultury w Polsce w XX i na początku XXI wieku, s. 195–224.

Historický obzor. Roč. 24, 2013, č. 11/12:

Jan CHLUBNA, „Kdo mu slíbil prince?“ Jindřich VIII. v zápase o zajištění dynastie Tudorů (II.), s. 242–252. – Aleš SKŘIVAN ml., Ekonomické zájmy Rakousko-Uherska v Číně v letech 1900–1914, s. 252–267. – Roman KODET – Aleš PROSECKÝ, Velká Británie na konferenci v Locarnu na stránkách československého konzervativního tisku, s. 268–273. – Roman VONDRA, František Ferdinand d'Este (1863–1914), s. 274–277. – Petra KODETOVÁ, Velké bitvy světových dějin. Moháč 1526, s. 277–279.

Historický obzor. Roč. 25, 2014, č. 1/2:

Michal WANNER, Rusko-čínský obchod v Kjachťe a Velká čajová cesta 1689–1861, s. 2–16. – Miroslav ŠEDIVÝ, Rakouské císařství a kolonialismus v době předbřeznové, s. 16–21. – Jan HÁLEK, „Washingtonská aféra“ a osud prvního československého vyslance v USA Bedřicha Štěpánka, s. 22–33. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Jan Evangelista Purkyně (1787–1869), s. 34–37. – Petra KODETOVÁ, Velké bitvy světových dějin. Solferino 1859, s. 38–40.

Historie a vojenství. Roč. 62, 2013, č. 4:

Dalibor VÁCHA, Nový pohled na staré potíže? Dějiny válek moderní doby v anglosaské historiografii od 90. let 20. století do současnosti, s. 4–17. – Michal PÍREK – Patrick BÁRTA, Nález honosného meče z Blatnice, s. 18–25. – Jindřich MAREK, Operace „Łom“ : polské diverzní a teroristické útoky na Podkarpatské Rusi na podzim roku 1938, s. 26–47. – Lubomír HLAVIENKA – Zdeněk JIRÁSEK, Každodennost a kriminalita u jednotek Rychlé divize v roce 1941, s. 48–59. – Jiří PLACHÝ, Osudné selhání čs. zpravodajské služby? K předpokladům pro zařazení rt. Karla Čurdy do speciálních operací, s. 60–70. – Jiří RAJLICH, Válečný stíhač a učitel létání poručík letectva Rudolf Němec (1897–1969), s. 71–87. – Ivo PEJČOCH,

Podporučík Oldřich Vodička, s. 88–95. – Zdeněk VALIŠ, Zdeněk Fierlinger versus Heliodor Píka v (ne)známých dokumentech, s. 96–106.

Hospodářské dějiny. Economic History. Roč. 27, 2012, č. 1:

Pavěl KLADIWA, The Issue of “Robot” and of Hereditary Subjection at the Vienna Reichstag during the Revolution of 1848, s. 3–29. – Stanislav KNOB, Businessmen versus Workers, or Strikes and Lockouts (Closures) in Austrian Silesia at the Turn of the 19th Century, s. 30–45. – John ROBERTSON, Cultivating an Iron Discipline: The Vítkovice General Strike of 1906, s. 46–67. – Hana ŠÚSTKOVÁ, The VMIC Social System. The View of Historians over the Past 100 Years, s. 68–84.

Judaica Bohemiae. Roč. 48, 2013, č. 1:

Daniel SOUKUP, The Alleged Conversion of the Olomouc Rabbi Moses in 1425. Contribution to the Host Desecration Legends in Mediaeval Literature, s. 5–38. – Vera LEININGER, Legal Situation for the Purchase and Ownership of Immovable Property by Jews in Prague. Bohemia before the Emancipation, s. 39–54. – Michal PLAVEC, Lilly Steinschneider. The First Hungarian Female Pilot of Jewish Origin, s. 55–78. – Ivana EBELOVÁ, Census Lists of Jewish Families in Bohemia. 1723/1724–1811, s. 79–91. – David LAWSON – Michal FRANKL, Jewish Ostrava. Virtual Community and Digital Archive. The Ostrava Group in London and the Jewish Museum in Prague, s. 93–103. – Pavel KOCMAN, A Nobleman’s Jew, a Jewish Nobleman. Jewish Elites and Jewish Nobility in the Early and Late Modern Periods, s. 105–109. – Magdaléna JÁNOŠÍKOVÁ, Heresy, Heterodoxy and Conversion in Early Modern Europe, s. 111–114. – Simona MALÁ, The Land in Between – Three Centuries of Jewish Migration to, from and across Moravia. 1648–1948, s. 115–119. – Monika HALBINGER, „Avigdor, Beneš, Gitl.“ Juden in Böhmen und Mähren im Mittelalter. Samuel Steinherz zum Gedenken, s. 119–126.

Lidé města / Urban People. Roč. 15, 2013, č. 3:

Blanka ALTOVÁ, Druhý život kostela sv. Barbory v Kutné Hoře. Jedna z kapitol obnovy katedrál v 19. století, s. 325–390. – Blanka ALTOVÁ – Zdeněk R. NEŠPOR, Architektura omezení. Středoevropské protestantské kostely v éře protireformace v komparativní perspektivě II., s. 469–509.

Mediaevalia Historica Bohemica. Roč. 15, 2012, č. 2:

Stanislav BÁRTA, Zástavní listiny Zikmunda Lucemburského na statky chotětovského kláštera (1420–1437), s. 7–45. – Petr ELBEL – Andreas ZAJIC, Die zwei Körper des Kanzlers? Die „reale“ und die „virtuelle“ Karriere Kaspar Schlicks unter König und Kaiser Sigismund – Epilegomena zu einem alten Forschungsthema I, s. 47–143. – Giuseppe PERTA, The image of Jerusalem through the pilgrims’ accounts (IV–XII c.). Recent approaches of medieval studies, s. 147–167.

Moderní dějiny. Roč. 21, 2013, č. 1:

Torsten LORENZ, Družstevnictví střední a východní Evropy v procesu utváření národních společností 1850–1940. Pokus o periodizaci, s. 1–18. – Marek ŠMÍD, Pojetí křesťanského státu v díle Rudolfa Iny Malého a Josefa Konstantina Miklíka, s. 19–37. – Petr PROKŠ, Postoj carského Ruska k nabídkám separátního míru s císařským Německem za „Velké války“ (1916–1917), s. 39–63. – Vojtěch RAIMAN, Návrat krále? Restaurační pokusy Karla Habsburského v Maďarsku v roce 1921 ve světle mezinárodních vztahů v Evropě, s. 65–102. – Josef TOMEŠ –

Richard VAŠEK, Beneš známý i neznámý. Obraz Edvarda Beneše v memoárech pamětníků, s. 103–121. – Bohuslav LITERA, Soupeření centra a regionů ve stalinském Sovětském svazu od počátku 30. let do konce „velkého teroru“ v roce 1938, s. 123–145. – Jiří FLÉGL, Arizace židovského majetku na Vsetínsku v letech 1939–1945, s. 147–189. – Peter ŠVÍK, Ideová a koncepční východiska zahraničnopolitického programu Rady slobodného Československa (1948–1953), s. 191–206. – Jaroslav MILLER, Neznámý příběh českého exilu II: „Československé sdružení v Západní Austrálii“, 1968–1989, s. 207–222. – Bernadeta OTTMÁROVÁ – Miroslav KMEŤ, Uznesenia vybraných uhorských stolíc vo veci šírenia maďarčiny z 30. rokov 19. storočia v administratíve a súdnictve vs. uhorská spoločnosť, s. 223–238. – Jindřich DEJMEK, Pamětní spis Jana Pátka o aktivitách čs. velvyslanectví ve Velké Británii v srpnu 1968, s. 239–256.

Numismatické listy. Roč. 68, 2013, č. 1–2:

Lenka VACINOVÁ, Magie peněz. K apotropaickému aspektu antických mincí, s. 3–10. – Jiří MILITKÝ, Několik neregistrovaných jednotlivých nálezů antických mincí z území Bulharska a Ukrajiny ve sbírce Národního muzea, s. 11–17. – Jiří LUKAS, Neznámý denár Břetislava I. z polského hradiště Bytom Odrzański (pow. Nowa Sól), nebo jeho nápodoba?, s. 18–28. – Jan CIHLÁŘ, Další nová opisová varianta pražského groše Václava II., s. 29–32. – Tomáš JERÁBEK, Nová varianta pražského groše Jana Lucemburského s rubním rozdělovacím znaménkem ve tvaru pětিলisté růžice, s. 33–36. – Jan VIDEMAN – Miloš VAŇOUCH, Kutnohorské groše Ludvíka I. Jagellonského s renesanční majuskulí v opisech, s. 37–45. – Lukáš RICHTER, Neznámý typ bílého penízu Vladislava II. Jagellonského se lvem a kadeřemi, s. 46–55. – Petr VOREL, Jáchymovské tolarý z roku 1527 se jménem Jeronýma Šlika a jejich význam pro stanovení chronologie jáchymovských ražeb, s. 56–69. – David DANĚČEK – Kamil SMÍŠEK, Nález dánské mince z konce 16. století z Turska (okr. Praha-západ), s. 70–73. – Vojtěch BRÁDLE, Několik poznámek k dvojici mincovních nálezů tolarového období z Hradce Králové, s. 74–81. – Jan BOUBLÍK, Životní cesty erudovaného numismatika. Významné jubileum Jiřího Ryanta (* 1932), s. 82–93.

Památky středních Čech. Roč. 27, 2013, č. 2:

Jitka CÍSAŘOVÁ, Rané realizace Kamila Hilberta – kostely sv. Štěpána v Kouřimí a sv. Petra a Pavla v Čáslavi, s. 1–6. – Václav HÁJEK – Vladimír Jakub MRVÍK, Průzkum bývalé tvrže v Bylanech, s. 7–18. – Ondřej DRLÍK, Umělecká štuková výzdoba zámku v Louňovicích pod Bláníkem, s. 19–24. – Jindřich NUŠEK, Zámek a město Vlašim na auerspergském plánu kolem roku 1754, s. 25–27. – Jana TICHÁ, Vzkříšení sázavské sklárny Kavalierů – hutí František. II. část, s. 28–30. – Naďa KUBŮ, Průvodce po hradních expozicích na hradě Karlštejně II. Prezentace interiérů hradu po druhé světové válce, s. 31–41. – Olga NOVOSADOVÁ – Jan MUK, Hrad Krakovec. Stavebněhistorický průzkum, SÚRPMO Praha, listopad 1976. Rukopis z archivu NPÚ ÚOP středních Čech v Praze, č. SHP 89, s. 43–60.

Podbrdsko. Sborník Státního okresního archivu v Příbrami. Sv. 20, 2013:

František STEHLÍK – Věra SMOLOVÁ, Šest generací rodu slavného hormistra Jana Antonína Alise, s. 7–57. – Jan ŠÍBLO, Příbramští ostrostřelci, s. 58–81. – Jaroslav PEJŠA, Monsignore Karel Pejša a rodová obec Pejšov, s. 82–107. – Pavla DOLEŽALOVÁ, Nástin historie Továrny bratří Weilů na poutní a kovové zboží v Příbrami, s. 108–138. – Josef VELFL, 120 let březohorské důlní katastrofy, s. 139–150. – Tomáš ZOUZAL, JUDr. Jiří Šrajcr. Služba českého úředníka mezi roky 1938–1948, s. 163–185. – Miloslav PAJER, Poslední dny letecké války nad

českým prostorem i Příbramskem, s. 151–162. – Miroslav KRÁL, Josef Gruden, letec slavné čs. 311. bombardovací perutě ve Velké Británii, s. 186–207. – František BĀRTÍK, Útěk ze šachty Kamenná. Nejpočetnější útěk vězňů z oblasti těžby uranové rudy, s. 208–222. – Martin LANG, Dekorační kámen v děkanském kostele Panny Marie Sněžné v Rokycanech, s. 223–230. – Hana PĀTKOVĀ, Socha pod Červeným vrchem, s. 231–234.

Práce z dějin Akademie věd. Roč. 4, 2012, č. 2:

Martin FRANC – Miroslav KUNŠTĀT, Jak psát dějiny Akademie věd?, s. 141–162. – Helena KOKEŠOVĀ, Chirurg o chirurgovi. Arnold Jirásek a jeho práce o Eduardu Albertovi, s. 163–186. – Miroslav ŠMIDĀK, Počátky transformace Československé akademie věd po 17. listopadu 1989. II. Půlroční dvojvládí (leden–červen 1990), s. 187–238. – Jan HĀLEK, Srpen 1968 a pokusy pracovníků ČSAV o legalizaci jejich dlouhodobých pobytů v zahraničí (Edice dokumentů), s. 239–266. – Jan BĪLEK – Erik MARŠOUN, Sběrka Jana Fialy v archivním souboru Ústavu T. G. Masaryka, s. 267–272.

Sborník archivních prací. Roč. 63, 2013, č. 2:

Ivan HLAVĀČEK, Jazyk v česko-moravských městských kancelářích v době předhusitské (vybrané příklady), s. 235–302. – Zdeněk BERAN – Jana VOJTĪŠKOVĀ, Landfrýdní spolek stavů Litoměřického kraje z roku 1440, s. 303–333. – Hana HRACHOVĀ, Městská správa v Rokycanech v letech 1573–1699, s. 334–382. – Ivana EBELOVĀ, Rekatolizace Chebu a Chebska se zřetelem k soupisům obyvatelstva podle víry, s. 383–420. – Hana PĀTKOVĀ, Žák a učitelé. Václav Hrubý, Gustav Friedrich a Václav Novotný. Přínos korespondence pro poznání situace v české historiografii v první třetině 20. století, s. 421–450. – Jindřich DEJMEK, Cirkulární instrukce československého MZV z doby pražského jara 1968, s. 451–572.

Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – historie. Roč. 67, 2013, č. 1–2:

Jana MEZEROVĀ, Monarchie na mušce aneb modernizační procesy 19. století na střeleckých terčích, s. 3–10. – Lubomír SRŠEŇ, Engerthův portrét Františka Josefa I. z české zemské sněmovny, s. 11–28. – Oldřich KORTUS, Klub fotografů amatérů v Plzni (do roku 1918), s. 29–36. – Markéta TRĀVNÍČKOVĀ, České Stavovské divadlo za časů monarchie. Autoři her českého repertoáru Stavovského divadla (1824–1862), s. 37–56.

Severní Morava. Vlastivědný sborník. Roč. 57, 2013, sv. 99:

Zdeněk DOUBRAVSKÝ, Hrad Mírov, jeho manové a jejich léna ve 13.–15. století, s. 3–26. – Vladimír GOŠ, Item Loštický hrnec stříbrem okovaný, s. 27–33. – Vladimír BŘEZINA, Válečná anabáze bludovského učitele Václava Blažka (1914–1919), s. 34–39. – Petr MOŽNÝ, Vražda strážmistra SNB Bohuslava Kroupy, s. 40–44. – Lenka KIRKOSOVĀ, Kurt Hallager – šumperský rodák. K 50. výročí úmrtí malíře (8. 7. 1901 – 10. 10. 1963 Mnichov), o umělcově tvorbě v severomoravském regionu, s. 45–48. – Guna HALAMA LEITE, Rekonstrukce oděvů pro archeologickou expozici v muzeu Mohelnice, s. 49–54. – Jakub HALAMA, Unikátní bronzový náramek a jeho záhadný původ, s. 55–61. – Petr ŠTEFAN, Vzpomínka na Jana Součka (29. 6. 1929 – 25. 5. 2005), s. 74–78.

Slovácko. Společenskovední sborník pro moravsko-slovenské pomezí. Roč. 54, 2012 [vyd. 2013]:

Marta KONDROVĀ, Dětský lidový oděv na Slovácku. Na příkladu sbírky a fotodokumentace Slovákckého muzea, s. 11–25. – Romana HABARTOVĀ, Lajbl, marinka, kabát, halena...

Príspevek k typologii mužských svrchních oděvních součástí na Slovácku (na příkladu sbírek Slováckého muzea v Uherském Hradišti). 2. část, s. 27–56. – Lenka HAVLÍKOVÁ, Mužské soukenné oděvní součástky ve sbírkách Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici – kalhoty a kabáty, s. 57–74. – Ludmila TARCALOVÁ, Úcta k sv. Cyrilu a Metoději v lidových vrstvách na Uherskohradištsku, s. 75–90. – Petr HLAVAČKA, Zemědělská usedlost čp. 72 v obci Šumice u Uherského Brodu v historickém prostoru a čase: přihlédnuto k širším historickým souvislostem majícím vliv na charakter sídelního celku a vybrané usedlosti, s. 91–108. – Dana MENOŠKOVÁ, Kostel a kaple sv. Jiří v Uherském Hradišti, s. 141–154. – Michal VÁGNER – Petr DRESLER, Geofyzikální průzkum Masarykova náměstí a lokalizace kostela sv. Jiří, s. 155–164. – Zdeněk SCHENK – Jan MIKULÍK – Radim VRLA, Kaple zvaná Cyrilka na Velehradě. Nové poznatky k její stavební historii, s. 165–178. – Radim VRLA, Nové poznatky o podobě hradu Buchlova na přelomu 15. a 16. století, s. 179–194. – Jiří MITÁČEK, Zdislav Měšec z Uherského Hradiště a na Hluku, s. 203–215. – Ester VRATISLAVSKÁ, Korespondence velehradského opata Mikuláše Kromera s bratrem varmijským biskupem Martinem Kromerem ve vztahu k přírodním poměrům na Velehradě a v jeho okolí v letech 1570 a 1571, s. 217–224. – Petr ČÍHAL, Hudební inventář jezuitů v Uherském Hradišti z roku 1730, s. 225–242. – Martin MOTYČKA, Kořeny znovuobjeveného komponisty patří do Vnorov: P. Jiří Josef Zrunek, OFM, s. 243–249. – Jan ZAPLETAL, Urbanizace a výstavba infrastruktury v Uherském Hradišti, Uherském Brodě, Uherském Ostrohu a Veselí nad Moravou v procesu modernizace na přelomu 19. a 20. století, s. 251–265. – Lucie VERBÍKOVÁ, Mimořádný lidový soud Uherské Hradiště, s. 267–283. – Gabriela VYSKOČILOVÁ – Andrea HUSSEINIOVÁ, Dvojice kožených liturgických rouch ze sbírky Moravské galerie v Brně, s. 297–310. – Josef MALIVA, Josef Pospíšil – nezištný rozséváč vzdělání i kultury – a nástin jeho umělecké sbírky, s. 311–331. – Pavel PORTL, Scénografické návrhy Miloše Součka pro Slovácké divadlo, s. 333–348. – Blanka RAŠTICOVÁ – Ivo FROLEC, Slovácké muzeum v roce 2012. Výroční zpráva, s. 371–387.

Slovanský přehled. Roč. 99, 2013, č. 3–4:

Michal TĚRA, Smerdi – zapomenutý termín raně středověké slovanské společnosti, s. 217–236. – Timur KASHAPOV, Stolypinova zemědělská reforma, s. 239–256. – Enčo MINČEV, Československo-bulharské hospodářské vztahy v letech 1918–1933, s. 257–274. – Costel COROBAN, The wartime struggle of Grigore Gafencu: idealism vs. realism, s. 275–296. – Jiří FRIEDL, Počátky spolupráce Československa a Polska při repatriaci svých občanů po druhé světové válce (do uzavření repatriční smlouvy), s. 297–321. – Karel SVOBODA, Vliv vnějších podmínek na zahraniční obchod Československa v letech 1971–1980, s. 323–338. – Marek JAKOUBEK, Zastavení nad vztahem kultury, víry a konfese u vojvodovských Čechů, s. 371–384.

Slovanský přehled. Roč. 99, 2013, č. 5:

Miloš LUKOVIĆ, Katun a katunská organizace středověkých Vlachů v centrálních a západních oblastech Balkánu, s. 387–416. – Petr PROKŠ, Balkánská politika Ruska a vstup Itálie do „Velké války“ (červenec 1914 – květen 1915), s. 417–453. – Petr NOVÁK, Sověty a Vysoká Porta. Sovětská zahraniční politika a Osmanská říše od brest-litevského míru po mudroské příměří, s. 455–498. – Alexandr BRUMMER, Rusko opět „slovanské“? České rusofilství a pozitivní obraz Sovětského svazu v posledních letech první republiky, s. 499–532. – Leoš ŠATAVA, Etnicko-jazyková situace Aromunů v Makedonii. Kruševo: mládež jako indikátor etnické identity a vztahu k jazyku, s. 533–576.

Soudobé dějiny. Roč. 20, 2013, č. 1–2:

Jakub RÁKOSNÍK, Kontinuita a diskontinuita vývoje sociálního státu v Československu (1918–1956), s. 15–39. – Radka ŠUSTROVÁ, „Bez sociální politiky to nejde!“ K výzkumu sociálně politické praxe na území Protektorátu Čechy a Morava, s. 40–64. – Igor TOMEŠ, Metamorfózy sociálního státu v Československu v letech 1956–1989, s. 65–88. – Tomáš VILÍMEK, Nástroj mocenské legitimizace i opatrovnictví. Sociální politika a její uplatnění v důchodovém zabezpečení v Československu a NDR (1970–1989), s. 89–119. – Petr SEDLÁK, Každodennost jako předmět a koncept dějepisného poznání, s. 120–157. – Marta Edith HOLEČKOVÁ, Konfliktní lekce z internacionalismu. Studenti z „třetího světa“ a jejich konfrontace s českým prostředím (1961–1974), s. 158–175. – Jiří HOPPE, „Minulost je bitevním polem současníků“. Konference k osmdesátinám Viléma Prečana, s. 236–241.

Studia Comeniana et historica. Roč. 43, 2013, č. 89–90:

Jan KUMPERA, „Jaké dobro nám doporučuješ? – Svobodu“. Komenského politické ideály – utopie tehdy a nyní?, s. 4–19. – Manfred RICHTER, Comenius und die Politik: zwischen allen Stühlen Polen, Schweden, Siebenbürgen – Władysław IV., Oxenstierna, Rákoczi und manche andere, s. 20–48. – Jan HÁBL, Even if no one is watching, Comenius's anthropological assumptions of moral political practice, s. 49–57. – Jörg SCHILLER, Comenius Friedensprojekt und Campanellas „La Città del Sole“. Trinitarische Metaphysik als Basis der dialogischen Gestaltung der Wirklichkeit, s. 58–82. – Vladimír URBÁNEK, Politické myšlení Komenského a Campanelly. Antimachiavellismus a universální monarchie, s. 83–91. – Jana HUBKOVÁ, Komenského letákový spis „Letzte Posaun über Deutschland“, s. 92–109. – Václav BŮŽEK, Obecné dobré v myšlení české a moravské šlechty během sporu Rudolfa II. a Matyáše, s. 110–123. – Josef HRDLIČKA, Teorie a praxe lokální vlády a otázka legitimacy zásahů světských pozemkových vrchností do náboženských poměrů na jejich panství (16. a počátek 17. století), s. 124–144. – Zdeněk VYBÍRAL, Politická komunikace v Komenského době – formy a proměny, s. 145–152. – Tomáš KNOZ, Politik na odpočinku. Politické kontakty, postoje a činy Karla staršího ze Žerotína ve třicátých letech 17. století, s. 153–172. – Jan KILIÁN, Úřední praxe a všední den mělnického zámekského hejtmána Martina Pruška, s. 173–195. – Martina DRAGONOVÁ, Meditativní emblémy zahrady a srdce v emblematických knihách a v barokním kázání O. F. J. de Waldta a B. H. J. Bilovského, s. 196–223. – Miroslav ŽITNÝ, „Dobrý krýksman“ – diskursivní kategorie a maskulinní vzor myšlení nižší šlechty z českých zemí na přelomu 16. a 17. století, s. 224–248. – Martin ŽEMLA, Komenský a Weigel, s. 249–265. – Jan MAKOVSKÝ, Leibniz: mystika rozumu II, s. 266–285. – Petr PAVLAS, Idea dokonalého jazyka u F. M. van Helmonta a J. A. Komenského, s. 286–305. – Miroslav HANKE, Dokonalý jazyk v barokní scholastice. Poinstův pojem logické analýzy, s. 306–320. – Libor BERNÁT, Korešpondencia Jána Václava Nováka s Jánom Kvačalom, s. 343–358. – Libor BERNÁT, Ján Radomil Kvačala a Josef Šusta, s. 359–361. – Pavel POPELKA, Zpráva o činnosti Muzea J. A. Komenského v Uherském Brodě za rok 2012, s. 362–382.

Studia historica Brunensia. Roč. 59, 2012, č. 1–2:

David DOSPIVA, Cisterciácký duktus v listinách na konci 13. století, s. 3–19. – Martin KOTAČKA, K domnělé existenci dvou ztracených exemplářů šternberských urbářů, s. 21–30. – Stanislav VÝTISK, Obsazování zemských úřadů na Opavsku v posledních letech vlády Rudolfa II., s. 31–77. – Silvie SUCHÁNKOVÁ, Kopíř kláštera Porta coeli z druhé poloviny 17. století, s. 79–107. – Lutz VOGEL, Aufnahme und Konflikt. Kleinräumige Migration in

der sächsischen Oberlausitz (1815–1871), s. 109–128. – Miroslava BARTOLENOVÁ, Osudy gréckej menšiny v Československu, s. 129–155.

Umění. Časopis ústavu dějin umění AV ČR. Roč. 61, 2013, č. 5:

Rostislav ŠVÁCHA, The church of St. Michael in Olomouc and its type, s. 398–421. – David VENCLÍK, Schmidtův Karlštejn. Neogotická rekonstrukce středověkého hradu na pozadí doby, s. 422–436. – Peter VERGO, Hanslick a výtvarné umění, s. 437–443. – Jiří SOBEK, Bakchus, nebo vinař? Ikonografie iniciály s polonahým mužem v Mater verborum, s. 444–446. – Lubomír SLAVÍČEK, „Předně mně záleží na vystoupení!“ Emil Filla a zahraniční výstavy Skupiny výtvarných umělců v roce 1913, s. 447–461.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 50, 2013, č. 4:

Tomáš STERNECK – Daniel KOVÁŘ, Mikuláš Schantz z Eisenbühlu a Hirschecku (Příspěvek k interpretaci nově objeveného nápisu v českobudějovickém kostele sv. Mikuláše), s. 241–260. – Leoš NIKRMAJER, Vzbuření rolníků v Plástovicích v únoru 1921, s. 261–264. – Jan CIGLBAUER, Pochod smrti přes Horní Planou, s. 265–271. – Jiří FRÖHLICH, Pokus o rekonstrukci středověkých dálkových komunikací kolem královského města Písku, s. 272–275. – Miroslava CTIBOROVÁ – Daniel KOVÁŘ, Několik dokladů o dopravních nehodách na jihu Čech z 18. a 19. století aneb co se přihodilo Jiřímu Petrášovi před budějovickou hospodou U černého koníčka, s. 276–279. – Jiří PETRÁŠ, Českobudějovický revoluční místopis roku 1989, s. 280–288. – Jan IVANĚGA, Barokní medvědník na zámku Hluboká nad Vltavou, s. 289–291. – František KADLEC, Vitorazsko, láska Bohuslava Šnejdra alias Javorníka, s. 292–295.

Východočeské listy historické. Sv. 30, 2013:

David PAPAJÍK, Příčina smrti českého a uherského krále Ladislava Pohrobka v roce 1457, s. 5–19. – Jan KILIÁN, Spor o broumovský protestantský kostel, s. 21–36. – Ondřej ŠINDELÁŘ – Ondřej FELCMAN, Proměny východočeské komunistické politické elity v šedesátých letech – skupina představitelů KNV, s. 37–73. – Martin ŠIKULA, Od vesnických novin k okresním týdeníkům. Proměny regionálního tisku vybraných okresů východních Čech, západní a jižní Moravy a Slezska za kolektivizace (1950–1960), s. 75–115. – Vít ŘEHOŘ – Naděžda MORÁVKOVÁ, Odbojová činnost plzeňského historika Jindřicha Čadíka za války a po únoru 1948, s. 117–132. – Jiří FLÉGL – Martina BOLOM-KOTARI, Židé, evangelíci, české země a východní Čechy – východiska a perspektivy historického bádání, s. 133–149. – František MUSIL, Dobenina nebo Dębowina? K problematice interpretace Kosmova toponyma Dobenina v české a polské historiografii, s. 153–163. – Zdeněk BERAN, Landfrýdní hnutí v zemích České koruny. (I) – Slezsko, Horní a Dolní Lužice, s. 165–174. – Bogusław CZECHOWICZ, Pierwsze lata integracji Śląska z Koroną Czeską w świetle historiografii czeskiej, polskiej i śląskiej (pruskiej i niemieckiej) z lat 1770–1945, s. 175–185. – Tomáš HRADECKÝ, Cíle a hodnocení hospodářské politiky Krajského národního výboru v Ústí nad Labem v letech 1949–1950, s. 187–198. – Lukáš MAZÚCH, Z případů četnictva v okolí Hradce Králové v letech 1914–1945, s. 199–213.

Vyškovský sborník. Sborník Moravského zemského archivu v Brně, Státního okresního archivu Vyškov. Sv. 8, 2011:

Jiří MITÁČEK, Rod zkřížených sekerek – k počátkům rozrodu vladkyň z Pucova, Kralic, Říčan a Otradic, s. 7–44. – Miroslav PLÁČEK, Sudek z Vitčic, příslušník veselské větve rodu

Tvrdišovců, s. 45–59. – Karel MLATEČEK, Rytíři z Lulče. K dějinám rodu do husitské revoluce (3. část), s. 61–93. – Matouš JIRÁK, Jubilejní památníky knížete Jana II. z Lichtenštejna, s. 95–211. – Michaela ZEMÁNKOVÁ, Jan Koláček a jeho aktivity ve veřejném životě města Slavkova v druhé polovině 19. století, s. 213–226. – Jiří MIKULKA, Zločin u Bučovic. Vražda Josefa Macourka spáchaná 24. srpna 1945 vojáky Rudé armády, s. 227–241. – Robert BÍLEK, Kronikáři města Vyškova a jeho místních částí, s. 243–264.

Vyškovský sborník. Sborník Moravského zemského archivu v Brně, Státního okresního archivu Vyškov. Sv. 9, 2012:

Jiří MITÁČEK, Páni z Bučovic a východomoravská ves Hluk. K otázkám majetkové držby a rozrodu rodu v třetí čtvrtině 14. století, s. 7–21. – Peter FUTÁK – Miroslav PLAČEK, Chorynští z Ledské do Bílé hory, s. 23–48. – Kateřina DUFKOVÁ, Majetkové spory raně novověkých šlechticů na příkladu Jana Šembery Černoohorského z Boskovic, s. 49–80. – Zdeněk LOKAJ, Okolí Slavkova u Brna – doteky Domenika Martinelliho, s. 81–145. – Matouš JIRÁK, Hraniční kameny ve sbírkách slavkovského zámku, s. 147–177. – Sylva NĚMEČKOVÁ, Založení vesnice Manerov a její demografický vývoj v prvních dvaceti letech, s. 179–191. – Michaela ZEMÁNKOVÁ, První půlstoletí obecní správy města Vyškova (1850–1900) v přehledech, s. 193–210.

Zpracovaly Václava Horčáková a Kristina Rexová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2011018, Bibliografie dějin Českých zemí

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

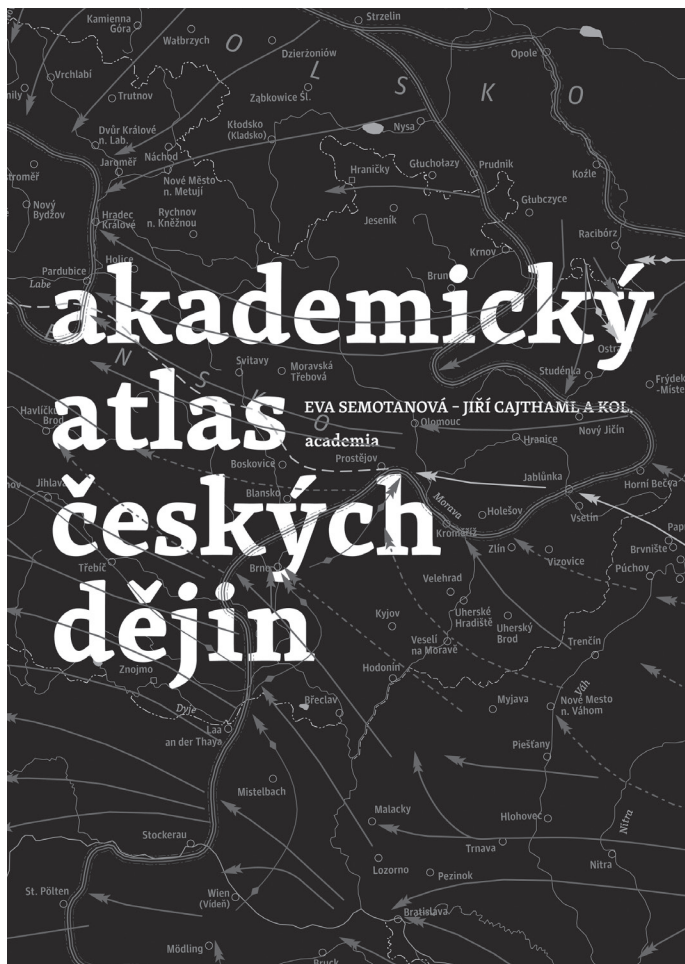
PhDr. Petra BAŠTOVÁ, Institut mezinárodních studií, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, U Kříže 8, 158 00 Praha 5, bastova@fsv.cuni.cz

Mgr. Pavel KOČMAN, Židovské muzeum v Praze, U Staré školy 1, 110 00 Praha 1, pavel.kocman@jewishmuseum.cz

Prof. PhDr. Olga LOMOVÁ, CSc., Ústav Dálného východu, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, olga.lomova@ff.cuni.cz

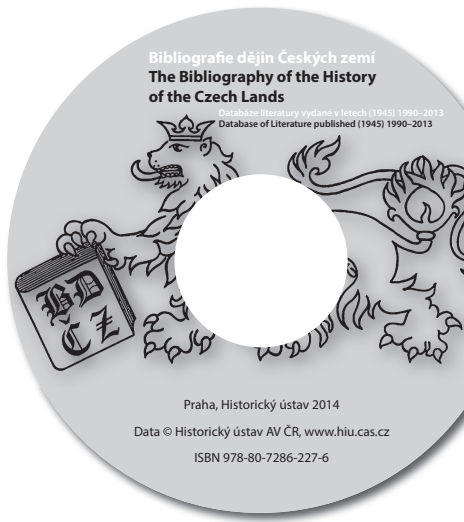
Mgr. Michal MACHÁČEK, Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, michmach1@seznam.cz

PhDr. et Mgr. Jakub ZOUHAR, Ph.D., Katedra pomocných věd historických a archivnictví, Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové III, jakub.zouhar@uhk.cz

Eva Semotanová – Jiří Cajthaml a kolektiv
AKADEMICKÝ ATLAS ČESKÝCH DĚJIN
Academia, Praha 2014, 559 s.

Akademický atlas českých dějin je vědeckým atlasovým dílem, které formou přehledných map i dílčích sond zachycuje české a československé dějiny. Atlas tohoto typu vychází po téměř půl století. Na mapách, kartografických modelech, vyobrazeních, grafech a kartogramech zpřístupňuje soubor vybraných poznatků moderní české historické vědy po roce 1989 o českých a československých dějinách s vazbami na evropský, ale zejména středoevropský prostor. V atlasu se prolínají tři hlavní témata – člověk, prostor a čas. Výrazným rysem publikace je její transdisciplinární charakter. Člení se do pěti časových oddílů s 262 kapitolami od pravěku po moderní dějiny. Akademický atlas českých dějin je součástí výzkumného programu Historického ústavu Akademie věd České republiky.

Bibliografie dějin Českých zemí
The Bibliography of the History of the Czech Lands
 Databáze literatury vydané v letech (1945) 1990–2013
 Database of Literature published (1945) 1990–2013

Autorky/Authors: Věra Hanelová, Václava Horčáková, Kristina Rexová
 Vědecký redaktor/Scientific editor: Václava Horčáková

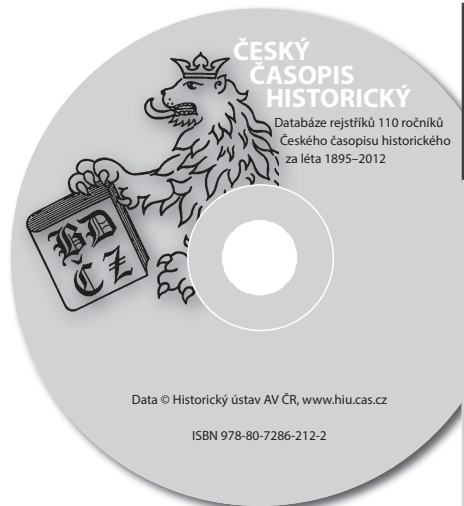
189 258 záznamů/records
 Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2011018, Bibliografie dějin Českých zemí; <http://biblio.hiu.cas.cz>

Software
 KP-SYS spol. s r.o. Pardubice
 Ing. Tomáš Krejzek

Praha, Historický ústav 2014
 © Historický ústav AV ČR
 ISBN 978-80-7286-227-6

CD-ROM z řady Bibliografií dějin Českých zemí zachycuje knihy (včetně recenzí) a články v časopisech a sbornících z oboru historie vydané v letech 1990 (výběrově od roku 1945) až 2013, které mají bohemikální charakter (český autor, české téma, vydáno v České republice). K rychlé a přehledné orientaci slouží rejstříky – autorský, názvový, zeměpisný, biografický a klíčových slov. CD-ROM obsahuje také nápovědu, informace o databázi, seznam excerpovaných zdrojů a odkaz na online databáze. Uživatel si může vybrat českou nebo anglickou verzi vyhledávání. CD-ROM obsahuje 189 258 záznamů.

ČESKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ
 Databáze rejstříků 110 ročníků Českého časopisu historického za léta 1895–2012

Autorky: Věra Hanelová, Václava Horčáková, Kristina Rexová
 Na databázovém zpracování spolupracovaly: Jana Jelínková, Kristýna Kosinová, Lenka Procházková a Olga Laníárová
 Vědecký redaktor: Václava Horčáková

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2011018, Bibliografie dějin Českých zemí

Data © Historický ústav AV ČR, www.hiu.cas.cz
 Technické řešení © Jan Zápotocký

ISBN 978-80-7286-212-2

Databáze rejstříků Českého časopisu historického zachycuje obsah jednotlivých ročníků tohoto významného vědeckého časopisu (studie, zprávy z vědeckého života, recenze a zprávy o literatuře) od jeho vzniku v roce 1895 do roku 2012 (celkem 110 ročníků). K dispozici je možnost vyhledávání v českém nebo anglickém jazyce. CD-ROM obsahuje více než 40 000 záznamů.

Redakce

Vedoucí redaktori / Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor / Managing Editor:

Sixtus Bolom-Kotari

Vědecká rada / Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Tomáš Knoz, Martin Kovář, Robert Kvaček, Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer, Petr Svobodný, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička
s redakčním kruhem / with Editorial Board:

Josef Harna, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen,

Milan Myška, Milan Otáhal, Josef Petráň, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý, Josef Válka

Mezinárodní vědecká rada / International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Stanisław Bylina (Warszawa),

Alessandro Catalano (Padova), Robert J. W. Evans (Oxford),

Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava), Antoine Marès (Paris),

Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | Design:

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | *Published by the Institute of History, Prague*

Adresa | *Address:* Prosecká 76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 286 882 121/241 | E-mail: cch@hiu.cas.cz

Přijímání objednávek | Distribution:

Distribuci pro předplatitele provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, na www.postabo.cz, postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

Cena jednotlivého výtisku Kč 130. – Tiskne SERIFA se sídlem v Jinonické ul. 80, Praha 5.

Toto číslo vyšlo v červnu 2014.

Distribuce pro Slovensko: Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17, SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

ERIH – European Reference Index for the Humanities (Category A); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep/>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly

ISSN 0862-6111